

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЛОБОДА ДМИТРО ОЛЕКСАНДРОВИЧ

Примірник №1

УДК 37(091)(4)«13/15»:165.742]:37.015.31:316.344.42(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ВИХОВАННЯ «ІДЕАЛЬНОГО ПРАВИТЕЛЯ»
У ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ МИСЛИТЕЛІВ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ XIV – XVI СТОЛІТЬ**

011 Освітні, педагогічні науки

01 Освіта / Педагогіка

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

 Д. О. Лобода

Науковий керівник:

СЕМЕНОВСЬКА Лариса Аполлінаріївна,
доктор педагогічних наук, професор

Полтава – 2022

АНОТАЦІЯ

Лобода Д. О. Виховання «ідеального правителя» у філософсько-педагогічній спадщині мислителів європейського Відродження XIV – XVI століть. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки. – Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, МОН України, Полтава, 2021.

Дисертація є історико-педагогічним дослідженням, у якому здійснено науковий аналіз ідей виховання «ідеального правителя» у філософсько-педагогічній спадщині мислителів європейського Відродження XIV – XVI століть.

Констатовано, що українські державотворчі процеси щоразу стикалися з соціальними катаклізмами, піднесеннями і падіннями суспільно-політичних ідеалів. Роль особистості в історії, людський чинник цивілізаційного поступу – риси, що характеризують ставлення вітчизняного суспільства до власної історії, тому успіхи й невдачі держави у минулому і сьогоденні продовжують персоніфікуватися з конкретною особою, що знаходиться на чолі держави. Україна, апробуючі різні вектори власного розвитку, щоразу шукає кращої долі в особистості її очільника. Будучи пошуковцями «ідеального» голови держави, винахідниками його якостей, сценаристами образу життя лідера, замовниками державної політики, українці ставлять на порядок денний проблему підготовки першої особи, державного службовця і лідера. У такому суспільно-політичному мейнстримі актуальним є звернення до європейської концепції виховання «ідеального правителя», який уперше теоретико-методично й організаційно-педагогічно маніфестовано у філософсько-педагогічній спадщині представників Відродження XIV – XVI століть.

Установлено, що в сучасному історичному та освітньо-педагогічному науковому дискурсі ідеї виховання політичних еліт, представлених у філософсько-педагогічній спадщині мислителів європейського Відродження, не були предметом цілісного вивчення. В історичних, педагогічних, літературознавчих, філософських наукових працях репрезентовані фрагментарні уявлення про окремі аспекти проблеми відповідно до акцентів і ракурсів розгляду предмету дослідження. Здебільшого, епізодичний вклад у розвиток і формулювання проблеми внесли пострадянські осередки вивчення історії, філософії, педагогіки та мовознавства Пізнього Середньовіччя, Відродження та модерної доби (Р. Басенко, В. Бібіхін, В. Болбас, Л. Брагіна, Л. Ваховський, Б. Год, В. Гундерсхаймер, Г. Давиденко, В. Курило, О. Лавріненко, В. Литвинов, О. Марей, Н. Рев'якіна та ін.).

Для досягнення об'єктивності наукового пошуку було опрацьовано і виділено вісім груп першоджерел: різноманітні за жанрами твори гуманістів епохи європейського Відродження, фемінноорієнтовані праці про виховання «ідеальної правительки», епістолярні джерела, вторинні історичні джерела (свідчення сучасників), праці попередників і наступників мислителів Відродження, стенографічні історичні джерела, соціально-утопічні твори, гомілетично-інтелектуальні твори. У дослідження включені матеріали фондів зарубіжних архівосховищ, оприлюднених у веб-ресурсах, Центральної наукової бібліотеки НАН України імені В. І. Вернадського, Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Івана Котляревського, Бібліотеки імені Михайла Андрійовича Жовтобрюха та інших.

Для об'єктивного аналізу першоджерел було здійснено всебічну характеристику хронологічного і хорологічного контексту, в яких проходило оформлення ідей виховання «ідеального правителя» філософів-педагогів Ренесансу та фіксація досвіду імплементації ідейно-теоретичного змісту. У свою чергу, для наукової розробки теми було запропоновано власне епістемологічне бачення, конкретизоване в таких методологічних підходах,

як системний міждисциплінарний, історико-педагогічної компаративістики, структурний, функціональний, діалог логічного та історичного підходів, синергетичний, парадигмальний, герменевтичний, цивілізаційний, стадіально-формаційний, антропологічний, феноменологічний і гетеротетичний. Розроблений тезаурус і випрацьовані принципи дослідження забезпечили обґрунтованість, джерелознавчу та історіографічну обумовленість, методологічну й гносеологічну виваженість.

З'ясовано, що ідейно-теоретичний зміст виховання «ідеального правителя» мав власні історично-географічні, соціокультурні, етико-рефлексивні та соціально-економічні детермінанти, що зумовили появу регіональних відмінностей вчення (Флоренція, Феррара, Мілан, Венеція, Неаполь, Франція, Англія, Німеччина, Іспанія, Польща і Україна). Простежено ступінь поєднання (синкретизму) засад ренесансної антропософії з християнським морально-етичним інструментарієм гуманізму. Доведено, що гуманізм повністю не відкидав аксіологічний і педагогічний потенціал християнської релігії, а полеміка з Католицькою Церквою вкотре демонструвала зацікавленість мислителів Відродження у необхідності якісної перебудови тогочасної Європи. Тому, секуляризація світської влади, наділення її представників античними чеснотами, не виключало пропозиції філософів-педагогів до плекання в юної знаті християнських цінностей. Ренесансні автори неодноразово використовували у власних творах концепцію «Граду Божого» – модель ідеальної побудови суспільства на засадах християнської аскези і смирення правителів.

Виховання «ідеального правителя» у вченні мислителів-педагогів Ренесансу мало характерні гуманістичні ознаки, що було засвідчено змістом їхніх праць, ціннісними установками і виховними цілями. Не дивлячись на релігійні рудименти Відродження, повернення до світськості та до гуманізму докорінно змінило сприйняття життя. Виховання правителів, як й інші педагогічні ідеї XIV – XVI століть, обґрунтовувалися новою наукою –

знанням про людину «*Studia humanitatis*». Оскільки ренесансний гуманізм окреслив образ «*Uomo universale*» («Людина універсальна») – усебічно й гармонійно розвиненої особистості, то і до дітей правлячих сімей ставилися аналогічні вимоги. Новаторська гуманістична ідея була провідною в ренесансній виховній парадигмі.

На основі аналізу філософсько-педагогічної спадщини мислителів було схарактеризовано ідейно-теоретичні засади підготовки «ідеального правителя». Виокремлено такі структурні елементи змісту виховання, як античні чесноти, норми давньогрецької «калокогатії», висвітлено місце «природного права» у педагогічних пошуках гуманістів, власне гуманістичні орієнтири і аксіологія, формування ставлення правителя до миру і війни, середньовічна «лицарська ідеологія», обов'язкове формування фізичної, трудової та естетичної культури в лідера. Сформульовано мету виховання «ідеального правителя» – формування особистості з високим рівнем освіти та моральних якостей, фізично розвинутої, енергійної, вольової, діяльної, соціально зорієнтованої і відповідальної, відданої загальнолюдській справі та з «Богом у душі». З'ясовано принципи підготовки владних персоналій у добу Ренесансу – гуманізму, соціальної спрямованості, природовідповідності, демократичності, поєднання виховних традицій Античності та Відродження, синкретизму світськості та християнської високодуховності.

Доведено, що педагогічні ідеї представників філософсько-педагогічної думки європейського Відродження XIV – XVI століть мали не лише теоретичну розробку, а і практичне втілення. Розкрито і систематизовано досвід спроб безпосереднього виховання «ідеального правителя» мислителями і педагогами Ренесансу, зокрема, таких гуманістів, як Егідія Римського (вихователь французького короля Філіпа IV Красивого), Джованні Понтано (придворний гуманіст неаполітанського короля Альфонса V Арагонського, вихователь його спадкоємця Фердинанда I),

Гуаріно де Верони (вихователь Леонелло д'Есте, майбутнього герцога Ферари), П'єтро Паоло Верджеріо (наставник Убертіно Каррари, сина падуанського монарха Франческо Каррари), Енео Сільвіо Пікколоміні (автор рекомендацій щодо виховання угорського принца Владислава), Вітторіно де Фельтре (виховував дітей правителя Мантуї Джанфранческо Гонзаги), Хуан Луїс Вівес (придворний вчитель малолітньої англійської принцеси Марії, доньки Генріха VIII Тюдора), Станіслава Оріховського (автор напучень Сигізмунду Августу); проаналізовано спроби гуманістично налаштованих правителів Франції з династії Валуа, Флоренції з клану Медічі, власними силами забезпечити королівське виховання власних спадкоємців. Охарактеризовано провідні методи (освічення, наставляння, приклад, вправляння, метод «м'якої руки», перевага заохочення над покаранням) та організаційні форми (наставництво, приватне викладання, ігри, екскурсії тощо). Завдяки просопографічному аналізу та імагологічній реконструкції історичних постатей правителів, які були вихованцями ренесансних філософів-педагогів було простежено здобутки і поразки ідеї виховання «ідеального правителя» як критерій її ефективності. Встановлено, що враховуючи обмеженість можливостей гуманістів до здійснення власної педагогічної діяльності у повному обсязі відповідно до запропонованого змісту підготовки політичної еліти, результати імплементації образу «ідеального правителя» мало позитивний суспільно-політичний і культурний ефект для країн і суспільств Європи. Ураховуючи це, виявлено й окреслено перспективи впровадження провідних ідей виховання «ідеального правителя» європейського Відродження XIV – XVI століть для модернізації сучасної практики громадянської освіти в Україні. Доведено, що ідея виховання «ідеального правителя» активізує новаторські пошуки вчених і практиків, примножує гуманістичні традиції національної системи освіти, слугує методологічним підґрунтям становлення нової парадигми формування освітніх лідерів та організації виховної роботи з учнями та студентською

молоддю. Глибокий і переконливий європейський досвід виховання правителя – чиновника – державного службовця, накопичений упродовж багатьох століть і вміло використаний в українських реаліях державного управління, повинен дати довгострокові результати. Ренесансне вчення з його філософсько-педагогічним контекстом употужнює політичні та ідеологічні актуалітети України – служба своєму народові та власній державі, проведення високоефективних реформ у всіх сферах економічного й політичного життя, глибока консолідація суспільства навколо лідерів задля збереження незалежної, самостійної та соборної держави.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що у ньому вперше: на основі аналізу джерел і літератури з історії епохи європейського Відродження реконструйовано цілісний образ «ідеального правителя» та обґрунтовано передумови, принципи, зміст і засади його виховання; розкрито основні підходи в залежності від соціокультурних, етико-рефлексивних та соціально-економічних детермінант; простежено асоціативне поєднання відновлених античних ідеалів доброчесності з християнською етичною доктриною Середньовіччя; розкрито основний зміст закономірностей і суперечностей розвитку педагогічних ідей представників філософсько-педагогічної думки Ренесансу; доповнено історико-педагогічне знання аналітичними й фактологічними складниками елітарної освіти в добу Пізнього Середньовіччя; удосконалено понятійно-категоріальний апарат з теми (гуманізм, ренесансний гуманізм, громадянський гуманізм, європейське Відродження (Ренесанс), Пізнє Середньовіччя, Реформація, Ренесансне виховання, Ідеал усебічно й гармонійно розвиненої особистості, філософсько-педагогічна думка, «Ідеальний правитель», ренесансне поняття «правитель» (*regnum – regnator – rex – princeps*), «загальне благо», «античні чесноти», «лицарське виховання»); методологічні підходи до історико-педагогічного дослідження громадсько-політичної та освітньо-виховної діяльності мислителів XIV – XVI століть; періодизацію розвитку політичної

та філософсько-педагогічної думки європейського Відродження; подальшого розвитку набули акцентуація гуманістичних тенденцій в ідейному розвитку вітчизняних авторів про виховання правителів в досліджувану добу (С. Оріховський) як показника залученості освітньої традиції на теренах сучасної України до престижу Західної цивілізації; теоретичне обґрунтування виникнення ідеї всебічно й гармонійно розвиненої особистості в добу європейського Ренесансу крізь призму освіти й виховання «ідеального правителя», що мали універсальний характер.

Практичне значення дослідження визначається можливістю використання його результатів для збагачення й уточнення історико-педагогічного знання; з метою творчого впровадження окремих науково-педагогічних здобутків у сучасну теорію й практику; для підготовки підручників, навчальних посібників, спецкурсів і спецсемінарів з історії педагогіки, філологічних дисциплін, а також методик їх викладання; у процесі неперервної підготовки педагогічних кадрів у закладах вищої освіти й інститутах післядипломної педагогічної освіти; для застосування педагогами з метою підвищення ефективності навчально-виховного процесу. Із цією метою на основі отриманих результатів дослідження розроблено авторський спецкурс «Гуманістичне виховання «ідеального правителя» за доби європейського Відродження», зміст якого може бути використаним для доповнення варіативних складників освітніх програм підготовки фахівців. Робота має достатній рівень апробації.

Результати дисертаційної праці впроваджено в освітній процес Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка №13-01/110 від 07.12.2021 р.), Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (довідка №68-21-653/1 від 28.09.2021 р.), Київського індустріального коледжу Київського національного університету будівництва і архітектури (довідка №349 від 23.11.2021 р.), Полтавського обласного

інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського (довідка №93 від 25.11.2021 р.), Полтавського інституту економіки і права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (довідка №45/94 від 03.09.2021 р.).

Основні положення і результати дисертації були апробовані під час виступів на конференціях, вебінарах різних рівнів: *міжнародних конференціях* – науково-практична конференція «Забезпечення якості вищої освіти в Україні: сучасний стан і перспективи» (м. Полтава, 12-13 листопада 2019 р.); науково-практична інтернет-конференція «Актуальні проблеми сучасного культурно-освітнього простору» (м. Полтава, 6-7 листопада 2019 р.); науково-практична конференція «Світовий порядок і Україна» (25 квітня 2020 р., м. Суми); науково-практична інтернет-конференція «Країни Центральної, Південно-Східної і Східної Європи в історичному дискурсі Західної цивілізації» (7 квітня 2020 р., Полтава-Вітебськ); науково-методична конференція «Ціннісно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції» (29-30 травня 2020 р., Суми); науково-практична конференція «Сучасні соціокультурні процеси: компетентнісний аспект» (28-29 жовтня 2020 р., Полтава); науково-практическая конференция «Актуальные проблемы международных отношений и дипломатии» (21-22 травня 2020 р., Вітебськ, Республіка Білорусь); науково-практическая конференция «Победа – одна на всех» (23-24 квітня 2020 р., Вітебськ, Республіка Білорусь); International Scientific Conference «The role of information and technology in the construction of the post-coronavirus world» (28-29 вересня, Катовіце, Республіка Польща); науково-практичний Форум у форматі міжнародного круглого столу «Стан та перспективи розвитку культурологічної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід (24-25 травня 2021 року, Суми); *всеукраїнських конференціях* – науково-практична конференція «Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу» (м. Полтава, 10 грудня 2019 року); наукова конференція «П'яті Череванівські

наукові читання» (18-19 березня 2020 року, м. Полтава); Всеукраїнська наукова конференція «Держава і Церква в новітній історії України» (17-18 жовтня 2019 року, м. Полтава); Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання методики викладання суспільних та гуманітарних дисциплін в умовах розбудови сучасної школи» (24-25 березня 2020 р., Суми); науково-практична конференція «Сучасні проблеми національно-культурної ідентичності: регіональний вимір» (21-22 травня 2020 р., Полтава); науково-практична конференція «П'яті Череванівські читання» (18-19 березня 2020 р., Полтава); науково-практична конференція з міжнародною участю «Університетська освіта в Україні в контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (17-18 листопада 2020 р., Полтава); науково-практична конференція «Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу» (9 грудня 2020 року, Полтава); «Духовні, політичні та освітні практики в соціально-культурному розвитку людства»: науково-практичний семінар з міжнародною участю «Актуальні питання всесвітньої історії та методика їх викладання» (25-26 березня 2021 року, Полтава); *закордонний науково-методичний семінар – Scientific and Methodical Seminar «Theory and Practice of Individualized Learning»* (1 жовтня 2020 року, Опольє, Республіка Польща).

Публікації. Основні результати дисертації викладено у 28 публікаціях (23 – одноосібних), з яких: 3 – у наукових фахових виданнях України; 1 стаття – у зарубіжному періодичному науковому виданні; 1 – колективна монографія в зарубіжному виданні; 3 – у періодичних виданнях, що індексується в наукометричній базі IndexCopernicus; 15 тез – у матеріалах науково-практичних конференцій; 5 – у інших виданнях.

Ключові слова: виховання, гуманізм, європейське Відродження (Ренесанс) XIV – XVI століть, «ідеальний правитель», придворний мислитель, філософсько-педагогічна спадщина, чесноти.

ABSTRACT

Loboda D. O. Education of «the ideal ruler» in the philosophical and pedagogical heritage of thinkers of the European Renaissance in XIV – XVIth centuries. – Qualified scientific work on the manuscript.

The dissertation is for getting PhD by specialty 011 Educational and pedagogical sciences. – Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Poltava, 2021.

The dissertation is a historical and pedagogical research. It is made the scientific analysis of the ideas of education of «the ideal ruler» in the philosophical and pedagogical heritage of thinkers of the European Renaissance in XIV – XVIth centuries in the dissertation.

It is said that Ukrainian state building has always faced with social challenges, raising and declining of social and political ideals. The role of the individual in history, the human factor of civilizational progress are traits that characterize the attitude of domestic society to its own history. Therefore, success and failure of the state in the past and present is connected with a person as a head of the state. Ukraine, testing various vectors of its own development, always looks for a better fate in the personality of its leader. Ukrainians have always been seekers of «the ideal» head of the state, inventors of its qualities, screenwriters of the leader's lifestyle, customers of the public policy. They get on the agenda the problem of preparing the first person, civil servant and leader. In such social and political mainstream, it is important to turn to the European concept of education of «ideal ruler», which was first theoretically, methodologically, organizationally and pedagogically demonstrated in the philosophical and pedagogical heritage of the Renaissance in XIV – XVIth centuries.

It is established that in modern historical, educational and pedagogical discourse the ideas of education of political elites, who were represented in the philosophical and pedagogical heritage of European Renaissance thinkers, have not been the subject of the whole study.

According to emphasis and focus of consideration of the subject of research, some ideas about certain aspects of a problem are represented in historical, pedagogical, literary and philosophical scientific works. Mostly, episodic contributions in the development and formulation of the problem were made by post-Soviet centers of studying history, philosophy, pedagogy and linguistics of the Late Middle Ages, Renaissance and the modern era (R. Basenko, V. Bibikhin, V. Bolbas, L. Brahina, L. Vakhovskyi, B. Hod, V. Hundershaimer, H. Davydenko, V. Kurylo, O. Lavrinenko, V. Lytvynov, O. Marei, N. Reviakina etc.).

To achieve the objectivity of scientific research, eight groups of primary sources were processed and identified such as various genres of works of humanists of the European Renaissance, feminine works about the education of «ideal ruler», epistolary sources, secondary historical sources (testimonies of contemporaries), works of predecessors and successors of the Renaissance thinkers, stenographic historical sources, social and utopian works, homiletical and intellectual works. It is included the materials from the funds of foreign archives, which are published in web resources. It is also included the materials of Vernadsky National Library of Ukraine and Academy of Sciences of Ukraine, Poltava Ivan Kotliarevskyi Regional Universal Scientific Library, Mikhaïlo Andriiovych Zhovtobriukh and others.

It is made a comprehensive description of the chronological and chorological context for an objective analysis of the primary sources. The ideas of education of «the ideal ruler» of the Renaissance philosophers and the experience of implementing ideological and theoretical content are formed in the sources too. In turn, own epistemological vision is proposed for the scientific development of the topic. The vision is specified in such methodological approaches such as systemic and interdisciplinary, historical and pedagogical comparative studies, structural, functional, dialogue of logical and historical approaches, synergetic, paradigmatic, hermeneutic, civilizational, staged and formative, anthropological,

phenomenological and heterotetic. The developed thesaurus and principles of the research provided the validity, source and historiographical conditionality, methodological and epistemological balance.

It is found out that the ideological and theoretical content of the education of «the ideal ruler» had its own historical and geographical, social and cultural, ethical and reflective, social and economic determinants that led to regional differences in teaching (Florence, Ferrara, Milan, Venice, Naples, France, England, Germany, Spain, Poland and Ukraine). It has been reported the degree of combination (syncretism) of the principles of the Renaissance anthroposophy with the Christian moral and ethical tools of humanism. It has been proved that humanism did not completely reject the axiological and pedagogical potential of Christianity and the controversy with the Catholic Church demonstrated the interest of Renaissance thinkers to get a good quality of reconstruction of Europe at that time. Therefore, the secularization of secular power, endowing its representatives with ancient virtues did not preclude the proposal of philosophers and educators to cultivate Christian values in the young nobility. The Renaissance authors have repeatedly used in their own works the concept of «City of God». It is a model of ideal construction of society on the basis of Christian asceticism and humility of rulers.

The education of «the ideal ruler» in the teachings of the Renaissance thinkers and educators had some humanistic features. They were evidenced by the content of their works, values and educational goals. Despite the religious rudiments of the Renaissance, the return to secularism and humanism radically changed the perception of life. The education of rulers, as well as other pedagogical ideas in the XIV - XVI centuries, were based on a new science. It was knowledge of human being, which was called «Studia humanitatis». Since Renaissance humanism outlined the image of «Uomo universal» («Universal Man»), which was a comprehensive and harmoniously developed personality, the

children of ruling families followed similar requirements. The pioneering humanistic idea was at the forefront of the Renaissance educational paradigm.

It is characterized the ideological and theoretical principles of training of «the ideal ruler». The principles are based on the analysis of the philosophical and pedagogical heritage of thinkers. The structural elements of the content of education, such as ancient virtues,

It is marked out some structural elements of the content of education such as ancient virtues, standards of ancient Greek «kalokogathos». It was shown the place of «natural law» in the pedagogical search of humanists, humanistic landmarks and axiology, formation of the ruler's attitude to peace and war, medieval «knight ideology», formation of physical, labor and aesthetic culture of the leader. The goal of education of «the ideal ruler» is the formation of a person with a high level of education and moral qualities, physically developed, energetic, strong-willed, active, socially oriented and responsible, who is devoted to the common human cause and with «God in the soul». Humanism, social orientation, naturalness, democracy, a combination of educational traditions of Classical antiquity and the Renaissance, the syncretism of secularism and Christian spirituality are the principles of training of powerful figures of the Renaissance.

It is proved that the pedagogical ideas of the representatives of the philosophical and pedagogical thought of the European Renaissance in the XIV – XVIth centuries had not only theoretical development, but also practical implementation. It is shown and systematized the experience of attempts of direct education of «ideal ruler» by the Renaissance thinkers and educators, in particular, such humanists as Giles of Rome (educator of Philip IV the Fair), Giovanni Pontano (court humanist of Alfonso V King of Naples and the tutor of his heir Ferdinand I), Guarino da Verona (educator of Leonello d'Este, future Duke of Ferrara), Pietro Paolo Vergerio (mentor of Ubertino Carrari, the son of the Lord of Padua, Francesco da Carrara), Eneo Silvio Piccolomini (author of recommendations for the upbringing of Hungarian Prince Vladisano de Ferito),

Vittorino da Feltre, who raised the children of Gianfrancesco I Gonzaga, the ruler of Mantua), Juan Luis Vives March (court teacher of the young English Princess Mary Tudor, daughter of Henry VIII), Stanislav Orikhovskiy (the author of Sigismund Augustus). It is analyzed the attempts of the humanistic rulers of France from the Valois dynasty and Florence from the House of Medici to ensure the courtly education of their own heirs.

It is described leading methods such as education, mentoring, role model, exercise, soft hand method, advantage of encouragement over punishment and organizational patterns like mentoring, tutoring, games, excursions, etc. Thanks to prosopography analysis and imagological reconstruction of historical figures of rulers who were pupils of the Renaissance philosophers and educators was seen the achievements and defeats of the idea of education of «the ideal ruler» as a criterion of its efficiency. It is established that limited possibilities of humanists to carry out their own pedagogical activities in full according to the proposed content of education of political elites, the results of implementing the image of «the ideal ruler» had a positive social and political and cultural effect on European countries and societies. With this in mind, the prospects for implementing the leading ideas of education of «the ideal ruler» of the European Renaissance in the XIV – XVIth centuries for the modernization of modern practice of civic education in Ukraine are identified and outlined. It is proved that the idea of education of «the ideal ruler» intensifies the innovative search for scientists and practitioners, multiplies the humanistic traditions of the national education system, and serves as a methodological basis for a new paradigm of educational leaders and educational work with students. The deep and convincing European experience of education of a ruler, a civil servant or a government employee, which was accumulated over many centuries and skillfully used in the Ukrainian realities of public administration, should give long-term results. Renaissance doctrine with its philosophical and pedagogical context strengthens the political and ideological issues of Ukraine. They are as follows: service to its people and its own state,

carrying out highly effective reforms in all spheres of economic and political life, deep consolidation of society around leaders to preserve an independent, separate and conciliar state.

The scientific novelty of the research is that the holistic image of «the ideal ruler», which is based on the analysis of sources and literature on the history of the European Renaissance, is firstly reconstructed. It is also substantiated the preconditions, principles, content and principles of its education. It is revealed he main approaches, which depend on social and cultural, ethical and reflexive, social and economic determinants. It is checked the associative combination of the restored ancient ideals of virtue with the Christian ethical doctrine of the Middle Ages. It is revealed the main content of regularities and contradictions of development of pedagogical ideas of representatives of philosophical and pedagogical thought of the Renaissance. It is supplemented the historical and pedagogical knowledge of analytical and factual components of elite education in the Late Middle Ages. It is improved conceptual and categorical definitions of the topic such as «humanism, renaissance humanism, civic humanism, European Renaissance (Renaissance), Late Middle Ages, Reformation, Renaissance education, the ideal of comprehensive and harmoniously developed person, philosophical and pedagogical thought, «ideal ruler, renaissance meaning of «a ruler» (regnum – regnator – rex – princeps), «common good», «ancient virtues», «knight education»); methodological approaches of the historical and pedagogical research of social and political and educational activities of thinkers in the XIV – XVIth centuries; periodization of the development of political and philosophical and pedagogical thought of the European Renaissance; Accentuation of humanistic tendencies in the ideological development of domestic authors on the education of rulers in the period of research (S. Orikhovskiy) as an indicator of the involvement of educational tradition in modern Ukraine to the prestige of Western civilization; theoretical substantiation of the emergence of the idea of a comprehensively and

harmoniously developed person in the European Renaissance through the prism of education and upbringing of «ideal ruler», which had a universal character.

The practical value of the research is determined by the possibility of using its results to enrich and refine historical and pedagogical knowledge; for the purpose of creative introduction of separate scientific and pedagogical achievements into modern theory and practice; for the preparation of textbooks, manuals, special courses and special seminars of the history of pedagogy, philological disciplines and methods of their teaching; in the process of continuous training of pedagogical staff in institutions of higher education and institutes of postgraduate pedagogical education; for using by teachers in order to increase the efficiency of the educational process. Based on the results of the research, the author's special course «Humanistic education of «the ideal ruler» during the European Renaissance» was developed, the content of which can be used to supplement the various components of educational training programs. The work has a sufficient level of testing.

The results of the thesis were implemented in the educational process of HS Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (reference №13-01 / 110 from 07.12.2021), State Higher Educational Institution «Donbass State Pedagogical University» (reference №68-21- 653/1 of September 28, 2021), Kyiv Industrial College of the Kyiv National University of Construction and Architecture (reference №349 of November 23, 2021), MV Ostrogradskyi Poltava Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (reference №93 of November 25, 2021), Poltava Institute of Economics and Law and the Open International University of Human Development «Ukraine» (reference №45 / 94 from 03.09.2021).

The main provisions and results of the dissertation were tested during presentations at conferences, webinars of different levels: *international conferences* such as Scientific And Practical Conference «Quality Assurance in Higher Education in Ukraine: current status and prospects» (Poltava, November 12

and 13, 2019). ; Scientific And Practical Internet Conference «Actual problems of modern cultural and educational space» (Poltava, November 6 and 7, 2019); Scientific And Practical Conference «World Order and Ukraine» (April 25, 2020, Sumy); Scientific and Practical Internet Conference «Countries of Central, South-Eastern and Eastern Europe in the historical discourse of Western civilization» (April 7, 2020, Poltava-Vitebsk); Scientific And Methodical Conference «Value oriented approach in education and challenges of European integration» (May 29-30, 2020, Sumy); Scientific And Practical Conference «Modern social and cultural processes: competence aspect» (October 28-29, 2020, Poltava); Scientific And Practical Conference «Actual problems of international relations and diplomacy» (May 21-22, 2020, Vitebsk, Republic of Belarus); Scientific And Practical Conference «Victory is the one for all people» (April 23-24, 2020, Vitebsk, Republic of Belarus); International Scientific Conference «The role of information and technology in the construction of the post-coronavirus world» (September 28-29, Katowice, Republic of Poland); Scientific And Practical Forum in the format of an international round table «Status and prospects of development of cultural science: domestic and foreign experience (May 24-25, 2021, Sumy); *All Ukrainian conferences* such as Scientific And Practical Conference «Legal, economic, social and cultural principles of regulation of social relations: modern realities and challenges of time» (Poltava, December 10, 2019); Scientific Conference «Fifth Cherevanov Scientific Readings» (March 18-19, 2020, Poltava); All-Ukrainian Scientific Conference «State and Church in the Recent History of Ukraine» (October 17-18, 2019, Poltava); All-Ukrainian Scientific And Practical Conference «Current issues of methods of teaching social sciences and humanities in the development of modern school» (March 24-25, 2020, Sumy); Scientific And Practical Conference «Modern problems of national and cultural identity: regional dimension» (May 21-22, 2020, Poltava); Scientific And Practical Conference «Fifth Cherevanov Readings» (March 18-19, 2020, Poltava); Scientific and Practical Conference with international participation «University education in

Ukraine in the context of integration into the European educational space» (November 17-18, 2020, Poltava); Scientific And Practical Conference «Legal, economic and social and cultural principles of regulation of social relations: modern realities and challenges of the time» (December 9, 2020, Poltava); «Spiritual, political and educational practices in the social and cultural development of mankind»: scientific and practical seminar with international participation «Current issues of world history and methods of teaching» (March 25-26, 2021, Poltava); *foreign scientific and methodical seminar such as* Scientific and Methodical Seminar «Theory and Practice of Individualized Learning» (October 1, 2020, Opole, the Republic of Poland).

Publications. The main results of the dissertation are presented in 28 publications (23 - individual), of which: 3 ones are in scientific professional publications of Ukraine; 1 article is in a foreign scientific periodical; 1 is a collective monograph in a foreign publication; 3 ones are in periodicals, which are indexed in the scientometric database IndexCopernicus; 15 abstracts are in the materials of scientific and practical conferences; 5 ones are in other publications.

Key words: education, humanism, the European Renaissance (Renaissance) XIV – XVI centuries, «the ideal ruler», court thinker, philosophical and pedagogical heritage, virtues.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні результати дисертації

1. Лобода Д. О. Клан Медічі: від банкірів до гуманістів. *Молодий вчений*. 2018. №1(53). С. 27-29.

2. Лобода Д. О. Громадянський гуманізм проти популізму: Томас Еліот про виховання «ідеального правителя». *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка: зб. наук. праць*. 2019. Вип. 40. С. 203-211.

3. Лобода Д. О., Год Н. В. «Український анклав» гуманістичного руху в період європейського Відродження XIV – XVI століть. *Молодий вчений*. 2019. №11. С. 224-228.

4. Лобода Д. О., Год Б. В. «Вальядолідська хунта» – перший прояв концептуальної антиномії в соціально-політичній думці католицького Відродження XVI століття. *Історична пам'ять*. 2017. №36. С. 114-121.

5. Лобода Д. О., Год Б. В. «Тиранічні збочення» і пошук способів утілення концепції «Граду Божого» в суспільно-політичній думці іспанського Ренесансу другої половини XVI – початку XVII ст. *Історичні і політологічні дослідження*. 2017. №1(60). С. 7-17.

6. Лобода Д. О., Год Б. В. Брати д'Есте: феррарські «гуманісти на троні». *Історична пам'ять*. 2017. №37. С. 78-83.

7. Лобода Д. О. Виховна модель «ідеальної правительки» європейського відродження у творі Вільяма Ньюмена «Моя леді принцеса». *Витоки педагогічної майстерності*. 2020. №25. С. 138-143.

8. Loboda D. Renaissance educational guidelines of the «ideal governor» training in «Song of the bison» by belarusian thinker Mykola Husovsky. *Middle European Scientific Bulletin*. 2020. Vol. 1. P. 20-23.

9. Лобода Д.О. «Ви повинні виховувати короля!» – ренесансний образ ідеального правителя східноєвропейського мислителя Андрія Волана. *Збірник наукових праць викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів фізико-математичного факультету ПНПУ імені В.Г. Короленка*, 2020. С. 204-206.

10. Лобода Д.О., Семеновська Л.А. Східнослов'янський еталон синкретизму ренесансної гуманістичної думки і християнської догматики в етико-педагогічній спадщині Францішека Скорини. *Українська професійна освіта*. №1, 2020. С. 112-121.

11. Лобода Д.О. Прегуманістичні витoki моделей ренесансного «ідеального правителя» в Європі XII-XIII століть. *Молодий вчений*. 2020. №12.1 (88.1). С. 22-27.

12. Лобода Д.О. Підсумки едукaційних ініціатив придворних ренесансних мислителів у контексті проблеми виховання «ідеального правителя». *Педагогічні науки : наук. журн.* / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. 2021. Вип. 78. С. 185-190.

Наукові праці, у яких додатково розкрито результати дисертації

13. Loboda D. Offsetting Mass Culture And The Future Of Education: Corona-Crisis Relations. Education in the post-coronavirus world: the place of information and innovative technologies. Katowice: Publishing House of Katowice School of Technology, 2020. P. 319-323.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

14. Лобода Д. О. Зародження ідеї освіченого абсолютизму в творах гуманіста Тіто Лівіо Фруловізі. *Збірник матеріалів IV Міжнародної наукової конференції «Історико- краєзнавчі дослідження: традиції та інновації»* (28-29 листопада 2019 р., Суми). Суми: СумДПУ, С. 167-175.

15. Лобода Д. О. Антипацифістські ідеї англійського Відродження початку XVII століття у творчості гуманіста Френсіса Бекона. *Proceedings of X International scientific conference “Scientific thought transformation”*. Morrisville, September 22, 2017. P. 60-65.

16. Лобода Д. О. Аристотелівська традиція у філософії громадянського гуманізму XV століття. *Збірник праць XXIV Харківських Міжнародних Сковородинівських читань «Античні витoki європейської раціональності: до 2400 річчя Арістотеля»*, 23-24 вересня 2016 р. С. 34-37.

17. Лобода Д.О. Гуманістичні цінності як фундамент концепції «ідеального правителя» доби європейського Відродження (XV-XVI століття). *Гуманістичні цінності світових цивілізацій і проблеми сучасного світу*: зб.

матеріалів VIII Всеукр. наук. конф. студентів і аспірантів, 8 квітня 2016 р. С. 15-18.

18. Лобода Д. О. Джованні Боккаччо: жінки і влада. «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи»: зб. матеріалів IV Міжнарод. наук.-практ. інтернет-конф., 20 липня 2016 р. С. 53-57.

19. Лобода Д. О. Моделі державного устрою у творчості італійських гуманістів XV століття. *Nowoczesne badania podstawowe i stosowane: zbiór artykułów naukowych konferencji Międzynarodowej naukowo-praktycznej*. Sopot. 30-31.07.2016. P. 32-35.

20. Лобода Д.О. Ренесансні уявлення про ідеального правителя у Франції другої половини XV століття. *Наука України: проблеми сьогодення та перспективи розвитку*: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, 23–24 вересня 2016 р. С. 46-49.

21. Лобода Д.О. Педагогічні ідеї Ренесансу крізь призму соціально-політичної доктрини українського гуманіста Станіслава Оріховського. *Педагогічна освіта в Україні: пошуки, стратегія, перспективи розвитку*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 20-21 листопада 2018 р. С. 78-83.

22. Лобода Д.О. Теоретико-методологічні підходи до визначення критеріїв концепти «ідеальний правитель». *Людина та людяність у світовій гуманітарній традиції*: збірник наукових праць за матеріалами доповідей і повідомлень одинадцятого Всеукраїнського науково-практичного семінару з міжнародною участю «Актуальні питання всесвітньої історії та методика їх викладання», 28- 29 березня 2019 року. С. 39-46.

23. Лобода Д.О. «Зеркала дурості» у творчості європейських гуманістів Північного Відродження. *Зб. матеріалів XX студентської наукової конференції історичного факультету*, березень 2017 р. Полтава: ІВЦ ПНПУ, 2017. С. 80-83.

24. Лобода Д.О. «Лист турецькому султану»: гуманістичні ідеї та папський престол. *Зб. матеріалів XXI студентської наукової конференції, присвяченої 100-річчю історичного факультету*, березень 2018 р. Полтава: ІВЦ ПНПУ, 2018. С. 104-106.

25. Лобода Д.О. Проблема виховання майбутнього правителя в працях європейських ренесансних мислителів (XIV-XVI ст.). *Актуальні проблеми сучасного культурно-освітнього простору: Збірник статей і матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (6-7 листопада 2019 р.)*. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Королека, 2019. С. 83-89.

26. Лобода Д.О. Ідеал гуманістично освіченого і морально досконалого правителя ферарського мислителя XV століття Тіто Лівіо Фруловізі. *Дидакал: часопис: матеріали Міжнародної науково – практичної конференції «Забезпечення якості вищої освіти в Україні: сучасний стан і перспективи»*, 12-13 листопада 2019 р. Полтава, 2020. № 20. С. 142-145.

27. Лобода Д.О. Ціннісно-педагогічні релеванти підготовки «ідеального правителя» доби європейського ренесансу. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-методичної конференції «Ціннісно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції» (29-30 травня 2020 р., Суми)*. С. 149-151.

28. Лобода Д.О. «Неидеальное» правление женщин в эпоху европейского Возрождения в историческом дискурсе. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Країни Центральної, Південно-Східної і Східної Європи в історичному дискурсі Західної цивілізації» (7 квітня 2020 р., Полтава-Вітебськ)*. С. 302-313.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	26
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ, ІСТОРИОГРАФІЧНІ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	37
1.1. Джерельна база дослідження	37
1.2. Аналіз історіографії та історико-педагогічних предикатів проблеми... 49	49
1.3. Теоретико-методологічні засади та понятійний апарат дослідження... 61	61
Висновки до розділу 1.....	78
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНО-ГЕОГРАФІЧНІ, СОЦІОКУЛЬТУРНІ, ЕТИКО-РЕФЛЕКСИВНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РЕНЕСАНСУ ПРО ВИХОВАННЯ ПРАВИТЕЛЯ .	82
2.1. Ідеологічні, соціально-політичні, господарсько-економічні детермінанти ренесансних уявлень про виховання політичної еліти та їх регіональні особливості.....	82
2.2. Контроверзи соціокультурних ідентичностей європейських держав і формування політико-педагогічних напрямів філософської думки XIV – XVI століть.....	101
2.3. Ренесансна антропософія та її синкретизм з християнським морально-етичним інструментарієм гуманізму в підготовці майбутніх державців... 115	115
2.4. Гуманізм – вирішальна характерологічна риса ренесансної педагогічної думки про виховання політичної еліти європейських держав	122
Висновки до розділу 2.....	130
РОЗДІЛ 3. ІДЕЙНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ «ІДЕАЛЬНОГО ПРАВИТЕЛЯ» В ДОБУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ XIV – XVI СТОЛІТЬ.....	134

3.1. Античний фундамент ідеї ренесансної підготовки «філософів на троні»: аристотелівські «чесноти», платонівське «загальне благо», давньогрецька «калокогатія», «природне право»	134
3.2. Аксіологічні орієнтири виховання вищих посадових осіб у творчості гуманістів XIV – XVI століть.....	143
3.3. Пацифізм, мілітаризм та середньовічна «лицарська ідеологія» у виховній теорії мислителів Відродження	158
3.4. Фізичні, трудові та естетичні складники підготовки державця.....	172
Висновки до розділу 3.....	176
РОЗДІЛ 4. ДОСВІД ПРАКТИЧНОЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ОБРАЗУ «ІДЕАЛЬНОГО ПРАВИТЕЛЯ» В ОСВІТНЬО-ВИХОВНІЙ ПРАКТИЦІ МИСЛИТЕЛІВ І ПЕДАГОГІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ. 180	
4.1. Політико-педагогічні ініціативи гуманістів при монарших дворах Європи	180
4.2. Методи та організаційні форми реалізації образу «ідеального правителя».....	194
4.3. Здобутки і поразки ідеї виховання «ідеального правителя»	203
4.4. Можливості впровадження провідних ідей виховання «ідеального правителя» європейського Відродження XIV – XVI століть у модернізацію сучасної практики освіти в Україні.....	209
Висновки до розділу 4.....	222
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	226
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	233
ДОДАТКИ.....	284

ВСТУП

Актуальність дослідження пояснюється тим, що сьогодні Україна перебуває на шляху власного державотворення. Цей довгий шлях, започаткований у давні часи, у ХХІ столітті насичений багатьма суперечливими подіями, соціальними катаклізмами, піднесеннями і падіннями суспільно-політичних ідеалів. Причину цих явищ потрібно шукати саме в тих політичних процесах, об'єктом яких ставала наша держава, а також їхніх суб'єктах – владних персоналіях. Протягом відновлення незалежності України перед вітчизняним суспільством поставали завдання організації найкращої форми держави, вироблення її економічної моделі, йшла жорстка боротьба за лідерство.

Українське суспільство, апробуючи різні вектори власного розвитку, щоразу шукає кращої долі в особистості керманіча. Національна особистісно-орієнтованість, людинолюбство та життєствердний оптимізм декларує тріумф європейськості та гуманізму. Будучи пошуковцями «ідеального» голови держави, винахідниками його якостей, сценаристами образу життя лідера, замовниками державної політики, українці ставлять на порядок денний проблему підготовки державного службовця і лідера. У такому суспільно-політичному мейнстримі актуальним є звернення до європейської концепції виховання «ідеального правителя», який уперше теоретико-методично і організаційно-педагогічно маніфестовано в філософсько-педагогічній спадщині представників Відродження XIV – XVI століть.

Доцільність вивчення теми теоретико-практичного досвіду виховання правителів в країнах Європи доби Ренесансу XIV – XVI століть підтверджується потребою в розв'язанні таких *суперечностей*: між демократичними принципами організації влади в сучасному українському і панєвропейському суспільстві та необхідністю запропонованого гуманістами селекціонованого підходу до підготовки державних службовців; між

секуляризаційним характером «ідеальної влади» та активним застосуванням педагогами і філософами європейського Відродження релігійних морально-етичних догм; між протоліберальними за змістом ідеями виховання державців та їхніми консервативно-середньовічними формами і методами реалізації, зокрема, через лицарське виховання.

Отже, з огляду на потребу в подоланні цих суперечностей, а також суспільний запит на наукові розробки, що спрямовані на забезпечення сталого розвитку загальнопланетарної людської спільноти, на розв'язання проблеми ролі особистості в історії, на употужнення соціальнозначущого потенціалу педагогічної науки, дослідження а тему: *«Виховання «ідеального правителя» у філософсько-педагогічній спадщині мислителів європейського Відродження XIV–XVI століть»* вважаємо актуальним і своєчасним.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складником науково-дослідної теми кафедри загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка «Єдність теорії і практики у підготовці бакалаврів та магістрів в умовах реформування освіти України» (державний реєстраційний номер 0117U003226), а також науково-дослідної теми кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка «Духовні, політичні та освітні практики в соціокультурному розвитку людства» (державний реєстраційний номер 0118U004308).

Тему дисертації затверджено вченою радою Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (протокол № 4 від 31.10.2019 р.) та узгоджено рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології НАПН України (протокол №2 від 31.03.2020 р.).

Об'єкт дослідження – європейська філософсько-педагогічна думка та освітньо-виховна практика доби європейського Ренесансу.

Предмет дослідження – теоретичні ідеї та досвід виховання «ідеального правителя» в філософсько-педагогічній спадщині європейського Відродження XIV – XVI століть.

Мета дослідження полягає в розкритті ідейно-теоретичного змісту та досвіду практичної реалізації виховання «ідеального правителя» в філософсько-педагогічній спадщині мислителів європейського Відродження XIV – XVI століть, окресленні перспективи їх впровадження в практику формування лідерського потенціалу України.

Мета дослідження реалізовувалася шляхом виконання наступних **завдань**:

1) обґрунтувати джерелознавчі, історіографічні та теоретико-методологічні засади досліджуваної проблеми;

2) з'ясувати історичні та педагогічні передумови диференціації філософсько-педагогічної думки європейського Ренесансу про виховання правителя;

3) схарактеризувати ідейно-теоретичні засади підготовки «ідеального правителя»;

4) висвітлити й систематизувати досвід виховання «ідеальних правителів» мислителями і педагогами європейського Відродження;

5) виявити перспективи імплементації засад виховання «ідеального правителя», запропонованого мислителями Ренесансу XIV – XVI століть в сучасну освітньо-виховну практику формування лідерського резерву України.

Методологічну основу дослідження становить поєднання наукового апарату історії, географії, філософії, політології, педагогіки і культурології, що вимагає застосування міждисциплінарного підходу. Він дає можливість цілісного та якомога об'єктивнішого аналізу витоків та ідейно-теоретичного

змісту підготовки «ідеального правителя» у різних країнах Європи, а освітньо-виховна та громадсько-просвітницька діяльність мислителів Відродження розглядається контекстуально історичним, загальнокультурним і педагогічним реаліям XIV – XVI століть. Застосування подібної методології дозволяє уникнути тенденційності в аналізі й описі історико-педагогічних процесів, унеможливорює категоричні й антагоністичні оцінки набутого гуманістами філософсько-педагогічного досвіду. Методологічна дифузія аксіологічного і релігієзнавчого підходів дала змогу встановити спільне й відмінне ренесансно-педагогічної спадщини з схоластичною та античною традиціями. Антропологічний підхід сприяв розгляду знань і уявлень про природу і механізми виховання в Пізньому Середньовіччі за різних соціокультурних обставин, дозволив актуалізувати реставрацію античного примату особистості та її волі в епоху Відродження. Насамкінець, застосування цивілізаційного, формаційного, діалектичного, парадигмального, синергетичного, гетеротетичного і проблемного підходів посилює евристичні можливості дослідження при висвітленні окремих аспектів теми.

Теоретичну основу дослідження становлять: загальні методолого-теоретичні та історико-педагогічні положення щодо теорії і практики освітньо-виховного процесу (І. Бех [1, 2, 3, 38, 42, 43], Г. Васянович [85, 86, 87], Л. Ваховський [306, 89], О. Вишневський [98, 99], С. Сисоєва [401], І. Зязюн [159, 160], О. Савченко [390], Г. Троцько [419] та ін.); історико-ретроспективні узагальнення про закономірності та тенденції розвитку вітчизняної освіти (О. Джуринський [141], М. Євтух [20, 147], С. Золотухіна [155, 156], Г. Корнетов [215, 213, 214, 212, 216], М. Левківський [247], С. Смірнова [409] та ін.); провідні положення сучасної філософії освіти (В. Андрущенко [14], С. Клепко [193], В. Кремень [231, 229, 230] та ін.); концептуальні засади історико-педагогічної компаративістики (О. Андреев [11], С. Бобришов [49], М. Бойченко [51], А. Сбруєва [397]

та ін.); положення сучасної аксіології про основи ціннісно-світоглядного становлення молоді (В. Вашкевич [90], В. Молодиченко [312] та ін.); історико-педагогічні ідеї щодо розвитку ренесансно-гуманістичних засад в освітньому наративі виховання правителів європейських держав XIV-XVI століть (Б. Год [122, 120, 117, 118, 121], Л. Баткін [26, 27], Л. Брагіна [57, 55, 56], Я. Буркгардт [77], Е. Гарен [110], В. Литвинов [251, 422, 326, 250] та ін.).

Дослідження враховує концептуальні положення, задекларовані в державних документах: Законах України «Про освіту» (2017) [360], «Про загальну середню освіту» (2020) [361], «Про вищу освіту» (2014) [458], Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки» (2013) [359], Стратегії розвитку державної молодіжної політики України на період до 2020 року (2013) [363], Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року (2021) [358], Концепції Нової української школи (2017) [207], Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 рр. (2020) [362] та ін.

Із огляду на вищезначене, використано такі **методи дослідження**. *Загальнонаукові*: пошуково-бібліографічний для відбору, систематизації та опрацювання наукової інформації з теми дослідження; аналіз і синтез як необхідні складові роботи з науковою інформацією, літературою і джерелами; індукція і дедукція для оцінки ренесансної суспільно-політичної думки про виховання «ідеального правителя» в різних масштабах і контекстах (від загальноєвропейського мейнстріму до етнічного ідентифікатора); порівняння, зіставлення, аналогія, протиставлення, систематизація, типологізація – для вивчення й узагальнення ренесансних засад підготовки «ідеальних правителів». *Спеціальні*: метод історико-педагогічної реконструкції – для відновлення і презентації змісту виховання «ідеального правителя»; конкретно-історичний, історико-хронологічний, історико-критичний, аналітико-інтерпретаційний – для об'єктивного

відтворення соціокультурних, історичних, формаційних, цивілізаційних і економічних детермінант виникнення потреби у вихованні «ідеального правителя»; логічний, герменевтичний, гіпотетико-дедуктивний, екстраполяційний методи – для виявлення сутності, розкриття причинно-наслідкових зв'язків, пізнання тенденцій і закономірностей становлення і розвитку ідей про виховання керманців європейських держав та їх спадкоємців у XIV – XVI століттях; просопографічний для дослідження історичних персоналій в усій сукупності їх індивідуальних якостей та взаємостосунків з суспільством; архонтологічний для з'ясування процесу розбудови та функціонування системи державних посад в її історичній ретроспекції.

Джерельна база дослідження відповідає специфіці теми й розподіляється за такими п'ятьма корпусами джерел: епістолярні джерела, які дали змогу відстежити інформально-оцінюючі судження гуманістів про конкретних правителів, які або вважалися взірцевими, або були готові до активного діалогу і пошуку досягнення «досконалості» власного правління: наприклад, лист Колюччо Салютаті Галієно де Терні від 14 червня 1404 року, лист Колюччо Салютаті Бандіні Д'ареццо від 11 листопада 1403 року, «Лист до короля Арагонського» Леонардо Бруно Аретіно, послання Джованні Піко дела Мірандола Ермолао Барбаро, «Лист турецькому султану» Енео Сільвіо Пікколоміні та ін.; гомілетично-інтелектуальні дозволили простежити еволюцію обґрунтування природи влади від середньовічно-сакральної до ренесансно-секуляризованої – «Про світську владу» (трактат, заснований на шістьох проповідях герцогу Іоганну Саксонському) Мартіна Лютера 1523 року; стенографічні змалювали цілісний портрет основних складників образу «ідеального правителя» на прикладі популярних владних персоналій XIV – XVI століть – офіційно опубліковані промови Крістофоро Ландіно, Джонаццо Манетті, Маттео Пальмієрі, Донато Аччайуолі; різноманітні за жанрами твори гуманістів епохи європейського Відродження, що розкрили

цілісно або епізодично окремі ідейно-теоретичні засади виховання політичного істеблішменту ренесансної Європи, зокрема «Нариси про справи політичні та громадянські» Франческо Гвіччардіні, «Шість книг про державу» Жана Бодена, «Державець» Джованні Понтано і однойменний твір Ніколло Мак'явеллі, «Монархія» Данте Аліг'єрі, «Драгмалогія про переважний образ життя», «Елеганції» Лоренцо Валли та ін.; окремо варто назвати соціально-утопічні твори, які хоча і не були практичним дороговказом для формування лідерів ранньомодерної доби, проте продемонстрували явні контрверзи соціокультурних і соціально-політичних ідентичностей, що розвивалися в різних куточках Європи: «Уявна республіка» Людовіко Агостіні, «Золота книга, настільки корисна, як і кумедна, про найкращий устрій держави і про новий його острів Утопія» Томаса Мора та ін.

Хронологічні межі дослідження зумовлені культурно-історичною добою європейського Ренесансу – доби відновлення і синтезу античної цивілізаційної спадщини з середньовічними соціокультурними реаліями. Нижня хронологічна межа дослідження (XIV століття) визначається життям і творчою діяльністю перших відомих мислителів Відродження – Франческо Петрарки, Джованні Боккаччо і Колюччо Салютаті, у працях яких вперше постали питання створення образу «слуги народу» та його втілення в життя шляхом виховання. Верхня хронологічна межа характеризується кризою Ренесансного світогляду в XVI столітті, маньєризацією ідеософських засад гуманізму та початком нового етапу еволюції педагогічної науки.

Просторове науково-педагогічне поле дослідження (територіальні або хорологічні межі) охоплює регіон Західної Європи (Італію – як епіцентр Ренесансу і його колыску, а також Іспанію, Францію, Англію, Нідерланди, Німеччину), Центральної і Східної Європи (Польщу, Угорщину і Україну).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що *вперше*: на основі аналізу джерел і літератури з історії епохи

європейського Відродження реконструйовано цілісний образ «ідеального правителя» та обґрунтовано передумови, принципи, зміст і засади його виховання; розкрито основні підходи в залежності від соціокультурних, етико-рефлексивних та соціально-економічних детермінант; простежено асоціативне поєднання відновлених античних ідеалів доброчесності з християнською етичною доктриною Середньовіччя; розкрито основний зміст закономірностей і суперечностей розвитку педагогічних ідей представників філософсько-педагогічної думки Ренесансу.

Доповнено історико-педагогічне знання аналітичними й фактологічними складниками елітарної освіти в добу Пізнього Середньовіччя.

Удосконалено понятійно-категоріальний апарат з теми (гуманізм, ренесансний гуманізм, громадянський гуманізм, європейське Відродження (Ренесанс), Пізнє Середньовіччя, Реформація, Ренесансне виховання, Ідеал усебічно й гармонійно розвиненої особистості, філософсько-педагогічна думка, «Ідеальний правитель», ренесансне поняття «правитель» (regnum – regnator – rex – princeps), «загальне благо», «античні чесноти», «лицарське виховання»); методологічні підходи до історико-педагогічного дослідження громадсько-політичної та освітньо-виховної діяльності мислителів XIV – XVI століть; періодизацію розвитку політичної та філософсько-педагогічної думки європейського Відродження.

Подальшого розвитку набули акцентуація гуманістичних тенденцій в ідейному розвитку вітчизняних авторів про виховання правителів в досліджувану добу (С. Оріховський) як показника залученості освітньої традиції на теренах сучасної України до престижу Західної цивілізації; теоретичне обґрунтування виникнення ідеї всебічно й гармонійно розвиненої особистості в добу європейського Ренесансу крізь призму освіти й виховання «ідеального правителя», що мали універсальний характер.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в переосмисленні та обґрунтуванні доцільності використання інструментарію ренесансного педагогічного досвіду систематичної, всебічної, інституційно-стратегічної підготовки керівників країни, державних службовців, лідерських кадрів в сучасній інноваційній освітньо-виховній парадигмі України; визначенні провідних шляхів залучення основних її концептуальних засад при підготовці майбутніх державних службовців; в розкритті можливостей застосування результатів наукового дослідження в закладах загальної середньої і вищої освіти щодо організації позакласної виховної роботи з учнями та студентською молоддю, а також закладах підготовки кадрів до державної служби в Україні, політичних центрах, партіях, громадських об'єднаннях та ініціативах. На основі отриманих результатів дослідження розроблено авторський спецкурс «Гуманістичне виховання «ідеального правителя» за доби європейського Відродження», зміст якого може бути використаним для доповнення варіативних складників освітніх програм підготовки фахівців.

Результати дисертаційного дослідження впроваджено в освітній процес Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка №13-01/110 від 07.12.2021 р.), Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (довідка №68-21-653/1 від 28.09.2021 р.), Київського індустріального коледжу Київського національного університету будівництва і архітектури (довідка №349 від 23.11.2021 р.), Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського (довідка №93 від 25.11.2021 р.), Полтавського інституту економіки і права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (довідка №45/94 від 03.09.2021 р.) (Додаток А).

Апробація результатів дослідження здійснювалася на різних його етапах здійснювалася на конференціях і семінарах.

Основні положення і результати дисертації були апробовані під час виступів на конференціях, вебінарах різних рівнів:

міжнародних конференціях – науково-практична конференція «Забезпечення якості вищої освіти в Україні: сучасний стан і перспективи» (м. Полтава, 12-13 листопада 2019 р.); науково-практична інтернет-конференція «Актуальні проблеми сучасного культурно-освітнього простору» (м. Полтава, 6-7 листопада 2019 року); науково-практична конференція «Світовий порядок і Україна» (25 квітня 2020 р., м. Суми); науково-практична інтернет-конференція «Країни Центральної, Південно-Східної і Східної Європи в історичному дискурсі Західної цивілізації» (7 квітня 2020 р., Полтава-Вітебськ); науково-методична конференція «Ціннісно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції» (29-30 травня 2020 р., Суми); науково-практична конференція «Сучасні соціокультурні процеси: компетентнісний аспект» (28-29 жовтня 2020 р., Полтава); научно-практическая конференция «Актуальные проблемы международных отношений и дипломатии» (21-22 травня 2020 р., Вітебськ, Республіка Білорусь); научно-практическая конференция «Победа – одна на всех» (23-24 квітня 2020 р., Вітебськ, Республіка Білорусь); International Scientific Conference «The role of information and technology in the construction of the post-coronavirus world» (28-29 вересня, Катовіце, Республіка Польща); науково-практичний Форум у форматі міжнародного круглого столу «Стан та перспективи розвитку культурологічної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід (24-25 травня 2021 року, Суми).

всеукраїнських конференціях – науково-практична конференція «Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу» (м. Полтава, 10 грудня 2019 року); наукова конференція «П'яті Череванівські наукові читання» (18-19 березня 2020 року, м. Полтава); Всеукраїнська наукова конференція «Держава і Церква в новітній історії України» (17-18 жовтня 2019 року, м. Полтава);

Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання методики викладання суспільних та гуманітарних дисциплін в умовах розбудови сучасної школи» (24-25 березня 2020 р., Суми); науково-практична конференція «Сучасні проблеми національно-культурної ідентичності: регіональний вимір» (21-22 травня 2020 р., Полтава); науково-практична конференція «П'яті Череванівські читання» (18-19 березня 2020 р., Полтава); науково-практична конференція з міжнародною участю «Університетська освіта в Україні в контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (17-18 листопада 2020 р., Полтава); науково-практична конференція «Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу» (9 грудня 2020 року, Полтава); «Духовні, політичні та освітні практики в соціально-культурному розвитку людства»: науково-практичний семінар з міжнародною участю «Актуальні питання всесвітньої історії та методика їх викладання» (25-26 березня 2021 року, Полтава).

закордонний науково-методичний семінар – Scientific and Methodical Seminar “Theory and Practice of Individualized Learning” (1 жовтня 2020 року, Ополь, Республіка Польща).

Публікації. Основні результати дисертації викладено у 28 публікаціях (23 – одноосібні), з яких: 3 – у наукових фахових виданнях України; 1 стаття – у зарубіжному періодичному науковому виданні; 1 – колективна монографія у зарубіжному виданні; 3 – у періодичному виданні, що індексується в наукометричній базі IndexCopernicus; 15 тез – у матеріалах науково-практичних конференцій; 5 – у інших виданнях.

Структура дисертації складається з анотації (українською та англійською), вступу, чотирьох розділів (п'ятнадцять підрозділів), висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і літератури (509 позицій), додатків (13). Повний обсяг дисертації – 303 сторінки, із яких 208 – основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ, ІСТОРИОГРАФІЧНІ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У розділі визначено і атрибутовано джерельну базу дослідження, визначено історіографію предмету дослідження, представлені різні інтерпретації історичних і педагогічних явищ Ренесансу, а також обґрунтовано підбір теоретико-методологічних засад дослідження, в тому числі конкретизовано термінологічний апарат дисертації.

1.1. Джерельна база дослідження

Виховання «ідеального правителя» у філософсько-педагогічній спадщині мислителів європейського Відродження – наукова проблема, що вимагає від дослідника застосування методології різних дисциплін, передусім історії і педагогіки. Оскільки предмет дослідження вимагає пошуку і відновлення педагогічних надбань людства минулих століть, закономірною й об’єктивною є потреба у зверненні до історичних джерел. Закарбована на папері пам’ять віків щодо підготовки юних королів, принців, герцогів, князів, кондотьєрів, гонфалоньєрів – одна з головних тем ренесансної філософсько-педагогічної думки. Без логічних операцій з обробки джерельного забезпечення теми, його систематизації та інтерпретації було б неможливе проведення цілісного, об’єктивного, глибокого і практикоорієнтованого історико-педагогічного дослідження. Саме тому раціональний і виважений підбір джерельної бази дослідження дає змогу неупереджено реконструювати та адекватно розуміти історичні явища і події, що стосувалися галузі педагогічного знання.

Сучасне джерелознавство посутньо розширює горизонти пошукової роботи дослідників, у тому числі в царині історії педагогіки. Проведення дослідження можливе при застосуванні поряд із традиційними способами роботи з інформацією активного веб-серфінгу тематичних сайтів,

електронних репозитаріїв бібліотек, оцифрованих фондосховищ у різних куточках Європи та Америки з періоду XIV – XVI століть, академічних установ та їхніх електронних видань, рідкісних хрестоматій, наукових розробок іноземних колег-дослідників суміжних тем тощо [171, 166, 168, 170, 165, 169, 167, 96, 310, 164]. Усе це значно полегшує наукову розробку теми виховання «ідеального правителя» у філософсько-педагогічній спадщині європейського Відродження XIV – XVI століть, що потребує залучення широкого масиву джерельної бази, що є спорадичною, географічно розпорошеною, важкодоступною мовно-лінгвістично, археографічно, а також через тривалий вік фізичних носіїв зберігання. Водночас, актуальність теми дослідження і відповідних порушених у історичних джерелах питань, потреба у переосмисленні вчень гуманістів щодо формування особистості державців, у залученні досвіду впровадження виховних практик ренесансних педагогів вимагає використання всього функціоналу відбору онлайн-ресурсів.

Важливо відмітити, що солідна робота щодо підбору, опису, наукової характеристики, ідентифікації, інтерпретації, репродукції, репрезентації та аналізу історичних джерел із історії філософсько-педагогічних і суспільно-політичних вчень Європи доби Пізнього Середньовіччя вже зроблена низкою дослідників-попередників, що мають ґрунтовні фундаментальні праці з проблематики періоду. Завдяки таким ученим, як С. Аверінцев [3], Л. Брагіна [128], М. Володарський [162], Б. Год [118], Ю. Голубкін [286], А. Горфункель [84], Н. Девятайкіна [93], Н. Денисенко [95], А. Дживелегов [395], І. Ельфонд [71], Ю. Каган [85], Ю. Корнеєв [280], О. Кудрявцев [454], В. Литвинов [422], М. Лозинський [278], Г. Муравйова [138], М. Ощепкова [378], А. Перепаді [288], Л. Пеньковський [66], Н. Подземська [112], О. Полонська [391], Л. Попова [378], Б. Пурішев [66], Н. Ревякіна [93], Г. Самсонова [67], М. Сергієнко [1], П. Содомора [52], А. Тарасова [416], Л. Чіколіні [438], М. Юсім [245] ми маємо якісні фахові

переклади творів гуманістів європейського Ренесансу. Проте, класифікація та систематизація джерел з історії виховання «ідеального правителя» XIV – XVI століть, їхня характеристика в контексті елітарного філософсько-педагогічного спадку Ренесансу, ангажування до сучасності досі не проводилися в межах наукового дискурсу. Враховуючи це, одним із завдань нашого дослідження передбачено представлення джерелознавчого аспекту проблеми, яка була невід’ємною і авангардною течією педагогічного гранд-нарративу мислителів європейського Відродження.

Характер і типи джерел дослідження вар’юватимуться відповідно до їхнього датування і приналежності певному хронологічному і просторовому контекстах. Так, доба європейського Відродження представлена чотирма періодами: Проторенесанс, або Треченто (кінець XIII – XIV століття); Раннє Відродження, або Кватроченто (XV століття); Високе Відродження (перша половина XVI століття); Пізнє Відродження (середина XVI – кінець XVI століття). Два останні періоди ще називають Чінквіченто, а XVII століття, хоча і не входить до хронологічних меж нашого дослідження через ман’єристичність джерел філософсько-педагогічної думки, виродження і експлуатацію гуманістичних ідей Католицькою Реформацією, виділяють в окремий період і називають Сейченто [100]. Відповідно до названих періодів історичні джерела матимуть певну специфіку.

На світанку Відродження, у період Проторенесансу відбулися суттєві зрушення в образотворчому мистецтві, скульптурі та літературі. Хоча цивілізаційних та ідеологічних зсувів, які б говорили про появу якісно нової культурної чи історичної епохи, ще не відбулося, митці (Нікколо і Джованні Пізано, Андреа Пізано, Арнольфо ді Чембріо, Джотто, Дуччо та інші) й мислителі (Данте Аліг’єрі, Франческо Петрарка, Джованні Боккаччо та інші) періоду Треченто за сприятливих об’єктивних обставин соціально-економічного, військово-політичного, релігійно-конфесійного характеру зробили спробу переглянути існуючі канони мистецтва і літератури.

Християнська тема залишалася домінуючою, проте тепер більшої уваги приділялося проблемам психологізму героїв сюжетів, їхнім емоційним станам, давалася воля тлумачення колись канонічних мотивів і переживань, «олюднювалися» релігійно-духовне життя і аксіологічно-онтологічні компоненти змісту схоластичної педагогіки [232].

Таким чином, ми говоримо про найбільшу групу джерел, що використовувалися у нашому дослідженні – різноманітні за жанрами твори гуманістів епохи європейського Відродження. Першим трактатом про ідеальну суспільно-політичну світобудову, написаним в епоху Ренесансу загалом була «Монархія» («De Monarchia») Данте Аліґ'єрі (1265 – 1321) [136]. Це історичне джерело (1313) є свідченням наших попередніх характеристик Проторенесансу: написане латиною, цитати зі Святого Письма привалюють над цитатами із творів античних мислителів, особистість «ідеального монарха» пов'язується напряму з Богом. Утім, інноваційність полягала в самому факті появи трактату – в ньому чи не вперше публічно критикувалася Церква як військово-політичний інститут, пропонувалося відмовитися від її визначального впливу на світське життя, ставилося під сумнів верховенство Папи над світським всенародним королем. Хоча аліґ'єрівська «Монархія» не мала педагогічного змісту і цілей, деякими ідеями («монарх – для людей, а не навпаки» [136, с. 40]) вона дала поштовх для розгортання гуманістичного руху по всій Італії.

Рішучий відхід від схоластичної традиції і світської аскези Середньовіччя був уперше здійснений Франческо Петраркою (1304 – 1374). Усе життя цього мислителя проходило вже у новому столітті Треченто, тому його нерідко називають «першим із гуманістів» [209, с. 97]. У Петрарки також не було окремого твору, який би безпосередньо стосувався проблемі виховання правителя, однак він уміло і відверто називав основні виклики, що стоять перед країною (Італією загалом) і очільниками держав, що тоді її представляли. Уже у більш світській манері він критикував тодішніх

можновладців, засуджував міжусобні війни і відсутність соціальної гармонії. Натомість, він наводив історичні приклади античних державців як можливу модель «ідеального правителя» – від Ромула до Цезаря [342].

Наступним творцем Треченто варто назвати Джованні Боккаччо (1313 – 1375), який залишив по собі багатий гуманістичний спадок. Для дослідження великий інтерес становила його праця «Про славних жінок» («De Claris Mulieribus») [52] (1361 – 1362) – перша фемінноорієнтована праця про «ідеального правителя» (Додаток Б). Боккаччо у формі біографій репрезентував образи минулих століть і висловив власне бачення необхідності урахування у вихованні юних поколінь тих особистісних рис, що були притаманні царицям стародавнього світу від Семираміди до Йоанни, королеви Єрусалима і Сицилії. Боккаччо прагнув довести, що антична історія містить взірці моралі та поведінки, які можуть стати прикладами до наслідування правителями сучасності. В історичному джерелі мислитель наділив жінок мужністю, показуючи, що лише їхній патріотизм, постійна праця, жертвовність, патріотизм, красномовство, гідність і самопосягата зробили їх великими і шанованими людьми, не дивлячись навіть на їхню стать.

Серед різноманітних за жанрами і формами праць мислителів європейського Відродження були ще декілька зразків фемінноорієнтованих праць у контексті питання виховання «ідеального правителя». Яскравим прикладом є поема англійського філософа-педагога Вільяма Ньюмена «Моя леді принцеса» (1525) [477], присвячений дев'ятирічній Марії Тюдор. Їй же присвятив свої напучення Хуан Луїс Вівес (1492 – 1540) [506].

Повертаючися до праць мислителів-педагогів Треченто, можна назвати «Драгмалогію про кращий спосіб життя» [203] Джованні Конверсіні да Равенни (1346 – 1417). Джерельну базу періоду Кватроченто наповнили такі мислителі, як П'єтро Паоло Верджеріо (1370 – 1444/1445) – трактатом «Про шляхетні нрави і вільні науки» (1402) [94]; Леонардо Бруно

Аретіно (1370/74 – 1444) – з трактатами «Вступ до науки моралі» [70] і «Про Флорентійську державу» (1415) [71]; Джаноццо Манетті (1396 – 1459) – з працею «Про гідність і переваги людини» (1452) [295]; Леон Батіста Альберті (1404 – 1472) – з творами «Про переваги і недоліки вчених» (1430), «Про спокій душі» (1443) [249]; Енео Сільвіо Пікколоміні (1405 – 1464) – з «Історією Австрії» (1455) [491], «Записками про гідні пам'яті діяння» [465], «Про виховання дітей» (перший трактат, присвячений безпосередньо вихованню правителя Владіслава Постума, 1450) [344]; Маттео Пальмієрі (1406 – 1475) – з працями «Про громадянське життя» (1439) [338] та «Історія Флоренції» (1474); Лоренцо Валла (1407 – 1457) – з трактатами «Про істинне і хибне благо» (1432) [84] і «Про діяння Фердинанда, короля Арагону» (1446) [281]; Бартоломео Саккі Платіна (1421 – 1481) – з першою спробою створити образ «ідеального правителя» у трактаті «Державець» (1478) [496]; Джованні Понтано (1426/29 – 1503) – з першим повноцінним твором на суспільно-політичну й організаційно-педагогічну тему «Державець» («De Principe» 1493) [352]; Марсіліо Фічіно (1433 – 1499) – з трактатом «Про моральні чесноти» [428]. Більшість із названих праць ще були написані латиною, проте вже з їхніх назв було помітним те, що вони не стосувалися духовно-релігійної тематики, були світськими і секуляризованими, за змістом – авторське тлумачення етичних, аксіологічних і естетичних складників учень античних філософів. Поява таких праць, як правило, була неможлива без фінансової підтримки статних патронів, тому автори використовували образи стародавніх і тодішніх правителів, аби на їх основі розробити і наповнити моделі «досконалої людини», громадянина, керманіча, суспільства і держави в цілому.

Подальший розвиток філософсько-педагогічних ідей виховання правителів віднаходимо в історичних джерелах Чінквеченто. Різноманітні жанрові твори цього періоду мали вже не лише італійське, а і французьке, іспанське, німецьке, голландське, англійське, слов'янське походження.

Ренесансні образи правителів саме тоді набували національних рис. У цей же період з'являються відверті (подекуди, замовні) напучення молодим монархам і сеньйорам, а також твори, в яких педагогічні теми – виховання і навчання стояли на першому місці. У такому контексті, передусім, варто назвати історичні джерела авторства таких мислителів, як голландець Еразм Роттердамський (1466/1467/1469 – 1536) – трактат «Про виховання християнського державця» (1503) [449], «Похвала глупоті» (1509) [453], «Про пристойність дитячих звичаїв» (1530) [451]; італієць Бальдассаре Кастільйоне (1478 – 1529) – трактат «Придворний» (1528) [189]; англієць Томас Мор (1478 – 1535) – «Історія Річарда III» (1519) [316]; італієць Франческо Гвіччардіні (1483 – 1540) – діалог «Про управління Флоренцією» (1526), «Нотатки про політичні та цивільні справи» (1530), «Історія Італії» (1530-і) [472]; іспанець Хуан Луїс Вівес (1492 – 1540) – «Посібник з розсудливості» (1524) [504], «Про допомогу жебракам» (1525) [505]; француз Франсуа Рабле (1494-1553) – «Гаргантюа і Пантагрюель» (1546) [367]; шотландець Джордж Бьюкенен (1506 – 1582) – «Про права королівства Шотландського» (1579) [462]; француз Гійом Постель (1510 – 1581) – «Про державу турок» (1540) [492], «Про всесвітню згоду» (1543) [493]; італієць Франческо Татті да Сансовіно (1521 – 1583/1586) – трактат «Уряди королівств і республік» (1561), «Політичні концепції» (1578) [497], «Про походження та факти про славетні роди Італії» (1582) [498]; француз Жан Боден (1530-1596) – «Шість книг про державу» (1576) [50]; француз Мішель Монтень (1533 – 1592) – трактат «Есеї», або «Досліди» (1580) [314] з чітко обґрунтованою евдемоністичною концептою онтології та відповідною педагогічною системою; італієць Джованні Ботеро (1533 – 1617) – праця «Державне благо» (1589) [461]. Зауважимо, що хоча названі праці різнилися в оцінках реформаційних процесів у Європі, були написані як латиною, так і національними мовами, їхні автори належали до неоплатоників, аристотелістів, неостойків, проте всі вони були єдині в думці про те, що

правитель держави повинен мати спеціальну освіту та отримати належне виховання.

Однією із найвідоміших праць періоду є «Державець» (1513) Нікколо Мак'явеллі (1469 – 1527) [288]. Варто відзначити, що й досі не вщухають дискусії навколо того, чи був цей твір виявом політичного цинізму, чи він відповідає загальноєвропейському мейнстриму гуманістичних настанов правителям (Додаток В). Замовником негативного іміджу трактату в означений період була Католицька Церква, стурбована поширенням відверто полемічних з християнською доктриною творів. Саме тому всі твори мислителя потрапили до першого видання «Індексу заборонених книг» 1559 року. Утім, аналіз інших творів мислителя що додатково розширюють уявлення про ідейно-теоретичний зміст виховання «ідеального правителя» – «Флорентійські хроніки» (1520 – 1525), «Розмисли про першу декаду Тіта Лівія» (1531) дають змогу стверджувати, що Нікколо Мак'явеллі не був реакціоністом, навпаки – його ціннісні установки сповнені почуття обов'язку, гідності, відповідальності перед суспільством. Підкреслимо, що праці більшості філософів-педагогів XVI століття вже не розглядали правителя як об'єкт «Граду Божого», ставилися до задачі досягнення «суспільного блага» в земному житті [92].

Розширили географію Чінквеченто і палітру форм представлення власних філософсько-педагогічних і суспільно-політичних поглядів мислителі Німеччини. Так, гуманіст Себастьян Брант (1458 – 1521) відомий власною сатирико-педагогічною поемою «Корабель дурнів» (1494) [66], а мейстерзінгер Ганс Сакс (1494 – 1576) – чисельними шванками (жанр німецької куртуазної середньовічної літератури, що носить гумористичний характер на гостросоціальні теми, нерідко мав характер настанов у сатиричній формі) на гостросоціальні теми, порятунок від яких бачив у моральному становленні особистостей, перш за все – знатного походження [66].

Для відтворення цілісного європейського історично-педагогічного минулого XIV – XVI століть ми зверталися і до спадщини гуманістично налаштованих мислителів слов'янського походження, зокрема, з України. Найбільш відповідними завданням нашого дослідження були історичні джерела, написані Павлом Русиним (1470 – 1517) – «Похвала Валерію Максиму» (1515) [384]; Миколою Гусовським (1470 – 1533) – «Піснь про зубра» (1523) [132]; Францішеком Скориною (1470/90 – 1551/1552) – передмови і коментарі до перекладів Біблії та інших християнських творів (1517 – 1525) [406]; Станіславом Оріховським (1513 – 1566) – «Напучення польському королеві Сигізмунду Августу» (1543/1548) [330]; Беняшем Будним (1530 – 1593) – «Катехізіс» (1562) [73]; Андрієм Воланом (1530 – 1610) – «Політика людського суспільства» (1572) [102]. Гуманістичний зміст цих творів, реплікація західноєвропейських та італійських філософсько-педагогічних ідей свідчать про активне залучення Східної Європи до загальноєвропейського ренесансного цивілізаційного поступу.

Про погляди на виховання «ідеального правителя» ми дізналися з джерел ще одного із ідеологів організаційно-педагогічного і суспільно-політичного вчення гуманізму – Колюччо Салютаті (1331 – 1406). Його чисельні приватні та службові листи (тривалий час обіймав посаду Канцлера Флоренції) [463], в яких відображений ідейно-теоретичний, аксіологічний зміст підготовки правителя становлять потужний корпус епістолярних джерел дослідження. Зазначимо лише основні, що відбивають предмет нашого дослідження: лист Колюччо Салютаті Галієно де Терні від 14 червня 1404 року [394] і лист Колюччо Салютаті Бандіні Д'ареццо від 11 листопада 1403 року [393]. Серед епістол Відродження, що розкривають характеристики «ідеального правителя» та стосуються проблем його виховання варто назвати також «Зібрання листів» Гуаріно да Верони (1370/1374 – 1460); «Лист до короля Арагонського» [69] Леонардо Бруно Аретіно (1374 – 1444); «Лист к Донато

Альбанаці і діалог про драгмалогію...», «Утішне послання професору граматики Донату...» Джованні Конверсіні да Равенни; «Лист турецькому султану» Енео Сільвіо Пікколоміні (1405 – 1464) [499], послання Джованні Піко дела Мірандола (1463 – 1493) Ермолао Барбаро [308], «Лист Леонардо ді Тоне від 18 серпня 1462 р.» Марсіліо Фічіно [238], «Лист до короля Сигізмунда» Станіслава Оріховського [328], «Лист до сеньйора 1581 року» Беняша Будного [486] та інші.

Для забезпечення об'єктивності дослідження не менш важливими були вторинні історичні джерела (свідчення сучасників, листування з третіми особами про гуманістів, спогади, меморіали). Так, варто назвати свідчення учнів і сучасників про італійського гуманіста і педагога Вітторіно да Фельтре (1378 – 1446) [368], який хоча і не залишив по собі жодної комплексної праці, власною виховною діяльністю при дворі мантуанського маркіза Джанфранчески Гонзаги справив великий вплив на організаційно-методичне становлення філософсько-педагогічної думки Відродження.

Ураховуючи те, що ідеї гуманістів з'явилися на тлі поновлення і реактуалізації шляхом перекладів на місцеві мови творів Античності, в якості джерел нами використовувалися праці попередників і наступників мислителів Відродження. Поява доступу до стародавніх манускриптів у мислителів-педагогів європейського Відродження завдяки посиленій міграції візантійців у Італію та перевезенню до Європи їх переписів арабськими купцями-мандрівниками нерідко ставала каталізатором радикалізації суспільно-політичних і організаційно-педагогічних поглядів гуманістів, надихала до секуляризації і егалітаризації освітніх практик, у тому числі і при дворах впливових аристократів. Тому, у нашому дослідженні ми зверталися до «Політики» [16] і «Нікомахової етики» [17] Арістотеля, «Держави» [347] Платона, «Виховання Кіра» [233] Ксенофонта та інших.

Ключовою в етико-політичному і аксіологічно-педагогічному контекстах працею попередників був твір Аврелія Августина (354 – 430) «Про Град Божий проти поганців» («De Civitate Dei contra paganos») (413 – 427) [417]. Завдяки його спадку ренесансні мислителі були опосередковано знайомі з платонівським баченням політичної побудови суспільства, адже Августин напряду цитував, погоджуючись, античного класика. Так, августинівська «ідеальна держава» фундувалася навколо ідеї справедливості, а негативні суспільні явища пов'язує з грішністю людини. Протиставлення «Земного Граду» «Град Божому» – потужний літературний прийом, уперше застосований Августином і успадкований мислителями європейського Відродження в описі контрастів між «ідеальним правителем» і реальними прикладами із життя.

Оскільки гуманісти були соціально-активними особистостями, нерідко мали доступ до влади або ж самі були представниками цієї влади, їхні погляди на виховання «ідеального правителя» закарбувалися у чисельному корпусі стенографічних історичних джерел. Найбільш когнітивно-продуктивними у нашому дослідженні були стенограми Джаноццо Манетті «Промова, складена мессером Джаноццо Манетті та промовлена іншими перед високою Сеньйорією і Ректорами в Палаццо, в якій вони беруть зобов'язання керувати справедливо» [294]; Маттео Пальмієрі «Промова про справедливість» (1437/1440) [337]; Марсіліо Фічіно «Послання» [427]; Джованні Піко делла Мірандола (1463 – 1494) «Промова про гідність людини» [346].

Епоха Відродження, окрім етико-педагогічної течії гуманізму дала світові й перші соціально-утопічні твори, без аналізу яких дослідження проблеми виховання «ідеального правителя» європейського Ренесансу було неповним. З огляду на це, у фокусі нашої уваги також перебували твори Маттео Пальмієрі «Град життя» (1464) [488], Томаса Мора «Утопія» (1516) [315],

Антоніо Бручолі (1498 – 1566) і Антона Фрачески Доні (1513 – 1574) «Світи дарів» (1552); Томази Кампанелли (1568 – 1639) «Місто Сонця» [423].

Оскільки хронологічні межі дослідження включають в себе період Реформації в Європі, за потрібне ми вважали звернення до гомілетично-інтелектуальних джерел. Це дозволяє нам простежити еволюцію обґрунтування природи влади від середньовічно-сакральної до ренесансно-секуляризованої. Прикладами цієї групи джерел є трактат, заснований на шістьох проповідях герцогу Іоганну Саксонському «Про світську владу» (1523) [287] Мартіна Лютера (1483 – 1546), а також звернення Мартіна Лютера «До радників землі німецької» (1524) [286]; «Навчальний план Ейслебена» (1527) Йоганна Аґріколи (1494 – 1566); трактати Филипа Меланхтона (1497 – 1560) «Про порядок навчання» (1531), «Про необхідність удосконалювати виховання юнацтва» (1528) [33].

Застосування сучасного наукового інструментарію історико-педагогічної науки дасть змогу критично й цілісно підійти до опрацювання означеної джерельної бази дослідження і розкрити ідейно-теоретичний зміст, хронологічний, географічний контексти й особливості розвитку ренесансних вчень про виховання «ідеального правителя» у філософсько-педагогічній спадщині Європи XIV – XVI століть, окреслити організаційні форми і методи упровадження засад елітарної освіти для підготовки лідерів минулого і сучасності. Не дивлячись на «розмитість» у класифікації джерельної бази, дисперсність етико-педагогічних учень мислителів Ренесансу, наскрізність суспільно-політичних і дидактичних тем у їхній творчості, нерозривність уявлень про найкращу організацію держави і суспільства з проблемами морального становлення особистостей владних персоналій дають підстави до педагогічної інтерпретації їхніх творів, до констатування престижу як бути адресантом напучень правителю, так і бути адресатом гуманістичних інтенцій. Проте, для упевнення в правильності подібних тверджень, дослідження спиратиметься, окрім джерельної бази, також на історіографію

проблеми у сув'язі з дотриманням критеріїв методологічних підходів і принципів науковості, про що йтиме мова у наступних підрозділах нашої дисертації.

1.2. Аналіз історіографії та історико-педагогічних предикатів проблеми

Невід'ємною складовою дослідження, що носить історико-педагогічний характер, є аналіз історіографії та історико-педагогічних предикатів виховання «ідеального правителя» у філософсько-педагогічній спадщині мислителів європейського Відродження XIV – XVI століть.

Варто відзначити, що предмет дослідження включає в себе як історичну, так і педагогічну, філософську, літературознавчу і культурологічну аспекти проблеми. Саме тому ми зверталися до авторів та їхніх академічних розвідок з різних галузей наукового пізнання.

Загальна історія Європи доби Ренесансу XIV – XVI століть представлена широким колом наукової літератури. Першими узагальнюючими працями з історії Відродження вважають монографії Ж. Мішле «Відродження» 1855 [33], і Г. Фойгта «Відродження класичної старовини, або перше століття гуманізму» 1859 [114]. Не дивлячись на сповненість фактами, ці праці були досить описовими і не містили наукового аналізу. Тому першою аналітичною працею з історії Ренесансу по праву вважають «Культуру Італії доби Відродження» Я. Буркхардта, видану в 1860 році [77].

Окремо слід назвати загальноісторичні праці та хрестоматії, що відображали хід історико-культурного розвитку країн Європи у досліджуваний період. Це роботи П. Ардашева [15], Я. Гуревича [129, 130, 131], У. Еко [446], Н. Дейвіса [144, 137], М. Кареева [186, 185, 184, 187], С. Карпова [188], М. Кояловича [222], М. Любовича, С. Сказкіна [405], З. Удальцової [421] та інших. До питання ментальних ідентифікаторів історії європейського Відродження вдавалися

німецькі історики П. Дінцельбахер, Р. Шпрандель, К. Ван'я, К. Арнольд, У. Кюстерс, А. Классен, Г. Кюнель, Г.-В. Гетц, В. Шільд [176].

На тлі вагомих успіхів у вивченні європейського Відродження загалом, історико-педагогічна думка виглядає доволі скромно. На Заході першу спробу виділити її в самостійний предмет наукового аналізу зробив англійський історик У. Вудвард, дослідник творчості Вітторино да Фельтре («Wittorino da Feltre and other Humanist Educators» 1897) [508]. Він дав педагогічну інтерпретацію ренесансного ідеалу «універсальної людини» охарактеризувавши італійську «науку виховання».

Італійський дослідник Е. Гарен («Il pensiero pedagogico dell' Umanesimo» 1958) розкрив педагогічний ідеал Ренесансу – всебічно й гармонійно розвинену особистість [469]. Німецький учений Г. Мюллер («Bildung und Erziehung im Humanismus der italienischen Renaissance» 1969) виділив у педагогічній думці два напрями – християнський і світський [489]. Спільною для всіх учених була спроба педагогічної інтерпретації ренесансної думки, висока оцінка виховання людини через оволодіння знаннями і античною культурою.

Серед перших і найбільш фундаментальних серед вітчизняних варто назвати праці М. Кореліна [209, 210, 211]. Він розглядав епоху Відродження як принципово нову контркультуру, що носила перехідний, трансферний характер від старої середньовічної до нової модерної історії. Саме цим пояснюється те, що Ренесанс слугував «містком» між консервативним християнським і ліберальним капіталістичним укладами життя. Граничність ренесансного розвою призвела до формування низки антиномій в ідейно-теоретичному змісті вчень, у тому числі в питанні виховання «ідеального правителя».

Наступною фундаментальною працею, що переосмислила Ренесанс як історико-культурний феномен була праця К. Бурдаха «Реформація. Ренесанс. Гуманізм» 1918 [76]. Дослідник трактував епоху не з позиції простого

відродження античності, а з позиції складного синтезу християнських ідей з потребами їх структурної модернізації і лібералізації.

Концепція неґації Ренесансу схоластичній і клерикально-феодалній традиції тривалий час залишалася пануючою в оцінці означеного періоду, а подекуди – використовується і донині. Розвиток цій точці зору дала робота А. Дживелегова «Початок італійського Відродження» [140].

Із приходом радянської влади у вітчизняній історіографії Відродження присутніх змін не відбулося. Найвідоміший з представників постреволюційної наукової школи вивчення Ренесансу був А. Лосєв [282], який хоча і критикував з марксистської точки зору відвертий індивідуалізм епохи, у цілому поділяв погляди попередників про те, що погляди ренесансних мислителів несли проміжний, міжформаційний характер. Таким чином, поза увагою дослідників залишався релігійно-аксіологічний аспект вчень гуманістів, а образ «ідеального правителя» як продукт епохи якщо і вивчався, то виключно в контексті соціально-утопічної течії суспільно-політичної думки XIV – XVI століть, без урахування виховного потенціалу і перспектив упровадження в освітні практики.

Тривалий час в радянській історіографії ані мистецтвознавчі, ані літературознавчі питання епохи Відродження не включалися до порядку денного наукового дискурсу, не говорячи вже про соціально-педагогічні чи організаційно-педагогічні теми. Ситуація змінилася в 1972 році, коли була утворена Комісія по культурі Відродження при Інституті всесвітньої історії Академії Наук. Вагомий внесок у конструктивне розуміння епохи та її вчень вніс Л. Баткін, який першим у вітчизняній ренесансології заговорив про існування багатьох явищ у філософській думці XIV – XVI століть, що не співвідносяться із попередніми пануючими уявленнями про цей період. Учений вказував на складність взаємовідносин вчень мислителів-гуманістів як з середньовіччям, так і з античною спадщиною, проте схилявся до «автономності» історико-культурної епохи. Так, ренесансний «ідеальний

правитель» хоча і був наслідуванням античним героям Платона, Аристотеля і Ксенофонта, але у сув'язі з християнськими уявленнями про християнського короля був якісно новим концептом [448, с. 155].

В останній чверті XX століття вітчизняні науковці не припиняли, а лише посилювали полеміку щодо гостросоціальних проблем, порушених у працях мислителів європейського Відродження. Висновки з цього були різними: одні (А. Горфункель, С. Стам) не бачили у Відродженні континуїтету ідей Середньовіччя, інші (Г. Косіков, В. Рутенбург) – медієвіалізували культурну добу Ренесансу. Як наслідок, образ «ідеального правителя» розглядався або крізь призму світського антропоцентризму, або крізь призму впливів біблійних сюжетів і лібералізації релігійного життя [448, с. 156].

Більш синергійною аналітикою характеризувалася пострадянська історіографія проблеми: інтенсивно вивчалися християнські витoki мрійництва про «ідеального правителя», античні складники виховання особистості, утопічна думка сепарувалася від організаційно-педагогічних ініціатив щодо виховання дітей аристократів. Період 90-х років минулого століття представлений такими науковцями, як Л. Баткіна [26, 28, 29, 30, 31], Г. Косіков [219], І. Краснова [224, 225, 226, 227], О. Кудрявцева [234, 237, 238, 236], М. Ніколаєва [324, 325], С. Пшизова [365], В. Уколова, Є. Фіногентова, Л. Чиколіні [438], М. Шеременда [142] та ін.

Важливою базою і стимулом у вивченні ідеї виховання «ідеального правителя» стали переклади російською мовою педагогічних трактатів Відродження («Итальянский гуманизм эпохи Возрождения» 1984, 1988 [93]; «Образ человека в зеркале гуманизма. Мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV – XVII в.)» 1999 [375]), уведені у вітчизняний науковий обіг уперше Н. Ревякіною. У власних коментарях і наукових статтях вона виділила основні підходи до вивчення педагогічної спадщини гуманістів, значення ідеї всебічного й гармонійного виховання, виокремила в окрему тему питання виховання «ідеального правителя».

Поряд з нею варто назвати ще одну дослідницю – Л. Брагіну, яка у праці «Культура Возрождения и власть» (1999) [59] детально схарактеризувала політико-педагогічні ініціативи представників європейського Відродження XIV – XVI століть.

Окремі епізоди формування педагогічної думки означеного періоду знайшли відображення в історико-педагогічних працях У. Бойда, Д. Боуена, М. Демкова [139], Ж. Компейре [45, с. 23, 24], Г. Корнетова [215, 213, 214, 212, 216], Ф. Паульсена, К. Шмідта [45, с. 20], у яких проаналізовано вплив ренесансних гуманістів на становлення освітньо-виховної традиції західної цивілізації. У свою чергу, дослідники соціальних утопій XVI ст. В. Волгін [103], Л. Чиколіні [438], А. Штеклі [59, с. 84-94] підтвердили, що педагогічний ідеал правителя випереджав час, адже літочислення концепції «освіченого абсолютизму» як правило, істориками велось лише з XVIII століття.

Оскільки однією із тем східнослов'янської суспільно-політичної та філософсько-педагогічної думки у XVI – XVII століттях також було виховання «ідеального правителя» ми зверталися до наукових доробків І. Ісаєвича [174, 175], М. Кашуби [429], В. Литвинова [251], П. Мазур, В. Микитася [307], Д. Наливайко [320, 321], В. Нічик, Я. Стратія [326] та ін. Важливим є те, що результати їхніх досліджень, з одного боку, довершують панораму європейської філософсько-педагогічної думки про виховання правителів, а з іншого – констатують залучення України в європейський ренесансний мейнстрим.

Ідеї всебічної й гармонійно розвинутої особистості в творчо-педагогічній спадщині Відродження присвячено науковій праці українського історика педагогіки Б. Года. У власній докторській дисертації, монографії («Виховання в епоху європейського Відродження» 2004 [117]), спільних з Н. Год монографіях («Еразм Роттердамський – «наставник Європи» історичні та педагогічні нариси» 2012 [120]; «Наука доброчесності» гуманіста Еразма

Роттердамського» 2016 [122]) уперше серед вітчизняних науковців заговорив не просто про образ «ідеального правителя», а і про те, що мислителі Відродження вбачали у його вихованні спосіб «порятунку Європи». Напутнім дороговказом та натхненником ідеї нашого дослідження послугувала його брошура у співавторстві з К. Перебийнісом «Ренесансні ідеї виховання правителя й сучасні проблеми вдосконалення діяльності державної служби в Україні, 2005 [121]. Дослідники не лише продемонстрували набутки гуманістів з підготовки спадкоємців владних династій Європи, а і зробили спробу екстраполювати ці знання на сьогодення. Б. Год переконував, що питання виховання «ідеального правителя» поряд зі вченнями про «ідеальну державу» та «ідеального громадянина» є особливою формою ренесансної етико-педагогічної рефлексії.

Поряд з фундаментальними теоретичними працями про епоху Відродження та її історико-педагогічну спадщину, варто назвати низку спорадичних досліджень у вигляді розрізаних монографій, посібників і статей, що були присвячені окремим гуманістам, філософам-педагогам і важливим соціально-політичним і організаційно-педагогічним проблемам XIV – XVI століть.

Наукова література про мовно-лінгвістичні і світоглядні витоки ренесансної філософсько-педагогічної і суспільно-політичної думки представлена розробками Т. Галєєва, І. Котляра, О. Марєя [297, 300, 298, 299, 296].

Потужним осердям вивчення проблем Ренесансу і Відродження залишається її Батьківщина – Італія. Цінним є електронне наукове видання з історії Італії тамтешньої фундації «Treccani» – воно містить багатий просопографічний матеріал дійових осіб означеної історичної доби з предмету дослідження [91]. Італійська наукова школа Ренесансу дала світові сучасні праці про вплив ідей Аристотеля, Платона, Епікура, Боеція на

філософію громадянського гуманізму (Л. Б'янкі) [20, 19, 21], переосмислення місця і ролі мислителя Салютаті (К. Фйоккі) [430], про «філософію гармонії» Джованні Піко делла Мірандоли (Ф. Калдера) [412], про концепцію філософського характеру педагогічних тем у творах гуманістів (С. Сімончіні) [402] та ін. Останньому досліднику також належить стаття про ставлення різних дворів Європи до питання «ідеального правителя» у домакіавеллівську епоху [403].

Літературні здобутки Ренесансу представлені в загальній характеристиці гуманізму Л. Чінес [439], а детальнішим аналізом ідеологічного змісту гуманізму громадянського відрізняються праці А. Севері [399]. Ренесансні мислителі в орбіті тогочасної політичної кон'юнктури Європи висвітлені в розвідках С. Ротонделли [380] і Е. Курті [242]. Загальноісторичними працями з політичної історії різних куточків Італії відомі А. Зорзі, Ф. Мастромартіно, А. Музі та ін [177].

Серед вітчизняних літературознавців до європейського Відродження звертали увагу В. Акуленко, Г. Давиденко [134], В. Моторний, Г. Рубанова [382], М. Шаповалова [440], а серед російських – М. Алексєєв, П. Біццилі, І. Голєніщев-Кутузов, В. Жирмунський, Є. Мелетинський, С. Мокульський, Б. Пурішев, А. Смірнов, І. Шайтанов [7, 46, 151, 364].

До огляду культурних установок, синтезів і надбань Ренесансу були звернені чисельні праці, назвемо лише найвиразніших і найзатребуваніших в контексті нашої теми дослідження авторів: О. Артемова, Г. Березовський, О. Коновалова, О. Кудрявцев, Н. Мірецька, М. Петров, М. Соколов, В. Строгецький, П. Уваров, Е. Чемберлін.

Проблема педагогічного змісту ренесансної культури останні півстоліття вабила дослідників, тому темам освіти і виховання в працях філософів-педагогів XIV – XVI століть присвячені праці Р. Басенка, Б. Года [119], Н. Год [122, 120], Н. Ковиліна, Л. Корчагіна, О. Лавріненка [243],

М. Левківського [247], Л. Модзалевського [208], А. Піскунова [163], О. Сухомлинської [414] та ін.

Філософським переосмисленням Відродження в сучасному контексті відзначається монографія російського дослідника В. Бібіхіна «Новий Ренесанс» 1998. У ній представлені більшість із антиномій Відродження, здійснена їхня характеристика і аналіз, продемонстровано плюралізм ідейно-теоретичних поглядів епохи, проведено аналогії між XIV – XVI століттями і сучасністю, доведено невід’ємну й повсякчасну доцільність дослідження ренесансної спадщини [44].

Для відстеження детермінованості ренесансного вчення про виховання «ідеального правителя» для нас в нагоді стали праці чеського дослідника Р. Антоніна, який докладно дослідив і описав еволюцію вчення про «ідеального правителя» на теренах Чехії [459]. Однак на тлі невщухаючої дискусії навколо місця і значення Ренесансу, його інноваційності чи реінноваційності, радикальності чи консерватизму ідея виховання правителя, його ідеальний образ потребують реконструкції з позицій аналізу чинників і джерел вчення. Якщо сьогодні «гравюра філософа на троні» виглядає як утопія, казка про часи лицарів і справедливих королів, то детальнішого аналізу потребує дослідження вчень її авторів – придворних хроністів, легістів, митців, гуманістів, панегіристів чи памфлетистів. Для встановлення, чим саме вони керувалися і звідки черпали ідеї – з ірраціонального сприйняття суворой дійсності Середніх віків чи, все ж таки, сторінок віднайдених праць античних деміургів ми зверталися до низки наукових розробок.

Так, італійське місто Феррару, центр мистецтв і гуманістичної культури почали вивчати досить нещодавно, а наукової літератури, присвяченій саме цій проблемі, не багато: перша велика і ґрунтовна праця «Феррара: стиль ренесансного деспотизму» історика В. Гундерсхаймера вийшла в 1973 році. Дослідник підбивав підсумки попереднього вивчення Ренесансу в Феррарі в

рамках різних підходів і намічав шляхи й можливості його подальшого дослідження. Гундерсхаймер доводив, що Феррара не була провінційним центром, показував її самотність, не обходив увагою особливості правління клану д'Есте, тим самим ввівши в науковий дискурс меценатську діяльність родини д'Есте як самостійну проблему [474; 9, с. 7].

Після видання монографії В. Гундерсхаймера інтерес до Феррари як самотнього художнього центру став зростати. У 1979 році в Ленінграді було видано збірку статей під редакцією В. Рутенбурга «Проблеми культури італійського Відродження» один із розділів якого, що складається з 6 статей, був присвячений Ренесансу в Феррарі. І серед них особливий інтерес викликає стаття О. Бернадської, оскільки в ній йдеться про той вплив, який чинив рід д'Есте на розгортання гуманізму і восхваляння політики місцевих сеньйорів [37; 9 с. 11].

Констатуємо безперечну актуальність теми дослідження, зумовлену нестихаючим інтересом до культури Ренесансу, його соціально-політичних вчень, до історії Феррари і сім'ї д'Есте. Актуальність теми пояснюється і специфікою вітчизняної наукової традиції, в якій феррарському Ренесансу приділяється значно менше уваги, ніж на Заході.

Праці гуманістів міланської школи – Кривеллі, Уберто Дечембріо, Трістано Калько, що містили детальний опис кондотьєрів і герцогів із ще одного впливового роду Сфорца відомі нам завдяки праці Л. Коллінсон-Морлей «Історія династії Сфорца» [197]. Водночас ще один центр сили – Венеція з її розкішшю та аристократизмом, не представлена зразками «вченого государя» адже владу в країні мали не підприємливі пополани, а старі патриції. У той же час, її політичний устрій також вабив гуманістів, представлених у працях і перекладах М. Юсіма [206].

Закордонні розвідки з історії європейського Ренесансу присутньо розширює розуміння епохи і спадщини родини Медічі (роботи Д. Гейла «Європейська цивілізація в добу Ренесансу» 1993 [476], і «Флоренція і

Медічі» 2001 [475]; праця Р. Голдзвейта «Банк Медічі та світовий флорентійський капіталізм» 1987 [470]). Загалом флорентійська школа, як плацдарм розгортання гуманістичної педагогіки, чи не найбільше описана науковою фаховою літературою вже названих нами авторів, таких як Л. Брагіна, Н. Ревякіна, В. Володарський, О. Кудрявцев, Р. Хлодовський, Л. Чиколіні, а також інших – І. Клуласа [194], П. Стратерна [413], Р. Рувера [383].

Важливою філією базування представників філософсько-педагогічних ідей виховання правителя була Франція. Історія цієї країни в означений у дослідженні період ряснить історіографією, проте її соціокультурні та етико-педагогічні епізоди нерідко залишаються поза увагою дослідників. Назвемо лише тих авторів, які побіжно торкалися питань соціально-політичної і педагогічної думки Франції, передусім Н. Хачатуряна [432], Ю. Малініна [293], Ж. Ерса [455, 456], Л. Андрєєва [12].

Дослідники італійського філософа-педагога Фруловізі детально характеризують його вчення про одержавлення шкільної освіти. Так, Н. Ревякіна порівнювала його ідеї з ідеями П'єтро Паоло Верджеріо і Джованні Конверсіні де Равенна [376, с. 142]. Мова йшла про те, що ці представники італійського Відродження займалися педагогічною діяльністю, але вона не знаходила належної підтримки з боку суспільства і держави. Різняться й відомості про соціальний статус і походження Тіто Лівіо. Так, на сторінках досліджень К. Скіннера він – придворний хроніст роду д'Есте і Генріха V [407, с. 154], на сторінках праць Н. Ревякіної – «вчитель другого рангу» і книгодрукар [374, с. 69]. Докладні біографічні відомості з покликаннями на архівні джерела зустрічаємо у закордонних енциклопедичних виданнях. Італійський історик Гідо Арбіззоні повідомляє нам, що Фруловізі мав освіту юриста, проте ніколи не займався юридичною практикою, віддаючи перевагу літературознавству і вчителюванню [460].

Водночас найґрунтовніше проаналізувала його життя і творчу спадщину під призмою освітньо-виховної парадигми Відродження саме Н. Ревякіна. В її розвідках віднаходимо переклади елементів творів Фруловізі, їхній детальний аналіз і критику.

Серед останніх розвідок назвемо наукові статті про образ «ідеального правителя» у творчості Поджо Браччоліні О. Позднікіна [349]; про ідеї «доброго правління» венеціанців і неоплатоників, про ідеали Леона Баттісти Альберті О. Сопова [411].

У ході нашого дослідження ми зверталися до творчості англійського гуманіста Т. Еліота, відомого завдяки трактату «Правитель» XVI століття. Серед дослідників життя і творчості Т. Еліота розглядалася німецькими дослідниками Е. Гретгером і Й. Шлоттером; англо-американським науковцем Л. Уорреном; радянськими істориками В. Комаровою, І. Осіновським та В. Каменецьким [74, с. 57]. Сучасна російська історіографія рідше зверталася до філософсько-педагогічного спадку Томаса Еліота (М. Брандт і В. Бурганова [74, 60]).

Так само ще один англійський гуманіст, Френсіс Бекон розглядався як один із останніх ренесансних представників В. Каревим [183] і В. Лукояновим [284].

Постать східнослов'янського гуманіста Францішека Скорини, його літературно-творча діяльність широко представлена в науковій і науково-популярній літературі. Найбільше він привертає увагу своїх співвітчизників, білоруських дослідників. Серед авторів публікацій на тему етико-педагогічних поглядів Скорини назвемо: В. Болбаса [53], А. Кавку [190], У. Конана [201], О. Шутову [444]; біографічного спрямування: Н. Баршчевські [25], Г. Галечанку [106], А. Грушу [126], А. Жлутку [152], І. Лемешкіна [248]; літературно-мовознавчого характеру: Є. Немировського [322], Б. Сапунова [396], А. Станкевіча [412]; культурологічно-мистецтвознавчого спрямування: Т. Вороніна і

Н. Полковниченко [350]. Поруч зі Скориною відомим білоруським гуманістом був Андрій Волян, якого також не обійшли увагою попередні дослідники, а також Т. Довнар і С. Падокшин [336, 143].

Феноменом Відродження було те, що навіть конкуренти гуманістів – Церква була втягнута у філософсько-педагогічний дискурс щодо якнайкращого переоблаштування суспільства. Мова йде про гуманіста Енео Сільвіо Пікколоміні, відомого під ім'ям Папи Пія II. Короткотривалий період гуманізму в Папській державі представлений у працях таких вчених, як Дж. Занібеллі [509], Ю. Зарецький [153], С. Лозинський [279], А. Лючіа [464], Н. Пашкін [339], Ф. Прешенді [148] та ін.

Дослідженню теоретичних аспектів синкретизму ренесансної філософсько-педагогічної і соціально-політичної думки присвячені окремі розділи в працях вітчизняних істориків педагогіки Р. Басенка і Б. Года [117, 119], а загалом педагогічний зміст християнської віри – у Л. Геніка, Р. Голянчука, В. Дімітрієвої, В. Мессорі, В. Римського, С. Стефанюк [148], А. Трунова, В. Фазана [424], М. Філіппсона [425], Ф. і Д. Шафф, Д. Шмоніна [443] та ін.

Найбільш радикальними і методологічно вибудованими були, безумовно, праці мислителів-педагогів Північного Відродження: Томаса Мора, Еразма Роттердамського, Себастьяна Бранта, Ганса Сакса. До педагогічного та етико-політичного вчення Томаса Мора зверталися О. Беспалова, О. Григор'єва, Ж. Делор, К. Долбіна, Ю. Жуковський, І. Каспе, І. Мелік-Гайказян, І. Осіновський, Т. Паніотова, І. Подкатнова, Т. Руюткіна [389], Л. Софронова, Г. Суворов, В. Циватий, М. Ямпольський. Аналогічні ідеї Еразма у фокусі уваги С. Маркіша, Ж.-К. Марголена, В. Меншикова, Г. Мюллера та деяких дослідників, вже названих нами раніше. Творчість німецьких мейстерзінгерів досліджувалася П. Ардашевим, В. Володарським, О. Демченко, В. Пурішевим, І. Розмаїнським, А. Чернявським, Н. Хребтовою, Н. Шевляковою та ін.

До питання трудового, фізичного і естетичного виховання правителя в працях філософів-педагогів XIV – XVI століть зверталися О. Бутовський [79], М. Долгашева, В. Марюхіна. Дослідження Б. Сушинського [415] і Ж. Руа [381] дали підстави стверджувати про правонаступництво для Відродження ідеї лицарського шляхетного виховання.

Аналізуючи історико-педагогічні предикати предмету дисертації, можна помітити, що не дивлячись на масштабність, різноплановість, відмінні ідеї щодо явищ, фактів і персон періоду XIV – XVI століть в історіографії питанню ідеї виховання «ідеального правителя» у філософсько-педагогічній спадщині мислителів європейського Відродження приділялася недостатня, несистемна і «клаптикова» увага. Досі не існує жодної фундаментальної оглядової і аналітичної праці, яка б детально і по-науковому містила дослідження ідейних витоків, історичних і педагогічних детермінант, ідейно-теоретичного змісту та можливостей імплементації вчення про підготовку «ідеального правителя» в сучасну освітньо-виховну практику.

1.3. Теоретико-методологічні засади та понятійний апарат дослідження

Проведення дослідження, що присвячено проблемам організації виховання у часи, що передували етапу ствердження педагогіки як науки, вимагає специфічних підходів методології пізнання історико-педагогічного континууму XIV – XVI століть. Оскільки тема дисертації звертається як до історичної, так і педагогічної гносеології, то це вимагало від нас застосування системного міждисциплінарного підходу. Це дозволило відтворити образ «ідеального правителя» як систему гуманістичних принципів і античних чеснот, продукт епохи Пізнього Середньовіччя (Відродження), розглядати його в контексті соціально-економічних, політичних і культурних детермінант, що панували в означений період, а також персоналістичних орієнтирів мислителів-педагогів. Варто відзначити,

що системний міждисциплінарний підхід дав можливість дослідити проблему виховання правителя як цілу концепцію, при цьому вдаючись до аналізу окремих, часто відірваних у хорологічно-хронологічному полі філософсько-педагогічних поглядів ренесансних мислителів. Даний підхід, як зазначають І. Блауберг, Е. Юдін [457, с. 205] передбачає детальне вивчення елементів предмету з урахуванням усіх параметрів об'єкту дослідження, постійну зміну «кутів зору» при розгляді явищ і фактів історико-педагогічної дійсності, вичленування специфічних властивостей об'єкту і навпаки – обґрунтування цілісності досліджуваної проблеми, при цьому для реалізації таких функцій залучаються методи і герменевтика різних наук. Так, С. Бобришов відзначав, що ряд проблем є міждисциплінарними, і педагогіка повинна виокремлювати і досліджувати в них кожен аспект: суто педагогічний (виховання), соціальний, політичний, біологічний, психологічний та інші [49, с. 62].

Методологія історико-педагогічної компаративістики була визначальною для досягнення системності в аналізі філософсько-педагогічних ідей виховання правителів у період XIV – XVI століть, сприяла об'єктивному опису змін, що відбулися в різних країнах в суспільно-політичному, економічному та освітньому вимірах життя тогочасної Європи.

Не менш важливим у дослідженні теоретичного змісту вчення про виховання «ідеального правителя» був структурний підхід. Завдяки ньому спільні для всіх гуманістів ідеї підготовки керманіча були побудовані в структуру – образ «ідеального правителя», що складався з елементів системи: античних чеснот і калокагатії, середньовічних християнських ідей доброчесності, ренесансно-гуманістичних інтерпретацій антропоцентризму й людинолюбства, рис лицарського способу життя та ін. Структурний підхід дозволив упорядкувати й логізувати складну систему поглядів мислителів-педагогів Відродження у спільне й відмінне, наситити виховний ідеал

новими властивостями на основі детального аналізу історичних джерел [124, с. 152].

Функціональний підхід дозволив простежити практичний аспект проблеми та відповісти на питання щодо ефективності організації цілеспрямованого виховання політичної еліти [418, с. 322].

Методологічний діалог логічного та історичного підходів дозволили комплексно дослідити як зовнішні чинники розвитку вчення про виховання правителів (політична, економічна, соціокультурна і релігійна обстановка у різних країнах Європи у XIV, XV, XVI століттях), так і внутрішні (удосконалення теоретизування щодо необхідності «плекання державців з пелюшок», поступовий відхід від схоластичних методів досягнення мети, ідеологічна еволюція). Названі два підходи в дослідженні дозволили досягнути головних цілей історико-педагогічного пізнання: евристичного, ідейно-виховного та прогностичного. Так, ми уникнули апологетичного висвітлення історичного матеріалу, позбулися суб'єктивних суджень щодо прогресивності чи регресивності ренесансного вчення про виховання «ідеального правителя» відходили від тенденційних і кон'юнктурних оцінок доби Відродження та його філософсько-педагогічної спадщини. Усі явища й факти XIV – XVI століть розглядалися виключно в контексті конкретно-історичного періоду, із врахуванням впливів на історичний перебіг соціокультурних процесів, індивідуальної і масової свідомості, а також передумов педагогічної діяльності та історії освіти. Крім цього, поєднання обох методологічних підходів розглядало історичну роль видатних філософів-педагогів Відродження з точки зору їхнього внеску в розвиток теорії і практики елітарного виховання не по тому, чого вони досягли, виходячи із сучасних вимог, а по тому, що вони зробили порівняно із власними попередниками [23, с. 36; 218, с. 57; 115, с. 5].

Провідною теоретико-методологічною компонентою дослідження було використання синергетичного підходу. Нелінійність розвитку вчення про

«ідеального правителя» його спорадичність та просторово-часова дисперсія ставили виклик для обґрунтування цілісності ідеї його виховання. Проте саме цей підхід продемонстрував, що за відсутності валідних підтверджень знайомства різних мислителів доби європейського Відродження один з одним та з працями кожного, в них простежувалися спільні ідеологічні корені, «культурні коди» досконалості та усвідомлення потенціалу виховної діяльності з дітьми аристократів. Потреба в самоорганізації виховної роботи з майбутніми керманічами, розуміння виключного значення освіти в становленні особистості ставили ідеї підготовки державців вище за історичний контекст і детермінанти суспільно-економічного розвитку. Так чи інакше, у власних працях мислителі Ренесансу завжди приходили до спільного «знаменника» – до ідеї гуманізації освіти, всебічного розвитку особистості, до ідеї доброчесності володаря, розвитку його здатності до рефлексії та емпатії з власним народом. Таким чином, педагогічна проблема виховання «ідеального правителя» мозаїчна за характером, мала власну ренесансну ідеографію, конкретизовану в філософсько-педагогічній спадщині мислителів XIV – XVI століть [101].

З іншого боку, вплив соціального середовища на ідеї філософів-педагогів мали місце, тому нерідко їхні ідеї були не стільки закономірними, скільки випадковими, спонтанними, нетиповими, що стало важливим чинником власне синергії особистісних характеристик «ідеального правителя» в єдиний образ як виховну мету [303].

Синергетичний підхід (М. Богуславський [49, с. 75], Т. Назарова [319]) дав змогу схарактеризувати те, наскільки важливим був свідомий вибір особистості окремого гуманіста виступити проти схоластичної системи, ідей християнсько-лицарського виховання, виступити з пропозицією про застосування при вихованні античних ідеалів не лише морального, а і фізично-естетичного розвитку. Основний фокус уваги знаходився не на макропроцесах в Європі XIV – XVI століть, а на мікропроцесах (думки,

погляди, переконання, пошуки тощо) конкретного педагога щодо шляхів досягнення у країні «загального блага». При цьому дослідженням доведено, що за великого спектру шляхів утілення суспільства добробуту, вузловою проблемою залишалося питання виховання правителів.

При аналізі соціокультурних ідентичностей європейських держав з формування політико-педагогічних напрямів філософсько-педагогічної думки XIV – XVI століть активно застосовувався соціально-онтологічний підхід (Г. Корнетов, Н. Коршунов, К. Розов та інші [49, с. 79, 80]). Нами було виділено основні детермінанти появи і диференціації вчення про виховання «ідеального правителя». Імпульсами розвитку вчення надходили з біотехносфери, психосфери, культуросфери і соціосфери. У першому випадку, це природне середовище, в якому жили і творили мислителі-педагоги, а також той стан розвитку науки і техніки, який зумовлював певну специфіку виробництва суспільних благ і, як наслідок, рівень задоволеності життям в тогочасному суспільстві Пізнього Середньовіччя. Наприклад, порівняння різних ступенів розвитку продуктивних сил, різних природньо-естетичних нюансів, географічних умов існування гуманістів продукувало появу регіональної (класичне і Північне Відродження) та часової (Кватроченто, Чінквіченто) специфіки. У другому випадку, психосфера формувала світоглядні установки на рівні менталітету (розуміння часу, питання життя і смерті, миру і війни, тіла і душі тощо), що також зумовлювало появу різних критеріїв досконалості правління. Не останню роль відігравало мовне питання, яке також було складником масової ідентичності. Культуросфера доби Відродження була сповнена архетипів («виховання античного деміурга», «виховання християнського государя» «виховання філософа на троні», «лицарське виховання» тощо). Соціосфера на момент початку Ренесансу випрацювала різні форми обґрунтування влади як догматичним сакралізаційним, так і секуляризаційно-правовим чином.

Схожі задачі виконував цивілізаційний підхід, який також активно застосовувався у ході дослідження [420].

Парадигмальний підхід (В. Ільїн, І. Колеснікова, В. Степін, Є. Шиянов [48, 146]) дозволив розглядати ідеї підготовки «ідеального правителя» в добу європейського Відродження як комплекс переконань, цінностей і технік, що поділялися мислителями-педагогами XIV – XVI століть і мали на меті проєктування стратегії розвитку суспільства засобами елітарного виховання. Відтворення такого цілепокладання має практичний аспект: потенціал до використання в сучасній гуманістичній парадигмі виховання лідерського резерву держави.

Для уникнення технократизму чи меритократизму в побудові теорії виховання «ідеального правителя» нами використовувався антропологічний підхід [426]. Як наслідок, підготовка майбутнього лідера не носить трансцендентний чи утопічний характер, вона співвідноситься з особистісним буттям вихованця і вихователя як центральної фігури в описі даних процесів. Це ж вимагало й інструментарію герменевтичного підходу (Х.-Г. Гадамер, А. Закірова, О. Сухомлинська, Ф. Шлеєрмахер, Є. Шульга) при підборі та аналізі історичних джерел з проблеми [414; 49 с. 210].

Дослідження елітарного виховання вимагало визначення соціально-політичного, економічного і правового статусів представників аристократичних родів. Для цього на допомогу нам слугував соціально-стратифікаційний підхід [49, с. 117; 32]. Складна система суспільної диференціації Пізнього Середньовіччя зумовила одночасне паралельне існування як старої еліти (патриціат і аристократія), так і нової ранньокапіталістичної (пополанство і бюргерство). Належність гуманістів до певної соціальної страти, належність потенційних вихованців до певної страти зумовлювало специфікації в оцінці якнайкращих форм правління і, як наслідок, появу різних вимог до владних персоналій. Даний підхід

використовувався в контексті наскрізного застосування стадіально-формаційного підходу при проведенні дослідження.

Глибинність і диверсифікація різних за походженням цінностей в підготовці «ідеального правителя» вимагало звернення до аксіологічного підходу. При цьому основні цінності залишалися незмінними, тому й отримали назву загальнолюдських. У нашому дослідженні це констатовано через аналіз синкретизму античних і християнських цінностей в образі «ідеального правителя».

Феноменологічний підхід дозволив осмислити ідею виховання «ідеального правителя» як практикоорієнтований та гостро соціальний історично-культурний феномен, що хоча і мав власне ідеологічне підґрунтя (Античність, Середньовіччя), проте став першим в історії «чеклістом» з досягнення у світі гармонії та суспільної згоди. Феномен цілеспрямованої підготовки владних осіб став в один ряд з «Вітрувіанською людиною» Леонардо да Вінчі – ще одним ідеалом Відродження і феноменом, що доповнює соціокультурну й педагогічну ретроспективу європейського Пізнього Середньовіччя і ранньої модерної доби [441].

Роль диференціатора і синтезатора розрізнених ідей виховання правителя відіграв гетеротетичний підхід. Розуміння необхідності спеціально організованої підготовки правителів в добу європейського Ренесансу породило розкидані на мапі Європи та у часі авторські образи «ідеального правителя», що за своєю сутністю, причинами, ідеологічними витоками були ідентичними. Водночас, з огляду на комплекс детермінант за формою як самого викладу, так і функціональності «ідеального правителя» ці уявлення відрізнялися. Таким чином, хронологічна і просторова віддаленість у появі різних вчень про виховання «ідеального правителя» є необхідною умовою вивчення їх як «єдиного» феномену доби європейського Відродження XIV – XVI століть, а з іншого боку робить можливим їх аналіз із позицій «інакшості». Концепт «ідеального правителя» розглядається нами як

історико-педагогічний хронотоп Ренесансу, який в свою чергу розширює панораму історії формування європейської ідентичності [81].

З огляду на залучення до дослідження об'ємної персоналістичної бази, вираженої у аналізі філософсько-педагогічної спадщини мислителів Відродження та вивченні ефективності виховних ініціатив гуманістів на конкретно-історичних прикладах правління керманічів нами використовувався антрополого-біографічний підхід (Б. Бім-Бад, Г. Корнетов, Л. Лузіна). Даний підхід убезпечив від десуб'єктивізації наукового педагогічного пізнання, акцентував увагу на долях і образах гуманістів і правлячих осіб, розкрив багатогранність людського виміру історико-педагогічного процесу [88, 217, 241].

Дослідження філософсько-педагогічної спадщини європейського Відродження ґрунтувалося на системі принципів наукового пошуку, зокрема:

об'єктивності – врахування історико-педагогічних чинників становлення і розвитку ідеї підготовки правителя, подій і закономірностей цивілізаційного поступу людства в контексті розвитку концепції елітарного виховання;

всебічності – вивчення теоретичного змісту і практичного досвіду виховання державців, комплексне дослідження політичних, соціокультурних і організаційно-педагогічних процесів і явищ XIV – XVI століть, їх комплексний аналіз, зіставлення й різностороння інтерпретація;

історизму і логіки – вивчення творчої спадщини й діяльності філософів-педагогів, ренесансних гуманістів, владних персоналій і свідчень про «ідеальне правління» на конкретних історичних прикладах політиків Пізнього Середньовіччя;

гностичності (пізнаваності) – сприяння адекватній історичній дійсності реконструкції ідейно-теоретичного змісту формування виховного ідеалу правителя, результатів організаційно-педагогічних заходів гуманістів щодо «плекання державців з пелюшок»;

науковості – орієнтування дослідження, що має міждисциплінарний історико-педагогічний характер, на примат аргументації та обґрунтування перед бездоказовістю, тенденційністю і зідеологізованістю сприйняття ідеї виховання «ідеального правителя», запобігання описовості й етично-повчального стилю викладу матеріалу, забезпечення академізму й секуляризму при аналізі, навіть, відверто ненаукових поглядів мислителів XIV – XVI століть;

об'єктно-предметної визначеності – наявність чітко окресленого об'єкта і предмета дослідження акцентує увагу дослідження виключно на відновленні філософсько-педагогічної спадщини європейського Ренесансу XIV – XVI століть про виховання «ідеального правителя» употужнює потенціал до використання історико-педагогічної реконструкції в практичній площині сучасної освітньої парадигми;

хронологічної визначеності – визначення у предметі дослідження часових меж, що робить дослідження зумовленим конкретним історико-культурним періодом Відродження (Пізнього Середньовіччя) зі специфічними актуалітетами, серед яких – організаційно-педагогічна задача виховання спадкоємців політичної еліти тогочасної Європи;

діалектичний принцип – уможливорює аналіз вчень про виховання «ідеального правителя» як об'єктивного (зумовленого зовнішніми детермінантами), закономірного (зумовленого внутрішньогуманістичними детермінантами повернення до античних ідеалів і форм) та, водночас, суперечливого історико-педагогічного явища, створює підстави для формулювання висновків про аксіологічну єдність протилежних, антропоцентрично-гуманістичних і християнських педагогічних ідей удосконалення соціальних інститутів і держави у період Пізнього Середньовіччя і ранньомодерну добу;

конфесійної нейтральності та толерантності – релігійно незалежне оперування історико-педагогічними фактами, що матимуть несвітський

характер, наукове позиціонування умовиводів і тверджень, застосування конфесійних термінологій і характеристика християнської аксіосфери виключно з метою якомога детальнішого і об'єктивнішого відтворення історико-педагогічного континууму Європи XIV – XVI століть, урахування релігійних мотивів персоналій Ренесансу при розробці ідей виховання «ідеального правителя».

міждисциплінарності – системне, всебічне й об'єктивне відтворення ідей виховання «ідеального правителя» із застосуванням наукового апарату історичних, філософських, педагогічних, культурологічних, економічних, релігієзнавчих і психологічних спеціальних дисциплін, їхньої взаємної інтеграції та діалогу;

єдності теорії та практики – проведення дослідження не з метою демонстрації трансцендентного характеру образу «ідеального правителя», а з метою аналізу переваг і можливостей його виховання в сучасному екзистенціальному вимірі, тому теоретичне (історико-педагогічне) за характером дослідження матиме змогу не лише простежити історично-географічні, суспільно-політичні, економічні й організаційно-педагогічні чинники появи та диференціації філософсько-педагогічної думки європейського Відродження про виховання «ідеального правителя» проаналізувати ідейно-теоретичний зміст і досвід імплементації засад елітарної освіти, а і екстраполювати їх в сучасну освітню парадигму XXI століття щодо підготовки кадрів державної служби України, політиків, керівників підприємств, організацій і установ, формування лідерського резерву держави;

джерелознавчої автопсії – побудова дослідження на критичному історичному аналізі першоджерел, адже об'єктивне і незаангажоване дослідження проблеми виховання «ідеального правителя» потребує безпосереднього звернення до автентичних текстів творів гуманістів європейського Відродження, застосування історико-педагогічної методології

видобування ratio з них, що слугуватиме потужною доказовою базою для обґрунтування унікальності та цінності запропонованих філософами-педагогами ідей елітарного виховання;

історіографічної традиції та діалогу – передбачає звернення до наукових напрацювань з різних аспектів проблеми: теорії виховання, історії виховання в добу європейського Відродження, літературознавчих, релігієзнавчих і персоналістичних студій, історії держави і права Середніх віків і раннього Нового часу, історіософських і філософських розвідок про гуманістичний рух і політичні вчення XIV – XVI століть.

Для найефективнішого розкриття методологічних підходів і принципів дослідження, досягнення визначених завдань дисертації вважаємо за необхідне використовувати комплекс методів наукового пізнання. Нами було визначено дві групи методів дослідження: загальнонаукові (традиційні теоретичні) та спеціальні.

Перша група методів дослідження – загальнонаукові, включає у себе:

- пошуково-бібліографічний для відбору, систематизації та опрацювання наукової інформації з теми дослідження;
- археографічний для контекстуального та мовно-лінгвістичного розкриття наративу джерел, що були написані більш ніж 500 років тому;
- аналіз і синтез як необхідні логічно-мисленнєві складові роботи з науковою інформацією, літературою і джерелами;
- індукція і дедукція для оцінки ренесансної суспільно-політичної думки про виховання «ідеального правителя» в різних масштабах і контекстах (від загальноєвропейського мейнстріму до етнічного ідентифікатора);
- порівняння для виявлення відмінного в образі та засадах імплементації «ідеального правителя» за різних епох та країн (культур);
- зіставлення і аналогія для визначення спільних ідентифікаторів інноваційності та унікальності теорії і практики виховання «ідеального правителя» різних мислителів XIV – XVI століть;

- протиставлення для означення критичних «відправних точок» в ідеології ренесансних вчень, що робили їх контркультурою Середньовіччя (V – XVI (XVII) століття) і, водночас, авангардом Пізнього Середньовіччя (XIV – XVI (XVII) століття);

- систематизація для представлення розрізнених аксіологічних установок щодо виховання «ідеального правителя» в якості єдиного педагогічного вчення;

- типологізація для вивчення й узагальнення ренесансних засад підготовки «ідеальних правителів» виокремлення різних напрямів вчення.

Друга група – спеціальні методи дослідження конкретизовані в наступних:

- метод історико-педагогічної реконструкції для відновлення і презентації змісту виховання «ідеального правителя»;

- конкретно-історичний, історико-хронологічний, історико-критичний, аналітико-інтерпретаційний для об'єктивного відтворення соціокультурних, історичних, формаційних, цивілізаційних і економічних детермінант виникнення потреби у вихованні «ідеального правителя»;

- логічний, герменевтичний, гіпотетико-дедуктивний, екстраполяційний методи для виявлення сутності, розкриття причинно-наслідкових зв'язків, пізнання тенденцій і закономірностей становлення і розвитку ідей про виховання керманів європейських держав та їх спадкоємців у XIV – XVI століттях;

- синхронний і діахронний для розгляду ідей виховання «ідеального правителя» в розрізі XIV – XVI століть, а також в єдності теорії і досвіду минулого з практикою сучасного і потенціалом використання;

- історико-педагогічної інтерпретації для осучаснення і пояснення педагогічних процесів і явищ, які спостерігали мислителі європейського Відродження з метою творчого переосмислення їх вчень із урахуванням суспільно-педагогічних завдань сьогодення;

- просопографічний для дослідження історичних персоналій (гуманістів, придворних мислителів і педагогів, політичних осіб) в усій сукупності їх індивідуальних якостей та взаємостосунків з суспільством;

- архонтологічний для з'ясування процесу розбудови та функціонування системи державних посад в її історичній ретроспекції.

Теоретичну основу дослідження становлять: загальні методолого-теоретичні та історико-педагогічні положення щодо теорії і практики освітньо-виховного процесу (І. Бех [40, 41, 39, 38, 42, 43], Г. Васянович [85, 86, 87], Л. Ваховський [306, 89, 88], О. Вишневецький [98, 99], М. Гриньова [125], І. Зязюн [15, 160], О. Лавріненко [243], С. Сисоєва [401], О. Савченко [390], Г. Троцько [419] та ін.); історико-ретроспективні узагальнення про закономірності та тенденції розвитку вітчизняної освіти (Л. Березівська [36], М. Євтух [147, 148], С. Золотухіна [157, 155, 156], Г. Корнетов [215], В. Курило [241], М. Левківський [247], В. Мокляк [311], В. Примакова [355], Л. Семеновська [400], С. Смірнов [340], О. Сухомлинська [414]); концептуальні засади історико-педагогічної компаративістики (В. Андреєв [11], О. Джуринський [141, 163], А. Сбруєва [397] та ін.); положення сучасної аксіології про основи ціннісно-світоглядного становлення молоді (В. Вашкевич [90], В. Молодиченко [312], Л. Петренко [343], В. Фазан [424] та ін.); історико-педагогічні ідеї щодо розвитку ренесансно-гуманістичних засад в освітньому наративі виховання правителів європейських держав XIV – XVI століть (Л. Баткін [26, 27], Л. Брагіна [57, 55, 56], Я. Буркгардт [77], Е. Гарен [110], Б. Год [117], В. Литвинов [110] та ін.).

Дослідження враховує концептуальні положення, задекларовані в державних документах: Законах України «Про освіту» (2017) [360], «Про загальну середню освіту» (2019) [361], «Про вищу освіту» (2014) [458], Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-

2021 роки» (2013) [359], Стратегії розвитку державної молодіжної політики України на період до 2020 року (2013) [363], Національній молодіжній стратегії до 2030 року (2021) [358], Концепції Нової української школи (2017) [207], «Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 рр.» (2020) [362] та ін.

Невід’ємною складовою дисертації є її понятійно-категорійний апарат. Тому вважаємо за потрібне представити основні дефініції, що використовуватимуться в нашому дослідженні:

Гуманізм (від лат. *humanus* – людський, людяний) – ідейна течія, зміст якої полягає у високій цінності особистості, інтересі до людини, визнанні її прав і свобод, які є мірилом світу.

Ренесансний гуманізм – гуманістичний рух, характерний для країн Європи у XIV – XVI століттях, провідними ідеями якого були антропоцентризм, обґрунтування поєднання в людині природного і божественного начал, гуманітарне пізнання світу, відновлення та адаптація античних ідеалів та філософсько-педагогічних вчень.

Громадянський гуманізм – напрям гуманізму, для якого характерний пошук методів і форм якнайкращої організації суспільства і держави через пропагування ідеї суспільного блага, патріотизму, дипломатичності, служіння народу.

Європейське Відродження (Ренесанс) – період в історії Європи у XIV – XVI, а в окремих країнах початку XVII століть, що характеризується відновленням античної спадщини, значним підйомом культури, філософії і мистецтва, що носили світський і антропоцентричний характер.

Пізнє Середньовіччя – період в історії середньовічної Європи, що за різними оцінками істориків хронологічно відповідає Ренесансу і характеризується процесами централізації королівської влади у країнах, появою ранньокапіталістичних відносин, прискоренням темпів науково-технічного процесу, активним розвитком мистецтв і культури.

Реформація – релігійний і суспільно-політичний рух за фундаментальну реформу католицької церкви в Європі XVI – XVII століть.

Виховання – цілеспрямований процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії, спрямований на формування особистості, її соціалізацію та реалізацію власного потенціалу.

Освіта – процес і система здобуття особою компетентностей, а також досвіду людства.

Ренесансне виховання – виховна система мислителів європейського Відродження, головною метою якого було формування всебічно й гармонійно розвинутої особистості.

Ідеал усебічно й гармонійно розвинутої особистості – виховний ідеал, запропонований мислителями європейського Відродження; особистість, розвинута з різних сторін (фізично і духовно), реалізувала власний потенціал у здібностях і обдаруваннях.

Філософсько-педагогічна думка – система поглядів, переконань, ідей і напрацювань у царині філософії, які стосуються питань освіти, навчання, виховання людини, проте з різних причин не мають чіткого наукового апарату і не дотримуються методології педагогіки як науки.

Чесноти – релігійно-філософський термін на позначення позитивних моральних якостей особистості, що є сформованими в результаті кропіткого виховання і самовиховання та спираються на природне прагнення людини до життєвої гармонії із собою та оточуючим світом. Термін уперше був уведений античними авторами, а у філософсько-педагогічній спадщині мислителів європейського Відродження чесноти були системоутворюючими складовими аксіосфери «ідеального правителя».

Ідеальний – прикметник, що характеризує абстрактність, уявність, вимріяність, досконалість і відмінність когось або чогось. При цьому варто наголосити, що даний термін активно використовувався в суспільно-політичній і філософсько-педагогічній думці європейського Відродження.

Пошуки «ідеального» стосувалися громадянина, суспільства, правителя і держави в цілому. Широке розповсюдження такого мрійництва призвело до появи низки літературних творів-утопій, що склали окремий жанр. Водночас, ренесансні мислителі реалістично оцінювали дійсність, а формування відповідних учень пояснювали необхідністю у випрацюванні цілісної мети для певних процесів (виховання, державне будівництво, творчість або ін.). Так, ідеал усебічно й гармонійно розвинутої особистості став метою для процесу виховання, «ідеальна держава» – метою державного будівництва, а «ідеальний правитель» – метою пізньосередньовічного елітарного виховання, в основному – осіб королівського походження [442, с. 268].

«Ідеальний правитель» – ідеал, модель, образ або концепція особистості, для якої характерними є володіння верховною владою в країні (або керівництво певним соціальним інститутом), а також системою характеристик, які є вичерпними, повністю задовольняють суспільний запит на управління, роблять його найкращим серед відомих.

Правитель – особа, наділена вищими владними повноваженнями в якійсь сфері, особливо – у державі. Згідно з «Етимологіями» Ісидора Севільського (*regnum i rex*) слово походить від «правильний», тобто той, хто веде гідний спосіб життя (не чинить гріх) і є справедливим у рішеннях [296].

Rex-Pacificus – зідеалізований середньовічний образ правителя – «пастиря» або правителя-миротворця, що наділений християнськими чеснотами (набожність, поміркованість, зговірливість, сталість) [431].

Rex-Iustus – середньовічний образ правителя – «мудрого судді» який мав гідно судити підданих в умовах правового плюралізму та юридичної невизначеності [459, с. 26].

Rex-Sapiens – ідеал освіченого правителя, запропонованого середньовічними легістами, став основою до формування ренесансної ідеї «філософа на троні» [459, с. 254].

Princeps – античний і ренесансний термін на означення слова «правитель». В Античності позначав «першого серед рівних» – такий дослівний переклад з латини. Саме від нього походить назва періоду існування Римської імперії – «принципат» (27 р. до н. е. – 284 р. н. е.). У період Середньовіччя позначав спадкоємця короля (Rex) – принца. Утім, ренесансні гуманісти (Джованні Понтано, Нікколо Мак'явеллі та інші) вкладали в цей термін специфічні ознаки (досконалість, масштабність особистості, видатний розум і знатне походження). Вітчизняні, радянські і російські видавництва нерідко при перекладі використовують слова «Державець» або «Государ» що не є точним (за етимологією відповідають словам «держати» і «господар») і аналогією в латині має слово «Dominus». У слов'янській групі мов слово «Princeps» більше відповідає «Князю», проте «Державець» через широке публіцистичне поширення набув більшої узнаності та асоційованості з ренесансним вченням про «ідеального правителя» [296].

Тезаурус дисертації слугуватиме надійним семантичним, теоретичним, етимологічним і словесно-лінгвістичним фундаментом для застосування механізмів історико-педагогічної методології дослідження, авторське тлумачення понять якого вперше вводиться до наукового обігу. Розуміння дефініцій дисертації сприяє глибшому зануренню в ментальний, філософсько-педагогічний, релігійно-духовний, етнічний і політичний світ речей та ідей XIV – XVI століть у Європі, а їх полілінгвальна словесно-лексична інтерпретація унеможливорює накладання сучасних трактувань на об'єктивні явища і події минулого.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Визначення джерельної бази дослідження дало змогу відібрати, описати, надати наукову характеристику, ідентифікувати, інтерпретувати, репрезентувати й аналізувати філософсько-педагогічну спадщину мислителів європейського Відродження XIV – XVI століть про виховання «ідеального правителя». Нами було виділено групи першоджерел дослідження і віднесено до них праці ренесансних авторів. Першою групою стали різноманітні за жанрами твори гуманістів епохи європейського Відродження («Монархія» Данте Аліґ'єрі, «Концоньєре» Франческо Петрарки, «Драгмалогія про кращий спосіб життя» Джованні Конверсіні да Равенни, «Про шляхетні нрави і вільні науки» П'єтро Паоло Верджеріо; «Вступ до науки моралі» і «Про Флорентійську державу» Леонардо Бруно Аретіно; «Про гідність і переваги людини» Джаноццо Манетті; «Про переваги і недоліки вчених» і «Про спокій душі» Леона Батіста Альберті; «Історія Австрії», «Про виховання дітей» і «Записки про гідні пам'яті діяння» Енео Сільвіо Пікколоміні; «Про громадянське життя» та «Історія Флоренції» Маттео Пальмієрі; «Про істинне і хибне благо» і «Про діяння Фердинанда, короля Арагону» Лоренцо Валли; «Державець» Бартоломео Саккі Платіні; «Державець» Джованні Понтано тощо). Другою групою історичних джерел з проблеми дослідження були фемінноорієнтовані праці про виховання «ідеального правителя» («Про славних жінок» Джованні Боккаччо; «Моя леді принцеса» Вільяма Ньюмена та ін.). Погляди на виховання «ідеального правителя» представлені потужною групою епістолярних джерел (Колюччо Салютаті; Гуаріно да Верони; Леонардо Бруно Аретіно; Джованні Конверсіні да Равенни; Енео Сільвіо Пікколоміні; Джованні Піко дела Мірандоли; Марсіліо Фічіно; Станіслава Оріховського, Беняша Будного та ін.).

Для забезпечення об'єктивності дослідження не менш важливими були вторинні історичні джерела. Наступною групою першоджерел були праці попередників і наступників мислителів Відродження (Арістотеля, Платона, Ксенофонта, Аврелія Августина та ін.). Чисельною і цінною для дослідження

є група стенографічних історичних джерел (Джаноццо Манетті; Маттео Пальмієрі; Марсіліо Фічіно; Джованні Піко делла Мірандоли та ін.). Употижнили джерельну базу дисертації соціально-утопічні твори: Маттео Пальмієрі, Томаса Мора, Антоніо Бручолі і Антона Фрачески Доні; Томази Кампанелли. Останньою з виділених нами груп джерел були гомілетично-інтелектуальні: Мартіна Лютера, Йоганна Агріколи; Филипа Меланхтона.

Аналіз історіографії та історико-педагогічних предикатів проблеми дав змогу виділити етапи наукового дискурсу проблеми підготовки державців у ренесансному філософсько-педагогічному розвої, виявити як історичну, так і освітньо-виховну, літературознавчу, етично-філософську і культурологічну сторони предмету дослідження. Так, загальноісторичні праці та хрестоматії відображали хід історико-культурного розвитку країн Європи у досліджуваній період (П. Ардашев, Я. Гуревич, У. Еко, С. Карпов, С. Сказкін та ін.); ментальні ідентифікатори історії європейського Відродження аналізувалися німецькими істориками (П. Дінцельбахер, Р. Шпрангель, К. Арнольд, А. Классен, В. Шільд та ін.). У. Вудвард дав педагогічну інтерпретацію ренесансного ідеалу «універсальної людини», охарактеризувавши італійську «науку виховання» у творчості Вітторіно да Фельтре. Е. Гарен розкрив педагогічний ідеал Ренесансу – всебічно й гармонійно розвинену особистість, а німецький учений Г. Мюллер виділив у педагогічній думці два напрями – християнський і світський.

Вітчизняний корпус історіографії проблем ренесансної філософсько-педагогічної спадщини представлений у працях М. Кореліна, А. Дживелегова, А. Лосєва, Л. Баткіна, а зарубіжний – працях К. Бурдаха, У. Бойда, Д. Боуена, Ж. Компейре, Ф. Паульсена, К. Шмідта. Окрім того, історики Відродження А. Горфункель, С. Стам не бачили у гуманістичному вченні періоду XIV – XVI століть континуїтету ідей Середньовіччя, інші – Г. Косіков, В. Рутенбург – медієвіалізували образ «ідеального правителя». Період 90-х років минулого

століття представлений такими науковцями, як Л. Баткіна, Л. Чиколіні, І. Краснова, Є. Фіногентова та ін.

Важливою базою і стимулом у вивченні ідеї виховання «ідеального правителя» стали переклади російською мовою педагогічних трактатів, здійснені Н. Ревякіною, а поряд з нею варто назвати ще одну дослідницю – Л. Брагіну. Вони детально характеризували політико-педагогічні ініціативи представників європейського Відродження XIV – XVI століть.

Для розкриття педагогічної сторони образу «ідеального правителя» Ренесансу, ми зверталися до наукових доробків І. Ісаєвича, М. Кашуби, В. Литвинова, В. Микитася, Д. Наливайко, В. Нічик та ін. Для звернення до ідеї всебічної й гармонійно розвинутої особистості в творчо-педагогічній спадщині Відродження опрацьовано наукові праці Б. Года і Н. Год. Встановлено, що мовно-лінгвістичні і світоглядні витоки ренесансної філософсько-педагогічної і суспільно-політичної думки представлені розробками Т. Галєєва, І. Котляра, О. Марєя.

Осмислення ідейно-теоретичного змісту виховання «ідеального правителя» було б неможливе без звернення до італійська наукової школи дослідження Ренесансу (Л. Б'янкі, К. Фйоккі, С. Сімончіні, А. Севері, С. Ротонделла, Е. Курті та ін.).

До наукових доробків вітчизняних літературознавців європейського Відродження ми віднесли вітчизняні праці Г. Давиденко, В. Акуленко, М. Шаповалова, Г. Рубанова, В. Моторний, а серед російських – науковці М. Алексєєв, В. Жирмунський, С. Мокульський, А. Смірнов та ін.

Культурологічний аналіз суспільно-політичних і організаційно-педагогічних ідей Ренесансу представлений в працях наступних авторів: О. Артемова, Г. Березовський, О. Коновалова, О. Кудрявцев, Н. Мірецької та ін. Темам освіти і виховання в працях філософів-педагогів XIV – XVI століть присвячені праці Л. Модзалевського, А. Піскунова, Л. Корчагіна, Н. Ковиліна, О. Сухомлинської, О. Лаврінєнка, Р. Басєнка та ін.

Підкреслено, що не зважаючи на рясність наукової літератури та історіографічного дискурсу різноманітних аспектів ренесансної філософсько-

педагогічної думки, комплексного дослідження ідеї виховання «ідеального правителя», висунутій філософами-педагогами XIV – XVI століть, не присвячено жодної фундаментальної наукової праці. Цей факт ми вважаємо додатковим обґрунтуванням актуальності представленої теми дисертації.

Аргументовані теоретико-методологічні засади та понятійний апарат дослідження забезпечили високий рівень епістемологічного виміру історико-педагогічного пізнання проблеми підготовки керівників і лідерів різних щаблів, забезпечили всебічну характеристику хронологічного і хронологічного контексту предмету дослідження. Завдяки таким підходам, як системний міждисциплінарний, історико-педагогічної компаративістики, структурному, функціональному, методологічному діалогу логічного та історичного підходів, синергетичному, парадигмальному, герменевтичному, цивілізаційному, стадіально-формаційному, антропологічному, феноменологічному, гетеротетичному підходам дослідження отримало потенціал до системного, об'єктивного, глибинного, історично-відповідного відтворення подій і явищ минувшини, можливості розширити горизонти виховання лідерів і керівників на сучасному етапі в українській освітній практиці.

Насамкінець, розроблений тезаурус дисертації, випрацьовані принципи об'єктивності, всебічності, історизму, логіки, гностичності, науковості, об'єктно-предметної визначеності, хронологічної визначеності, діалектизму, конфесійної нейтральності, міждисциплінарності, єдності теорії і практики, джерелознавчої автопсії, історіографічної традиції та діалогу дали змогу нам представити обрану тему дослідження «Виховання «ідеального правителя» у філософсько-педагогічній спадщині мислителів європейського Відродження XIV – XVI століть» як теоретично обґрунтовану, джерелознавчо та історіографічно обумовлену, методологічно й гносеологічно виважену наукову проблему.

Матеріали першого розділу дисертації висвітлено в наукових працях здобувача: 255, 483, 254, 257, 276, 274, 268.

РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНО-ГЕОГРАФІЧНІ, СОЦІОКУЛЬТУРНІ, ЕТИКО-РЕФЛЕКСИВНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РЕНЕСАНСУ ПРО ВИХОВАННЯ ПРАВИТЕЛЯ

Розділ присвячений відтворенню і з'ясуванню історичних і педагогічних передумов диференціації філософсько-педагогічної думки європейського Відродження про виховання правителя. Зокрема, висвітлено ідеологічні, соціально-політичні та економічні детермінанти появи необхідності виховання «ідеального правителя», значну увагу приділено характеристиці сформованих політико-педагогічних напрямів філософсько-педагогічної думки, проаналізовано синкретизм ренесансної антропософії з християнською традицією, розглянуто роль гуманізму в формуванні ідеї виховання державців.

2.1. Ідеологічні, соціально-політичні, господарсько-економічні детермінанти ренесансних уявлень про виховання політичної еліти та їх регіональні особливості

Виховання «ідеального правителя» – передова топіка загальнолюдської філософської думки, що не втрачала власної актуальності ані в добу Античності, ані у Середньовіччі, ані в Просвітництві, модерні й сучасності. Водночас, утопічні за характером пошуки способів досягнення суспільної гармонії, справедливості, рівності та сталості були притаманні людству здебільшого в часи економічних криз і соціально-політичних потрясінь. Не виключенням була історико-культурна доба європейського Відродження, яка існувала на фоні гострих суперечностей між реакційними ідеями середньовіччя та прогресивними ідеями, що були провісниками ранньомодерного світу. Період XIV – XVI століть нерідко вважають транзитним часом, тому колізії «старого» і «нового» стосувалися багатьох

аспектів життя: політичних систем (перехід до станово-представницької монархії та відновлення республіканських традицій), відносин держави і церкви (секуляризація, Реформація і Контрреформація), соціально-економічного ладу (перехід від феодалізму до ранньокапіталістичного виробництва), науково-технічного прогресу (обґрунтування геліоцентричної світобудови, наукові відкриття і технічні винаходи), мистецтва («олюднення» форм, використання перспективи), філософії (неоплатоніки, аристотелізм), і, безперечно, педагогіки (відхід від схоластики, акцент на морально-духовному та інтелектуальному розвитку особистості, поява поняття всебічно й гармонійно розвиненої особистості).

Відомо, що у Середньовіччі «Держава» і «Влада» були поняттями тотожними. У середньовіччі влада не розумілася як абстрактний конструкт, а чітко поєднувалася із конкретним носієм – королем, сеньйором, містом (як колективним сеньйором), феодалом, землевласником, судом чи церквою. Сприяв цьому також і правовий плюралізм Європи, що у різних виявах проіснував до ствердження абсолютистських монархій, а подекуди – і пізніше. Подібна особливість була першим чинником потреби в підготовці «ідеального правителя», адже саме персоніфікація характеристик досконалості «Держави», «Влади» і самого «Державця» були запорукою миру і стабільності в країні. Не дивлячись на високе інтелектуальне напруження людського духу, Ренесанс лише удосконалив, підсумував і дав життя портрету «ідеального державця» змальованого багато століть до педагогів-гуманістів. Варто сказати, що своєрідна іконографія володаря характерна для індоєвропейського континууму від Стародавності до Нового часу [133, с. 444].

«Слава правителів сяє ще яскравіше, якщо піддані живуть у мирі та порядку, тому що слава їхньої королівської благодаті – у їхньому захисті. Вона передається нащадкам та є безсмертним нагадуванням про славетне ім'я керманіча. Державці заслуговують на вічне спасіння від Господа, якщо

їхні підлегли, якими вони керують та захищають добрими діями та почесними законами від образ, надають прихисток не лише тілу, але й душі. Таким чином, через закони вони ведуть народ до справедливості, добробуту та суспільного блага» [468, с. 5] – це цитата, що є типовою не лише для ренесансного філософсько-педагогічного розвою, а і для середньовічних «княжих зерцал» які з часів Карла Великого несуть не лише розуміння політичної філософії Латинського Заходу, а й практичні поради та повчання як правити. На прикладі перших рядків великого привілею (хартії), виданого королем Вацлавом I міщанам Брно у 1243 році помітно, що канцелярія Вацлава приділяла чималу увагу викладенню основних ідей формування особистості «ідеального правителя» [459, с. 313, 314].

З подібними уявленнями про «ідеального правителя» ми стикаємося у часовому горизонті починаючи з XI століття по всьому географічному простору Західної Європи. Ренесансна концепція «ідеального правління» і виховання державців «з пелюшок» була лише апогеем філософсько-педагогічної і політичної думки Західного світу напередодні Нового часу. До кінця XVI століття (особливо згадуємо Англію, Іспанію, Священну Римську імперію та Східну Європу) вчення Античності та християнства знайшли своє «друге дихання» в ідейних конструктах гуманізму. У цьому контексті актуальним є питання, чи є ці збіги свідченням культурного переносу з одних епох в інші, із Заходу на Схід ідей справедливого правління (як це було, наприклад, із прийняттям ментального кодексу лицарства), чи інші принципи побудови колективної свідомості зіграли вирішальну роль у відносно швидкій трансформації ментального світу правлячих еліт напередодні європейського Відродження XIV – XVI століть [459, с. 110, 111].

Підкреслимо, що середньовічна думка спиралася на низку стимулів пізньоантичної традиції, серед яких вчення стоїків надихало на подальший розвиток християнської думки на рівні побудови суспільства. Стоїчна етична філософія надихнула мислителів раннього Середньовіччя, перш за все, своєю

доктриною підпорядкування особистих інтересів потребам суспільства. Ця позиція стоїків виникла з інтерпретації світу, керованого фатальною (божественною) закономірністю, світу, в якому людина може досягти щастя в житті (що є сенсом життя) лише в тому випадку, якщо вона живе точно відповідно до світового порядку. Для досягнення щастя потрібно було докласти неабияких зусиль: розвивати природні таланти особистості та оволодіти чеснотами. Вони відродили вчення про чотири основні чесноти, що походили ще з платонівської Античності (Додаток Г), адже головними стоїчними духовними силами, завдяки майстерності яких людина наближається до щасливого життя, були саме розсудливість, стриманість, мужність і справедливість [221; 379].

Вищезазначені категорії утворюють паралелі між філософсько-педагогічною думкою стоїка та Середньовіччя, епохи Відродження та модерну. Окрім цього, ми знаходимо подібний зв'язок і на рівні побудови ідеалу правителя та керування народом. Стоїчний правитель – це, насамперед, мудра людина, у якої загальний порядок існування діє як жива сила, що реалізує через нього розумне і справді корисне для всього людського суспільства. Справедливість правителя походить від його мудрості та мистецтва управління, які виявляються зовні у здатності надати кожному саме те, що відповідає його цінності та потребам. Ці ідеї проникають у середньовічні вчення, головним чином, завдяки трактату Цицерона «De officiis» та праці Сенеки «De clementia». Їхні автори, незважаючи на різні думки щодо ідеальної форми правління, розуміють чесноту правителя головним чином як знання, що ведуть до справедливості, за допомогою яких правитель управляє державними справами [334, с. 354].

Важко не помітити тісний зв'язок між християнською та пізньоантичною соціально-педагогічною думкою. Християнські вчення отців церкви та екзегетів перших століть після Христа також народжені пізньоантичним світом. Морально-етичні та політико-соціальні бачення раннього

християнства, на яких св. Августин базував багато своїх міркувань, виплекані з того ж культурного середовища, що й пізньоантичні філософські системи, і подібно до них патристики реагували на кризу, яка вразила середземноморський світ. Думка перших християнських мислителів, таким чином, виникла, з одного боку, як відповіді на ситуацію, в якій опинилося постраждала цивілізація, а з іншого боку, як спроби знайти вихід із неї [5, с. 868].

Безперечно, найбільш обґрунтованою соціально-філософською інтерпретацією патристичного часу була робота Августина, зокрема його трактат «*De civitate Dei*». Ідеї, що містяться в ньому, зберігали свою актуальність протягом усього Середньовіччя, його концепція соціального устрою та ролі державця лягла в основу середньовічного розуміння «ідеалу правителя» Мислитель поєднував необхідність створення педагогічного образу «ідеального правителя» як моделі для наслідування (і виховання) з вимогою щодо рівності всіх людей перед Богом, згідно з якою рівними правили б рівні згори. Король, за Августином, правив як слуга Божий, а його влада була підкріплена Божою благодаттю. Так, він був посередником божественної волі, а серед підданих варто було «сіяти» милосердя і справедливості (ту ж саму, про яку зазначали стоїки). Підводячи підсумок, можна сказати, що Августин побудував свій образ «Граду Божого» на трьох центральних ідеях: *Pax*, *Ordo*, *Iustitia* (Мир, Порядок, Справедливість), після досягнення яких настає гармонія, в якій суспільство має чекати приходу Царства Божого на Землі [5, с. 870].

Таким чином, уже в роботі Августина християнське вчення про владу визначило на майбутнє легітимаційні засоби влади середньовічних правителів через три основні аспекти: 1) визначення суверена Богом; 2) роль суверена як представника Бога на Землі; 3) відповідальність суверена за розвиток світського світу (близька до відповідальності священника за віруючих). Правителі опинилися в ситуації, коли їх перебування на троні

мало ознаки легітимності завдяки сакралізації. Водночас, таке правління підпорядковувалося морально-етичному імперативу Божих заповідей. Ці ідеї Августина пережили століття незалежно від розвитку схоластичної методології і розглядалися як Фомаю Аквінським у XIII столітті, так і першими гуманістами в XIV столітті.

Прямий зв'язок правителя зі сферою надприродного, підкреслений у випадку виховного ідеалу християнського правителя сакральним характером його посади, має широкий спектр аналогій у європейському культурному просторі, де ми стикаємося з ним як у ідеях античних мислителів, так і в розумінні сили германських вождів язичницьких часів. Позитивний імпульс у цьому відношенні був внесений в історичні дослідження культурно-антропологічними дослідженнями останніх десятиліть, що дало змогу виявити єдину основу концепцій легітимації влади тих, хто править суспільством. Ця основа – це ілюзії участі правителя (князя, принца, короля, імператора) у надприродній складовій реальності. У дохристиянські часи європейської цивілізації магичні якості були пов'язані з особою вождя або короля, що передавалися через його особистість усьому племені, гарантуючи не лише родючі поля та стабільність співіснування з природою, але також, насамперед, успіх у війнах. Це все мотиви, які можна зустріти у джерелах навіть періоду Каролінгів [54, с. 390].

З цих дохристиянських уявлень значний вплив на створення фактичного виховного ідеалу правителя на християнському Заході мали переважно германські варіації на згаданий «магічний» тип короля (Heerkonigtum), що пов'язувало ідеал із переконанням у відборі правлячої династії, яка мала тісний зв'язок із надприродною сферою і з-поміж якої обирали нових вождів. Поряд із цим, язичницька модель «королів війни» впровадила у середньовічний світ мотив виборів та визнання. Вищезазначені патристичні вчення надавали елемент стабільності магичній інтерпретації системи наступників суверенної влади. Синкретизм обох моделей перетворив

суверена на носія основних цінностей миру, порядку (що відображається в підтримці ієрархії світу), справедливості (а також закону, пов'язаного з ним) і милосердя. Майже одночасно з цим процесом відбулося поступове очищення єврейської традиції старозавітних царів, що виявилось у створенні кількох основних типологічних фігур, з якими ототожнювали східноримського імператора. Хоча в той час імперська ідея була перервана на Заході, символічна цінність старозавітних царів – і особливо Давида – відіграла значну роль у створенні ідеологічної підтримки оновленої імперії Карла Великого. Однак це було відомо вже його попередникам. Першим у франкській літературній традиції, якого позначили Давидом, був Хлотар II, а в 720-х роках порівняння з Соломоном з'явилося у франкських джерелах у зв'язку з Дагобертом I. Невдовзі Хлодвіга II ототожнювали з обома Старозавітними царями [105, с. 134].

Однак «ідеальний правитель» запропонований Папою Стефаном II Мажордому Піпіну III в 754 році, включав ще один мейнстрим, який зобов'язаний власній появі твору єпископа Ісидора Севільського. Цікавим є його аналіз слів *regnum* і *rex* у дев'ятій книзі Етимологій: «Слово королівство походить від слова король. Правитель названий за те, що він править. Оскільки священик походить від «висвячувати», король від «правити». Хто тоді править правильно, зберігає ім'я правителя; хто чинить гріх, втрачає його. Тому в прашурів було таке прислів'я: ти будеш правителем, якщо будеш діяти правильно, якщо не будеш діяти так, ти не будеш правителем. Королівські чесноти – це переважно дві: справедливість та співчуття, але співчуття до царя отримує більшу похвалу, оскільки справедливість за своєю сутністю сувора» [479, с. 199].

Із цитати помітно, наскільки важливим було активне правління короля для Ісидора. Пасивність государя означала повернення до старозавітних часів, коли Закону Божого не дотримувалися. Ісидор склав власну концепцію королівської влади в атмосфері краху імперії і початку нової епохи, коли її

замінила Церква на чолі з Папою та єпископами. Головною роллю короля залишався, насамперед, нагляд за мирним співіснуванням у суспільстві, для чого Церкві не вистачало силових інструментів. Милосердю государя надавалося вирішальне значення. Значна частина вчення Ісидора знайшла життя на практиці. Вже на Четвертому Соборі в Толедо (633 рік) влада короля визначалася Папою як *minister Dei*, відзначеного чеснотами (справедливість і благочестя), якими він повинен користуватися для підтримки мирного співіснування серед людей. *Clementia* (милосердя, співчуття) додана до цих чеснот на П'ятому соборі в Толедо (653 рік) [458].

Згадана вище концепція Ісидора та Августина у поєднанні з германським *Heerkonigtum* створила ідеологічну основу Каролінгського королівства та імперії. Каролінці на чолі з Карлом Великим продовжували виконувати ідеологічну програму, засновану на термінах *pac – ordo – iustitia – pietas – clementia*, були захисниками християнства та самої Церкви – Карл Великий називається, серед іншого, як *devotus sanctae Ecclesiae defensor*. Діяльність королів, особливо у царині дотримання законів, відповідала зростаючому впливу ідей біблійно-августинівського пацифізму, орієнтованого на традиційні германські закони вендети та вергельду. «Ідеальний правитель» набув форми «короля-пастиря» – *rex-pasificus*, від якого вимагалися чесноти поміркованості, зговірливості та сталості в рішеннях. Влада імператора була прив'язана до зобов'язань: він пастир, який веде людей до вічного Царства Христового. Завдяки ідеї миру єдність церковної та світської влади остаточно злилася в особі імператора [503].

Ідея миру та єдності християнського світу, історія якого закінчиться з приходом Христового царства, була спроектована у другій половині IX століття. Правителя часів Оттона (912 – 973) сприймали безпосередньо як вікарія *Christi* – представника єдиного Царя – Господа, який має право правити усім світом. У цьому контексті ми говоримо про «христоцентричну» концепцію «ідеального правителя». За правління Людольфінгів (919 – 1024)

та Салічної династії (1024 – 1125) відбулося фундаментальне розширення церемоніальної практики, пов'язаної з демонстрацією влади та її промоцією. Прояв суверенної харизми через ритуальні дії, що здійснюються в рамках церемоній (коронація, в'їзд короля в місто, присяги, участь у релігійних богослужіннях тощо), з цієї точки зору було пов'язане не лише з самопрезентацією правителя. Історик Габор Кланічай у даному аспекті зазначив, що період правління Людольфінгів та імператорів Салійської династії – це період літургійно-символічного вираження святої природи суверенної влади [480, с. 19].

Ідеал суверена, описаний вище, підтримувався кліром та церковними мислителями до середини XI століття, проте пізніше був переглянутий в ході «Боротьби за інвеституру».

Утім, події 1077 року в Каносі не створили якісно нової теорії обґрунтування винятковості королівської влади. Генріх IV (1050 – 1106), благаючи про прощення у Папи Григорія VII (1020/1025 – 1085) перед Каносою, зробив перший крок до нового визначення суверенної влади Імператора Священної Римської імперії та середньовічного правителя загалом. Каноса не означала революції з точки зору суверенної влади, але розпочала процес пошуку нових підвалин влади світських правителів. Новий кодекс мислення, частиною якого стала також робота Джона Солсбері, спирався переважно на перевідкриття традицій римського права і прийняв чітку форму вже в першій третині XIII століття, наприклад, у конституції (або «Liber Augustalis») Фрідріха II (1194 – 1250), виданій у Мельфі в 1231 році [205].

Модель сакрального царювання X – XI століть, хоч і пройшла через період кризи, вийшла з неї посиленою. Вже цитати з римського права – з Кодексу Юстиніана – в грамотах імператора Конрада III (1138 – 1152) демонструють, що шлях пошуку нових стовпів світського панування над Католицьким Заходом ґрунтуватиметься на античній традиції.

Такі характеристики можна зустріти вже у праці «*Moralium Dogma Philosophorum*» Вільгельма з Конша (1080 – 1154), одного з членів Шартрської школи та вихователя короля Англії Генріха II Плантагенета (1133 – 1189). У цьому трактаті, присвяченому характеристиці добродетелі, Вільгельм адаптував згаданий вище твір Цицерона «*De officiis*» і пов'язав його з цитатами Сенеки та інших античних авторів. На їх основі він розробив вчення про риси особистості та чесноти государя. Якщо правитель керується ними в королівській політиці та поведінці загалом, то це свідчило про готовність правителя користуватися владою [507].

Вільгельм надав вченню про чесноти нового етико-морального виміру, а відновлення античних матеріалів було важливою віхою в історії середньовічної політичної думки. Його учень Джон Солсбері (1110-і – 1180) продовжив справу вчителя. Судячи з сучасного стану збережених манускриптів, його праця «*Policraticus*» стала однією з найбільш копіюваних політико-філософських робіт Високого Середньовіччя. Текст Солсбері не отримав належної уваги до початку XIII століття, коли його прочитали впливові інтелектуали Католицького Заходу, зокрема Папа Інокентій III (1161 – 1216) та Еліанд з Фруамона (1160 – 1229) – цистерціанець і трубадур, придворний короля Франції Філіпа II Августа (1165 – 1223). Він був автором втраченого нині тексту, адаптованого до тексту Солсбері «*De regimine principum*». Згодом, трактат Еліанда був використаний як зразок французьким домініканцем Вінсентом Бове (1190 – 1264), який включив його у свою енциклопедичну працю «*Speculum maius*» ставши найбільшим розповсюджувачем політичної думки Джона Солсбері в середньовічній Європі [150, с. 208].

Хоча поширення тез Солсбері відбулося в XIII, його ідеї належали до XII століття. У них простежується повернення до традицій античного права. Робота з Кодексом Юстиніана та тезами, що містяться в Декреті Граціана, у

праці «Policraticus» транслиувало проникнення римського права в теоретичні пошуки природи влади суверена та вимог до неї. Саме тут була розроблена нова модель виховного ідеалу середньовічного правителя, заснована на принципі *rex imago aequitatis* («король як взірець справедливості»), яка не суперечила попередній концепції *rex imago Christi*, бо *Christus ipse ipsa iustitia* («Христос – це справедливість»). Фундаментальна зміна полягала в іншому: переходом від літургійного пояснення симбіозу царя та Христа до юридичного пояснення. У концепції Солсбері особа державця мала дві взаємопов'язані властивості, що можуть здатися нам неоднозначними з сьогоденної точки зору: приватний та публічний аспекти. Як приватна особа, цар підпорядковується Божественному закону, але як публічна особа він є тим, хто реалізує цей Божественний закон у земному світі. Іншими словами, це той, чийми діями реалізується порядок християнського суспільства, а також адміністратор, завдяки якому панує справедливість [150, с. 208; 204, с. 84].

Государ залишався посередником Божої благодаті та справедливості у земному світі. Відмова від прямого зв'язку між світським правителем та Христом, спричинена узурпацією цієї характеристики папством, призведе пізніше до підтримки опозиційних релігійних рухів самими світськими князями.

Тим не менше, дещо інше належить до характеристики XII століття, що пов'язано зі згаданим уже поверненням до античної системи чеснот і римського права: початок передренсансного повороту до світу, в центрі якого була людина. Уперше це виражено в куртуазній культурі. Її вплив на подальший розвиток європейської думки та історичного поступу був глибшим, ніж могло здатися на перший погляд. Куртуазна культура та її новаторська побудова гендерних ролей у суспільстві пов'язана з розвитком лицарського етосу. Середньовічний Захід завдяки ньому розпочав шлях до культивування чуттєвої сторони особистості шляхом прийняття принципів

придворного етикету. Засоби, що використовувалися для цього, поступово почали виходити з-під контролю Церкви [415, с. 567].

Куртуазна культура залишила власний відбиток і на розвитку вчення про виховання «ідеального правителя». Головним чином, ідеал світського правителя вбирав у себе характеристики, пов'язані з ідеалом християнського воїна – лицаря, поведінка і спосіб життя якого більше не диктувалися лише морально-етичною системою, яку пропонувало духовенство [434, с. 90]. Тепер образ «ідеального керманича» включався в систему придворних цінностей, що спиралися на давню традицію світських загальнолюдських чеснот. Це була оновлена концепція державця, легітимність і особисті якості якого потрібно було перевірити під час війни і бойових дій. Знову ж, це було повернення до першопочаткової традиції германської просопографії, де король завдяки власній військовій удачі забезпечував процвітання всього суспільства [4]. Крім цього, у цей період часу було висунуто ідею государя типу *rex-litteratus* – тобто освіченого государя, який використовує одну з відроджених давніх чеснот – мудрість – для поширення Божественної справедливості у світі. Обидва ці аспекти стануть основою для ренесансного образу «ідеального правителя» і визначать його тогочасну інноваційність.

Посилення зв'язку між посадою правителя та справедливістю було введено в середньовічну думку наново відкритою політичною філософією Аристотеля. Для її оприлюднення визначальним став переклад трактату «Політика» Вільгельма з Морбека (1215/1235 – 1286), який був створений приблизно у 1265 році. Він став найбільш вживаним перекладом цього твору в середньовічній Європі [213, с. 491]. Незабаром його отримали також домініканці Альберт Великий (1200 – 1280) та Фома Аквінський (1225 – 1274), у вченні яких ідеї Аристотеля набули неабиякого розголосу. Аквінський використав тезу Аристотеля про людину як соціальну тварину (*zoon politikon*), тобто приречену на життя в колективі. Однак, згідно з Фомою, відносини індивіда і суспільства потребують контролю та регуляції.

Далі Аквінський проаналізував оцінки Аристотеля окремих типів правління, переосмислюючи їх через призму існуючої християнської догматики. Так, на думку Фоми, єдиною формою правління, що забезпечує загальне (суспільне) благо, є монархія [501].

«Тож нехай цар зрозуміє, що він має обов'язок бути для царства тим, що душа є для тіла, а що Бог – для світу» [501]. За допомогою цієї цитати можна частково узагальнити погляд Фоми на принципи ідеального правління над людьми, в якому він розвиває ідею короля як батька, сина і охоронця справедливості.

Пізніше, на початку XIV століття, ця концепція була прийнята Іоанном Паризьким. Монарх, писав він у трактаті «Про королівську та папську владу» є джерелом закону і справедливості. Егідій Римський (1246/1247 – 1316) також використав тези Фоми Аквінського: у праці «Про правління державців» він порівнював монарха з живим уособленням закону, «над яким він вищий». Загалом Егідій вчив, що живе завжди панує над неживим. Таким чином, правитель панує над законом, який сам по собі неживий (для його одухотворення потрібен суверен). Мова знову йде про позитивне право, тобто закон, що панує серед людей і соціуму. Він підпорядковується правителю, як правитель підпорядковується природньому закону, похідному від Слова Божого. Винятковий статус правителя у світі смертних (посередника між Божим законом і позитивним) виникає в цих ідеологічних концепціях кінця XIII – початку XIV століття. Отже, правитель, з одного боку, пов'язаний з природним правом, що міститься у Святому Письмі, а з іншого боку – є його втіленням, людиною, яка стоїть над позитивним законом, що регулює відносини у світському світі [501, с. 137].

На основі розвитку правових та політичних теорій XIII століття суверенний тип *rex-iustus*, який ми зустрічаємо в європейській думці ще з часів Августина, збагачується новим аспектом, що спричиняє метаморфози виховного ідеалу правителя. Державець вже не є нащадком Христа, а

посередником Божественної справедливості на землі. У цьому контексті можна говорити про часткову «секуляризацію» його влади. Тип *rex-iustus* замінив характерний для X-XI століть тип *rex-sacerdos*. Замість благодаті Божої, яка визначає людину правителем, суверен є уособленням Божественної справедливості та відродженого закону на землі (*princeps lex animata*). Однак, навіть у цій концепції суверен залишається пов'язаним із надземною сферою, завдяки якій його правління та особа підтримують певний «шлейф» сакралітету. Виняткова позиція посередника між Божим світом та світом людей, яку король прийняв як втілення безсмертної ідеї Справедливості та посередника права, ще більше посилює концепцію суверена як «змішаної особистості» (*persona mixta*) [204, с. 42]

У соціально-політичному аспекті європейський континент наприкінці XIII – на початку XIV століть знаходився у стані геополітичної невизначеності. Особливо критичною була ситуація у відносинах між Священною Римською імперією, Францією і Папською державою. Німеччина занурилася до міжусобних війн, і цим вона тимчасово послабила тиск на Італію, що до цього потерпала від протистояння проімперської та прокатолицької ліги. Папський престол більшу частину XIV століття провів у Авіньйоні, тому закономірно, що втручатися у політику італійських держав на тому ж рівні, що і раніше, був не здатний. Це створило сприятливий ґрунт для утвердження і посилення різних за політичним ладом країн Аппенінського півострова. Для Італії цей період став відправним етапом фінансово-економічного збагачення і культурного блиску, водночас посилилась боротьба різних аристократичних родів, кланів, міських комун та інших знатних осіб за політичний вплив. На Півдні Італії, у Сицилії в результаті подій «Сицилійської вечірні» 30 березня 1282 року надовго утвердилися представники Арагонської династії [404, с. 41]. У такому вирії перманентних військово-політичних струсів посилювався суспільний запит на пошук і віднайдення нових візій державного устрою та морального конструкту влади.

На ідеологічній базі Середньовіччя, про що ми зазначили в попередніх абзацах, на порядок денний поставало питання якнайкращої організації держави і особливої, спеціально організованої підготовки керманичів.

Оскільки «Боже провидіння», події у «Градi Земному» і особистість правителя в ідентичності європейців XIV століття були нерозривними, то такі події періоду Треченто, як «Чорна Смерть», демографічна криза, падіння економіки зменшення індексу прибутковості на одиницю посівних площ і цін на зернові, уповільнення фінансової активності – були викликами, на які правителі не могли зреагувати, не маючи належної освіти і виховання. Така криза також поволі змушувала клір залучатися до вирішення мирських справ, а інтелектуалів – шукати інші шляхи прояву Божественного, в тому числі в природі людини та її здатності до навчання, виховання та морально-духовного зростання. Тривало формування ранньомодерних станів, які склалися з торговців середньої руки, ремісників, легістів, бюрократів, фахівців, головним критерієм корисності яких була не улеслива покірність, а професіоналізм як чинник особистісної досконалості [137, с. 493]. Утвердження нових класів сприяло тому, що минулі елітарні релігійні рефлексії часто змінювалися практичними механізмами імплементації у виховній практиці новоевропейських егалітарних ідей антропоцентризму, змагальності, кращості, підприємливості та ініціативності. При цьому подібні критерії накладалися і на представників владних структур пізньосередньовічної Європи.

Італія була роздробленою на декілька самостійних держав, які багатьма дослідниками характеризувалися як «витвори мистецтва», як нові політичні структури-лабораторії, де випробовувалися накладання взаємозв'язків між містом, мистецтвом життя, мистецтвом виховання і мистецтвом правління. Зародження гуманістичної філософсько-педагогічної думки відбулося в трьох найвпливовіших державах Апеннін – Міланському герцогстві, Тосканському князівстві та Венеціанській республіці. Саме тут першими

відродилися античні традиції, зокрема і самоврядування: від комунального руху через створення колективних сеньйорій і до утворення держави. Торговельні переваги і «дух рантьє» цих держав, серед іншого, чинили позитивний імпульс на зародження ренесансних ідей виховання «ідеального правителя» [158, с. 116; 304, с. 120].

Інша суспільно-політична ситуація була в Папській області і Неаполітанському королівстві. У випадку з Папською областю специфічним було те, що верховним сувереном в цій державі був Понтифік, тобто духовна особа, що мала здійснювати як релігійне, так і світське управління справами. Неаполітанське королівство було потужним регіональним «гравцем», який хоча і був об'єктом чисельних претензій інших держав і династій, проте володів великою територіальною, політичною й дипломатичною вагою на міжнародній арені [240, с. 55; 317, с. 124]. Утім, і в першому, і в другому випадку гуманізм достатньо успішно адаптувався до подібних умов, народивши і там для світової ренесансної спадщини видатних філософів-педагогів.

Ще з початку Хрестових походів відбулася поступова зміна натурального господарства товарно-грошовим, яка із Центральної та Північної Італії через південь Німеччини, Швейцарію і Францію поширюється на всю Європу. Новий спосіб господарювання позначався на зміні способу мислення, відкриваючи простір для думок, що передбачають прибуток. Не походження і стан, а хист і вміння ставали вирішальними для нової знаті – пополанства. Рання урбанізація Італії призводила до винайдення нових форм господарської діяльності, в якому процвітало підприємництво міщан: купців, мануфактурників, банкірів з новою психологією, ментальністю та ідентичністю. Італійські міста будувалися навколо комерціалізму, фритредерства, республіканізму і світськості [285, с. 335]. Зацікавленість в управлінні містом, бажання вести справи на раціональній основі створювало

підвалини до розробки світських освітніх систем і забезпечувало звичку до розрахунку довгострокових перспектив.

Фундація регулярного війська та потреба в оборонних спорудах на всій території потребували значних ресурсів, які мали лише правителі: стара знать мусила відмовитися від боротьби з монархією та стати на королівську військову службу. Закладалися підвалини трансформації традиційної феодалної аристократії з носіїв напівлегітимної влади на представників влади, інтегрованої у процеси творення сучасної держави. Свідомість того, що особистість правителя має визначальну роль в суспільно-політичному та економічному житті суспільства, зростала [133, с. 448].

Процеси складання модерних держав відбувалися також у Франції та Англії. Домен французького короля в період XIV – XVI століть невпинно зростав. Політичне об'єднання держави стало можливим не в останню чергу завдяки низці потужних і талановитих особистостей монархів, які слугували прикладом до наслідування і створювали сприятливі умови до потрапляння у власний двір провідних інтелектуалів-гуманістів того часу. Англія і Шотландія також були долучені до гуманістичного розвою. Родючим ґрунтом стали для цього династичні перипетії, що існували в Англії (з часів Плантагенетів до Ланкастерів і Тюдорів), постійне протистояння з Францією, конфлікти навколо статусу Шотландії тощо. Апогеєм процесу посилення королівської влади в країні стало правління Генріха VIII Тюдора (1491 – 1547), який спровокував релігійні рухи з метою тотального контролю всього, що відбувалося в державі, у тому числі – духовної сфери життя людей. Монархія міцніла, а разом з нею – дипломатичні зв'язки з Італією, усвідомлення необхідності спеціальної підготовки спадкоємців престолу до майбутнього керування державою, що і буде помітним при дворі зазначеного короля. За часів Єлизавети I (1533 – 1603) ренесансна культура Англії досягла найвищого розквіту, а ідеали Відродження і Реформації синергійно доповнювали один одного [137, с. 537, 557].

Схожим шляхом йшла пізньосередньовічна Іспанія, яка за рахунок Реконквісти посутньо посилилася на Піренеях, особливо наприкінці XV століття. Утім, гальмом для поширення гуманістичних ідей в Іспанії були жорстка централізація в управлінні державою, засилля церковного католицького кліру і раннє поширення єзуїтської реакції [137, с. 549].

На півночі Європи, в Німеччині вкорінилися політична роздробленість і консервативний феодалний лад. Утім, через вдало організоване гірництво, видобування різних корисних копалин, вигідне транскордонне розташування країни Священної Римської імперії мали власні школи та університети, а ренесансні філософсько-педагогічні ідеї висувалися саме за їх кафедрами. Характерною рисою німецького гуманізму був його інтерес до моральної та релігійної сфер життя, егалітарність і патріотизм.

Політичний лад Польсько-Литовської держави також являв собою складну систему, яка за завісою виборної монархії за власною суттю була шляхетською демократією. Гуманізм і нові художні стилі викликали інтерес у шляхетських кіл Польщі, набували актуальності. Враховуючи й те, що держава ця була поліетнічною, на її теренах склалися кардинально різні громадсько-політичні рухи, не винятком був і гуманізм польських, білоруських і українських мислителів.

Таким чином, реалії суспільно-політичного та економічного життя Європи XIV – XVI століть створили сприятливі підвалини до ідейного наповнення гуманістичної думки європейського Відродження та використання нею філософсько-педагогічного, дидактичного і виховного інструментарію облаштування світу на «новий» лад. Освітньо-виховна система Відродження більше не спиралася виключно на духовних осіб і релігійний зміст (як схоластика), а була світською альтернативою для широких мас населення, хоча за формою залишалася елітарною. Потреба в ефективному управлінні всіма сторонами життя – державою, політикою, господарською діяльністю, війнами і фінансами зробила однією з

невід’ємних топік гуманізму питання виховання «ідеального правителя» – державного діяча чи службовця, лідера чи «менеджера» пізньосередньовічних громадсько-політичних чи економічних структур.

Руйнування традиційного середньовічного укладу життя, занепад і криза феодалних інститутів, руйнування старих ієрархій, політико-адміністративні та культурно-етнічні метаморфози на європейському континенті призводили до переходу на нові рівні ідентичностей, на яких вирішення насущних проблем і подолання викликів покладалося на освіту і довгострокову перспективу. Сама освіта як незалежна система в епоху Пізнього Середньовіччя зайшла в «глухий кут» через занепад християнської моралі, застарілий і неактуальний зміст, превалювання над ним форми, виснаження методичного забезпечення, неможливість забезпечити потреби нових верств суспільства в якісній підготовці спадкоємців тощо. На тлі цього ініціативи гуманістів були закономірними і своєчасними, вони були здатні успішно забезпечити нові потреби суспільства, спрямовані на покращення життя та підвищення рівня добробуту, аналітично, а не догматично підходити до питань освіти і виховання.

Проте, детермінанти суспільно-політичного, ідеологічного та соціально-економічного розвитку Європи означеного періоду мали і зворотній ефект, обумовлюючи обмеженість гуманістичних теорій і практик виховання «ідеального правителя» – їх часто описовий характер та інтенційність як форму викладу. По-перше, не дивлячись на секуляризованість ренесансної філософсько-педагогічної думки, вона не втратила власного християнського наповнення через тривале і неспинне засилля церковної реакції в Західній Європі та можливі фізичні небезпеки для мислителів. По-друге, спрямованість на довгострокову перспективу, переваги і можливості виховання еліт жодним чином не спричинили «педагогічної революції» в думках головних стейкхолдерів філософів-педагогів – представників аристократії та нової буржуазії, тому досвід застосування теорії підготовки

«ідеального правителя» не отримав широкого розповсюдження і застосування. На початок XVI століття, особливо в національних Відродженнях вже стало помітним, що ідеї формування особистості правителя, його досконалості скоріше не дидактична карта для тогочасного істеблїшменту, а лише популістична чи утопічна філософсько-педагогічна фантазія. Проте, це не применшувало рівень новаторства ідеї, її цивілізаційного і організаційно-педагогічного потенціалу навіть для сучасності. Стратегічна мета виховання «ідеального правителя», зумовлена означеними детермінантами доби Пізнього Середньовіччя, значно випереджала час. З огляду на це, упровадження у практику освіти і виховання теорії підготовки «ідеального правителя» залежало від рівня свідомості «замовників» – покровителів гуманістів і нерідко було можливим лише завдяки особистим зв'язкам.

2.2. Контрверзи соціокультурних ідентичностей європейських держав і формування політико-педагогічних напрямів філософської думки XIV – XVI століть

Ідея виховання правителя, який би відповідав вимогам нової епохи виникла в результаті тривалого пошуку ідеального облаштування держави і суспільства. Епоха Пізнього Середньовіччя дала світові «галерею» утопічних і антиутопічних за змістом творів, що виникли на ґрунті соціально-економічних і політичних екзистенцій та наративів, у яких жили їхні автори. Так, у різних куточках Європи і в різні століття (Кватроченто, Чінквеченто тощо) сформувалися відмінні погляди на владу та її розподіл в суспільстві. Це дає нам змогу відрізнити і диференціювати їх в окремі напрями за політико-ідеологічним змістом. З огляду на предмет нашого дослідження, у даному розділі ми також звертаємо увагу на те, що зміст підготовки особистості правителя до здійснення своїх владних повноважень регламентувався двома чинниками. По-перше, соціокультурною ситуацією,

що склалася у тому чи іншому місці в певний історичний період (ідентичністю), а по-друге – політичними уподобаннями авторів творів, що торкалися проблеми виховання державців. Симбіоз цих двох чинників зумовить появу різних політико-педагогічних напрямів філософської думки Відродження XIV – XVI століть, які так чи інакше спиралися на педагогічний інструментарій і формували особливі підходи до виховання владних персоналій.

Формування цих напрямів починалося з аналізу форм державного устрою в творах мислителів досліджуваної доби. У них можна простежити, як суб'єктивне ставлення до політичного ладу формувало світоглядні позиції інтелектуальної і станової еліти. Інколи це набирало форм протесту проти існуючої системи, але нерідко гуманістів матеріально заохочували до позитивного опису державної влади ті, хто був її представником. Друге було досить поширеним явищем на Апеннінському півострові, де роди знатних патриціїв і збагатілих посполанів змагалися за кількість та «іменитість» гуманістів на службі ним [59, с. 5].

Італійський гуманізм, серед іншого, постійно звертався до характеристики існуючих і відомих форм правління. Так, вихідці з різних куточків Апеннінського півострова пов'язували «ідеальне правління» з такими формами державного устрою, як посполанський республіканізм, патриціанська олігархія, одноосібна монархія «філософа на троні».

Не останню роль в поляризації як форм державної влади, так і суспільно-політичних поглядів мислителів відіграло довге протистояння так званих «Гвельфів» та «Гібелінів» в Італії. Намагання підкорити своїй владі імператорів Священної Римської імперії з династії Штауфенів всю Італію, боротьба за інвеституру розділили міста-держави Апеннінського півострова на прибічників Папи Римського (гвельфів) і прибічників імператора (гібелінів). Перші здебільшого були представлені купецтвом і виступали за

республіканські устої, а другі – феодальною знаттю і виступали за «сильну руку» монарха [228, с. 19].

Досить швидко це протистояння стало фоном для боротьби за різні інтереси в суспільстві. Великі міста вели боротьбу з меншими і один з одним, родова знать – з громадянами і між собою, заможні пополани – з бідними міщанами, міські комуни – з узурпаторами, а тирані – один з одним і з Папою. Гвельфський Мілан воював з гібелінською Павією, а з гвельфською Флоренцією воювала гібелінська коаліція Пізи, Сієни, Лукки і Ареццо. Не дивлячись на перемогу Папи Римського Григорія VII над німецьким імператором Генріхом IV наприкінці XI століття, конкуренція між двома угрупованнями тривала ще щонайменше 400 років. Це стало одним із визначальних чинників, який сформував різні підходи до державного управління в тих чи тих країнах Італії в епоху Ренесансу [228, с. 20].

Так, у Флоренції зародився громадянський гуманізм [223, с. 17]. Цей напрям став одним із ключових у ренесансній думці, а його поборниками стали вихідці із нового ранньокапіталістичного класу пополанів (італійський аналог німецького бюргерства). Протягом XV століття республіканські устої ослабли, зокрема через періодичні повстання (регулярні бунти низів), посилення клану Медічі, збройні конфлікти із сусідніми державами і сеньйорами [385, с. 225].

У політико-педагогічній спадщині Леонардо Бруні, Маттео Пальмієрі, Аламанно Рінуччіні перед нами постає ідеалізована флорентійська пополанська демократія – республіка, побудована на принципах свободи, рівності та справедливості. Саме в ній вперше в Італії було встановлено для всіх громадян основний закон – «Установлення справедливості» (1293 рік), що поклав край феодальному свавіллю в місті. Конституційний лад Флоренції протиставлявся гуманістами беззаконним, нелегітимним сваволлям олігархій і тираній. Етика громадянського гуманізму вимагала служіння суспільному благу, Вітчизні, власному народові, ставила на

порядок денний вироблення активної громадянської позиції, досягнення рівності усіх членів суспільства перед законом [337, с. 141].

Ключові положення громадянського гуманізму сформував Леонардо Бруні Аретіно (1374 – 1444) – Гонфалоньєр Справедливості (канцлер) Флоренції (1427 – 1444) і гуманіст. У власному творі «Возвеличення міста Флоренції» гуманіст змалював республіку як ідеал міста-держави. Окрім історії, Бруні захоплювався її державною системою. Так, мислитель акцентував увагу читача на конституційні начала: магістратури – для підтримки законності та судочинства, виборність – для недопуску встановлення одноосібного і застійного правління, запрошення вихідців із інших італійських міст на високі пости – для порівнюваності й принесення нових ідей у державне будівництво [68, с. 167].

Насправді ж, реальний устрій у місті був далеким від описаного у творі гуманістом. Саме тому через 25 років гуманіст підготував нову працю «Про Флорентійську державу», де надав об'єктивнішої оцінки життю міста. З остаточним закріпленням при владі клану Медічі демократія зазнала остаточного краху, тому й те, що раніше відрізняло місто від інших також «розчинилося» в бурі олігархізації правління. Утім, навіть за таких умов у місті зберігалися республіканські традиції: невеликі терміни повноважень повноважень магістратур; відсутність майнового цензу під час вибору чиновників; декларувалася рівність усіх громадян перед законом [71, с. 70].

Боротися із всякими тиранами закликав Аламанно Рінуччіні (1426 – 1499) у трактаті «Про свободу». Мислитель не поділяв поглядів Лоренцо Медичі, вважаючи, що його політика мала негативні наслідки для політичного розвитку міста, знизивши рівень моральності у власних городян. Рінуччіні згадував «часи предків», коли ще панували ідеали справедливості та свободи. Тільки в умовах свободи, переконував гуманіст, можливе справжнє діяльнісне й активне життя, коли всі зможуть долучитися до творіння загального блага [378, с. 180]. Уже відтоді, поряд з темами політичними, у

творах філософів Ренесансу наскрізною лінією розкривалися можливості моральності, ціннісно-педагогічного шляху удосконалення людства і держави. Виховні наративи з визначеними суспільно-політичними та ідеологічними акцентами у філософсько-педагогічній думці Відродження були версією еволюційного розвитку Європи.

Громадянський гуманізм проник і в інші куточки Європи. Поєднуючи відроджене і християнське, білорус Францішек Скорина здійснив прогресивну для свого часу спробу сумістити інтереси суспільного та особистого. Такий підхід також був характерним для деяких ренесансних філософських шкіл. Вчений-педагог підкреслював, що моральне виховання повинно мати власною ціллю становлення діяльнісно-активної особистості – у тому числі, правителя [406, с. 105].

Утім, наприкінці XV століття громадянський гуманізм в Італії вичерпав себе, а на зміну йому прийшли дві нові: реалістична політична теорія Мак'явеллі [288] та утопізм Доні й Бручолі [438, с. 151, 207]. Їхня творчість присвячена здебільшого методам управління, а не формам організації влади чи вихованню державця. Два головні твори Ніколо Макіавеллі – «Історія Флоренції» та «Державець» багатьма істориками і дослідниками політології розглядаються як реакція на занадто позитивне ставлення попередників-гуманістів до проблем управління державою. Сьогодні в науці вже вкоренилася загальна думка про те, що вчення Макіавеллі було унікальним і випереджало час. Утім на нашу думку, аналіз основних поглядів і настанов майбутньому «ідеальному володарю» дає можливість стверджувати, що унікальність творчої спадщини флорентійця полягає не в змісті підготовки, яка відповідала мейнстриму школи громадянського гуманізму, а в підході до викладу власних ідей і способів (методів) їх досягнення.

Схожа ситуація із соціальними утопіями Доні й Бручолі: у своїх творах вони лише узагальнили картину «ідеального суспільства» і розподілу влади. Основний же критерій – республіка як форма державного ладу залишався

незмінним. Флоренція з її пополянською демократією ще довго слугуватиме своєрідним «маяком», на який будуть орієнтуватися покоління мислителів аж до маньєризації Ренесансної політико-педагогічної думки [438, с. 177, 248].

Ренесансні школи олігархічно-патриціанської Венеції та тиранічних королівств Мілана й Неаполя також змогли випрацювати власні бачення щодо облаштування «ідеальної держави» [109, с. 68]. Республіка Св. Марка (Венеція) славилася тривалою стабільністю власної політичної системи. У цій країні пополянство було майже безправним, а місцевий патриціат – дві сотні заможних родин активно пропагував культ державності та цінності «обов'язку перед Вітчизною». У цій державі – торігвельній імперії не визнавалися «чийсь» приватні або особисті інтереси (за винятком інтересів купки олігархів-патриціїв), визнавалися лише інтереси держави в ім'я «загального блага». Віталася не громадянська активність чи підприємливість, а відданість ідеї суверенітету державної влади [206, с. 54].

Культ венеціанської аристократичної держави насаджувався тамтешніми гуманістичними творами. У них Венеція – «ідеальна держава», адже являла собою зразок збалансованого правління дожа (монархізм), Сенату (олігархізм), Великої ради (демократизм). Така формула була запропонована П'єтро Паоло Верджеріо, будучи зручною для окремих правлячих кіл італійських держав [94, с. 321, 322].

Гуманістичні погляди українського філософа-педагога С. Оріховського зобов'язані здобутій у Падуї освіті, яка на той час також перебувала у сфері впливу Республіки Св. Марка. Відповідно, С. Оріховський також відстоював схожу модель державного устрою в Польщі. Він трансформував ці ідеї під русинські реалії. Якщо ідеї державного суверенітету Венеції в масштабі Італії носили деструктивний характер, то патріотичні, прорусинські ідеї С. Оріховського були позитивними націотворчими аксіологемами [109, с. 33]. Так, ідею патріотичного виховання молоді на теренах України виголосив

вперше С. Оріховський: «інакше з суворого скіфа постає зманіжений італієць» [385, с. 192].

У Мілані ренесансні мислителі долучалися до звеличення правлячого роду Вісконті та Сфорца. Тяглий конфлікт Мілана з Флоренцією зробив можливим протиставлення місцевими елітами цих двох типів держав. Наприклад, Антоніо Лоскі (1368 – 1441) бачив спочатку у Вісконті, а потім у Сфорці месію, визнаючи за ними тиранічні нахили [398, с. 103]. Позитивним, на думку гуманіста, було те, що лише ці керманічі були спроможні дати відсіч порушникам миру і спокою в Італії – Флоренції [392, с. 127]. Карло Кривеллі, Уберто Дечембріо, Трістано Калько з міланської школи описували велич давнього Мілану, його традиції, готували чисельні восхваляння монархам XV століття, які цю велич відроджували. Як наслідок, до сучасності міланські керманічі дійшли в образі добродесних воїнів, щедрих меценатів, покровителів наук і мистецтв [197, с. 211]. Політика і особистість у філософів-педагогів міланської школи були нерозривними поняттями.

Спільність італійського розуміння ідеалу держави і правителя – данина античному філософсько-педагогічному спадку, нехтування християнською догматикою і схоластиком як методами доведення власних теорій. Крім того, джерелом аргументації переваг тої чи іншої форми державного устрою слугувала римська історія та історія міст-комун Італії. «Ідеальний громадянин» Флоренції, «ідеальна громада» Венеції чи «ідеальний монарх» Мілану спиралися на гуманістичні принципи і розуміння людиноцентризму й добродесності.

Диференціація політико-педагогічної думки в таких країнах, як Англія, Нідерланди чи Священна Римська імперія (Німеччина) відбувалася за інших акцентів. Вирішальною подією, яка поляризувала пізньоренесансну думку Чінквіченто стала Реформація. Із моменту опублікування Мартіном Лютером тез 1517 року гуманістичний табір розділився на прихильників і противників

ідеї реформування Церкви. Безумовно, це наклало відбиток і на ідеї підготовки правителів. При цьому антицерковна риторика притаманна вихідцям із цих країн і до початку Реформації [104, с. 153].

Так, найкращою формою державного устрою англієць Т. Еліот вважав монархію – правління єдиного короля, що буде стурбований лише процвітанням його народу. Інші правління мали суттєві недоліки: потерпали від честолюбства, прагнення до збагачення і слави, легко зазнавали краху від повстань, несли загрозу терору і жорстокості до власного населення. Республіки деградують у диктатури: «натовп, який відчував жорстокість, буде принижено служити й буде слухняним, але відчувши, що вуздечко ослабло, воно почне бунтувати і грабувати, скинувши правителя, вона поведе справу без почуття справедливості, тільки з помсти і жорстокості» [466].

Монархія скріплювала становий устрій суспільства, було здатним забезпечити суспільне благо в державі. Гуманіст вважав, люди нерівномірно наділені даром розуму. Справедливість мала зреалізувати право людей, наділених винятковим інтелектом займати більш високі соціальні позиції [466].

Мислителі Відродження у Франції, як правило, працювали придворними радниками, риторами чи наставниками спадкоємців. Тому їхнє розуміння ідеалізованого суспільства і влади ототожнювалося з єдиним Французьким королівством, здатним давати відсіч зовнішнім і внутрішнім ворогам монархії [182, с. 133].

В Іспанії гуманізм набув опозиційних рис стосовно королівського двору. Через це творчість багатьох прогресивних філософів-педагогів Іспанії у досліджуваний період залишилася в тіні та важко помітною для науковців [179, с. 25]. У XVI столітті ортодоксальне католицьке королівство переживало інтенсивний розвиток абсолютизму. Після об'єднанням Кастилії, Арагону і Гренади в єдину державу майже одразу стали помітними відмінності іспанського абсолютизму від інших європейських монархій.

Відбиток на соціокультурній ідентичності Піренеїв наклав їх поліетнічний склад: кастильці, каталонці (баски), арагонці, італійці, португальці, французи, маври, араби, марани (навернені у християнство євреї), мориски (навернені у християнство мусульмани). За таких умов «влада багатьох» була небезпечною [179, с. 28].

Іспанська монархія не втручалася у проблеми торгівлі, а політика меркантилізму звела нанівець тамтешню економіку. Правителі задовольнялися грабунками Америки та її золотом. В офіційній суспільно-політичній та педагогічній думці продовжувало панувати вчення Августина Аврелія, парадигма якого «Град Божий» продовжувала впливати на тогочасних мислителів. Становище іспанського народу було невтішним: бідність і голод, розгул інквізиції, феодальна сваволля – монархія в очах сучасників поставала східною реакційною тиранією [10, с. 300].

Владна криза в Іспанії початку XVI століття склала сприятливі умови для піднесення культурно-просвітницького життя місцевої інтелектуальної еліти. Першим світ побачив роман «Життя Ласарільо з Тормеса: його біди і поневіряння» (1554 р.), сюжетом якого стала боротьба маленького хлопчика проти голоду, релігійних переслідувань і бідності. Так розпочалася «Золота доба» літератури в Іспанії, поряд з відвертою критикою пануючих устоїв і возвеличенням потенціалу людської особистості [149, с. 5].

Паралельно з'являлися «трактати про владу», «великі державці», «зеркала суверена» тощо, в яких діючий монархічний режим оспівувався у прикрашеній формі. Іспанські монархи почали залучати до свого двору італійських гуманістів. Так виникла перша в країні панегірична література, що захищала репутацію і престиж корони.

Самі ж іспанці активно звинувачували у «тиранічних збоченнях» власних правителів. Одним із радикальних угруповань філософів Іспанії були монархомахи, які бачили порятунок країни лише у тиранобивстві та збройному повстанні [500].

У «Золотій книзі» Антоніо де Гевари (1480 – 1545) був представлений образ «гідного» монарха. Автор належав до течії «вихователів» які прагнули не просто впливати на думки й поведінку читачів, а шляхом педагогічного навіювання трансформувати суспільство і владу. Спасіння для Іспанії – в гуманістично вихованому «ідеальному правителі» який буде дбати про добробут народу, спиратися на думку громадськості та «добрих людей», володітиме низкою чеснот тощо [113, с. 184].

Пізніше ще один мислитель Хуан Маріана (1537 – 1624) у трактаті «Про короля і про інститути королівської влади» (1599) писав, що правитель власноруч повинен забезпечити країні «Град Божий». Виховання правителя мало ґрунтуватися на ідеалах Відродження [487, с. 124; 202, с. 298].

Маріана вважав придатними до іспанських реалій такі форми правління, як монархію і аристократичну республіку («влада кращих синів»), закликав не допустити олігархічне чи демократичне правління (коли «гідність і державні обов'язки даються всім, без урахування заслуг перед Батьківщиною»). Тиранію Маріана вважав найнебезпечнішою, а в монархічному устрої бачив «Царство Небесне» де є один мудрий правитель, а всі інші – його піддані [487, с. 206].

«Тиранічні збочення» засуджувалися Аларконом і Лопе де Вега. Останній (1562 – 1635) зазначав, що «тиранічні збочення» порушують християнські устої та заповіді. Напучення монарху давав ніби не сам автор, а його герої. Вони застерігали керманіча від власних примх, закликали не боятися визнати власні помилки і покаятися [92, с. 64]. Як бачимо, автор також виклав власну візію «ідеального государя» [35, с. 203].

Іспанський гуманізм рішуче засуджував тиранічні прояви правління іспанських монархів, про що йшлося у творчості мислителів тамтешнього Відродження. Іспанські ренесансні філософи-педагоги були релігійними, не настільки спокутували ідеї секуляризації освіти, поділяли більшість ідей Августина Блаженного.

Іспанська філософсько-педагогічна думка підготовку правителя і облаштування ідеальної держави порівнювала з «Градом Божим» Августина Блаженного. На відміну від Німеччини і Англії, представники іспанського Відродження в своїх поглядах не відмовлялися від схоластичної традиції та змальовували власні ідеали в руслі християнської традиції. Це було зумовлено сильними позиціями Католицької церкви та появою так званого Католицького Відродження (Контрреформації) в Іспанії.

Окремо варто виділити ренесансний розвій в землях східних слов'ян. Політико-педагогічні погляди місцевих мислителів склалися під впливом поїздок до Європи з метою навчання. Наприклад, Станіслав Оріховський (1513 – 1566) пройшов навчання у Падуанському університеті, який на той час, як і місто, входив до Венеціанської республіки. Як наслідок, у автора «Настанов польському королеві Сигізмунду Августу» склався «гібелінівський» світогляд – він виступав за сильну владу монарха і критикував папське свавілля [250, с. 79].

Варто підкреслити, що з огляду на сумнівне становище інтелігенції в XV столітті, засилля схоластики і збереження панування церковного кліру було неможливим «напрямую» вказати на недоліки в існуючій суспільно-політичній системі. Гуманісти нерідко зверталися до художніх засобів (метафор, гіпербол та інших) для того, щоб висловити власні думки. На наш погляд, в світлі низької освіченості владних кіл у тогочасному суспільстві, форма подач ідей гуманіста Фруловізі (1400 – 1456) були таким прикладом.

Фруловізі проголосив ціллю держави суспільне благо, і відшуковуючи для цього серед відомих на той час форм правління, як ми сказали б сучасною мовою, «супервізора» зупиняється на єдиновладді. На момент написання твору «Про державу» автор вже встиг побачити і олігархію у Венеції, і теократію в Папській державі, і демократію у Флоренції, і монархію при Неаполітанському дворі. Постійні війни, комунальний рух, соціальні катаклізми і політичні негаразди в кожній з державностей спричинили

бачення гуманістом найбільш надійної форми державного устрою в єдиновладді. Утім, такі аргументи не вичерпали системи доказів Фруловізі. З огляду на це, ми сформулювали гіпотезу про зародження концепти освіченого абсолютизму саме в його працях.

Етична схема Фруловізі спиралася на відданих державцеві чиновників і армію, вона передбачала активне використання методів державного примусу, де правитель контролює судову систему і законодавство, наглядає за Церквою і сімейними відносинами [376, с. 46]. Однак не варто розуміти таку модель як суто таку, що розгорталася б навколо всеохоплюючого контролю чи страху перед можливими розправами єдиновладного тирана. За переконанням гуманіста «державницький розум» повинен керувати країною – інтелект ставав мірилом, що здатен забезпечити панування аристотелівської справедливості на Землі [374, с. 76]. Саме таке розуміння державного будівництва містить в собі риси більш пізнього явища освіченого абсолютизму. Деякі риси державного устрою такого плану Фруловізі міг перейняти з практики Феррарської синьйорії, що мала схожі ознаки: одноосібну владу д'Есте, армію чиновників, Раду мудрих, жорстке законодавство та інше, які ми докладно описали в попередніх дослідженнях [37, с. 19].

Левову частку політичної відповідальності складала б відповідальність інтелігенції, на чолі якої б знаходився, водночас, «верховний учений» – монарх. Ідеї автора випереджали час на три століття, адже фактично мався на увазі освічений абсолютизм. Наприклад, якщо «перший вчитель» – правитель, не впорався зі своєю роботою, його може очікувати покарання у вигляді заборони «вчителювати» або взагалі вигнання. Те ж саме очікувало б його підлеглих аристократів, радників та інтелігенцію [460].

Ще однією зі складників соціокультурної ідентичності Пізнього середньовіччя була наростаюча фемінізація влади і, як наслідок, гуманістичного вчення. Дружини правителів, окрім інших функцій

(дітородна, дипломатична, династична та ін.), часто несли службу як політики і адміністратори королівського двору, особливо коли їхні чоловіки брали участь у військових акціях чи в закордонних місіях. Образ слабкої і підлеглої жінки, що нав'язувався католицькими теологами і богословами, не узгоджувався зі здатністю до впливу на політичне життя країни, природними задатками багатьох представниць правлячих домів Європи. Лише у XV столітті на престолах через суворі випробування опинилися такі жінки, як Іоланда Арагонська, Бланка Наваррська, Філіппа Англійська, Іоланда Французька, Елеонора Арагонська, Ізабелла Кастильська, Б'янка Монферратська та інші. Не менше було прикладів войовничих жінок, що надихали маси: Жанна д'Арк, Марія Кастильська, Ізабелла Лотаринзька, Джентіле Малатеста, Катерина Сфорца Ріаріо, Вероніка Гамбара та інші. Зростаюча роль жінки, набуття нею статусу правительки зумовлювало появу окремого напрямку філософсько-педагогічних творів гуманістів, де були схарактеризовані історичні, легендарні та біблійні приклади цариць, гідні наслідування юними принцесами і королевами [82, с. 234]. Серед них – вже названі нами у попередньому розділі твори італійця Джованні Боккаччо «Про славних жінок» [52], твір англійця Вільяма Ньюмена «Моя леді принцеса» [477], а також напучення іспанця Хуана Луїса Вівеса Марії Тюдор [416]. Ще одним свідченням зростаючої ролі жінки і гендерної метаморфози європейської ідентичності була поява першої жінки-гуманістки Христини Пізанської (1364/1365 – 1430). Працюючи при дворі французького короля Карла V вона не лише підготувала власне «Зерцало правителя» – «Книгу про діяння і добрі нрави мудрого короля Карла V», а й описала власне бачення переоблаштування суспільства у «Книзі про Град Жіночий», у центрі якого був світ жінок. Чесноти розсудливості, справедливості та порядності поставали там як три дами, які є взірцем для наслідування жінкам, що бажають ствердитися при владі у місті-утопії. Христині Пізанській чи не першій приписували прогресивну для того часу думку, що

жінок не варто розглядати лише на основі їх природи, а потрібно звертати увагу на їхні людські якості та здібності [196, с. 135].

Дискусія щодо ролі жінки тривала, тому з'являлися трактати, діалоги, сатиричні пасквілі, панегірики, диспути стосовно рівності та відмінності статей. Повчальні ренесансні роботи орієнтувалися на Писання, логіку і досвід, аби виправдати або спростувати рівність жінок, або навіть їхню зверність над чоловіками. Так чи інакше, роль та ідентичність гендеру в Ренесансі зазнали перегляду, а підготовка «ідеального правителя» мала враховувати статеві особливості вихованця.

Не дивлячись на контрверсійність ренесансної філософсько-педагогічної думки, діалог і суперництво соціокультурних ідентичностей Європи XIV – XVI століть, ідея виховання правителя була основою якісної трансформації нового суспільства, яким його хотіли бачити мислителі. Водночас, наявність об'єктивних (соціально-політичних, етнічних, ментальних) і суб'єктивних (особисті уподобання, дотичність до правлячих кіл чи навпаки, походження гуманістів) зумовлювали регіональні відмінності та появу відмінних політико-педагогічних напрямів філософсько-педагогічної думки. Цими напрямами були: пополанський (бюргерський) демократизм Флоренції, Німеччини, Голландії та Польщі, шляхетний автократизм Мілану та Англії, магнатський олігархізм Венеції, монархічний етатизм Франції, Іспанії та Неаполя. Наявність окреслених відмінностей у поглядах і акцентах зумовлювали й особливості презентації образу «ідеального правителя» як виховного ідеалу, який варто розглядати в соціокультурному і гендерному контекстах, що паралельно існували в хронологічних межах доби Відродження.

2.3. Ренесансна антропософія та її синкретизм з християнським морально-етичним інструментарієм гуманізму в підготовці майбутніх державців

Доба Середньовіччя, безумовно, в пересічних людей асоціюється з Хрестовими походами, керівною роллю Церкви і вогнищами інквізиції супроти опозиції догматиці. При цьому Відродження в масовій свідомості існує як культурне явище, що існувало осторонь і не визнавало «Божого провидіння» над усім, що відбувається у світі. Ренесанс навіть називають відправною точкою ранньомодерного часу за її перегляд ортодоксальних засад існування європейського суспільства. З наукової точки зору такі уявлення про період XIV – XVI століть є недостатньо справедливими.

Тривалий час в науці пострадянського простору звертали увагу лише на радикальні погляди мислителів європейського Відродження, прагнення витіснити релігійний світогляд принципово новим, а звернення до теологічних проблем і релігійність їхніх творів пояснювалася «непослідовністю». Насправді ж, такої мети у ренесансному вимірі не існувало. Античний спадок виступав лише нововідновленою «обгорткою» якісно нового вчення епохи, що залишалася релігійною. Мислителі XIV – XVI століть в Європі вважали релігію дієвим засобом виховання, прагнули синтезувати античну мудрість, світську освіченість із християнською вірою, на що були свої причини [435, с. 121].

По-перше, гуманістичний вимір не набув масового характеру і був явищем камеральним і елітарним. До їхніх ідей ще не були готові нижчі верстви населення через брак освіченості, самосвідомості та недостатній рівень розвитку капіталістичних відносин. Послугами мислителів користувалися здебільшого «жирні пополани» чи знатні монарші роди. Першим це давало змогу створити штучні паралелі між їхнім правлінням і правителями Античності (бо самі вони не мали шляхетних коренів), а другим – підвищити авторитет і «прикрасити» новими алегоріями власні

публічні образи. Без їхньої підтримки ентузіастам-гуманістам доводилося часто змінювати місце проживання або шукати кращої долі. Через це деякі представники ренесансної філософсько-педагогічної думки навіть вели відлюдницьке, аскетичне життя [34, с. 9; 408, с. 86].

По-друге, виховання в дусі схоластики самих гуманістів, безумовно, також накладало відбиток на їхній світогляд, тому і звернення до дійових осіб Святого Писання не зникає зі сторінок їхніх праць. До ідей своїх античних колег гуманісти ставилися з таким самим пієтетом, як і до античної культури загалом. Утім, зовсім не йшлося про абсолютне відновлення. Існувала багатовікова традиція християнства, яку гуманісти також цінували і прагнули узгодити з античністю. Історичний континуум (реальність), в якому опинилися мислителі, безумовно визначав наратив епохи. Відомо, що Августин Аврелій (V ст.) і Фома Аквінський (XIII ст.) закріпили як теорію існування християнської держави. Августин бачив у державі породження Диявола, а Фома – божественний дар. Обидвоє порівнювали те, як Бог управляє світом, король – королівством, а інтелект – душею людини [6, с. 128]. Усі гуманісти – від Ф. Петрарки до М. Монтеня – спиралися на «християнський сократизм» Августина. Гуманісти, безумовно, не бачили на чолі держав правителя-язичника чи правителя-розкольників, і це також варто мати на увазі. Цим пояснюються відверто прохристиянські настанови правителям, наприклад: вести аскетичний спосіб життя, пам'ятати і слідувати Святим Заповіддям тощо.

По-третє, в кон'юнктурі ортодоксальної Католицької Європи повністю відмовитися від християнської традиції було небезпечно. Позиції Церкви були настільки сильними, що це не заважало застосовувати різні санкції навіть щодо відомих вже у той час вчених. Загальновідомою є доля Джордано Бруно, страченого на кострі навіть у 1600 році (Ранній Новий час). У зверненні гуманістів до ранньохристиянських творів та творів схоластів мислителі шукали підтримки, захисту і прикриття світського знання.

Аргументи на захист своїх поглядів гуманісти запозичували з Біблії [388, с. 52].

З огляду на зазначене, в даному підрозділі ми намагатимемося продемонструвати синкретизм ренесансної антропософії з християнським морально-етичним інструментарієм гуманізму.

У залежності від рівня розвитку продуктивних сил, географічного положення, становища католицької Церкви в різних регіонах Європи ця особливість була виразною з різним рівнем інтенсивності. Так, найбільш помітною вона була серед іспанців, на другу позицію можна віднести представників Північного Відродження із застереженням про її протестантське забарвлення. Зауважимо, що така особливість існувала і в тих куточках Європи, де становище католицької віри було невпевненим – у Східній Європі.

Характеризуючи іспанську ренесансну школу, потрібно враховувати, що вона мала особливості. Перше: тривалий час Піренейський півострів не мав власних представників гуманістичного руху через відсутність єдиного концепту держави, незавершеність процесу етногенезу, ісламські завоювання тощо. Друге: в силу історичних обставин Католицька церква тут мала потужні позиції та вплив, яку піддавати сумнівам погрожувало бути звинуваченим у зраді християнства і пособництві мусульманам-загарбникам. Третє: Відродження на територію іспанських держав було принесено з Італії – штучно розгорнутим так званим «Католицьким Відродженням» (Контрреформацією) або запрошеними до монарших дворів філософів-педагогів. Четверте: з огляду на попереднє процес доєднання Піренеїв до ранньомодерного філософсько-педагогічного розвою був затяжним і його розквіт припадає лише на другу половину XVI – початок XVII століття. Початок XVII століття став для правлячих кіл країни часом глибокої кризи влади, що стало сприятливим ґрунтом для підйому культурно-просвітницького життя іспанського суспільства [10, с. 56]. Утім, «плоди»

цього століття будуть мати вже інші, маньєристичні ознаки і виходитимуть за хронологічні межі нашого дослідження. У свою чергу, названі нами особливості іспанської філософської, педагогічної та історичної думки доби європейського Відродження характеризують її як результат синтезу християнської догматики і світського гуманізму.

Саме тоді з'явилося багато «трактатів про владу», «великих державців» «зерцал суверена» тощо. Із них частина не знайшла визнання. Це були праці придворних мислителів, де діючий монархічний режим лише оспівувався. Під впливом італійців у Іспанії виникла панегірична література, покликана усіляко захищати репутацію і престиж престолу. Наприклад, у трактаті «Християнський государ» Педро Ріваденейри (1526 – 1611) вихвалялися «католицькі королі» Іспанії, такі як Фердинанд та Ізабелла, які заявляли про своє «божественне походження» і тому вимагали необмеженого контролю над життям і розумом підданих. Героїчно оспівувалася й Реконкіста, а встановлення християнської держави на Піренейському півострові яскраво прикрашалося й ідеалізувалося автором до рівня «Граду Божого» [494, с. 422, 531].

Франциско Суареса (1548 – 1617) називали «останнім зі схоластів». Гуманіст у трактаті «Сила в таїнстві покаяння» доводив божественність верховної влади цитатами апостола Павла «Будь-яка влада – від Бога». Пояснювалося, що верховна влада над християнським світом повинна належати винятково Понтифіку, а місцеві правителі повинні опікуватися лише економікою країни [500, с. 140].

Радикальні ідеї «суверенітету народу», «відповідальності монарха» за свої діяння, як і самі монархомахи, знайшли собі надійний прихисток в Ордені Ісуса. Його представники говорили про необхідність облаштування середньовічного ідеалу Августина Блаженного – «Граду Божого». Монархомахи пропонували зосередити всю необмежену світську й духовну владу в руках папства. Ті правителі, які відмовлялися від верховенства

понтифікату, проголошувалися тиранами. Рух монархомахів пішов на спад, коли іспанські королі оголосили війну протестантизму [436, с. 48].

Погляди «Наставника Європи» – Еразма Роттердамського є взірцевими при аналізі спадщини Північного Відродження. Не дивлячись на відверту опозицію Католицизму, представники місцевих інтелектуальних еліт не відкидали повністю християнство і про секуляризацію філософсько-педагогічної думки говорити ще було зарано. Еразм писав, що аби стати моральною людиною, необхідно просто «наслідувати Христа», прагнути «практичного благочестя», не надто замислюватися над питаннями трансцендентності божества і водночас розширювати горизонти власних знань за допомогою науки [120, с. 136].

Гуманісти кола Еразма Роттердамського неодноразово зверталися до етичних витоків християнства, до життя перших християнських громад, ідей «отців церкви», шукали зразки християнського виховання, в тому числі, серед біблійних героїв-державців. У так званій «Філософії Христа» Еразма не було місця формалізму й догматизму, наголос робився не на обрядовості, а на щирій вірі у проголошенні Христом та його апостолами етичні принципи. Безумовно, такими ідеями просякнутий і його твір «Виховання християнського государя». Давно забулося ім'я вінценосного нащадка імператорської династії, але залишилися в історії політичної думки ідеї Еразма щодо держави і влади [120, с. 137].

Переведемо погляд на східноєвропейські терени. Сьогодні всьому світу відомо ім'я східнослов'янського першодрукаря Францішека Скорини (1490 – 1551), який на початку XVI століття вперше переклав давньоруською і видав 23 книги Біблії. Не менш цінними стали його пролози та епілози, якими видавець намагався донести повний зміст віровчення Святого Письма для кожної людини. Творчість мислителя охоплює і обриси нових ментальних горизонтів, які бачив для слов'янства Скорина у сум'ятті відголосків нової культурно-історичної доби Ренесансу на теренах сучасних Білорусі та

України. Видатний просвітник суттєво вплинув на розвиток суспільно-політичних, філософських та педагогічних ідей, що згодом будуть конкретизовані його послідовниками [126, с. 131].

Францішек Скорина приваблює філологів своїм «новим» словом і книгодруком, мистецтвознавців – технікою оздоблення і з'яскравлення видань; істориків і культурологів – потенціями долучення східного слов'янства до загальноєвропейського цивілізаційного поступу ранньомодерної доби; педагогів – виразно гуманістичними порадами щодо виховання підростаючих поколінь. Останні розвідки з історії гуманістичного руху в ореолі білоруського етнокультурного пласту становлять цінність і повинні бути переосмислені в контексті загальноєвропейських культурних зсувів Ренесансу.

Заглиблюючись в літературні твори XVI–XVII століть етнічних білорусів, такі настанови були віднайдені в ідеях Миколи Гусовського, Беняша Будного, Юзефа Доманевського та інших [78]. Проте, у їхніх ідеях вбачається суголосність з їхнім предтечею – Францішеком Скориною. Наостанок, феномен східнослов'янського Відродження залишається неосмисленим в загальноєвропейському масштабі, непроаналізованим з поправкою на православну віру, а при детальному знайомстві з ним помічається акцентований синкретичний характер.

Домінантним був етичний аспект у поглядах Францішека Скорини, засновника гуманістичного руху на землях східних слов'ян [53, с. 54]. Він цілісно переглянув моральні принципи і норми Середньовіччя, наклав на релігійно-біблійське сприйняття світобудови світські гуманістичні ідеї.

Духівництво у Східній Європі пропагувало досягнення кращої долі в «Небесному царстві» терпінням, аскетизмом і послухом. У свою чергу Скорина орієнтував читачів на актуалітети «сегосветнаго жития» [406, с. 21]. Мислитель стверджував, що людина може бути гідною кращого життя ще в земному світі, але досягнути цього непросто – варто мати добродієсну

поведінку. Підтверджував власні думки він цитатами з християнських текстів: «царство небесное, еже ест земля живых» [406, с. 41]. «Небесне царство» – це стан душі людини, тому обов'язок кожного – удосконалювати власну природу. Духовний світ, таким чином, мав для гуманіста виняткове значення [406, с. 34].

Моральне виховання, або «лікування душі» давало змогу людству досягнути досягнути на землі «небесного життя» [406, с. 103]. Такими ж були ідеї мислителів іспанського Ренесансу другої половини XVI – початку XVII століття: Аларкона, Лопе де Веги, Антоніо де Гевари, Хуана Маріани, Франциско Суареса. Перебування при владі «християнського государя» відкривало неабиякі горизонти до духовної перебудови людства. Проте, їй ще було потрібно «виплекати з пелюшок».

Скорина відродив античну ідею про морально і фізично досконалу людину. І тут мислитель зміг знайти належне обґрунтування не лише античними авторами, а і згідно з постулатами християнства. «Да совершенен будет человек Божий и на всяко дело добро уготован, яко святыи Павел пишеть» – ціль пропозиції етично-педагогічних настанов Францішека Скорини [406, с. 17]. «Ідеал правителя» спирався на біблійний образ царя Соломона: «Бога бойся и заповеди его соблюди, той ест воистинну совершенный человек» [406, с. 26]. Релігійність людини, що не виражена в практичних діяннях, нічого не вартує і є позірною, тому Скорина погоджується з християнською заповіддю – «вера бо без дел мертва ест» [406, с. 105].

Поєднуючи в собі новоєвропейські філософські установки, педагогічні ідеї з їхнім біблійно-теософським обґрунтуванням, вчення гуманістів можна вважати зразковим в контексті асоціативного поєднання відновлених античних ідеалів добродетності з християнською етичною доктриною Середньовіччя. Ця особливість, в свою чергу, хоч і з меншим контрастом, простежується в переважній кількості авторів творів соціально-політичного,

філософсько-педагогічного змісту в Західній Європі доби Відродження XIV – XVI століть. Ренесансні мислителі не здійснили остаточної «десакралізації» людини, не до кінця розуміли її природу, хоча принципово по-іншому уявляли сутність і сенс її буття.

2.4. Гуманізм – вирішальна характерологічна риса ренесансної педагогічної думки про виховання політичної еліти європейських держав

Не дивлячись на потужний вплив історично-географічних чинників, ідеологічних витоків пізньосередньовічної потестарної імагології, контрверсійність соціокультурних і політичних ідентичностей європейських держав у XIV – XVI століттях, синкретизм ренесансної антропософії з християнським морально-етичним інструментарієм визначальною характерологічною рисою педагогічної думки Відродження був гуманізм. На відміну від теологів-схоластів з їхньою «божественною наукою» (*studia divinitatis*), філософи Ренесансу пропонували нове знання – «науку про людину» (*studia humanitatis*). Ілюстрацією транзиту від теоцентризму до антропоцентризму є малюнок Леонардо да Вінчі «Ветрувіанська людина» – пам'ятка переосмислення ролі людського життя і загалом людини як об'єкта природнього середовища, а не божественного замислу. Водночас, усі гостроактуальні проблеми співіснування людини, суспільства і держави тепер знаходили власні практичні поради до вирішення і запобігання, не будучи при цьому абстрактними софізмами чи богословською демагогією. Сутність «*studia humanitatis*», або звичного для нас гуманізму – навчити людину «як, чим і коли» діяти, аби не допустити негативних наслідків у майбутньому. Саме тому гуманізм вважають не просто філософським чи культурним явищем, а власне педагогічним – спрямованим на формування морального, інтелектуального та професійного розвитку людства [93, с. 4].

Праці мислителів Відродження були присвячені здебільшого філософії, літературі чи історії, проте за характером вони всі мали морально-дидактичну спрямованість. Не виключенням стали і роздуми про «ідеального правителя», «ідеального громадянина» та «ідеальну державу». Схарактеризовані та погруповані нами у першому розділі праці гуманістів можна, окрім іншого, диференціювати на педагогічні у вузькому та широкому розумінні. У першому випадку твори були безпосередньо присвячені напученню монарху, а у другому – спрацьовувала характерна ознака гуманізму: опис критеріїв «ідеальності», «досконалості» та «успішності» історичних «зразків» державців хоч і не ставив завданням розробити практичні поради до формування особистості, проте наскрізно мислителі вдавалися до оцінок досвіду їхнього виховання чи відверто ставили їх у приклад для наступних поколінь. Сприяли цьому також відновлена антична спадщина (педагогічні твори Псевдо-Плутарха, Квінтіліана, Платона, Аристотеля та інших), а також набутий досвід наставництва при монарших дворах Європи [117, с. 71].

Ураховуючи наведене, варто наголосити, що ренесансна педагогіка – умовне визначення, адже окрема наука про навчання і виховання знаходилася у період XIV – XVI століть ще у зародковому стані. Утім, теоретизування і філософствування про виховання «ідеального правителя» мислителів Відродження, хоча і не було системним, дає змогу реконструкції і викладу гуманістичного змісту їх поглядів як узагальненої педагогічної концепції [117, с. 85]. Це ж пояснює не чисто педагогічний, а філософсько-педагогічний зміст творчої спадщини гуманістів.

Гуманістичне виховання мало виразну особливість – особливе ставлення до людської природи. Не відкидаючи божественного і станового походження людини, мислителі ставили за мету розкрити, розвинути і окультурити природні задатки людини, стимулювати її творче начало і вроджені здібності, піклуватися не лише про її інтелектуальний, а і про ціннісний поступ. Таким

чином, відкидався релігійний фаталізм, що пропагував приреченість людини перед божественним провидінням [410, с. 167].

Інтерес до людської долі, замилювання силою волі й свободи особистості, віра в її здатність до фундаментального перетворення світу на засадах раціональності, справедливості й добра – також одні з визначальних рис гуманізму. Цими ж ідеями просякнуті чисельні настанови правителям. При цьому гуманізм майже завжди спирався на освіту і освіченість, тому навчання і виховання були нерозривно зв'язаними і окремо не сепарувалися один від одного. Пріоритет у підготовці правителів надавався гуманітарним наукам («мистецтвам»), що отримали свою назву також від «*studia humanitatis*». Зворотній бік гуманізму – освіта і виховання були мірилом досконалості, цінності, багатства, благородства і моральності людини. Відповідно, «ідеальний правитель» за визначенням міг бути таким лише у випадку відповідності цьому критерію. Багато хто з педагогів епохи європейського Відродження сподівався, що за допомогою освіти можна буде реформувати суспільні відносини, зробити їх справедливими і гармонійними [351, с. 158].

Багато в чому гуманістичний ідеал поведінки не відрізнявся від традиційного середньовічного, але віталося активність, самостійність, хазяйновитість, готовність протистояти фортуні, а не миритися з нею. Проаналізуємо окремо гуманістичні характеристики ренесансної педагогічної думки про виховання політичної еліти.

Головною метою «ідеального правління», на думку Франческо Гвіччардіні, повинно було стати «загальне благо» країни [112, с. 75]. Мислитель зазначав, що в досліджуваній період серед якостей правителя особлива увага надавалась шляхетному походженню правителя, його освіті, доблесті. Сам народ повинен був відчувати до такого правителя неабияку симпатію [83, с. 122]. Натомість, забезпечивши успішність і корисність, правителі, як констатував у «Государі» Джованні

Понтано, легко нівелюють це гординею, адже як може думати про людей той, хто сам «не є людиною»? Автор звертав увагу на те, що Господу завжди огидна гординя і він рекомендував пам'ятати, що всі, хто займає високі пости та творить великі діла, є людьми (Додаток Д). «Більше всього, – продовжував Понтано, – варто піклуватися про те, щоб залучити до себе любов насамперед тих, кому довірив ти піклуватися твоїм життям і майном. Якщо тобі це вдасться, ти будеш жити спокійно, і любов ця, пустивши коріння глибоке серед близьких, потім піде далі, поширившись не лише між співвітчизниками і підданими, але й серед іноземців» [352, с. 305].

Актуальною була думка про те, що гуманізм повинен був панувати у всіх справах і рішеннях правителя. Наприклад, багато уваги представники Відродження надавали темі покарань і нагород підданих. Цікавим був вислів Джонаццо Манетті «судді землі – правителі» [417, с.138], адже за відсутності інституту поділу влади за верховним правителем усе ще залишалися й значні карні та законодавчі повноваження. Проте правитель мав стати гуманним, під час суду зберігати холонокровність і неупередженість [111, с. 322]. Основні постулати, з яких була сформована ренесансна виховна парадигма через поняття «гуманність» розкрив у власних працях Б. Год [117, с. 78].

Фінансова політика государя була пронизана гуманістичною ідеєю раціоналізму. Так, Крістофоро Ландіно стверджував, що керуючи скарбницею, необхідно бути дбайливим і бережливим господарем, чесним і безкорисливим громадянином [244, с. 204]. Джованні Понтано додавав, що у справах державних необхідно остерігатися скнарості, жадібності та жорстокості в розподілі матеріальних ресурсів [352, с. 295]. Проте ці мислителі не стали вдаватися до подробиць матеріального життя держави, на відміну від Франческо Гвіччардіні. Він пішов далі і говорив, що марнотратство в державця огидніше та небезпечніше надмірної бережливості. Відомий флорентієць у «Нотатках про справи політичні та

громадянські» (1530 р.) пригадував слова власного батька: «Один дукат у гаманці робить тобі більше честі, аніж десять витрачених» [111, с. 300].

У питаннях управління і призначення на посади ідеальний керманіч повинен керуватися лише особистими якостями кандидатів, призначаючи на посади найкращих, тих, хто буде управляти лише виходячи зі здорового глузду. А служба державі свідчила б про високу гідність і добродішність людини [294, с. 139]. У публічних справах гуманісти радили управлінцю всіляко доводити власною поведінкою те, що влада правителя спрямована не на одну особу, а для всіх людей без винятку і «нехай невдячність багатьох не відлякує вас від того, аби робити людям добро» [352, с. 302].

Джованні Конверсіні де Равенна закликав правителів серед підданих сіяти зерно вченості та письменності: «Якщо б наш правитель про поетів та філософів піклувався стільки ж, скільки про головорізів і грабіжників, нам не довелося горювати» [203, с. 157].

Гуманізм нерідко вступав у суперечку з існуючими філософськими, етико-педагогічними і політичними течіями аналізованого періоду. За таких обставин яскраво простежувалися основні відмінні від інших компоненти гуманістичного вчення. Ілюстрацією цього може стати характеристика творчої спадщини англійського гуманіста XVI століття Томаса Еліота. Наприклад, його «Правитель» – це видатний твір, що відомий кожному, хто займається дослідженнями історії тюдорівської Англії та історією гуманістичного руху в Європі доби Відродження [60, с. 221].

«Я лише зібрав ідеї найблагородніших письменників, грецьких і латинських, використав власний досвід» [466], – вважав за потрібне поінформувати Генріха VIII Томас Еліот. Так чи інакше, трактат стосувався виховання монарха і підготовки англійського дворянина до ефективного несення державної служби [75, с. 58].

У «Правителі» Т. Еліота вперше викладені питання освіти і виховання «тих, кому належить управляти державою» англійською мовою. Помітною

була увага і патріотична увага до особливостей життя тюдорівського суспільства. Гуманіст прагнув досягнути громадського порядку, покращити суспільні відносини. Варто підкреслити, що автор йшов не від аналізу життя до оцінки теорії, а життя обміряв за шкалою гуманістичних уявлень і парадигм, спираючись на потенціал освіти [318, с. 66, 67].

«Я не намагаюся давати кому-небудь уроки, я сам потребую їх. Мій єдиний намір полягав у тому, щоб всі, стурбовані благом держави, могли знайти тут корисні для них відомості» [466], – зазначав мислитель. У цьому поєднанні гуманістичних концепт освіти і виховання з прозою життя тюдорівської Англії – секрет гуманіста. Громадянський пафос опинявся, таким чином, системоутворюючим складником педагогічної концепції, яка ґрунтувалася на розумінні мети освіти і виховання діяча, службовця державі, як найважливіших передумов збереження соціального порядку і благополуччя [42, с. 380].

Отже, короткий і енергійний виклад соціально-політичних поглядів, що починав трактат Т. Еліота, – важливий елемент його педагогічної теорії. Як справедливо підкреслив Дж. Мейджор, фундаментальна для англійського гуманіста думка Платона про нерозривний зв'язок політики і виховання уніфікує складну структуру трактату, надаючи йому безсумнівної цілісності [485, с. 7].

Соціальний консерватизм Т. Еліота, водночас, легко гармоніював з традиційними для ренесансного гуманізму педагогічними законами і принципами. На його думку, цілеспрямоване виховання державних посадовців повинно виходити з наявності деяких обов'язкових природних і соціальних передумов. Зокрема, при відборі тих, хто готується для виконання державної служби, слід віддавати перевагу вихідцям зі стану людей, яких «прийнято називати благородними». Благородство походження, вважав Т. Еліот, саме по собі є чеснотою. Воно, як правило, поєднується з терпимістю, люб'язністю, поміркованістю, менш характерними для

представників селянства та інших нижчих станів. Крім того, у володінні земельними наділами та іншим майном Т. Еліот бачив гарантії проти зловживань і хабарництва, від яких простолюдину вберегтися складніше. Гуманіст вважав за необхідне змалечку вчити тому, що на ділі означає благородне походження. Виняток було зроблено тільки для талановитих вихідців з нижчих станів, що висунулися завдяки їх природним даруванням, але позбавлених в дитинстві відповідної освіти і виховання [485, с. 222].

Праця Еліота вплинула на педагогічні ідеї, що з'являлися пізніше в Англії. «Правитель» і викладене в ньому гуманістична візія були настільки співзвучні віянням епохи, поглядам на освіту і виховання, що вони ніби втрачали власне авторство, ставали надбанням буденної свідомості. Підкреслимо, педагогічні погляди Т. Еліота відображали гуманістичну точку зору на цілі, характер, методи виховання. У цьому сенсі популярність «Правителя» ймовірно, може служити мірою популярності ідей гуманістичної педагогіки в тюдорівській Англії та Європі загалом [466; 75, с. 59].

Трактат Томаса Еліота «Правитель» був логічним апологетом гуманістичної філософсько-педагогічної спадщини. Не увібравши в себе концептуально нових ідей, він став відповіддю на поширення Європою утопічних, навіть протокомуністичних ідей, які, на думку автора, несли собою загрозу порядку і мирному співіснуванню суспільства.

Гуманізмом передбачалося, що «виплеканий з пелюшок» державець або чиновник мав змогу трансформувати суспільство, знизити його ризики, дати гідну відповідь на комплекс проблем і протиріч. Головною ж умовою «плекання» була концептуально нова, гуманістично побудована система освіти. «Навряд чи коли-небудь і де-небудь існувало суспільство, задоволене організацією виховання і навчання підростаючих поколінь» – застерігали мислителі-гуманісти, вдаючись до нових пошуків ціннісно-педагогічної

перебудови світу на засадах єдності морального, інтелектуального, фізичного і естетичного розвитку представників правлячих еліт.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Ураховуючи зазначене, у період XIV – XVI століть склався комплекс передумов, що визначили ідейно-теоретичні засади підготовки «ідеального правителя» в добу європейського Відродження. Так, серед пізньосередньовічного пошуку формули обґрунтування витоків та характеру монархічної влади сформувалися ідеологічні детермінанти розвитку філософсько-педагогічного вчення. Десакралізація влади, позбавлення монарха духовного мандата і влади над Церквою, з одного боку, та підпорядкованість божественному порядку і закону з іншого – характерні риси розуміння політичної влади в означену добу. Ця характерна риса справила вплив на ідеї плекання соціально активної і діяльнісної особистості, влада якого? тепер була не закономірністю, а умовністю, що залежала від його? природнього хисту до управління і вмінь, набутих у ході освіти. Блаженний Августин, творчо-педагогічна і богословська спадщина якого надихала майбутні покоління, бачив у самому правителі вихователя підданих, тому до його виховання й освіченості варто ставитися з великою увагою. Не останню чергу в становленні ідеологічних підвалин ренесансних вчень відіграли праці Ісидора Севільського, Джона Солсбері, Фоми Аквінського та інших, в яких аналізувалися етимологічний зміст політичних термінів, а також закладався відповідний аксіологічний і організаційно-педагогічний зміст. Специфічним був внесок куртуазної культури – спрощеного розуміння влади, політичного етикету і церемоніалу «з низів». Середньовічні реалії перевіряли будь-якого правителя на здатність правити через лиха: війни і катаклізми (чума, голод, стихії). Уже наприкінці XII – на початку XIII століття заговорили про особливі типи правителів – «християнський воїн» і «освічений державець». «Влада» і «Закон» були нерозривними поняттями, адже за умов правового плюралізму Середньовіччя лише правитель мав можливість ефективно контролювати порядок в суспільстві. На тлі цього актуальності набувало питання його освіти і

виховання, і саме цю прогалину судилося заповнити представникам ренесансної філософсько-педагогічної думки у XIV – XVI століттях.

Специфічний відбиток накладали соціально-політичні та господарсько-економічні умови, в яких жила Європа напередодні та упродовж Ренесансу. Так, в Європі одночасно відбувалися інтеграційні та відцентрові політичні та етнічні процеси, міграції, метаморфози ментальностей та ідентичностей, з'являлися нові науково-технічні винаходи, змінювалися традиційні устої ведення торгівлі, з'явилися і укрупнювалися нові верстви населення, які прагнули посилення політичного впливу на країни, зростала і міцніла інтелігенція (у тому числі, гуманісти), підвищувалася роль найманої праці, Європою прокотилися смертоносні епідемії, відбувся демографічний спад, реформування зазнала Церква і традиційні політичні інституції. Широкому колу тогочасної інтелектуальної еліти стали відомі різні форми організації політичної влади, тому їхні вчення про виховання «ідеального правителя» обов'язково знаходилися в орбіті державно-політичного ладу тієї держави, до якої вони належали. Водночас, з'явилася альтернатива: особисті переконання філософів-педагогів давали для них можливість вибору й альтернативи щодо того, кому і якій державі служити.

Таким чином, в досліджуваний період склалися регіональні особливості уявлень про виховання політичної еліти, які нами охарактеризовано відповідно до пропагованих форм державного устрою та образу «ідеального правителя» з відповідними повноваженнями і функціями в окремих напрямках: пополанський (бюргерський) демократизм громадянського гуманізму Флоренції; шляхетний автократизм Мілану та Англії, магнатський олігархізм Венеції, монархічний етатизм Франції, Іспанії та Неаполя. «Мистецтво», або наука правління кожним із названих суспільств мала власні особливості, про що свідчить філософсько-педагогічна спадщина Відродження. Окремо розкрито гендерний зсув соціокультурної ідентичності періоду Відродження, коли жінка стала суб'єктом політики і філософсько-

педагогічного вчення, а також з'явилися перші представниці гуманістичного виміру, які зверталися до розробки проблеми «ідеального правителя» серед жінок.

Невід'ємною складовою ренесансної антропософії «ідеального правителя» була християнська мораль. Простежено ступінь синкретизму ранньомодерних світських ідей філософів-педагогів Відродження з релігійними складниками ціннісно-педагогічної підготовки «ідеальних правителів». Ставлення гуманістів до Церкви, католицького кліру і християнської догматики хоча і умовно диференціювало ренесансне педагогічне вчення на толерантне, віротерпиме і радикально-антицерковне, проте було єдиним в тому, що біблійні настанови і мораль мають потужний педагогічний потенціал. Повній відмові від християнського морально-етичного інструментарію завадили камеральність і елітарність гуманістичного виміру, виховання самих мислителів у християнському дусі, загроза фізичній безпеці й здоров'ю від інквізиції. Так, опозиційність правлячим колам і Церкві іспанського гуманізму ставили за вимогу перед майбутнім правителем уникати ортодоксальності та радили спиратися на логіку, відверта ворожість католицизму Північного Відродження поруч з традиційною для німців релігійністю просувало ідею «наслідування Христа» і «практичного благочестя», а відсутність на теренах Східної Європи тотального контролю церковного кліру не змусило тамтешніх мислителів відмовитися від богословських форм і засобів просування власних ідей.

Підтверджено гуманістичний характер ренесансної філософсько-педагогічної думки про виховання політичної еліти європейських держав. Не дивлячись на релігійні рудименти Відродження, повернення до світськості та до гуманізму докорінно змінило сприйняття життя від «*Viator mundi*» («прочанин до небесного світу») до «*Faber mundi*» («творець і володар світу»). Саме ренесансний гуманізм окреслив образ «*Uomo universale*» («Людина універсальна») – усебічно й гармонійно розвиненої особистості,

яка може все, чого лише забажає. Гуманістичний антропоцентризм наново підносив людину майже до божественного рівня, а характерним засобом досягнення високих ідеалів гідності, шляхетності й розуму було ренесансне виховання.

Новаторська гуманістична ідея була провідною в ренесансній виховній парадигмі: вона була центром, навколо якого концентрувалися її головні елементи й завдяки якому досягалася струнка, цілісна форма. Саме з огляду на це заслуговує на особливий інтерес і увагу ренесансна педагогічна парадигма. Вона виникла саме в той час, коли гуманізм сформувався як система філософських поглядів, як протипага церковній ідеології з її думкою про ницість людської природи, з проповіддю аскетизму та чернецтва. Розуміння людини як частини природи, визнання самоцінності людського життя, повага до особистості були відправним моментом у ході змін виховних парадигм епохи Середньовіччя і вимагала спеціальної підготовки всіх верств суспільства, але розпочинати пропонувалося з представників спадкоємців можновладців. Саме за доби Відродження започаткувалося поняття «гуманістична педагогіка», закладалася тенденція до гуманізації освіти й виховання. Соціально-економічна, політична, ідеологічна ситуація в Європі створила сприятливий ґрунт до формування образу «ідеального правителя», а педагогічний мейнстрим гуманізму зробив можливим його втілення.

Матеріали другого розділу дисертації висвітлено в наукових працях здобувача: 256, 260, 261, 277, 273, 269, 257, 259, 275.

РОЗДІЛ 3. ІДЕЙНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ «ІДЕАЛЬНОГО ПРАВИТЕЛЯ» В ДОБУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ XIV – XVI СТОЛІТЬ

У розділі з'ясовані і проаналізовані ідейно-теоретичний зміст і засади підготовки «ідеального правителя» в добу європейського Відродження. Розкрито античні ідеї у гуманістичній теорії виховання правителів, відтворено аксіологічні орієнтири виховання, виявлено особливе ставлення мислителів до формування в правителя ціннісних установок щодо війни і миру, висвітлено середньовічні змістовні магістралі у вихованні лицарських якостей спадкоємців, виявлено фізичні, трудові та естетичні складники підготовки державців.

3.1. Античний фундамент ідеї ренесансної підготовки «філософів на троні»: аристотелівські «чесноти», платонівське «загальне благо», давньогрецька «калокогатія», «природне право»

Історичне коріння ідеї виховання правителів, як і гуманізм, знаходилося в Античності. Загальновідомими є зв'язок і детермінованість ренесансного філософсько-педагогічного спадку античними ідейно-теоретичними компонентами. Першими відомими авторами як політико-громадянських ідеалів, так і власне ідеї «ідеального правителя» були давньогрецькі філософи Платон (428 – 348 рр. до н. е.) і Аристотель (384 – 322 рр. до н. е.). Так, ще Платон зазначав: «Правителями держави повинні бути філософи» – здібні, обдаровані й спеціально підготовлені (спеціально виховані) особистості [347, с. 261].

Гуманізм мислителів доби Відродження починався там, де відновлювалася антична традиція. Так, образ «ідеального правителя» складався з групи чеснот, серед яких особливу увагу було надано справедливості. Вона відігравала неабияку регуляторну роль у суспільно-

політичному житті держави. У зв'язку з цим вона займала ключове місце й у палітрі моральних якостей керманіча. Наступними, не менш важливими чеснотами, що визначені в працях мислителів Відродження були гуманність, мудрість, м'якосердя, праведність, працелюбність, набожність і терплячість.

Варто зауважити, що деякі мислителі доби Ренесансу, зокрема, Джованні Конверсіні де Равенна твердо відстоювали ідею про те, що чесноти правителя формуються під час вправ і безпосередньої політичної діяльності [203, с. 153].

Як ми вже зазначали у попередніх розділах, у XIV столітті з'явився, а в Кватроченто зазнав бурхливого розвитку гуманізм – якісно новий ранньомодерний напрям філософської, історіософської, політичної, громадської і педагогічної думки. «Колискою» гуманізму була Італія, у чисельних і потужних містах якої один за одним утворювалися суспільно-політичні течії мислителів, яких за низкою ознак об'єднують у загальний гуманістичний культурний тренд доби. Дискусії цих шкіл навколо питань організації держави і найкращих форм влади призвели одночасно до постановки на порядок денний питання про виховання «ідеального правителя».

Провідним напрямком в означений період став громадянський гуманізм, увага якого зосереджувалася на суспільно-політичних проблемах італійських міст-комун. Не останню роль відіграло відновлення праць Аристотеля з його декларацією свободи волі, совісті, честі й відданістю демократичним цінностям. Так, на початку XIV століття за сприяння Папи-гуманіста Миколи V (1397 – 1455) було засновано Ватиканську бібліотеку. Він же замовив грекам Трапезунцію і Газі перекласти усі доступні твори Аристотеля (так званого «Філософа»). До заклику Папи долучилися й інші гуманісти (Леонардо Бруні Аретіно; Палас Строцці; Ермолао Барбаро; Лауро Квіріно та інші) [58, с. 21]. «Будьте впевнені, – писав Ермолао Барбаро, – для вас не існуватиме більшої насолоди, ніж знайомство з Аристотелем настільки

близьке, щоб ви могли читати його без допомоги коментаторів» [24, с. 284]. Вплив творів Аристотеля, Ксенофонта, Платона, Цицерона та інших античних філософів на гуманістів був колосальним. Вони не в останню чергу сформували специфіку ренесансного філософсько-педагогічного світогляду.

Відомими послідовниками громадянського гуманізму варто назвати Леонардо Бруні Аретіно, Маттео Пальмієрі та Аламанно Рінуччіні. Бруні (1370 – 1444) був учнем Колюччо Салютаті, його творчо-педагогічна спадщина просякнута етико-політичними постулатами філософії Аристотеля. У праці «Історія флорентійського народу» мислитель виклав власні соціально-політичні погляди через формулу «свободи, рівності та справедливості» на противагу монархічним уподобанням італійського дворянства (патриціату). У хроніці автор продемонстрував давні демократичні традиції міста, що вдало «лягали» у комунальний контекст суспільно-політичних виріїв міста [71, с. 69].

Ідейно-теоретичною основою і базисом для вчень громадянського гуманізму став потенціал філософії. Бруні, готуючи переклад «Нікомахової етики» Аристотеля запропонував створити і випрацювати нову «науку життя» – «*Studia Humanitatis*», яка б забезпечила через педагогічний інструментарій безтурботне земне буття людини-громадянина. Наслідуючи Аристотелю, мислитель прирівнював вище благо до земного щастя, виголошуючи ідеї евдемонізму (насолада процвітанням і багатством, сімейним добробутом, успіхами у державній службі, славою і визнанням співвітчизників) [70, с. 50, 52, 53].

Ще однією проблемою, порушеною представниками громадянського гуманізму, була проблема взаємовідносин людини зі суспільством. Маттео Пальмієрі (1406 – 1475) по-аристотелівські розумів «природню соціальність» людини, тому гармонія особистого і суспільного повинна була досягатися шляхом поступового втілення принципу «колективного блага». «Колективне благо» також чи не вперше з'являється в творчості гуманістів

завдяки відновленню античної спадщини. На їхні погляди в даному питанні, безумовно, вплинули ідеї Платона [411, с. 57].

Серед складових вчення Пальмієрі – поняття справедливості. В аристотелівських традиціях справедливість поставала в якості закону, закономірної відплати кожному по його заслугах. Гуманіст наводив її градацію: «справедливість зрівнювальна» і «справедливість розподільча» [337, с. 145].

Вчення громадянського гуманізму Аламанно Рінуччіні (1426 – 1499) ґрунтувалося на аналізі соціально-політичних устоїв Флоренції. У цього гуманіста це поєднувалося з вірою у виховний потенціал аксіології, на яку покладалися надії культурного і духовного відродження Флорентійської республіки. Політика мала бути етичною: форма державної влади (республіка чи монархія) залежали від морального стану суспільства. Це також було виявом трансформації і застосування в реаліях Пізнього Середньовіччя античного вчення Аристотеля про етичну добродієвість [378, с. 169].

Ідеї блага, добродієвості та справедливості Аристотеля віднайшли відлуння в стенографічному та епістолярному спадку Джонаццо Манетті та Донато Аччайуоллі. Плекання патріотизму, служби загальному благу, забезпечення морального удосконалення правителя, цінностей республіки і демократії хоч і спиралося на античні постулати, але вирізнялося актуальністю змісту [294, 18].

В орбіті відмінної традиції від Бруні була творчість Лоренцо Валли. На його погляди сильно вплинули праці Епікура, де у центрі людських аксіосфери і онтосу була насолода. Утім, представнику цієї течії також була властива відверта антисхоластична позиція. Валла зазначав, що не відкидає Аристотеля, але інтерпретації аристотеліків, спотворюючих сенс слів «Філософа» – різко засуджував. Автор твору «Про істинне і хибне благо» представив читачу дискусію із так званим «середньовічним Аристотелем». Суперечку з поглядами «оновленого і спаплюженого» античного філософа не

ставив у заперечення чи спростування Аристотеля загалом [84, с. 172]. Не дивлячись на різне ставлення до останнього, популярність його ідей Італії та Європі лише зростала, набуваючи нових рис і осучаснення [282, с. 26].

Уплив античних чеснот був помітним навіть у віддалених регіонах Європи. У межах загальноєвропейського мейнстріму акцентування ролі чесноти справедливості білоруський філософ-педагог Скорина увів її як центральну і таку, що обумовлена духовно-моральними законами, закладеними Богом у кожную людину при народженні, а також законами, що органічно входять в «книги моисеовы и светое евангелие, или от людей уставленный» [406, с. 62]. Скорина вважав, що для тріумфу справедливості на землі було б достатньо моральних законів, яких зобов'язаний дотримуватися кожен праведний християнин і найперший вірянин – правитель. Справедливість повинна пронизувати всі суспільні відносини. Вона разом з людинолюбством складала основу «міцності духу» [53, с. 56].

Великої ваги надавали чесноті мудрості: «кто ю найдетъ, сей найдетъ милость, и достанетъ благословения отъ Господа и приидеть к нему все доброе посполу с нею. Хвала и честь безчисленная моцью ея, – она убо естъ мати всехъ добрыхъ речей и учитель всякому доброму умению» [406, с. 18]. При цьому наголошувалося на індивідуальному підході до виховання: «Единины в царствахъ и в пановании, другины в богатстве и в скарбахъ, инии в мудрости и в науце, а инии в здравии, в красоте и в крепости телесной, неции в роскошномъ ядении и питии и в любодеении, инии теже в детяхъ, в приятелехъ, во слугахъ и во иныхъ различныхъ многихъ речахъ» [406, с. 26]. Від цього залежала організація і добір виховних впливів на особистість вихованця.

Як бачимо, твори Аристотеля, до яких зверталися гуманісти XV століття відкидаючи середньовічні переклади і тлумачення, слугували міцною опорою для розробки власних етико-політичних доктрин, наближених до завдань сучасної практики. Розвиток гуманізму відбувався шляхом критичного осмислення античних авторитетів, але й ці авторитети освячували

гуманістичний світогляд, рішуче відштовхуючи ренесансну думку від релігійно-схоластичних традицій Середньовіччя.

Центральною ідеєю Платона, яка лягла в основу ренесансного вчення про «ідеальну державу» та «ідеального правителя» стало вчення про «загальне благо». Платон визначав ідею блага як Бога. Тому людина, намагаючись досягнути блага, намагається пізнати Бога. Воно є критерієм і визначальним відправним пунктом, на який повинні орієнтуватися усі сфери не лише світопорядку, а й людського буття. Про те, як повинне бути облаштоване життя людей в суспільстві на основі ідеї блага, Платон писав в діалогах «Закони» і «Держава» [72, с. 52].

Платон вчив, що будівництво «ідеальної держави» вимагає врахування так званих «першочергових» і «другорядних» благ. Так, найбільш справедливим, стабільним, міцним і щасливим державним утворенням буде те, яке буде керуватися з огляду на врахування правителем пріоритетних «загальних благ». Інтегральною ідеєю в даному випадку є ідея примату «суспільного блага» над приватними інтересами. Проте осягнути це молодому розуму важко, тому вже Платон замислювався над необхідністю роз'яснення (навчання) і виховання не лише громадян, а і правителів. У «Законах» він уточнював мету освіти, наголошуючи на її соціальному аспекті – тому, що «веде з дитинства до доброчесності, спонукає людину... прагнути стати довершеним громадянином, який уміє підкорятися або ж керувати» [181, с. 123]. Фактично, мова йшла про особливе знання – «науку управління», якою має володіти государ. Саме таку точку зору поділяв Дж. Понтано, Е. Роттердамський, С. Оріховський та інші.

Досвід виховання Александра Македонського Аристотелем був для мислителів Ренесансу взірцем. Філософсько-педагогічна спадщина гуманістів рясніє нагадувань про те, що Александр став великим завойовником завдяки тому, що вчився у школі великого Аристотеля. Від рівня освіти і виховання, на думку С. Оріховського, від впливу мудрих

наставників і радників залежала слава та успіхи відомих історичних осіб, як Павсаній Спартанський, Періандр, польський король Сигізмунд Август. Раннє давньогрецьке суспільство ввело в життя та освітню практику поняття «арете» – доблесть, сила духу та тіла, довершеність, честь, гідність, шляхетність, вихованість. У ньому було сконцентровано педагогічний ідеал античності, поставлено проблему виховання й освіти. «Арете» включало також виховання, підпорядкування індивідуальних зусиль колективній дисципліні, змагальність, культ героїзму, великих досягнень і перемог при подоланні труднощів і небезпек [117, с. 56].

Італійські гуманісти загалом позитивно оцінювали цей досвід, бо, як зазначав П.П. Верджеріо, «належить з ранніх років виховувати хлопчиків, щоби вони могли відважитися на великі діяння й переносити труднощі». У педагогічному трактаті «Про благородні звичаї й вільні науки» він розповідав вихованцеві Убертіно Каррара, майбутньому сеньйору Падуї про звичаї спартанців: «змагаючись із рівними, їх юнаки демонстрували таку витривалість, що... погоджувалися швидше бути вбитими, померти, ніж визнати себе переможеними», а «матері, замість ласки, умовляли тих, хто виступить проти ворога, повертатися зі щитом або мертвими на щиті» [117, с. 57].

Безумовно, що такі ідеї не могли залишитися без уваги ренесансних мислителів, в працях яких ця ідея зазнала розвитку і певної трансформації. Наприклад, у концепції гуманіста Т. Еліота міститься власне розуміння того, як повинна будуватися держава, яка б відповідала концепції «загального блага» («public weal») [369, с. 66].

Т. Еліот розумів «суспільне благо» як гармонійно виважену станову ієрархію, в якій бачилися порядок і стабільність. Ієрархія церкви, чотирьох природних елементів, рослинного і тваринного світу мислилася ним як доказ необхідності ієрархії соціальної: «...невже людина, для потреб якої створені всі об'єкти і яка перевершує їх в знанні та мудрості, невіже вона буде

позбавлена провидіння Божого, яке простежується в інших його творіннях?...» [466]. Диференціація форм правління, а також обґрунтування їхніх сильних і слабких сторін – характерні теми в творчості Платона і Аристотеля [239, с. 36].

Серед авторів, які найвиразніше вплинули на соціально-політичну і педагогічну концепцію Т. Еліота, називають Платона, Аристотеля, Плутарха, Цицерона, Квінтіліана, Понтано, Еразма, Галена, Кастельоні та інших. Доречне зауваження німецького дослідника початку ХХ століття К. Венндорфа: «Хто може зустріти в педагогіці абсолютно нову оригінальну ідею, якої не було б уже у Платона чи Аристотеля?» [60, с. 222].

Окрім названих Платона і Аристотеля, безумовно, гуманісти згадували й таких античних класиків, як-от Квінтіліана, Геродота, Фулідіда, Ксенофонта та інших. Мислителі нової епохи вказували на відкинуті схоластичною традицією «пайдею» та «калокагатію». Перше означало безпосередньо освіту і виховання, а ідеал «калокагатії» – вказував на єдність і гармонійне поєднання фізичних і духовних якостей особистості, досягнення тілесної й моральної довершеності. Нерідко гуманісти в обґрунтуванні необхідності виховання правителів, зверталися до Лукіана: «щоби громадяни були прекрасними душею й тілом, бо саме такі люди добре живуть разом у мирний час і під час війни врятовують державу, охоронятимуть її свободу і щастя» [283, с. 220]. Платон також порівнював душу й тіло з «парою коней, запряжених у дишло».

У «Нікомаховій етиці» Аристотель пов'язував «калокагатію» з життям, діяльністю, бо її досягають лиш ті, хто діє. Шлях до неї лежав через «агон» – змагання за першість, боротьбу. На його думку, прагнення бути першим уже формує людину й загартовує її. Мислителі Відродження широко використовуватимуть цю тезу в обґрунтуванні необхідності прагнути бути лідером і бути найдосконалішим із досконалих, якщо прагнеш бути «ідеальним керманічем» [117, с. 57].

Стосовно «пайдеї», Сократ, Платон і Аристотель стояли на позиціях необхідності філософської освіти. Натомість гуманісти у своїй дидактичній системі підготовки «філософів на троні» також логічно відвели чільне місце філософії.

Ідеї Цицерона і Квінтіліана лягли в основу переконання гуманістів про необхідність ораторської компетентності майбутнього правителя. По аналогії наголос робився на словесності, знанні класичних літературних текстів, умінні правильно, переконливо говорити. Окрім цього, Квінтіліан висунув низку вимог до принципів і методів навчання. Навчання повинно було бути радісним (недопустиме «зненавидіння навчання»), індивідуальним і раціонально організованим. Античний автор закликав не перетворювати навчання на монолог учителя [117, с. 60].

Серед праць Л. Бруні, Л. Б. Альберті, М. Пальмієрі, Б. Кастільйоне та Е. Роттердамського, присвяченим державі та державному управлінню, знаходимо посилання на Ксенофонта. Вірогідно, гуманістам була відома його «Кіропедія» [233] – твір, присвячений системі елітарного виховання в стародавній Персії. Автор розглядав такі аспекти, як військова підготовка, дисципліна, поведінка дітей у колі ровесників, стосунки зі старшими, фізичне загартування. Багато часу вихідці зі знатних родів проводили на «Вільному дворі» – у своєрідному інтернаті, де підлітків навчали «справедливості», «цнотливості», «умінню підкорятися керівникам», стрільбі з лука, володінню списом, верховій їзді та іншим премудростям військової справи. Подібне цілепокладання і стиль викладу продовжував використовуватися філософами-педагогами XIV – XVI століть.

Ураховуючи наведене, ідейно-теоретичні засади підготовки «ідеального правителя» у Пізньому Середньовіччі розвивалися на фундаменті античної традиції. Філософи-педагоги Відродження, хоча і не відмовилися сповна від християнських складників учення про «Град Божий», цілісно формували власні ідеї на давньогрецькому ціннісно-педагогічному інструментарії. Крім

змістових компонент виховання правителів, запозичених із Античності, форма викладу настанов правителям, представлення методичного аспекту проблеми були також реконструйовані з глибин стародавності. Античний аксіологічний фундамент підготовки «філософів на троні» склали аристотелівські «чесноти», викладені у «Нікомаховій етиці» (справедливість, мужність, розсудливість, щедрість, величність, великодушність, амбітність, стриманість, чесність, дотепність, дружелюбність та ін.); платонівське розуміння переваг різних форм правління, уміло використаних згодом гуманістами для обґрунтування переваг існуючих політичних систем та лідерів у тих чи тих куточках Європи; давньогрецька «калокагатія» і «пайдейя» як педагогічна основа учення про виховання правителя.

3.2. Аксіологічні орієнтири виховання вищих посадових осіб у творчості гуманістів XIV – XVI століть

Не дивлячись на те, що педагогічні знання в період Пізнього Середньовіччя, тобто європейського Ренесансу ще не становили цілісної науки з відповідним категоріальним апаратом і предметним полем, уявлення про виховання особистості, безперечно, диктувалися цінностями тогочасного суспільства. Проаналізувавши всі чинники і джерела формування ідеї виховання «ідеального правителя», варто підсумувати ту аксіосферу, яку намагалися сформувати в соціумі мислителі й педагоги Відродження. Вони були переконані, що управлінець, вихований у душі чітко визначеної системи цінностей стане в майбутньому їх «транслятором» на державу та підданих.

Одним зі свідчень цьому є концепція «суспільного блага», що активно розвивалася в XIV – XVI століттях такими мислителями, як Аламанно Рінуччіні, Франческо Гвіччардіні, Маттео Пальмієрі та ін. Джерелом цього вчення виступило аналогічне аристотелівське вчення, викладене в «Нікомаховій етиці». Аристотель визначав його як ціль існування держави. Подібно ньому це вчення розвив у середньовіччі

Фома Аквінський, надавши йому латинської назви «*bonum commune*» [47, с. 165]. Сучасні дослідники, такі як К. Макконелл і С. Брю «суспільне благо» в економіці визначають як «товар чи послуга, до яких не застосовуються принцип винятку та виробництво яких забезпечується державою за умов, що вони несуть суспільству значущі вигоди» [447, с. 99]. Філософи-педагоги Відродження у своїх пошуках намагалися надати відповідь на питання «Що і як людина має робити, аби моє життя приносило благо мені й оточуючим?». Так, центральним у визначенні системи цінностей, які треба було формувати в державців, було питання «суспільного блага», або «*common welth*» (англ.). Тому всі аксіологічні орієнтири виховання «ідеального правителя» мали чіткий вектор і мету.

Закцентуємо увагу на маловідомому гуманісті періоду Кватроченто (XV століття) Тіто Лівіо Фруловізі (1400 – 1456). Будучи італійцем, представником тамтешньої школи гуманізму, він залишив по собі публіцистичний спадок схожий з іншими мислителями хронологічно-хорологічного контексту. Автор спокутував типові цінності гуманізму: розсудливість, справедливість, мужність і поміркованість [482, с. 146]. Однак, нас і цікавить його неоригінальність: у його працях знайшли місце усі основні аксіологічні орієнтири виховання правителя ренесансної Європи. Через його політико-педагогічні погляди з глибини тисячоліття лунає голос «за» інтелектуалізм, інтелігентність, вихованість і підготовленість до розбудови ідеального середовища навколо себе.

На сторінках діалогу «Про державу» («Про республіку»), написаному під час перебування у Неаполі (1433–1434) при дворі Джоанни II, поряд з вченням про якнайкращу організацію і розбудову держави, мислитель детально виклав власне бачення образу «ідеального правителя» та його підготовки. Він наводив докази етичного характеру: «Єдина чеснота буде мати більшої ваги і можливостей, аніж розділена між багатьма носіями». Захист сильної влади заснований в нього на вірі в добродісну особу, здатну

знешкодити суперечності й встановити в державі якнайкращий порядок. Особисті якості правителя повинні були стати стовпами, на яких би фундувалася держава [374, с. 71].

Фруловізі, який може здатися, на перший погляд, завзятим монархістом, заперечував проти феодального принципу родовитості, який враховувався при отриманні посади. Мислитель ратував за стирання феодальних станів і їхню заміну на контрасти іншого характеру.

Поставивши знання на п'єдестал суспільства і зрівнявши його з правом крові, Тіто Лівіо Фруловізі фактично піднімав питання якості та продуктивності освіти, що генерувала б гармонію в державі. Так, виключне місце надавалося інтелігенції, від дій якої залежала доля населення. Вона звільнялася від податків, фінансувалася безпосередньо за кошти державної скарбниці в обсязі, достатньому для забезпечення гідного існування.

«Перший вчитель», як часто називали правителя гуманісти, обов'язково повинен мати гуманістичну освіту. Програма навчання, запропонована Фруловізі, полишена теологічних упереджень, мета освіти не пов'язана з релігією. Ключове місце належало вільним мистецтвам і етиці [370, с. 35, 36]. Юриспруденція, медицина, філософія не входили в обов'язкову підготовку монарха, адже в цих науках ще продовжувала панувати схоластика. Логіка ж готувала «брехунів і хитрунів», а не чесних громадян [56, с. 114].

Спираючись на аристотелівські чесноти, автор діалогу «Про державу» визначив чинником справедливості та гармонії у державі освіченість – як монарха, так і підданих. Річ у тім, що вимушений забезпечувати себе виїзними лекціями, відчуваючи постійну нестачу коштів для існування, він категорично засуджував кумівство, корупцію, купівлю посад і залежність призначень від матеріального стану кандидатів. Власне освіта повинна була стати модусом оцінки політичної і громадянської значущості людини [180, с. 154].

У такій системі Фруловізі надає виняткового місця правителю, адже відповідно до неї він повинен був мати виняткову освіту з набором специфічних компетентностей. Він був би «першим вчителем» у державі, в його обов'язки входила організація освіти у масштабах держави. Цікавим був підхід до оподаткування. Оскільки державець був звільнений від оподаткування, то і всі вчителі, інтелігенція також не сплачували податків [374, с. 83].

Вчення гуманіста протиставлено масовій неписьменності та невігластву, спровоковані, схоластичною теософською підготовкою. Скарги Фруловізі були пов'язані з власною незабезпеченістю і низьким соціальним станом. Недарма таке становище гуманістично налаштованої інтелігенції першої половини XV століття стає причиною пошуків покровителів у вигляді «доброчесного державця» та громадянської комуни (як колективного суверена вільних міст) на сторінках діалогу [374, с. 85].

Маньєристичні за характером складники «ідеального правління», таким чином, конкретизовані мислителем Фруловізі на рівні розбудови всезагальної державної освіти, в умовах якої на чолі політичної системи опиняється найосвіченіший її громадянин, «перший вчитель» – «ідеальний правитель». Отже ці ідеї, не будучи оригінальними за змістом, але оригінальними запропонованими методами досягнення мети значно випередили свій час і є прикладом специфічно фруловізіанської концепції встановлення «ідеального правління освічених».

Наприкінці XV століття Німеччина, разом із такими європейськими країнами, як Англія і Голландія, також поринула в епоху Ренесансу. У період XV – XVI століття на її теренах відбувся значний підйом культури і літератури, зумовлений впливом італійського Відродження з одного боку, і об'єктивними чинниками соціально-економічного і політичного розвитку Священної Римської імперії – з іншого.

Шедевром німецької ренесансної гуманістично-педагогічної літератури по праву можна вважати «Корабель дурнів» Себастьяна Бранта – поему, аксіологічне навантаження якої не втрачає актуальності до наших днів. У цьому римованому трактаті автор зміг поєднати всі вади людської природи. Ідея твору – засудження невігластва людини і суспільства загалом. Світ, на переконання мислителя, у якому накопичилося критична кількість людських вад, більше так існувати не може [289, с. 109, 110]. Середньовічні критерії визначення праведності людини С. Брант у «Кораблі...» замінює на критерій розсудливості [61, с. 73]. Його сатира сповнена не гріху, а невігластва – у цьому автор убачав джерело лихоліть і несправедливості. Продовжуючи гуманістичну традицію, мислитель критикував жадібність, возвеличення грошей, поганих вчителів і стерників (корманичів) [64, с. 79], пишність або скупість життя, людські стосунки задля користі, лицемірство, лінощі, перелюб [64, с. 82], зухвальство [65, с. 88], блюзнірство, хтивість тощо. Викриваючи всі відомі вади «дурості», гуманіст віддав їх на суд розуму, канонізуючи його до рівня Бога.

«Корабель дурнів» сповнений алегорій і метафор. Одна з них присутня навіть у назві поеми. Назвавши власний твір «кораблем», автор висловлює бажання зібрати всіх власників античеснот на одному кораблі та відправити їх у віддалені від Європи землі [289, с. 109]. Однак, ця назва могла приховувати й інший зміст: мислитель розумів під «кораблем» суспільство, у якому всі вимушені залишатися дурнями, а сам «корабель» повинен рухатися у небуття, тоді як навколо нього – океан можливостей для людства. Образ корабля не випадковий, адже у XV столітті морський корабель – те ж саме, що космічний шаттл у XXI: провідник у невідоме. Брант написав цей твір через рік після першої експедиції Колумба. Можна зробити припущення, що у своєму творі гуманіст бажав показати щось на кшталт того, як у наш час людство робить спроби підкорення космосу, але його знання про власну планету залишаються обмеженими.

Окремо у поемі Брант звернувся до тогочасних правителів. Автор називав блаженними країни, у яких «прославляють князів, що мудро правлять»: знищують хабарників, засуджують підлабузників, не допускають розпусти. Силу державі, переконував мислитель, дають чесність і винятковий розум государя. Там же лунають звинувачення Ватикану в здирництві, можновладцям – у примноженні і заохоченні невігласів. Саме дурість «слуг народу» гуманіст нарікає першопричиною занепаду моралі й освіченості в тогочасному суспільстві [63, с. 97].

Іншим твором, де висміювалося людське невігластво і помітна система цінностей, є «Похвала глупоті» Еразма Роттердамського. Ідеєю цього сатиричного панегірику було піддати критиці все потворне й кумедне у людському житті, аби «розумний читач» зміг винести з цього користь для свого життя. Головна героїня твору, від імені якої йшла розповідь – Глупота, багато у чому схожа на «дурість», описану Брантом. Гуманіст також вбачав у ній джерело всіх бід людства: «Скажіть, будь ласка, яка тепер користь од цих, вибачте, мудрих – німечинних людей, виснажених науками, з рідкою й холодною кров'ю? Адже на війні потрібні товстуни, здоровані, бовдури, в котрих чим менше розуму, тим більше відваги. Кому потрібен такий воїн, як Демосфен, що за прикладом Архілоха кинув щит і втік з поля бою, ледве узрівши ворогів? Скажіть, яка ще сила, якщо не улесливість, могла б згуртувати в державу оцих твердоголових, дубових і неотесаних людей?» [145, с. 45].

Глупота, писав мислитель, ненавидить мудреців, філософів і науки. Проте можновладці – обожнюють Глупоту і всіляко підтримують її, адже «мудреці своїм ученням або нудьгу та сум навівають, або дражнять ніжні вушка колючою правдою» [145, с. 49]. Значну частину панегірику займає викриття церковного кліру, богословів і ортодоксальних християн у «дурості», а одна із глав навіть має відповідну назву («Глупоту хвалить і святе письмо») [123, с. 102].

Таким чином, корінням багатьох проблем суспільства мислителі вбачали у невігластві і зухвальстві. Вдалий спосіб виходу із цієї ситуації запропонував сам Брант: «а моральність, мудрість, знання – залежать лиш від виховання». За сучасних викликів вітчизняній освіті важливо пам'ятати про цей спосіб – лише за умов наявності гарних вчителів, правильних книжок і всебічного виховання у кращих ідеалах гуманізму можливе повне оздоровлення суспільства.

Аналізуючи етичну складову підготовки «ідеального правителя», потрібно зауважити, що на відміну від античного гедонізму мислителям Ренесансу був притаманний евідемонізм. Фактично, «благо» ототожнювалося зі «щастям», яке підпорядковано не лише насолодам, а і загальному добробуту всіх членів суспільства. Такій метаморфозі тогочасна філософсько-педагогічна думка була зобов'язана саме синкретизму з християнською догматикою, про що ми зазначали у попередніх розділах. Наприклад, ми можемо простежити евідемонізм у поглядах Скорини, характерний для всіх представників гуманістичної думки – пошук щастя в глибинах окультуреної чеснотами людської душі.

«Ідеальний громадянин» та «ідеальний правитель» для мислителя – це той, хто з повагою і прихильністю ставиться до простих людей і надає їм різноманітну допомогу для полегшення їх злиднів. На відміну від переважного аристократизму західноєвропейських гуманістів, Скорина постійно звертав увагу на простолюдинів. Словами пророка він застерігав, аби «богати, обидящие убогих, да примут отмщение» [335, с. 194].

Українські представники гуманістичної думки також творили в мейнстрімі тогочасних європейських ідей. Павло Русин (1470 – 1517) у творі «Похвала Валерію Максиму», звертався до античності, яка «повчає нас на різних прикладах, до чого йти, а чого – уникати маєм» [384, с. 21]. Мислитель також відводив чільне місце чеснотам у формуванні особистості. Він вважав, що вони є показником вихованості людської

особистості: «Діянь великих прагне Чеснота ця й трудів незмірних; чи ж не тому вона, єдина, вказує до щастя справжнього й святості шлях достойним?» [384, с. 19]. Це дає нам право стверджувати, що український гуманізм поряд з загальноєвропейським знаходився в полі формування концепції аксіології людяності.

Ренесансного гуманіста мислитель бачив у ролі наставника: «А я на стежку певну й пряму тебе скерую нині, й не манівцем кружним, а навпрост, ясною тропою, вір мені, ти до чесноти вийдеш» [384, с. 20]. Використовуючи епітети і метаформи, у характерній поетичній формі автор зауважив, що підготовка правителя потребує кропіткої праці над собою, вольових зусиль і часу. Мислитель порівнював учнів із деревом, що маючи корінь, «надто гіркий на смак, жорсткий на дотик», рясніє «пишними, смачними, наче той мед золотий, плодами» [384, с. 19]. Отже, Павло Русин, як і його італійські колеги був упевнений, що добродієвість правителя формується у ході його виховання і набуття життєвого досвіду (власне подальшої політичної діяльності) [203, с. 152].

Закономірно, що виховання потрібно було провадити з дитинства, а також продовжувати у період юності: «поки ще розум твій гнучкий та свіжий, поки душа твоя, мов промінь, чиста» [384, с. 20]. Для швидкого досягнення ефекту Русин вимагав наполегливості та старанності від вихованця, виконання усіх вимог і вправ [384, с. 19]. Окремо мислитель сформував набір античеснот, засуджуючи розпусту, пияцтво, лінощі, небажання змінювати світ і себе. [384, с. 20].

Першовитоки християнського віровчення у сув'язі з досвідом ренесансної педагогіки підштовхнули Ф. Скорину обґрунтувати пріоритетність людинолюбства. Біблійну настанову «Возлюбивши ближнього свого, яко сам себе» автор поширив не лише на християн, а й на іновірців [406, с. 62]. «Любов до всіх людей» також отримала форму любові до народу і Батьківщини. Філософ вивів в окрему категорію патріотизм, і чи не вперше

на сторінках першодруків з'явилося слово «вітчизна». Він вчив: «Понеже от прирождения звери, ходящие в пустыни, знают ямы своя; птицы, летающие по въздуху, ведают гнезда своя; пчелы и тым падобная боронят ульев своих – тако ж и люди, игде зродилися и ускормлены суть по Бозе, к тому месту великую ласку имають» [406, с. 45]. Для Пізнього Середньовіччя нерідким було явище правління країною іноземця (Арагонська династія, Плантагенети та ін.), тому питання патріотизму було гостроактуальним.

Ф. Скорина підкреслював виключно позитивну роль правди для людства [195, с. 10], пропагував доброту, щедрість, милосердя, скромність та інші моральні якості [53, с. 55].

Значної уваги проблемам морального виховання приділяв видатний білоруський поет, автор одного з найяскравіших творів східнослов'янської світської літератури XVI століття – «Поєми про зубра», – Микола Гусовський. Основоположним можна вважати підхід мислителя до оцінки морального виховання, які він сформулював широко відомими сьогодні словами: «Держава покладається більше на мужність духу, чим на силу тіла» [387, с. 62].

Як можна побачити зі сторінок поеми мислителя, і щастя, і слава розглядаються як наслідок високої духовності. Він замислювався над сенсом людського існування і приходив до висновку, що людина – найголовніше творіння Бога і розробив усю виховну систему таким чином, щоб кожен був щасливим: «Немає нічого на землі, що б не було створено для щастя – з усього людина тішиться, усе йому користь приносить» [387, с. 62]. У цих рядках також простежуються думки гуманіста про епікурейську жагу до насолод. Проте Гусовський не замикається у вузько-утилітарних, гедоністичних підходах при визначенні сенсу буття: крізь усі його твори проходить ідея про необхідність орієнтації в бік суспільного добра і теза про те, що людина може увіковічнити власне ім'я лише заслугами перед громадою. Почуття обов'язку перед людьми як один з основних критеріїв

моральності – лейтмотив усієї літературної творчості білоруського поета [387, с. 66].

Витоками більшості соціальних лих поет вважав недотримання людьми моральних законів, які виписані предками. Він писав: «Краще закарбував би народ непорушно в душі свої те, що залишили по собі пращури» [387, с. 67]. На його думку, морально-духовне удосконалення суспільства допомогло б не допустити татарського і турецького нашествия на Європу, перемогти чуму та здійснити низку інших поривань, яких люди очікували від Бога. Така позиція М. Гусовського була дуже модерною своїм протестантським, навіть дещо атеїстичним забарвленням. Спостереження за повсякденним життям звичайного люду дали мислителю підстави вважати, що в решті-решт сама людина є творцем власної долі: «Справу свою обороняєш своїми руками і в них самих тримаєш ліс свій» [387, с. 72].

М. Гусовського бентежили причини низького рівня моральності в суспільстві, нестійкість віри. Навіть Христос, який був присланий Богом для порятунку людства, «...все ж не зміг наставити на вірний шлях повчанням...» [387, с. 73]. Однією з причин такої невдачі поет розглядав відсутність чітко визначеної мети освітньої діяльності: «Вірили люди, але чекали, чи з'явиться мета, чи можна буде першоджерела побачити» [387, с. 75]. Тому поет спробував в якості виховної мети створити ідеальний образ як представника вищого стану, так і простолюдина.

Демонструючи взірець етичної досконалості, гуманіст розкрив систему аксіологічних орієнтирів, що мали бути співзвучними до устремлінь кожної людини. У М. Гусовського патріотизм – одна з якостей, яка не залежить від станової приналежності її власника. В етичній доктрині мислителя виразно простежується спроба відділити шляхетство від шляхетного походження. Так, наприклад, честь у його розумінні може бути здобутою лише самою людиною, а не отриманою в спадщину. «Кристалізація» ідеї М. Гусовського про набути шляхетність відбулася під впливом Еразма Вітеліуса, відомого

політичного і громадського діяча, його опікуна в дитинстві, якому щораз дорікали незнатністю походження, на що той відповідав: «...не ім'я ж тобі здобуває славу, а завзята праця» [387, с. 77].

М. Гусовський вважав, що найважливішим завданням морального виховання виявляється формування в людині товариських початків. Він підкреслював переваги соціального способу життя на прикладі стада зубрів. Могутність зубра зменшується в рази, лишень він відбивається від родичів: цю ідею він переніс у площину людського соціуму: «...людина наодинці не здатна проявити свої коштовності...» [387, с. 78]. Активне громадянське життя, відповідно, набуває виховної цінності, слугує елементом виховання особистості керманіча. За допомоги суспільства індивід може досягнути моральних «олімпів».

Моралізаторство в підготовці майбутнього правителя М. Гусовським цим не обмежувалося. Він наголошував на освіті «слуг народу», водночас поряд із вивченням наук засобами книги, виокремлював життєвий і трудовий досвід. Рекомендував узгоджувати і звіряти теоретичні знання з життєвими реаліями, бо відірвана теорія від життя може призвести до непоправних втрат і помилок, або ж взагалі не дати жодної користі. Таке ставлення до освіти можна побачити в рядках: «Дивно, що в книгах зубр описаний недокладно» [387, с. 79]. Мова йшла про те, що М. Гусовський добре знав лісових мешканців не лише зі сторінок книжок, але й постійно опинявся з ними віч-на-віч, адже його батько був мисливцем. Для вчених-книжників пуща – загадка, і мислитель їх попереджав: відповіді на багато питань «... ви не знайдете в книгах», а розв'язання всіх таємниць «...ховається в лісі» [387, с. 79].

Патріотична зорієнтованість моральності, яка будується на інтелектуальному фундаменті, потребує активної життєвої позиції дитини-спадкоємця: «...під сонцем жодної хвилини без боротьби не було на землі й не буде» [387, с. 80]. Тому через подолання складних життєвих перешкод, на

думку М. Гусовського, відбувається істинно духовний саморозвиток і формування особистості. Він високо оцінював державницьке значення виховних таборів Вітовта, де людина гартувалася і фізично, і морально, за допомогою спеціальних дидактичних засобів і прийомів розвивали відмінні моральні якості, позбавляли негативних звичок і руйнівних устремлінь.

Мислитель розумів, що важко одразу виховати в людини весь необхідний сукупність якостей «ідеального правителя» і попереджав про необхідність постійної кропіткої праці на благо особистості: «Прості сходинки до вершин ведуть» [387, с. 82]. Також він застерігав, що деякі якості особистості можуть по-різному розкритися в процесі її життєдіяльності. Наприклад, зовні сміливий юнак не завжди може проявити власну хоробрість, наприклад коли юнак «...лише з потягу до коханої може втратити контроль – і тут же загинути» [387, с. 83].

Навіть виховуючи еліту нації, М. Гусовський пропонував не відмовлятися від освітніх можливостей, які відкривала перед собою природа. Вона, фактично, слугувала для автора «школою» життя, що виховує людяне в людині: «...еліксир молодості та бадьорості духу» [387, с. 84]. Ліс, фізична праця, полювання – безцінні джерела для душі й тіла вихованця.

Гуманізм і гуманістичні цінності в даному контексті як ніколи яскраво демонструють ментальні орієнтири автора на загальноєвропейській цивілізаційний поступ. Раціональні відносини людини з природою, заборона полювання на самиць і їхній виводок, бережливе ставлення до природних багатств не дарма аналогізуються зі світом людським, суспільством і державою загалом.

Як і всі видатні діячі доби Ренесансу, поет до ключових методів виховання відносив вербальний вплив на дитину. Він порівнював перо поета зі стрілою в руці спритного воїна, бо за допомогою слова можна привести як до доброчесності, так і до занепаду людської душі. Одними із дієвих методів виховання М. Гусовський виділяв заохочення і покарання. Ці елементи були

важливі не лише своїм впливом на вихованця, але й прикладом для подальшого врядування підданими. Вміло їх використовував Вітовт, який за заслуги нагороджував кращих, водночас караючи за справедливістю. Як і Ф. Скорина, належну увагу в вихованні надавав прикладу і писав, що майбутнього керманіча набагато легше виховати іменами й історіями славетних людей і звитязних героїв-земляків. При цьому перевага надавалася не біблійним чи античним персонажам, а саме вітчизняним, як найбільш простим і зрозумілим [387, с. 87].

Метафоричні алюзії М. Гусовського від зубра до «ідеального правителя», від лісних мешканців до соціуму можна охарактеризувати як загальноєвропейський гуманістичний тренд, що автор переніс на рідний для нього східнослов'янський ґрунт. Європейськість уявлень автора про концепти «ідеальності», «вихованості», «мудрості» тощо узгоджуються з античними уявленнями про добродієність, увібравши, перш за все, весь спектр ренесансних чеснот від справедливості до щиросердності. Гуманіст поставив на порядок денний питання духовно-морального вдосконалення особистості поза впливами лише церковного кліру, фактично відійшовши від ортодоксії, до якої сам належав. У цьому ж напрямку стверджував, що фундаментальні складники високоморальної особистості, такі як честь, не можуть бути успадкованими, а набуваються лише в процесі тривалої кропіткої праці над собою і подолання тяжких перешкод. Не забуваючи про варіативність шляхів розвитку людини за різноманітних виховних впливів на неї, гуманіст пропагував так звані методи «м'якої руки», адже вони, у підсумку, сприятимуть ненасильницькому, мирному характеру світського володаря, а одним з інструментів плекання людського пропонував мистецтво і культ краси, неодмінно нагадуючи нам про чарівність природи і природного.

Гуманізм повинен панувати у всіх справах і рішеннях правителя. Для побудови виховного ідеалу правителя важливим було з'ясувати, що є цим ідеалом і, закономірно, яким є розуміння мети життя, на який цей ідеал буде

працювати. Відповідно, гуманізм ніколи не був гедоністичним – у пріоритеті завжди був евдемонізм. Наприклад, темам покарань і нагород підданих представниками Відродження приділено чимало уваги [294, с. 138], адже за відсутності інституту поділу влади за верховним правителем все ще залишалися й чималі карні та законодавчі повноваження. І знову правитель мав бути гуманним, під час суду зберігати холонокровність та неупередженість. Керманіч у цьому розумінні захищав би кожного від насилля, ретельно оберігав закони [352, с. 298], був помірним і розважливим, остерігався жорстокості і надмірних покарань, допускав помилування [352, с. 306].

Гуманістичними цінностями пронизана фінансова політика государя. Крістофоро Ландіно стверджував, що керуючи скарбницею, необхідно бути дбайливим та бережливим господарем, чесним та безкорисливим громадянином [244, с. 204]. Джованні Понтано додавав, що у справах державних необхідно остерігатися скнарості, жадібності та жорстокості в розподілі матеріальних ресурсів [352, с. 301]. Проте ці мислителі не стали вдаватися до подробиць матеріального життя держави, на відміну від Франческо Гвіччардіні, який пішов далі і зауважив, що надмірна бережливість в правителі більш огидна, аніж у приватної людини, але й марнотратство в державця огидніше та небезпечніше надмірної бережливості. Відомий флорентієць у своїх «Нотатках про справи політичні та громадянські» (1530 рік) пригадував слова свого батька: «Один дукат у гаманці робить тобі більше честі, аніж десять витрачених» [111, с. 306, 307].

У питаннях управління та призначення на посади «ідеальний керманіч» мав би керуватися лише особистими якостями кандидатів, ставлячи на посади та приближаючи до себе лише найкращих з найкращих та управляючи лише виходячи зі здорового глузду. Призначені на посади чиновники та радники мали б бути віддзеркаленням самого правителя, розділяти ті ж інтереси, що і він сам, тому за необхідне вважалося талант,

чесність, вірність і досвідченість, перевірені безпосередньо государем [352, с. 296]. Служба державі свідчила б про високу гідність та добродієність людини [294, с. 140]. Правителям-реформаторам радилося не домагатися перемін, від яких зміняться не устої, які їм не подобались, а лише персони. Управляти державою потрібно було обмірковуючи, розбираючи, враховуючи кожную найменшу обставину та не боятися небезпек.

У публічних справах управлінцю радили усіяко доводити своїми діями і вчинками те, що влада правителя спрямована не для кого-небудь одного, а для всіх без винятку і «нехай невдячність багатьох не відлякує вас від того, аби робити людям добро» [352, с. 301]. Найкраща влада для народу мала вигляд правління «поміркового доброго мужа», тому треба було робити все, аби хоча б «здаватися добрим».

Джованні Конверсіні де Равенна звертав увагу правителів на те, що серед підданих необхідно усіяко сіяти зерно вченості та письменності: «Якщо б наш правитель про поетів та філософів піклувався стільки ж, скільки про головорізів і грабіжників, нам не довелось би зараз горювати». Керманіч доби Ренесансу завжди мав думати, що і кому обіцяти. Йому належало завжди враховувати обставини та перспективи для обіцяного, бо не існувало нічого ганебнішого, ніж не дотримуватися слова [203, с. 154].

Отже, вихованню государя мислителі-педагоги Ренесансу надавали особливого значення, вважаючи його засобом вирішення низки політичних проблем, здійснення прогресивних перетворень. Багато вони розмірковували про роль науки та культури у виховному процесі. Можна говорити про зв'язок політико-педагогічних творів доби Відродження зі становленням концепції просвіченої монархії в Європі. Оскільки влада в монархіях спадкова, дитина вже від народження «приречена» на посаду правителя, якими б не були її природні здібності. Тому зростало значення виховання, а в його всеперемагаючу силу свято вірили всі ренесансні мислителі.

До монарших дітей педагоги-гуманісти радили підходити з більшими вимогами, ніж до «простих смертних». Вони наполягали на оздоровленні двірцевого оточення, свідомій відповідальності батьків, обмеженні розкішного життя, ліквідації розпусти, недисциплінованості. Педагогічно-аксіологічні орієнтири підготовки правителів включали високу освіченість на основі «*studia humanitatis*», державну мудрість, патріотизм, пріоритет «суспільного блага» і низку моральних якостей.

3.3. Пацифізм, мілітаризм та середньовічна «лицарська ідеологія» у виховній теорії мислителів Відродження

Історію людства завжди супроводжувала мрія про мир, загальну гармонію і добробут у суспільстві. Мрійництво про гегемонію дипломатичних шляхів вирішення суперечок на міжнародній арені над силовими було характерним як для античних філософів і мислителів Середніх віків, так і для представників інтелектуальної еліти європейського Відродження XIV – XVI століть. При цьому співвідношення мілітаристських чи пацифістських поглядів гуманістів визначалися, насамперед, наявністю чи відсутністю лицарських зв'язків і впливів. Тогочасна Європа – плацдарм розвитку лицарської культури, за якої мислителі Відродження могли мати широке коло спілкування і контактів з представниками цього прошарку суспільства. Так, яскравим прикладом того, як міг накладатися вплив батьків з лицарського роду на формування світогляду майбутнього ренесансного мислителя, був Ігнатій Лойола (1491 – 1556) – ідеолог і засновник ордену єзуїтів, поборник Католицького Відродження (Контрреформації). Дослідники, серед яких Ш. Кихле та Р. Басенко стверджують, що Ігнатій Лойола у власній педагогічній творчості випрацював чисельні критерії духовності, що включали, серед іншого, ідеали лицарської культури: дисципліну, тактовність у взаєминах (особливо, чоловіка з жінкою), надійність, слово честі, гідності в суспільстві [192, с. 14]. Лицарська

ідеологія, без якої була б неможлива елітарна освіта у Пізньому Середньовіччі, вимагала від керманича примату дії над словом, соціальної участі та ініціативи, мужності та волі [415, с. 55]. Водночас, вихована у такому дусі особистість – майбутній правитель не мав удаватися до безпідставних агресії, демонстрації власної сили чи впливовості.

Відомими є пацифістські трактати Еразма Роттердамського, Йоганна Авентіна, шванки Ганса Сакса, де автори зверталися з закликом об'єднати зусилля світових лідерів проти війни, виключивши назавжди її із зовнішньополітичної практики.

Варто відмітити, що мислителі європейського Відродження методи «м'якої руки» застосовували не лише до виховання дітей, а і до управління країною. Оскільки, як зазначалося раніше, гуманісти вбачали у державцях «Перших вчителів» для власних підданих, культивування ненасилля у небезпечній Європі доби Пізнього Середньовіччя логічно відбилося на їхньому вченні про «ідеального правителя». Ще Кристофоро Ландіно, згадуючи про Донато Аччайуоллі, зазначав, що той «умиротворив бунтарів власними розсудливістю та авторитетом відомої справедливості, так що багаторічні усобиці перестали буяти» [244, с. 201].

Джованні Понтано в праці «Державець», призначеній герцогу Калабрії Альфонсу, для уникнення війни радив бути щедрим і поблажливим: «Щедрий державець і ворогів зробить друзями, і чужих – близькими, і невірних – вірними ... навіть тих, хто живуть в інших країнах, він змусить любити себе ... того, в кому ми бачимо доброту, ми всі любимо, поважаємо, приймаємо за Бога» [244, с. 200]. Дж. Понтано продовжував, що боротися потрібно за народну любов: «ніхто не потребує меншої військової сили, аніж той, хто користується всезагальною любов'ю» [352, с. 296]. «Воювати» за любов радив саме так, аби люди бачили, що правитель радіє їхнім успіхам і горює від невдач.

Такими були ідеї вихідців із континентальної Європи, країни якої протягом зазначеного періоду не встигали відновитися від одних військових конфліктів, як потрібно було розпочинати інші.

Представники Північного Відродження, серед яких Еразм Роттердамський, Ганс Сакс та Йоганн Авентін, гнівно засуджували війну, закликали людство об'єднатися проти війни та виключити її із зовнішньополітичної практики [8, с. 247]. Ідеї, викладені гуманістами творах, будучи частково утопічними, незмінно залишаються актуальними у наші дні, особливо, за умов розростання театру локальних бойових дій у світі й в Україні.

У зв'язку з цим зупинимося на поглядах мислителів Північного Відродження (XVI – початок XVII століття) про проблеми війни та миру, визначимо їхні ідейні витoki та філософське обґрунтування, зв'язок із гуманістичною ідеологією та християнською традицією в таких пам'ятках філософсько-педагогічної творчості мислителів Ренесансу, як «Скарга миру, звідусіль вигнаного і скрізь закатованого» [450] та «Похвала дурості» [453] Еразма Роттердамського; шванки Ганса Сакса «Розмова богів про міжусобиці у Священній Римській імперії» [107] та «Сатана не пускає ландскнехтів у пекло» [108]; вступ до «Баварської хроніки» Йоганна Авентіна [2].

Інтерес зазначених мислителів до досліджуваної проблеми не був виключно академічним чи творчо-літературним: він був обумовлений складністю міжнародної ситуації в Європі та потребою визначення актуалітетів освіти правителя. Усю першу половину XVI століття тривали італійські війни між Францією, Іспанією та німецькими землями. У свою чергу, серед роздроблених італійських держав (Республіка Святого Марка, Флорентійська Республіка, Неаполітанське королівство, Республіка Святого Георгія) було відсутнє універсальне розуміння того, як можна вигнати інтервентів, що створило сприятливі умови для розгулу жорстокості, насильства і грабунку багатих апеннінських міст. У той же час, починаючи із

1517 року, Священною Римською імперією прокотилася хвиля Реформації, що призвело до розколу німецьких земель на протестантський північ та католицький південь. Війна між Шмалькальденською та Нюрнберзькою лігами 1546 – 1547 років не залишала місцевих мислителів байдужими до зазначеної проблеми.

На тлі цього не варто відкидати і той факт, що ренесансна думка завжди органічно поєднувала у собі віру в людський розум, обожнювання гармонійно розвиненої особистості з такими глибоко теологічними парадигмами, як «філософія Христа», мрії про «Едем на Землі» тощо. Саме з цієї причини ми зустрічаємо безліч критики на адресу католицької церкви, які, на думку північнонімецьких гуманістів, зрадили ідеали раннього євангелічного християнства, ставши на шлях розпалювання всеєвропейського багаття розбрату [8, с. 242].

Серед усіх людських недоліків чи не найвизначальніше місце відводилося критиці війни великим голландським гуманістом, лідером «європейської республіки вчених», Еразмом Роттердамським (1467 – 1536). У творі «Скарга миру» Еразм звертався до природи людини. Автор підкреслював, що людська природа – згуртовуюча, миролюбна, позбавлена природних знарядь убивства. Людина нагороджена розумом і мовою – «найкращим посередником для встановлення миру та злагоди» [450, с. 251].

Далі на сторінках роботи ми спостерігаємо аналіз причин та джерел воєн – це релігія, лицемірство влади, соціальна напруженість у суспільстві (бідність). Війни бажають юнаки, переконує нас Еразм, які ніколи її не бачили. «У війні немає нічого святого», вона руйнує звичаї, моральність та людські життя: «чи є щось цінніше за життя людське?» Гуманіст зазначав, що насправді війна вигідна лише злочинцям, які «жирніють за рахунок бід народу» [450, с. 259].

Еразм наводив приклади, коли війна допустима, зокрема проти іноземців, хоч і тут він не зраджував пацифістські ідеали і просив правителів не

забувати про стіл перемовин. Наприклад, Франція уявлялася йому «справжнім християнським королівством»: єдиною, захищеною і багатою державою, якою не була в очах сучасників Німеччина – «розрізнена і пограбована» [450, с. 265].

Небезпека війни як соціального та політичного явища гуманіст розглядав ще й у тому контексті, що вони породжують і спричиняють ще більше конфліктів. Виникає ситуація, коли з однієї війни випливає низка інших. Військові перемоги ж, писав Еразм, надмірно лестять правителям: «...нехай великою шаною відплатять тому, хто попереджає війну, а не починає її» [450, с. 269]. Загалом тема лестоців була актуальною в контексті питання культури миру і ненасилля: «той, хто прислухається до лестоців, втрачає самостійність, оцінюючи самого себе власні вчинки» [352, с. 300].

Міжусобні війни, боротьбу феодалних князів Еразм засуджував, аргументуючи це тим, що вони не відповідають інтересам народу і лягають важким тягарем на нього: «якщо війна неминуча, ведіть її так, щоб тяготи падали на плечі тих, хто не зміг її попередити». «Чи можна насаджувати християнство зброєю?» – так само ставив питання мислитель, критикуючи поширену практику релігійних воєн [450, с. 261].

«Війна не закінчується доти, доки не усунуті всі її наслідки» – наголошував гуманіст, шукаючи способів, як не допустити війни в майбутньому. Еразм Роттердамський пропонував власну формулу «вічного миру»: відмовитися від потреби в грабіжницькому збагаченні правителя, від претензій на чужі маєтки, не допускати появи у правителів марнославства. Відомий голландець допускав «купівлю миру», оскільки був переконаний, що при цьому буде витрачено менше коштів та сил, ніж на війні [453, с. 144]. «Добрий і мудрий господар» мав жити у злагоді з усіма, особливо з сусідами [450, с. 264]. За багато століть тому гуманіст закликав народи Європи до єдності: «весь цей світ – єдина спільна країна для всіх людей».

До проблеми війни та миру звертався і Йоганн Авентін (1477 – 1534) – німецький гуманіст, історик та мовознавець. Ще на перших сторінках «Баварської хроніки» можна побачити ставлення автора до подій у Європі. Звертаючи читача до вивчення античної історіографії, гуманіст вказував на причини кровопролитних антитурецьких воєн: «Кожен, якому довірені країна та люди, дбають лише про свою мзду» [2, с. 218]. Автор описував довгу боротьбу європейців проти іноземних загарбників і доводив її невдачі тим, що у християнському світі, на відміну мусульманського, залишаються безкарними «користолюбство, розгульний спосіб життя і розпуста». Виходом зі стану постійної перманентної війни мислитель бачив у зверненні до геніїв Античності, бо вони «вчать як непостійні, німці, мінливі слава і блиск багатства та влади, як це швидко зникає» [2, с. 219].

В оригінальній формі шванків, повчальних сатиричних віршів, висловлював своє обурення існуючим порядком у Європі Ганс Сакс (1494 – 1576) – поет, драматург, мейстерзінгер та затятий прибічник Реформації у Німеччині. Автор достатньо детально описав тяжкість становища Священної Римської імперії: «справи не вирішувалися, а смутою вся країна була виснажена». Віддавши данину античній традиції, гуманіст описав бесіду античних богів: Юпітера, Марса, Меркурія та інших [107, с. 74].

Протягом описаної гуманістом розмови кожен із римських богів пропонував власний спосіб підняття імперії з руїн: Марс – тотальною війною, Юнона – укладанням династичних шлюбів, Плутос – відкуп золотом, Меркурій – провести суд над винуватцями війни. Г. Сакс багато в чому вторив тезам Еразма Роттердамського, і, цілком очевидно, був знайомий з його працями. Проте автор не вважав за можливе вирішення конфлікту шляхом «купівлі миру», пояснюючи це тим, що цей спосіб не втихомирює агресивності супротивника [107, с. 75].

З нового – у творах знаменитого мейстерзінгера можна зустріти запекле засудження найманих солдатів, якими в досліджуваний період були

ландскнехти. Письменник іронічно підкреслив, що ландскнехтів «сатана не пускає в пекло»: «чекаємо ландскнехтів собі на біду, всі дибки поставлять вони в пеклі» [108, с. 171]. Ландскнехти відомі розбійництвом, грабежами та мародерством.

Виходом із тривалої низки смут і занепаду Ганс Сакс позначив встановлення на німецьких землях республіканського ладу, забутого європейцями з часів Риму: «лише нею можна єдність відродити і світ відновити в імперії священній» [107, с. 79]. Мислитель у своїх сподіваннях також випередив час, тому лише останні десятиліття Німеччина мирно існує завдяки республіканському державному устрою.

На Піренейському півострові відносно мирне життя у XVI – на початку XVII століття призвело до серії суперечок, предметом яких ставали взаємини з сусідніми народами. Апогеєм цього стала «Вальядолідська хунта 1550 – 1551 років», що виникла на фоні насильства і грабунку іспанськими конкістадорами Нового Світу.

Із 1502 року розпочалася масова колонізація Південної Америки іспанцями, яку ще Колумб у власних листах до мадридського королівського двору називав «la Tierra prometida», або ж «земний рай» [199, с. 476]. Католицькі місіонери, надихнувшись переповіданнями мандрівника, у XVI столітті стрімголов кинулися підкоряти обрії Нового Світу. Зрошені на християнському гуманізмові Еразма Роттердамського, вони майже одразу зіткнулися з абсолютно ворожою дійсністю: специфічний спосіб життя місцевого населення, інші звичаї, вірування і культура.

У Вальядоліді дискутували публічно Бартоломе де Лас Касас з Хуаном Хінес де Сепульведою [478]. Диспут був присвячений питанням того, ким вважати місцеве населення Латинської Америки та яку політику стосовно них упроваджувати. Бургоські закони 1512 року не вирішили проблеми, не змогли гуманізувати взаємини між метрополією і підкореними народами, призвели до силової євангелізації та покріпачення аборигенів [220, с. 68].

Такі факти не могли залишати осторонь прогресивну інтелектуальну еліту Іспанії – філософів, педагогів, легістів і богословів. Інтереси корінного населення захищали представники Саламанкської школи (Мартін-де-Аспілікуетта, Джованні Ботеро, Франсіско де Вітторія, Бартоломе де Лас Касас, Томас де Меркадо, Домінго де Сото, Франсіско Суарес) [471, с. 376].

Сьогодні нам відомі погляди Франсіско де Вітторії, зафіксовані у конспектах трьох його лекцій: «Про громадянську владу» (1528), «Про церковну владу» (1531), «Про владу Папи і собору» (1534). Мислитель вчив, що король наділений божественною владою, але може внаслідок неправомірних дій втратити право користуватися цією владою. Законний, але нелегітимний король – важка ноша для власного народу – артикулював Вітторія [301, с. 46].

У контексті пропагування пацифістських поглядів цінними були його лекції «Про індіанців» і «Про право війни». У них він говорив про згубність військових конфліктів для душі християнина; закликав до мирного співіснування народів; до консенсусу в кордонах «всесвітньої республіки», – міждержавної організації, схожої на Організацію Об'єднаних Націй; вважав недоцільним і засуджував насильницькі способи християнізації корінних народів Америки [97, с. 275]. Прибічники Вітторії з Саламанкської школи продовжили вчення наставника і зазначали, що всі люди ідентичні природою, рівні правами на життя і свободу [366, с. 254].

Антиіндіанська фракція (Берналь Діас дель Кастільо та Хінес де Сепульведа) покликала на спогади конкістадорів, які негативно характеризували спосіб життя індіанців, виказували вороже ставлення до колонізаторів, мали культуру насилля тощо [425, с. 320].

Карл V, імператор Священної Римської імперії для встановлення факту того, чи є індіанці нащадками старозавітних Адама і Єви, зібрав у 1550 році у Вальядоліді 15 суддів, 4 монахів і 11 юристів-богословів. Напередодні так званої «хунти» Сепульведа опублікував працю «Про право ведення

справедливої війни з індіанцями», де пропонував європейцям взяти «під опіку» аборигенів, для уникнення пануючого в Латинській Америці канібалізму, людських жертвоприношенню, содомії та інших заборонених Церквою гріходіянь. Варварів, як їх називав Сепульведа, варто було повернути у християнство [154, с. 235].

У відповідь йому Лас Касас доводив людську гідність індіанців у «Короткій реляції про руйнування Індій» (1541 – 1552), називаючи їх вірними, добрими, миролюбними людьми [246, с. 132].

Долю суперечки вирішила заангажованість іспанської правлячої еліти в поєднанні з меркантильними інтересами ідалго в Новому світі. Суперечка у Вальядоліді завершилася поразкою Лас Касаса. Суперечка про співіснування народів 1550 – 1551 років у межах іспанської колоніальної імперії призвели до дискусії серед тодішньої інтелектуальної еліти, що носила характер антиномії, але слугувала прикладом пошуку компромісного рішення у питанні війни і миру.

Інший стан справ був у острівній Англії. Наприкінці XVI століття вона ще залишалася провінційною країною, із низькими темпами урбанізації, рівнем життя, слабо розвиненою економікою і серією соціальних катаклізмів. У той же час у політичній системі Англії другої половини XVI століття остаточно закріпився абсолютизм, було подолано внутрішній розбрат і війни. Усе, чого не вистачало англійському суспільству – це відчуття економічної стабільності, яку тепер могла дати лише успішна експансія Нового Світу.

Якщо б пересічному англійцю початку XVII століття сказали, що його країна лише за 150 років стане наймогутнішою колоніальною імперією світу, у це б не повірили. Справа в тому, що розвиток ранньокapіталістичного укладу в економіці Англії відбувався за рахунок так званого «обгороджування», у результаті якого селяни позбавлялися традиційного джерела існування, поповнюючи ряди пауперів – осіб, повністю позбавлених можливості жити за рахунок власної сільськогосподарської або ремісничої

праці. Зі смертю королеви Єлизавети I «стара Англія» відійшла в минуле. На зміну їй прийшла країна, сповнена скорботи і відчаю тисяч її синів і доньок, які опинилися в стані вигнанців у власній країні [437, с. 26, 27].

У такій атмосфері доводилося жити й Френсісу Бекону (1561 – 1626) – англійському державному діячеві, письменникові та мислителю, який здобув популярність завдяки літературним, філософським і науковим творам. Основними працями Бекона можна назвати «Досліди, або настанови моральні та політичні» (1597), апологія існуючого ладу в формі утопії під назвою «Нова Атлантида», а також такі, як «Новий Органон», «Про користь і успіх знання», що відкрили для світу філософію науки і позитивізм. Відзначимо, що хронологічне поле нашого дослідження здатне охопити лише перший твір. Зазвичай, коли говорять про Френсіса Бекона, то згадують, що він був родоначальником англійського матеріалізму, який послідовно відстоював ідеї матеріалістів-діалектиків Стародавньої Греції – Левкіппа, Демокріта і Фалеса [290, с. 124]. Антипацифістські ідеї, висловлені в творах англійського гуманіста, безперечно, актуальні у наш час.

Основним твором, де зафіксовані філософсько-педагогічні погляди Френсіса Бекона, були «Досліди, або настанови моральні та політичні», що тричі видавалися за життя автора. Перше видання (1597) було присвячено його брату, друге (1612) – принцу Уельському Генрі, а третє (1625) – герцогу Бекінгему. Непересічність адресатів праці пояснює етико-настановчий стиль викладу представленого матеріалу [80].

Перш ніж перейти до аналізу війн, Ф. Бекон одразу застерігав читача від будь-яких дій, викликаних почуттям помсти. Автор засуджував як у приватному житті, так і у справах міждержавних діяння, продиктовані бажанням помститися іншому за вчинене зло: «чому ж я повинен сердитися на людину за те, що він любить себе більше, ніж мене?» [80, с. 361]. Тут ми бачимо цілковито об'єктивний вплив християнської етики на погляди

гуманіста. Отже, бажання помсти за образу або іншу кривду з боку іншої держави Френсіс Бекон відхилив як можливий привід до війни [284, с. 241].

Цікавою видається й така думка мислителя: «Безсумнівно, що найкращі плоди, що принесли найбільшу користь суспільству, надходили від неодружених і бездітних людей, які своїми симпатіями, своїм багатством злилися з суспільством і обдарували його» [80, с. 366]. На перший погляд може здатися, що автор ніби застерігав правителя від династичної дипломатії, оскільки шлюби правителів нерідко викликали боротьбу за спадщину, а сама ідея була породженням Реформації. Однак, вона йшла в розріз із виявленою християнською мораллю у попередньому абзаці. Тому, найбільш вірогідно, що дана думка виплекана потребою Ф. Бекона, як державного службовця, продемонструвати власну прихильність до правлячої «королеви-діви» Єлизавети I [183, с. 268].

У розділі названої праці «Про смути і заколоти» гуманіст шукав причини громадянських війн. Державець, зазначав Ф. Бекон, повинен розуміти, що якщо в державі розповсюджуються «крамольні промови, неправдиві чутки, що несправедливо принижують уряд», потрібно готуватися до можливого повстання. Для того, щоб не допустити його розгортання, автор радив не допускати завчасного насильства, а вести діалог із заколотниками і навіть запрошувати їх зайняти державні посади. Якщо в країні має місце народне обурення, то його причини майже завжди кристалізовані в низькому матеріальному забезпеченні підданих. «Можна сказати напевно, – наголошував Ф. Бекон, – скільки в державі голодних, стільки й готових підняти бунт». Вочевидь, у цій тезі проявляється матеріалістичне бачення природи суспільних процесів науковцем. Серед інших причин виникнення смуту в державі мислитель перераховував релігійні нововведення, податки, часті зміни законів і звичаїв, порушення пільг і привілеїв, моральний занепад, піднесення невігласів або чужинців – помилки, з якими часто доводиться стикатися у сучасному суспільстві [80, с. 381, 382].

Англійський філософ запропонував власну модель попередження внутрішніх конфліктів: недопущення концентрації капіталів у руках небагатих (вплив на погляди процесу «обгороджування»), ведення активної заморської торгівлі (вплив на погляди розуміння потенціалу колоніальної експансії), тішитися надіями на краще майбутнє підданих (у мислителя чи не вперше з'являється теза про необхідність ідеологічної «обробки» населення). Якщо ж конфлікт неминучий, Бекон пропонував завжди мати при дворі талановитих воєначальників, готових у мить знищити заколотників [284, с. 245].

Якщо не противниками, то принаймні конкурентами бачив Ф. Бекон усі оточуючі сусідні держави. Найпершим законним приводом для війни він уважав посилення будь-якого сусіда: «Государі повинні стежити, щоб ніхто з сусідів не ставав небезпечніше, ніж був раніше. Не можна погодитися з думкою деяких схоластиків, ніби справедлива війна можлива лише як відповідь на образу чи напад». Ці слова можна вважати заклик до поновлення англійської експансії на континент, зокрема, до Франції та Іспанії, – традиційних європейських конкурентів Англії у Середні віки та в ранньомодерну добу [490, с. 159].

Запорукою військового домінування держави є армія, і цю думку видатний англійський філософ не відкидав. Він лише радив, щоб військо було зосереджено на території усієї держави і не було розбалуване жалуванням, нагородами чи іншими подарунками з боку держави. Загалом ідеал беконівської армії – спартанське військо, яке в будь-який час готове захищати інтереси держави лише з патріотичних почуттів. Окрім цього, запорукою величі держави мислитель визначав винятково збройні сили, які повинні переважати в своїй підготовці не кількісно, а якісно: «Багато можна навести прикладів, коли чисельність аж ніяк не відповідала мужності; тому з вірогідністю можна стверджувати, що для величі держави необхідний перш за все войовничий народ» [80, с. 416, 417].

Джерелом могутньої армії автор бачив англійський середній клас. На його думку, ані біднота, ані дворянство не здатні направляти боєздатних воїнів. Саме тому, «народу, обтяженому податками, не бути войовничим і хоробрим», адже за таких умов неможливе існування середнього прошарку суспільства. Війну, як негативне суспільне явище, Ф. Бекон взагалі відкидав. Вона виступала для нього такою ж вправою, якими є фізичні вправи для здоров'я: «періоди мирних лінощів несуть із собою втрату мужності та зіпсованість моралі». Саме міць регулярної армії змушує всіх сусідів прислухатися, переконував Бекон, наводячи приклад Іспанії, де боєздатна армія існувала багато десятиліть поспіль [80, с. 418].

У питаннях колонізації мислитель пропонував не вести війн із корінними народами, а «захищаючи їх, частіше посилайте їх у метрополію, аби вони спостерігали там порядки, більш досконалі, ніж їхні власні, а повернувшись, хвалили їх». За своєю сутністю ця пропозиція співпадала з ідеями, висловленими в Іспанії під час «Вальядолідської хунти 1550 – 1551 років», а позитив її втілення англійськими колоністами протягом наступних ста років, як відомо, буде мати колосальні наслідки для подальшого історичного розвитку Північної Америки [284, с. 243].

У підсумку зазначимо, що Ф. Бекон, як один із найвидатніших англійських гуманістів, на зламі XVI – XVII століть запропонував альтернативну мілітаристську модель розвитку Англії, держави, яка перебуваючи серед могутніх міжнародних гравців, повинна була вибороти власну велич, могутність і «місце під сонцем». Запорукою успіху «Туманного Альбіону» мислитель бачив міцні збройні сили та внутрішньополітичну стабільність у державі. Забезпечити це повинен був правитель –+ тому йому мислитель надавав відповідні рекомендації.

Педагогічні ідеї С. Оріховського йшли в руслі середньовічного лицарського виховання, яке також вартує аналізу в контексті пацифізму і мілітаризму в підготовці правителів. «Наша воля потребує для свого захисту

не титул, а лицаря» [330, с. 24] – такими рядками український гуманіст стверджував, що лише сформована в лицарських традиціях особистість здатна до керування та опіки суспільством.

Лицарська освіта передбачала вікову періодизацію виховання і навчання дитини. Перші сім років дитина виховувалася в сім'ї, наступні – під патронатом лицаря. З того моменту дитина вважалася почесною слугою наставника у званні пажа або валета. Він вчився стриманості і терплячості при виконанні дрібних доручень: «Беззастережно підкоряючись своєму патрону, він, водночас, і сам вчився керувати: він постійно зберігав глибоке мовчання і говорив лише тоді, коли до нього зверталися із запитанням [381, с. 39].

Окрім чисельних обов'язків по господарству, слуга-аристократ мав змогу набувати соціального досвіду: знайомився з впливовими людьми, слухав історії про далекі країни, дізнавався про особливості полювання, селекції та дресування тварин тощо [79, с. 376]. Лицарське виховання, ідеї якого використовувалися гуманістами для підготовки «ідеального правителя», серед іншого, не практикувало тілесних покарань. Лише при переході до наступного ступеня – зброєносця, при отриманні шпаги юнак отримував ляпаса по щоці як нагадування, що віднині він – дорослий чоловік, член суспільства. У випадку війни зброєносець брав пасивну участь у битвах: слідкував за патроном, міняв зброю [79, с. 376]. Жахи бою також мали виховний ефект у ставленні до війни майбутнього сеньйора.

Куртуазність лицарського виховання, культивування особливого ставлення чоловіка до дами, дитини чи простого беззахисного також мали великий соціальний ефект, пролонгований на майбутні роки у королівській (сеньйоріальній) політиці.

Таким чином, європейська суспільно-політична думка активно пропагувала ідеї пацифізму. На думку мислителів, мир і згода були головною засадою гармонійного життя суспільства і держави в цілому. Внутрішні

конфлікти, вчили гуманісти правителів, можна було попередити завдяки нівелюванню негативних економічних, суспільно-політичних явищ у державі. Наскрізною педагогічною ідеєю, яка була здатна виховати в правителі людинолюбство та дипломатичність, стала традиція лицарського виховання.

3.4. Фізичні, трудові та естетичні складники підготовки державця

Ренесансна філософсько-педагогічна думка розробляла не лише ідеї морального виховання особистості, а й фізичного, естетичного і трудового. Ці напрацювання були зайвим підтвердженням того, що «ідеальний громадянин» та «ідеальний правитель» – уособлення всебічно і гармонійно розвинених особистостей.

Так, Ф. Скорина неодноразово повторював ранньохристиянський тезис «Пребывати... во делании руками своими» [406, с. 118]. Любов до праці повинна формуватися у представників усіх станів суспільства, навіть правителям. Узгоджуючи приклади з Біблії та античної історії, він наводив приклади героїчних вчинків, що скоєні на благо людей і наполягав, що лише праця здатна призвести до особистісного і, як наслідок, суспільного поступу.

Ф. Скорина дійшов висновку, що якою б не була великою роль розуму в поведінці особистості, значний вплив на її вчинки мають почуття, пов'язані зі світом матеріальним. Прекрасне, естетичне філософ асоціював із обґрунтованими етичними категоріями, а зло і аморальність утворювали синонімічний рядок з «жахливим», «бридким», «мерзенним». Він рекомендував всім використовувати можливості мистецтва у вихованні: «Детям малым початок всякое доброе науки, dorosлым помножение в науце, мужем мощное утверждение ... тело пением веселит, а душу учит» [406, с. 17].

Ще одне властиве ренесансному – увага мислителів красоті тілесній. Стверджуючи, що мудрість не лише «ліки душевні», а й «ліки тілесні», він

фактично підводив до думки про необхідність організації фізичного виховання і його зв'язку з розумовим і моральним розвитком [201, с. 42, 43].

Інший мислитель, Марсіліо Фічіно у власному евдемоністичному пошуку виводив ренесансну формулу «тілесної досконалості»: «Благо тіла – це сила, здоров'я і краса» [302, с. 223]. Безумовно, що праця і вправлення в даному випадку слугувала необхідною умовою. Гуманісти вважали, що все, що досягнуте або збережене в результаті тривалої трудової активності, приносить людині набагато більше задоволення і є ціннішим за те, що дісталось випадково. Цьому ж вони вчили і правителів, зокрема, Джованні Понтано у своєму «Государі» [352, с. 296].

Мотивацією до праці вважалася слава: «Величі та шани зазвичай бажає кожен, адже це кидається в очі, але те, чим вони даються, яким клопітом, працею, труднощами і небезпеками – приховано і непомітно» [111, с. 274].

Приклади ренесансні мислителі черпали як з античних зразків, таких як Александр Македонський, християнської імагографії (Образ Ісуса у Біблії), так і реального життя. Щодо останнього, варто згадати характеристику Донато Аччайуолі, яку йому посмертно дав Крістофоро Ландіно (1424 – 1498). Аччайуолі для Флоренції був справжнім прикладом «Філософа на троні»: окрім того, що був Гонфалоньєром Справедливості (правителем міста), перекладав твори Античності, підготував декілька педагогічних праць. У записаній на його похованні Ландіно залишив для нас не лише вичерпну характеристику колеги, а й намагався усебічно описати постать Гонфалоньєра: «До останніх днів життя зберіг тілесну красу» [244, с. 201]. Бюст Донато Аччайуолі і сьогодні прикрашає Палаццо ді Візаччі, історичну будівлю у Флоренції (Додаток Е).

«Ідеальний правитель» повинен був мати міцну статуру. «Витривалість державців у спеку, холод, голод не лише заслуговує схвалення, але й вважається необхідністю» – зазначав Джованні Понтано [352, с. 303]. Якщо ж виникла ситуація фізичного виснаження правителя через тривалий

військовий похід або перевантаження, останній радив відновлювати їх в активному відпочинку – у полюванні чи птахоловстві [352, с. 304]. Таким чином, гуманісти наслідували вчення античних мислителів, для яких духовний і фізичний розвиток людини були нерозривно пов'язані.

У Пізньому Середньовіччі ще зберігається тенденція нехтування тілесним вихованням, проте згадана нами у попередньому підрозділі лицарська ідеологія у підготовці політичної еліти не могла не накласти власного відбитку на виховання фізичне. О. Бутовський, родоначальник вітчизняного олімпійського руху, в творі «Фізичне виховання в Давні і Середні віки» аналізував середньовічні «Зеркала лицаря». Він наводив «сім досконалостей», або «сім пристрастей дворянства», яким вчили тогочасну аристократію: їзда верхи, плавання, стрільба з лука, фехтування, полювання, гра в шахи та написання віршів [79, с. 375].

Мислителі Відродження ж, будучи як правило вихідцями з середнього і нижчого класу тогочасного суспільства, не акцентували уваги на «семи досконалостях» справжнього вельможі. Оскільки ними ані критикувалася, ані пропагувалася така система фізичної підготовки, пояснити це можна було її тенденційністю. Пояснювалося це зародженням нових капіталістичних відносин, де праця перестала вважатися заняттям низів. Італійські міські комуни були новаторами: ставилися вимоги перед освітою міщан, в яких не останнє місце посідали фізичні вправи. Употужнення дистанційних видів зброї (нові далекобійні луки, перша вогнепальна зброя) тепер вимагали не стільки лицарських обладунків і броні, скільки володіння легкою шпагою, вміння влучно стріляти із самопалу, арбалету тощо. Усе це накладало відбиток і на фізичне виховання правителя [79, с. 380].

Гуманісти також були першими «іміджмейкерами» правителів. Вони радили уникати помпезності в образі життя, одягатися достойно, стежити за власною походою і жестами [352, с. 304]. Окремо засуджувалася риторика за її непрактичне призначення, втім мова правителя мала бути тренованою:

«Мова має бути корисною, значущою і переконливою, вражати величчю завдяки своїй твердості» [352, с. 306]. Деякі гуманісти радили правителю стежити за власним естетичним розвитком, вкладаючи власні кошти чи бюджет держави у мистецтва, а також вправляючись у музичному мистецтві.

Так, М. Гусовський зосереджував увагу читачів на естетичному вихованні, адже стикаючись з красою і величчю людина збагачується не менше, аніж від попереднього. Оскільки головним місцем зосередження мистецького життя в Східній Європі тоді ще залишалася церква, мислитель рекомендував робити «...святині привабливішими, бо храмова велич здатна розум недосвідчених просвітляти» [387, с. 83]. Значення надавалося різним видам мистецтва: «Гуслі й пісні чарують і моторошну силу мають» [387, с. 84].

Отже, виховання «ідеального правителя» філософами-педагогами європейського Відродження пропонувалося не лише з позицій морального становлення, а і передбачало фізичний розвиток вихованця, навчання через працю, забезпечення постійної трудової активності, рекомендації щодо мови, ходи, жестів, гардеробу, пропонувалося звертатися до творчого підсилення особистості засобами музики та зображувального мистецтва.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що ренесансна пропозиція до виховання «ідеального правителя», виявлена у творчості європейських філософів-педагогів XIV – XVI століть була сформована під потужним впливом реконструйованих античних ідей. Особливу роль відіграли праці Аристотеля і Платона, з яких гуманісти повсюдно у власних працях використовували концепцію давньогрецької добродетності і аналіз форм правління. Щодо першого, чільне місце в ідейно-теоретичному змісті підготовки представників правлячих еліт Європи відіграли чесноти: справедливість, мужність, щедрість, гідність, стриманість, чесність та інші. Вони ж стали аксіологічним складником плекання майбутніх державців, однією з його цілей. Друге давало змогу мислителям представити власні країни як взірцеві чи навпаки, і вже у цій орбіті випрацьовувати власну схему «ідеального правління» та того, яким має бути правитель і його виховання.

Не менш важливим було науково-методичне опертя гуманістів на давньогрецьку «калокогатію» і «пейдею». Співмірність душі й тіла, що була основою вчення калокагатії, знову пропонувалася гуманістами у власній виховній теорії. Тому, на основі цього ними були випрацьовані вимоги і рекомендації не лише до ціннісно-духовного становлення особистості державця, а і до його фізичного розвитку, естетики і місця праці в повсякденному житті. Поєднуючи це з традиціями лицарського виховання, ренесансні автори виводили в окрему періодизацію підготовки «ідеального правителя»: спочатку в сім'ї, а потім – під опікою впливових і досвідчених наставників, що мали б вчити тонкощам державного будівництва, праці й трудовій діяльності, війні й дипломатії. Потужного впливу зазнала філософсько-педагогічна думка Ренесансу від «Кіропедії» Ксенофонта, з якого мислителі почерпнули стиль викладу виховних ідей, чисельні

рекомендації стосовно формування чеснот, відповідальності, здатності взяти на себе тягоги війни, тонкощі дипломатії та державного будівництва. Стиль напучень і підпорядкування засобів виховання меті – підготовці «ідеального правителя» – ренесансна адаптація античного філософсько-педагогічного спадку.

Утім, гуманізм та ренесансна філософсько-педагогічна спадщина унікальні в ставленні до реалій буття і потуг до їх удосконалення, вона не була продуктом винятково античної чи винятково середньовічно-християнської епохи. Гуманісти пропонували метою підготовки «ідеального правителя» досконалу, високоморальну особистість з високим рівнем духовності, інтелекту, з набором чеснот і характеристик, притаманних цілям виховних практик ранньомодерної доби. Педагогічна герменевтика Відродження передбачала високу організованість, ієрархію, періодизацію і наполегливість у праці, навчанні та грі вихованця, а тому не зважаючи на гуманітарність і класичність ренесансного виміру в ньому простежувалися рекомендації до фахового становлення особистості правителя, забезпечення його готовності до вирішення складних ситуацій в економічній, соціальній, культурній, політичній, мовно-етнічній, дипломатичній і військовій сферах життя. Ще однією зі складових аксіології філософів-педагогів Пізнього Середньовіччя в питанні підготовки підростаючих можновладців, було «загальне благо»: автори настанов монархам бачили сенс буття не в гедонізмі Античності чи гедонофобії Середньовіччя, а в евдемонізмі (прагненні до щастя), а це передбачало старання не лише для себе, а і для інших – власних підданих і народу. Подібні аксіологічні орієнтири були зумовлені життєвими реаліями навколишньої дійсності та створювали альтернативу середньовічній аскезі з її «сліпим» догматизмом. Відсутність обґрунтованих психологічних критеріїв і параметрів особистості, незнання закономірностей психологічного розвитку людини, діалектики генетично зумовленого і набутого у процесі життєдіяльності дитини, мислителі компенсували

переконанням у важливості походження дитини (шляхетності), у наявності визнаних і видатних батьків. Щоправда, останнє нерідко підводило філософів-педагогів і результати придворних ініціатив не завжди були втішними, але очікувати декласованої системи освіти, масової кампанії щодо виявлення природжених «лідерів» в історичному контексті ще було зарано.

Важливе місце серед ідейно-теоретичних засад підготовки «ідеального правителя» посіли питання війни і миру. Гуманісти навчали жахам війни, переконували у негативних наслідках на конкретних історичних, життєвих чи античних прикладах. Утім, філософи-педагоги не бачили світ виключно космополітичним, а правителя – «беззубим» дипломатом. В окремих випадках і окремими мислителями застосування сили віталосся, і до цього державець мав бути підготовленим також. Окремо наголошувалося на цінності й унікальності людського життя. Наприкінці Відродження іспанські гуманісти навіть ставали на захист поневолених народів Латинської Америки у ході «Вальядолідської хунти», що вчергове свідчило про їхню високоморальність і спроби до якісного переоблаштування світу на засадах людяності.

Імідж правителя – також одна із цілей підготовки правителя. Вважалося, що про це повинен подбати майбутній керманіч самостійно, а тому змалечку йому варто було прищепити ідеали тілесної краси, заборонити нехтувати працею (як це було раніше за середньовічно-католицького ставлення до рутинної праці), вміти красномовно і грамотно говорити, цінувати мистецтво і його діячів, вправлятися у музиці та вести творчо-діяльнісне життя.

Як наслідок, підготовка правителя вимагала освіти для підвищення розумових здібностей, фізичного загартування для посилення витривалості та сили духу, громадсько-політичної підготовки для забезпечення вміння жити серед людей, у тому числі не із власного середовища, поєднуючи власні інтереси з суспільним благом. На допомогу всьому цьому пропонувалася «*studia humanitatis*» як система гуманітарного знання про історію, географію,

політику, філософію, економіку і право громади, якою передбачалося керувати вихованцю. Не дивлячись на збереження християнських впливів на гуманістичну ідеологію, засади формування особистості правителя були суто секуляризовані та світські. Складовими змісту виховання правителя називаємо громадянське, розумове, моральне, трудове, естетичне і фізичне виховання, тобто повністю відповідне концепції всебічно й гармонійно розвиненої особистості.

Насамкінець, у правителі бачили «першого вчителя», який власні особисті якості, риси характеру, освіченість і вихованість буде транслювати на всю державу. Це було одним із пояснень, чому варто було особливу увагу приділити його становленню ще з малих літ. Довгостроковість і відтермінованість суспільного ефекту, ненадійність через низку суб'єктивних чинників дії на вихованця упродовж життя не зупиняли придворних філософів-педагогів XIV – XVI століть пропонувати й упроваджувати на практиці новаторські ідеї виховання правителів, боротися з пануючим на той час невіглаством і зухвальством підростаючих поколінь відомим для гуманістів педагогічним інструментарієм.

Матеріали третього розділу дисертації висвітлено в наукових працях здобувача: 263, 484, 265, 252, 253, 275, 271, 266, 267, 274, 270, 264.

РОЗДІЛ 4. ДОСВІД ПРАКТИЧНОЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ОБРАЗУ «ІДЕАЛЬНОГО ПРАВИТЕЛЯ» В ОСВІТНЬО-ВИХОВНІЙ ПРАКТИЦІ МИСЛИТЕЛІВ І ПЕДАГОГІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Четвертий розділ дисертації реконструював досвід практичного втілення гуманістами розробленої теорії виховання «ідеального правителя». Відновлено і систематизовано політико-педагогічні ініціативи гуманістів при правлячих дворах Європи, виокремлено методи та організаційні форми реалізації образу «ідеального правителя», встановлено рівень ефективності їхньої педагогічної творчості шляхом проведення ретроспективного аналізу продуктів виховної діяльності – сформованих особистостей очільників європейських країн пізньосередньовічної доби. Акцентовано можливості упровадження провідних ідей виховання «ідеального правителя» філософсько-педагогічної спадщини мислителів Відродження у сучасну освітню практику України.

4.1. Політико-педагогічні ініціативи гуманістів при монарших дворах Європи

Прогресивні ідеї мислителів європейського Відродження XIV – XVI століть щодо формування правителя нової якості, «досконалого державця» мали унікальну здатність проникати до королівських резиденцій і впливових родин «нової знаті». До думки філософів-педагогів стали прислуховуватися, їх стали читати і вивчати навіть представники політичного істеблішменту тогочасної Європи, особливо коли інтенсифікувався процес руйнації старої схоластичної освітньої традиції. Тоді існуючий «вакуум» вихователів зайняли гуманісти.

У даному розділі ми підніmemo питання про характер діалогу тогочасної інтелектуальної еліти і влади. Високий престиж бюрократії та привабливість придворної служби сформували специфічну стратегію інтелігенції, яка

бажала потрапити у вузький замкнений прошарок привілейованих осіб, монарше оточення і на практиці втілити власні педагогічні та суспільно-політичні проєкти. Однією із найбільш заманливих перспектив, що відкривалися перед відомими вченими, – стати наставником і вихователем дітей або жінки сеньйора. Інший спосіб заявити про себе освіченій людині в епоху Відродження – скласти так звані «енкомій», традиція яких триває ще з доби Античності. У таких творах, або «восхваляннях» мислителі викладали власне бачення щодо сильних сторін правителя (сеньйора, феодала, покровителя), і де-не-де «вкрапленнями» прописували рекомендації і застереження для забезпечення адресата від згубних вчинків чи негативних для народу рішень. Оди керманічам були потужним зряддям політичної пропаганди і зміцнення державної влади, тому обійтися без красномовства, риторики інтелектуалів влада не могла. Так чи інакше, завдяки подібним акціям гуманісти залишилися в історичній пам'яті Європи, а їхня педагогічна інтерпретація вирішення суспільно-політичних криз мала як теоретичне, так і практичне втілення.

У такому контексті великий інтерес для нас становить літературна пам'ятка східноєвропейської гуманістичної думки «Промова до Сенату Королівства Польського і Великого Князівства Литовського про те, яким повинно бути правління добродійного короля», авторства Андрія Волана (1530 – 1610) [102]. Вона стосується подій династичної кризи в Речі Посполитій 1572 – 1574 рр. після того, як помер король і великий князь Сигізмунд II Август (1520 – 1572). Він помер бездітним і на ньому закінчилася чоловіча лінія династії Гедиміновичей-Ягеллонів. В умовах гострої потреби в обранні нового короля, феодална аристократія королівства прийшла до висновку, що коронувати доведеться іноземця шляхетного роду. Хоч для пересічних підданих було незрозумілим, чому не можна обрати поміж власного народу правителя, така необхідність диктувалася досить

практичними потребами уникнення міжусобиць в середині країни [336, с. 167].

Склалося декілька феодальних угруповань, які пропонували на трон або московських, або західних претендентів, ситуація загострювалася і дійшла апогею в 1573 році на елекційному сеймі, до якого саме і була звернута промова Андрія Волана. Сам Андрій Волан був вихідцем із шляхти, був її послом в сеймі від Ошмянського повіту, до цього працював секретарем Сигізмунда II Августа. Мав юридичну освіту, через це був досить грамотним і писав чисельні твори з теорії права, філософії, теології. У промові він, фактично, бажаючи для країни правителя, не гіршого за попередника, перелічив усі сильні сторони особистості Сигізмунда, запропонував ряд реформ як складників політики нового керманіча, змалював у гуманістичному дусі етико-політичний образ нового короля. Найважливішим для нас є те, що такий король повинен був бути «виплюканим» у спеціальних умовах, процес його виховання розпочинався з малечку, а завершуватися не повинен був ніколи [336, с. 167].

На думку Волана, людська природа схильна не лише до добра, а і до зла, ця особливість розповсюджувалася і на державних посадовців. «Чи ми не знаємо, як багато володарів, з добрими нравами, з часом і за милістю часу робилися поганими, бо не могли втриматися від спокуси розкоші й врешті-решт перетворювалися в людей зарозумілих, пихатих, безжальних ... ще не знаємо людини, яка б не приходила до влади і не перетворилася потім у порочну особистість» [102, с. 65]. Мислитель поставив у приклад навіть попередника Сигізмунда, який був бездіяльним і пасивним в той час, як країна потребувала рішучості, наполегливості. Натомість, більшість державців переймалися чинами і посадами, безконтрольно розкрадали державну скарбницю, думали лише про себе, а не суспільство. Гроші витрачалися на табуни коней, конюхів, кучерів, в той час як війська не були

належним чином забезпечені провіантом і озброєнням, необхідним для відсічі атак ворогів [336, с. 167].

Для правителя, на думку гуманіста, не було нічого «приватного», все життя повинно було бути спрямованим на забезпечення суспільного блага і добродесності в країні. Тому приватне життя короля, на думку Волана (який за останніми дослідженнями був протестантом [143, с. 75]), повинно було дотримуватися правил «законного і священного шлюбу». Він казав: «Хіть перешкоджає розсудливості, осліплюючи очі, не має нічого спільного з чеснотою ... хто звертає всі свої думки та наміри до низьких і огидних, не можуть оцінити піднесене і прекрасне ... моральне зло засліплює розум володарів, спотворює добродесність, грубо порушує справедливість» [102, с. 67].

Король, якого повинен був обрати сейм, мав обрати таку людину, що стане причиною щастя і добробуту всіх людей країни, всіх станів. Це людина, яка: буде захищати закони і звичаї народу, а не керуватися особистими капризами, думати лише про себе; відмовиться від особистих інтересів і підкорить їх суспільним, відстоюватиме справжню свободу і безпеку для всіх [335, с. 169]. У своїй гуманістичній системі якостей правителя Волан багато в чому суголосний ідеям західноєвропейських ренесансних мислителів, таких як Нікколо Мак'явеллі, Франческо Гвіччардіні, Лоренцо Валли, можливо автор навіть був знайомий з деякими із їхніх творів. Подібний ідеал правителя, безумовно, неможливо було відшукати серед наявних претендентів, і в цьому питанні гуманіст реально оцінював ситуацію.

Водночас, необхідність набуття відповідних критеріїв ідеального правління зумовила звернення Андрія Волана до едукативних можливостей королівського двору. Він наголошував, що правителя потрібно виховати відповідно до цих критеріїв, а відповідальну справу доручити чисельним радникам і помічникам. Ті, ж в свою чергу, будучи рівними суб'єктами

педагогічної взаємодії, також повинні були відповідно виховуватися, про що каже цікавий уривок з промови: «Я вірю, що наша держава не зможе подолати негаразди лише розумом, мудрістю, мужністю лише однієї людини, влада на яку звалилася, якщо тільки ви, її помічники, не будете долучені до цієї справи» [102, с. 65]. На королівський двір покладалася величезна відповідальність за виховання короля, а також на політичну еліту, senatorів: «Ви, шановні панове сенатори, повинні виховувати короля, вчити його як сумлінно виконувати власні обов'язки, аби вас не звинуватили у тому, що ви були співучасниками його злочинств» [102, с. 64]. Керманіч повинен був бути навченим і вихованим таким чином, аби його життя і діяльність на троні не суперечила законам держави і Закону Божому: «Жоден страх перед небезпекою і жодна надія на винагороду не повинні стримувати сенатора, який є гідним і відданим спільному благу, людиною, яка сумлінно виконує свій громадянський обов'язок, протистояти корумпованому лихові короля і стримувати його пристрасті розумними порадами» [102, с. 64].

Східноєвропейський мислитель Андрій Волян представив у ході промови на елекційному сеймі власний образ «ідеального правителя», що виник завдяки західноєвропейським гуманістичним віянням, зокрема творчості Нікколо Мак'явеллі, Франческо Гвіччардіні та Лоренцо Валли. Ці ідеї не були відірваними від реальності, були продиктовані умовами і обставинами, що склалися на території Великого Князівства Литовського, а також на основі аналізу переваг і помилок керування державою Сигізмунда II Августа. Аби досягнути бажаного результату, Андрій Волян переконував, що лише спеціально організованим вихованням короля і підданих можна досягти «загального блага» і добробуту в країні.

Перенесемося в Італію, яка справила потужний вплив на східноєвропейських мислителів та Андрія Волана, зокрема. Роль банкірського клану Медічі у Флоренції не знала аналогів, була винятковою, а їхній образ став благодатним для конструкції образу «ідеального правителя»,

експлуатації історичних прикладів з історії Тоскани для демонстрації окрас і вад людської особистості. Масштаб впливовості, неоднозначності цього роду вражає: Клемент VII і Лев X походили з роду Медічі та здобули папські тіари; королевами-консортами Франції були Катерина і Марія Медічі; інші представники роду осілися на чолі, Немурського, Тосканського і Флорентійського герцогств. Монумент впливовому і непересічному клану склав у власній «Флорентійських хроніках» Нікколо Мак'явеллі [288].

Родина Медічі відома заступництвом Боттічеллі, Галілею та Мікеланджело, а флорентійська архітектура до сьогодні вабить туристів. За правління представників Медічі у добу Ренесансу були зведені вілла Кафаджіоло і монастир Сан-Марко, базиліка Сан-Лоренцо, грандіозні палаци-резиденції герцогів тощо.

Початок ренесансному способу життя поклав Джованні ді Біччі де Медічі. Першим з роду він заговорив про необхідність ведення добropорядного життя на засадах гуманізму. Успіх він бачив у наполегливій праці, здоровому способі життя і належній підготовці – спеціально організованому вихованню нащадків роду [116, с. 282].

Одним із посмертних заповідей спадкоємцям від Джованні було плекання у них власної відповідальності, організованості, гуртовності при веденні справ, доброчесності й гідності. Його наступник Козімо наслідував гуманістичній ідеї батька, проводячи політику й ведучи справи в місті. Папа Римський Пій II так згадував про нього: «у нього вдома вирішуються політичні питання... Не називаючись таким, він володіє всіма чеснотами короля» [495, с. 20].

Не дивлячись на всі політичні перепетії, що періодично спалахували в місті, флорентійський уряд Медічі дбав про справедливу торгівлю, розвиток мануфактурного виробництва та чесне ведення банківських справ. Козімо направляв власні зароблені кошти на благодійність і потреби народу. Наприклад, роздавав продукти харчування в голодні роки, за що і отримав

звання «батька вітчизни». Він перетворив власний палац на площадку вченості й мистецтва, активно надаючи творчій інтелігенції власну підтримку і фінансування [235, с. 37].

Феррара – не менш важливий гуманістичний центр доби європейського Відродження, історія якого нерозривно пов'язана з родом д'Есте, який правив Феррарою більше 300 років. У роздробленій Італії впливові сеньйори мали величезні можливості для меценатської діяльності та заступництва гуманістичному руху, вважали це справою престижу. Феррара не була винятком, а тому образ «філософа на троні» тут також був актуальним.

Нікколо III (1393 – 1440 рр.) упродовж власного правління значно употужнив позиції дому д'Есте: ухвалив нове законодавство, реформував адміністрацію, займався благоустроєм свого лену, будував шляхопроводи, палаци і собори. Хоча маркіз був далеким від ідей гуманізму, із власної далекоглядності вкрай вчасно замислився над освіченістю підростаючих поколінь. Розпочав він з власного спадкоємця, у 1429 році запросивши на службу відомого на той час мислителя-педагога Гуаріно да Верону [372, с. 41; 502, с. 182].

Гуаріно забезпечив Леонелло д'Есте ґрунтовною освітою. Уже пізніше останній, прийшовши до влади, позиціонував себе «гуманістом на троні». Він відмінно знався на античній історії, володів латиною і захоплювався літературою, писав нею власні промови і вірші, музиціював і цікавився іншими видами мистецтва [373, с. 47].

Уже на середину Кватроченто виразно помітним було суперництво італійських государів у галузі культури, міста-держави змагалися у тому, хто справді гідний чесноти «величності», тому її досягнення д'Есте вважали за державну політику, хоча витoki цього поняття знаходилися в глибинах Античності [37, с. 26]. Гуманіст Тимофій Маффеї навіть підготував спеціальний трактат про «величність». Хоча це звання в історіографії закріпилося лише за представником клану Медічі –

Лоренцо Величним (Додаток Ж) [135, с. 324], «політика величності» д'Есте свідчила про відданість гуманістичній ідеології та спробам до самовиховання і самоосвіти видатного роду [191, с. 46].

Виховання Леонелло (Додаток К) не було повністю відірваним від середньовічних традицій, тому сучасники відзначали його лицарські чесноти, здобуті змалечку. До Гуаріно спадкоємця вчили військовому мистецтву, залучали до походів. Сам Гуаріно жодним чином не відкидав ані позитивів, ані негативів лицарської підготовки учня [140, с. 63].

Перше, що зробив Леонелло, прийшовши до влади – відкрив у Ферарі світський університет. У сфері містобудування – звів церкву Санта Марія дель Анджелі, побудував госпіталь Св. Анни і перебудував міські фортифікації. Леонелло став взірцем традиції благоустрою Феррари для власної родини д'Есте. Це пояснювало неабияку популярність роду серед підданих. Крім архітектури, заступництва зазнали живопис і декоративно-ужиткове мистецтво [473, с. 13, 14]. Не обходив увагою музику й літературу [127, с. 165]. Усі наступні правителі Феррари після Леонелло намагалися «тримати марку», вчилися протегувати мистецтвам [9, с. 15]. Як наслідок, Феррара перетворилася в «оселю муз» – місто вчених і митців, у епіцентр Відродження і гуманізму. Леонелло спілкувався з представниками творчої інтелігенції не як зі слугами, а як із рівними.

Брат Леонелло, Борсо також залишився в історичній пам'яті італійців як один з найуспішніших правителів Феррари, який зумів перетворити культуру на інструмент власної політики [9, с. 15].

Борсо розвинув усі починання брата, при цьому створюючи власний образ керманіча, відмінного від попередника [386, с. 35]. Хоча Борсо не цікавила слава «філософа на троні», у його політиці простежувалися намагання відповідати суспільним запитам – сприйматися народом справедливим, щедрим державцем, що переймається його проблемами [235, с. 41].

Борсо упорядкував роботу вчених, літераторів, художників, включивши їх у систему державного апарату [9, с. 118]. Не припинялася підтримка освіти, особливо це помітно з постійного дофінансування з герцогської скарбниці університету, заснованого братом Борсо. Університет був запорукою піднесення слави роду д'Есте. Закономірно, що Феррарський університет став одним з передових центрів освіти і науки епохи Відродження [127, с. 168].

Образ «ідеального правителя» в суспільно-політичній думці Франції сягав корінням до італійського Ренесансу, представники якого неодноразово перебували у впливових французьких домах. Не винятком був король Людовік XI (1461 – 1483) – видатний політик епохи, об'єднувач Франції та фундатор тамтешнього абсолютизму, він неодноразово звертався за порадами до іноземних радників [432, с. 183].

Діяльність і політика Людовіка XI описується у свідченнях XV століття: його особистій переписці, королівських ордонансах, хроніках, мемуарах прибічників. Особливий інтерес становить праця «Рожевий кущ війн, складений королем Луї XI для Монсеньйора Дофіна Карла, його сина» – ренесансна писемна пам'ятка Франції кінця XV століття [292, с. 133].

У трактаті містяться роздуми про Бога, душу, смерть, про те, як гідно жити і потрапити до раю, подаються практичні рекомендації та поради. Окрім філософсько-теоретичної складової, описуються методи керування державою: «кого призводити у лицарі», «як будувати відносини зі станами і містами», на що варто звернути увагу державцю у своєму королівстві. Також автор вчить мистецтву війни – «як організувати порядок серед власних підданих», «як впізнати найбільш небезпечного ворога», «як побудувати військо», як ним командувати тощо. Аргументацією морально-етичних настанов для Людовіка XI слугували історія Франції та філософські праці античних авторів [455, с. 78].

Прагнучи дати сину Карлу корисні поради, Людовік XI дав оцінку власному правлінню та змалював образ «ідеального короля», яким він бажав бачити дофіна. Однак не лише найвищі особи королівства переймалися проблемами успішного владарювання. Чудовий політик і дипломат, свідок розквіту і падінь держав, людина близька до Людовіка XI, Філіп де Коммін (1447 – 1511) як ніхто інший зрозумів цінність у справах держави і долях підлеглих особистості правителя.

Гуманіст писав власні «Мемуари» упродовж дев'яти років. Якщо у праці планувалося просто зафіксувати основні факти правління Людовіка XI, то на практиці вийшов повноцінний етико-політичний трактат. Пізніше Коммін визначив виховний елемент у власних спогадах: «...у надії, що не дурні та простаки розважатимуться читанням цих спогадів, але що державці та придворні шукатимуть в них добрі уроки». Чітко визначив автор і аудиторію читачів: «ті, хто править, нехай, ознайомившись з моїми спогадами, або відречуться, або скористаються цим» [200, с. 133].

Коммін не ставив для себе за мету створити цілісний образ «ідеального державця». У «Мемуарах» він постає мозаїкою з розрізнених фрагментів. «Добрий государ», як його називав гуманіст, спершу повинен бути мудрим, саме ця якість відіграє ключову роль. Окрім того, державцю потрібен здоровий глузд, розум і гарна пам'ять. Приклад такого правителя – Людовік XI: у нього гарна пам'ять і саме його Коммін вважав найрозумнішим зо всіх відомих йому керманичів. Глузд і розум, переконує автор, надаються лише Богом, а його найстрашніша кара – залишитись у безпам'ятстві. Акцент на тому, що природа дає розум – характерна риса європейського ренесансного гуманізму [200, с. 40, 259].

Також державцю потрібно вміти гарно, але небагато говорити, приховувати свої почуття. Цінував Коммін працьовитість і вміння правильно розподіляти час між справами державними та розвагами [200, с. 5].

Особливої уваги надано проблемі підбору радників короля. Гуманіст вважав, що ніхто не застрахований від помилок, тому вельми важливо мати біля себе людей добродесних, готових надати мудру пораду. Правитель повинен був зберігати баланс: з одного боку, не дозволяти радникам «правити замість короля», а з іншого – не керуватися завжди лише своєю думкою, прислухатися до інших [200, с. 91, 170].

Далі Коммін наголошував, що «мудрий правитель» зобов'язаний всіма силами підтримувати соціальну гармонію у країні, не допускати смут, конфліктів і самому в них участі не брати. У фіскальній політиці государ не повинен вводити податки без згоди народу, йому заборонено невиправдано збільшувати їх. Зібрані ж гроші гуманіст радить витратити на благо народу: «для охорони кордонів, навіть коли немає війни». У зовнішній політиці гуманіст віддавав перевагу дипломатичним методам боротьби, адже війна приносить лише руйнування і смерть [200, с. 209, 420].

Великий науковий інтерес являє собою тема засобів, якими государю рекомендується вправлятися у політиці. Коммін виправдовував будь-які дії, які можуть мати позитивний ефект для держави і зазначає: «хто від цього перемаже, тому й слава». У цьому мислитель випереджав Мак'явеллі з його тезою «ціль виправдовує засоби». Схвалюються інтриги, підкуп, шантаж, до яких свого часу звертався Людовік XI, адже завдяки ним королівство розширилося й зміцніло [13, с. 48].

Морально-етичний портрет державця також незвичайний. Правитель повинен вірити у Бога, любити його і боятися Суду. Нетрадиційність умовиводів мислителя полягала у тому, що він чи не вперше поєднав розум і віру, що вступало у конфлікт з тодішніми богословськими канонами: «щаслива та країна, де король чи сеньйор мудрий і страшисться Господа, слідує його заповідям». Невідомо, чи дійсно Коммін вірив у такий синтез, чи це було лише актом захисту свого твору від наростаючої цензури інквізиції [200, с. 426].

Окрім Комміна доступ до виховання правителів мали ще низка представників філософсько-педагогічної думки Ренесансу. Джордж Бьюкенен мав змогу двічі долучитися до виховання правителя. Вперше йому було доручено виховання шотландської (згодом – французької) королеви Марії Стюарт: молоду леді навчали мовам, читанню античних класиків і сучасників-гуманістів, навчали співу, поезії і полюванню. Про її освіченість і вихованість континентом ширилися захоплені чутки, тому її згадували в своїх працях також Ронсар, Лопе де Вега та інші мислителі. Через складну долю молодої правительки, а також політичні перипетії в Шотландії завершити навчання престолонаступниці не вдалося, і досить швидко Бьюкенена запросили виховувати в гуманістичному дусі наступного короля Шотландії і Англії Якова I. Королю дали всебічну освіту, у методах виховання мислитель навіть не гребував силою. Натомість, вдалося прищепити у вихованця любов до історії, латини і логіки, а також критичний розум, завдяки якому Яков I отримає визнання як найосвіченішого короля в історії Великої Британії. Бьюкенен залишився радником монарха до власної смерті, тому мав вплив і доступ до вирішення всіх питань в державі [462].

Педагогічну ініціативу залучення до виховання політичної еліти виявляв український гуманіст Станіслав Оріховський у праці «Напучення польському королеві Сигізмунду Августу» (1548 р.). Необхідність написання настанов новокоронованому очільнику держави виникла після того, як у 1526 році османи на чолі з Сулейманом I Пишним зайняли Валахію і впритул приблизилися до українських земель, що перебували під владою Польщі. У 1547 році був підписаний Адріанопольський мирний договір, за яким Угорське королівство було розділено на три частини: західну та північну – під владою Габсбургів, центральну – під владою намісника султана та східну, правителі якої вважалися васалами султана. На черзі була Польща. Антимусульманські заклики вже звучали в промовах гуманіста «Про турецьку загрозу» у 1543 і 1544 роках. Оріховський застерігав: «Однак страх

перед теперішнім лихом примусив мене, щоб напучення до тебе я послав, щоб саме воно нагадувало, в якому місці і в якій небезпеці ми живемо». У сучасних реаліях, коли загроза ісламізму вже не на лінії фронту, а в тилу європейської цивілізації, слова мислителя набувають нової актуальності. Стає зрозумілим, що не зброя і політика «замирення» здатні вирішити проблему, а фундаментальна і ґрунтовна освіта політичного істеблїшменту [331, с. 73].

С. Оріховський відверто піддавав критиці королівських сановників, радячи Сигізмунду II, 28-літньому королеві звернутися до знаних і професійних вчителів: «Александр Великий в такому, як ти, віці вже Фіви здобув, бо вчився наукам у школі Аристотеля». Автор наводив у приклад негативних персонажів (Алківїад, Геліогобал, Сарданапал та інші), які принесли лише смуток і страждання підданам через те, що не мали гарної освіти та вчителів. Оріховський бачив у правителі транслятора гуманістичних ідей на підданих [330, с. 27].

Філософ-педагог визначав необхідність секуляризації освіти: «невже у твоєму королівстві якийсь нероба, що сидить разом з іншими ченцями в якомусь закутні і вигадує та без кінця переказує силогізми, мудріший, ніж ти, якому стільки важливих справ вирішувати доводиться?» [330, с. 48]. Історія знає й інші приклади вкрай релігійних правителів, зокрема російські імператори Олександр I і Микола II – до чого призвела їхня політика, відомо.

С. Оріховський шукав гармонійне співвідношення між похвалою і покараннями вихованця. «Найкращі вчителі юності – труднощі та страх, вони навчать розсудливості та відповідальності», – писав гуманіст. Гуманіст бачив у рідних краях «гімназію справжньої доблесті», пропонував правове виховання і наполягав на чесності у всіх справах короля: «Карою за оману нерідко буває падіння з коня сторч головою» [330, с. 50].

С. Оріховський вчив правителя заступництву освіті та інтелігенції: «так твої піддані ще з дитинства навчатися і справу добре вести, і тебе, мудрого

правителя, слухатися» [330, с. 52]. Окремо засуджувалися жадібність, лихварство, «юнацька легковажність» (блуд, пияцтво, і шаленство). В освіті державця логічно пропонувалося дотримуватися принципу народовідповідності: «насіння, коли у чужу землю потрапляє, втрачає свою силу й часто до іншого виду переходять» [332, с. 184]. У праці «Життя та смерть Яна Тарновського» С. Оріховський висував пропозицію до культивування потреби в самовихованні учнів [327, с. 267].

Анонімний автор «Жалобного віршу по смерті князя Вишневецького» (1585), звертав увагу на фаталізм людського буття, з огляду на який варто вести активне діяльнісне життя: «долі підвладні королі та князі славетні, що багатий, що жебрак, що пани шляхетні» [467, с. 21].

Отже, філософсько-педагогічні погляди мислителів європейського Відродження активно пропонувалися до реального втілення в освітньо-виховну практику підготовки підростаючих представників владних сімей, а іноді – найбільш впливові родини намагалися наслідувати гуманістичним принципам плекання «державця з пелюшок» (Медічі, д'Есте, французькі королі з династії Валуа та інші). Деякі з них мали унікальну змогу працювати придворними вихователями юних престолонаступників чи порадиниками з їх освіти (Гуаріно да Верона, Хуан Луїс Вівес, Філіп де Коммін, Енео Сільвіо Пікколоміні), а деяким довелося обмежуватися лише адресованими конкретним персонам напученнями, які іноді бралися до уваги придворним оточенням і монархами, відшуковуючи в історії країни приклади «досконалого і гідного правління». Підсумки едукативних ініціатив придворних мислителів, результати і ефективність їхньої педагогічної діяльності будуть висвітлені у підрозділі 4.3.

4.2. Методи та організаційні форми реалізації образу «ідеального правителя»

Основним шляхом реалізації на практиці образу «ідеального правителя» є, безумовно, виховання. Інтелектуали європейського Відродження чітко розуміли, що лише виховання з його широким інструментарієм здатне дати життя їх ідеалам держави «загального добробуту» під керівництвом мудрого монарха. Цілком очевидно й те, що вони вже мали напрацьований «педагогічний рефлекс» – потребу в вихованні особистості дитини, і навпаки – для реалізації ідеї «філософа на троні», його вихованням потрібно займатися змалечку. Позитивним було те, що виховання «ідеального правителя» мало чітко визначену мету, коли загалом в Європі питання фахової чи професійної підготовки було відсутнім, гуманісти розпочали зі специфічно обґрунтованої системи підготовки політичної еліти.

Безумовно, не кожна людина народжена правити. Гуманістами це називалося «правління за кров'ю» та «правлінням за вміннями». Сучасною мовою – за правом престолонаслідування та за правом вродженої схильності. Тому і робити даний процес масовим було б безперспективним. Таке виховання мало бути елітарним, індивідуальним і суто особисто зорієнтованим – це основна її організаційна форма для плекання «ідеального правителя».

У контексті епохи потрібно розуміти й методи реалізації образу, тобто виховання. Безумовно, педагогічна думка Пізнього Середньовіччя не мала відпрацьованого наукового апарату. Тому під методами варто розуміти щонайширші дефініції у їх соціальному значенні – способи і шляхи передачі накопиченого досвіду від старших поколінь до молодших.

Наприклад, відповідно до античної традиції візантійці розглядали виховання як глибоку особистісну взаємодію, в якій той, хто дає настанови є не лише вчителем, а й живим ідеалом. При цьому важливо не віддалятися від учня, не бути «Монбланом» в розумінні моделі педагогічної взаємодії.

Педагог, на думку середньовічних візантійських мислителів, має бути другом і колегою, це повинно допомогти організувати взаємовідносини на засадах довіри.

Саме міжособистісні стосунки того, хто вчить, і того, хто навчає, мали стати чинником консолідації та стабілізації інтелектуального середовища. Візантійцями, як і іншими європейськими філософами, вибудовувалася чітка ієрархія вчителів, на вершині якої знаходився «вчитель вчителів», тобто правитель. Так, Дімітрій Кідоніс, виховав чимало осіб монаршого походження (Єлена Палеологіна, Мануїл II Палеолог), теологів, філософів і ораторів (Мануїл Калека, Максим і Андрій Хрисоверги, Мануїл Хрисолор, Георгій Геміст Пліфон, Дімітрій Скаран).

Вчитель вводив учня не лише у світ знань, а і у світ інтелектуалів, що давало змогу поновлювати стан вчених людей. Гуманісти тяжіли до висвітлення інструментальних якостей ідеї виховання «ідеального правителя». Практичні поради до виховання государів намагався дати Егідій Римський у трактаті «Про правління государя». Егідій пропонував періодизувати виховання дитини за трьома семирічками, що говорить про врахування філософами-педагогами постійних виховних впливів на особистість (вік, соціальний статус і походження, сім'я та інше). Перші сім років дитина повинна удосконалювати власний фізичний стан, наступні сім років – формувати ціннісне становлення особистості і формувати чесноти, а останні сім років дитинства – присвятити освіті. Більшу частину трактатів гуманістів посідали питання, які в сучасній теорії виховання мають визначення змінних виховних впливів. Так, інтелектуальному розвитку дитини Егідій Римський надавав важливого значення. Пов'язуючи морально-етичні настанови виховання з управлінням державою, Егідій стверджував, що ті, хто хоче пов'язати власне життя з політикою або військовою справою, повинні вивчати науки про людину та світ у якому вона живе [377, с. 284].

Ф. Скорина значну увагу приділяв засобам і методам морального виховання, а шлях морального удосконалення людини бачив у розповсюдженні освіти серед широких верств населення: «мудрому и безумному, богатому и вбогому, младому и старому, наболей тым, они же хотят иметь добрые обычае и познати мудрость и науку» [406, с. 22].

Навчання дитини пропонувалося починати з раннього дитинства, поволі забезпечуючи мовну підготовку вихованця. З семи років основним навчальним предметом ставала латинська і грецька граматики. Т. Еліот рекомендував вивчати їх паралельно, не затримуючись на заучуванні правил і не звертаючи уваги на деталі й тонкощі. Підкреслюючи прикладне значення граматики, він повністю поділяв погляди гуманістів-попередників. Т. Еліот пропонував швидше переходити до читання античних авторів: Арістофана, Вергілія, Гесіода, Гомера, Езопа, Лукана, Лукіана, Овідія та інших. Граматичний аналіз текстів при цьому повинен лише створити передумови для правильного розуміння їхнього змісту [60, с. 225].

Із чотирнадцяти років починався новий етап навчання. Після нетривалого знайомства з основами логіки передбачалося переходити до вивчення риторики. Далі мали формуватися географічні уявлення про світ і вивчення історії. Історія мала вивчатися за Титом Лівієм, Ксенофонтом, Цезарем, Квінтіліаном, Саллюстієм і Тацитом. Досягнення віку сімнадцяти років відкривало можливість вивчати філософію через «Етику» Арістотеля і діалоги Платона. Окремо вивчалися біблійні тексти, а також християнсько-гуманістичні, такі як «Виховання християнського воїна» Еразма (Додаток Л). З 21 року навчали юриспруденції та загальноанглійському [466].

Включення до переліку загальноосвітніх предметів історії та моральної філософії, акцентування прикладного призначення курсів граматики і логіки, відбір авторів і текстів, що підлягають ґрунтовному аналізу, цілком відповідав уявленням, що утвердилися в ренесансній педагогіці.

Так, читання Гомера було важливим тому, що він – «джерело всього красномовства і всієї вченості», в знанні тонкощів військової справи, мистецтва політики, в умінні обирати друзів і розпізнавати ворогів йому не було рівних. Герої його поем сповнені чеснот, наслідування яких дозволить домогтися слави і пошани. Вергілій не тільки давав різноманітні відомості з сільського господарства, астрономії, географії, натурфілософії, він пробуджував ненависть до тиранії, презирство до скупості. Його «Енеїда» оповідає про благородних, мужніх, проникливих правителів, які жили для блага країни. Читання «Записок про галльську війну» Цезаря було особливо корисним для державних діячів Англії, бо в них можна було знайти поради про те, як вести війну проти ірландців і шотландців, схожих на свевів і бриттів за «дикістю і грубістю» [466].

Вивчення історії, підкреслював Т. Еліот, давало найбільшу користь. Знання причин воєн, особливостей військового мистецтва прославлених воєначальників, форм і способів державного устрою, позитивних і негативних якостей монархів – містить в собі історія. Історія також корисна практично: правитель не буде скутий в промовах ні при виступі в Раді, ні перед великими натовпами людей, ні на прийомах іноземних послів [466].

Принцип практичної користі визначав у Т. Еліота і його ставлення до занять музикою, малюванням, поезією, танцями і фізичними вправами. Він вважав, що дитина повинна бути навченою музиці й малюванню вже хоча б тому, що вони є відмінним засобом відпочинку після напружених занять науками. Музика дає, крім того, уроки гармонії, необхідні в державних справах. Уміння малювати дозволить в майбутньому накреслити креслення військової машини, карту місцевості, воно корисно при вивченні геометрії, астрономії, космографії. Проблемі доцільності танців Т. Еліот присвятив окреме дослідження, що займає шість глав книги трактату (очевидно, сам любив бали і карнавали, популярні в досліджуваний час). У фізичних заняттях, полюванні, стрільбі з лука, плаванні англійський гуманіст бачив

найважливіший засіб виховання державних людей. Постійне навчання виснажує живий дух, послаблює життєві сили людського тіла, веде до хвороб. Систематичні фізичні тренування зміцнюють здоров'я, пробуджують апетит, роблять людину сильнішою і витривалішою, готують його до військової справи [466].

Гуманістичний ідеал всебічно розвиненої людини, що володіє ґрунтовною загальноосвітньою підготовкою і є морально непохитною, міцною фізично і чуйною до краси життя і мистецтва, знайшов, таким чином, в «Правителі» яскраве відображення [116, с. 285].

З усіх виховних прийомів перевага віддавалася похвалі, що створює позитивні стимули в навчанні й прагненні до чеснот. Т. Еліот визнав за необхідне спиратися в процесі виховання на честолюбство, прагнення до популярності, жаги до задоволень, природних для людини. Діти, від природи не схильні до отримання знань, потребують ще більш тонкого і уважного ставлення. Виховання, вважав Т. Еліот, слід починати з вивчення індивідуальних особливостей дитини, визначення його схильностей і бажань, а гнів і жорстокість лише пригнічують волю, притупляють інтелект, відвертають від занять. Жалість, добросердя, м'якість дорослих, свобода – ось те, до чого швидше схилиться дитяча душа. Із них, переконані гуманісти, починався шлях до забезпечення в перспективі самовиховання і самоосвіти вихованця, його «тяги до прекрасного» [60, с. 230]. Це сформувало принцип поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю вихованців.

Т. Еліот надзвичайно уважний до всього, що становить найближче оточення дитини – майбутнього можновладця. Навіть в дитячому віці діти не повинні чути поганих слів, бачити погані жести і вчинки. «Я переконаний, – писав гуманіст, – що в уми і серця немовлят ... під впливом зла може проникнути гріх, який зіпсує їх ніжну натуру і породить плоди дикі, заражені смертельною отрутою». З семи років постійно поруч з дитиною повинен бути

вихователь: літній, шанований і сильний чоловік, який має добре серце і благородні манери. Для занять науками слід віддати перевагу вчителю, який не лише відмінно знає грецьку та латинську мови, а й терплячому, спокійному, врівноваженому за характером [60, с. 231].

Позитивному прикладу в вихованні та освіті Т. Еліот надавав великого значення, не обмежуючи його, до речі, сферою повсякденного спілкування дитини, а визнаючи вплив прикладів, почерпнутих з літературних творів, книг з історії, промов ораторів давнини.

Серед педагогічних ідей С. Оріховського знаходимо твердження про те, що повинен існувати баланс між похвалою і покараннями вихованця. Учень не повинен постійно отримувати похвалу, його вчителі повинні об'єктивно вказувати на його помилки і невдачі. «Найкращі вчителі юності – труднощі та страх, вони навчають розсудливості та відповідальності», – писав гуманіст.

Систематизуючи відомості про теорію і досвід виховання правителів Відродження, зазначимо, що структурно філософами-педагогами передбачалося, по-перше, виховання стійких поведінкових норм змалечку, по-друге, в середньому віці пропонувалося формування емоційно-чуттєвого ставлення до явищ буття на основі прищеплення базових цінностей. Так, Вітторіно де Фельтре бачив у педагогічних вправах, риториці та диспутах можливість самостійного віднесення вихованцями фактів і явищ буття до «гарного» і «поганого», тим самим забезпечивши надійне закріплення античних чеснот і базових гуманістичних цінностей майбутніх правителів. Сучасною мовою така форма організації навчання і виховання може бути аналогією фасилітації. По-третє, систематичність, періодичність, тривалість напучень поруч з практичними вправліннями в державних справах могло дати ефект закріплення здобутих умінь і звичок поведінки, випрацювання власного стилю управління [368, с. 20].

Водночас, існували і загрози потугам гуманістів, тому вони неодноразово вказували на тогочасні вади суспільства, представляючи «правильну»

картину світу та «антиутопію» реальності. Якщо суперечність між цілями виховання і реальними можливостями часто вирішувалася через високий соціальний статус батьків вихованця, а також значну популярність самого вихователя, то власне навчання «правильній політиці», виховання досконалості та формування самовимогливості в правителів часто вступало в суперечку з прикладами з сім'ї, викликало конфлікти зовнішнього характеру (між гуманістами і замовниками їх послуг) і внутрішнього (в думках вихованців). Правителі, навіть отримавши новаторську гуманістичну освіту нерідко ставали «заручниками» оточення, яке такої освіти не мало і власними порадами чи тенденційністю підштовхували керманців на неправильні вчинки, що суперечили ренесансному вченню про «ідеальне правління». Об'єктивно, що й самі вчення гуманістів не завжди враховували всіх реалій правління, тому їх нерідко звинувачували в тому, що вони «вчать усьому, крім того, як керувати державою». Подібні звинувачення, наприклад, пролунали на адресу Хуана Луїса Вівеса, який недостатньо приділяв уваги навчання безпосередньому державному управлінню Марії Тюдор.

Педагоги-гуманісти Відродження не мали чітких методичних праць щодо виховання правителів, але аналіз змісту їхніх настанов паралельно з іншими, непедагогічними творами, а також врахування зафіксованого досвіду дає змогу відтворити методи виховання державців. Якщо пояснити ренесансне бачення змісту терміну «метод» на сучасному рівні розвитку педагогічної науки, то це були, головним чином, освічення і приклад. Оскільки шлях до виховання був невід'ємний від освіти, то саме *studia humanitatis* служили джерелом інформації. Факти, учинки, події минулого, ідеї моральної філософії, життя й реальність, образи античних і міфологічних персонажів (як позитивних, так і негативних) використовувалися гуманістичною педагогікою з однією метою – сформувати, виховати особистість.

Перевага надавалася методам формування свідомості особистості. Зокрема, варто назвати методи дискусії, що нерідко слугували формою для

викладу власних педагогічних думок мислителів; «сократові бесіди», відомі у застосуванні ще в Кіропедії Ксенофонта та Аристотелем при підготовці Александра Македонського; прикладу, що брався з античної літератури чи історії (знаходимо повсюдні покликання на Тіта Лівія, Цезаря, Тацита, Геродота тощо, описані в попередніх розділах). Виховання «ідеального правителя» найчастіше було представлено у формі етичної бесіди, обговорення книг і трактатів минулого. Рідше гуманісти вдавалися до лекцій, адже не всі мали досвід публічного викладання (Вітторіно де Фельтре). Особливої уваги приділяли методам стимулювання діяльності та поведінки, таким як заохоченням і покаранням не в залежності від високого статусу вихованця (метод «м'якої руки») [117, с. 202]. Зухвалим було б сподіватися на свідомість вихованця, тому придворні вихователі ставили високі вимоги до вихователя, а разом із тим – до «вчителя вчителів», правителя. Педагогічна вимога, спрямована на забезпечення доброчесності майбутнього володаря та пригнічення його негативних пристрастей простежується наскрізною лінією в творах майже всіх мислителів Відродження. Разом з тим, у сув'язі зі змістовними компонентами лицарського виховання, періодизація виховання керманців передбачала посилення вимогливості до вихованця, трансформацію його сприйняття в дорослого члена суспільства. За формою такі вимоги часто були порадами, схваленнями, осудами чи натяками.

Для підсилення методичного інструментарію виховання гуманісти спиралися на громадську думку і вміло використовували її у власних педагогічних цілях, демонструючи підростаючим поколінням правителів ті макро- і мікросфери, в яких жили їхні попередники і те, наскільки успішними були їхні управлінські рішення в тій чи тій ситуації.

Гуманісти, що розглядали освіту і виховання як «мистецтво» не гребували методами вправ і привчання, особливо в питанні естетичної, мовної, фізичної і трудової підготовки державця. Підготовка державця до війни, високі вимоги щодо його вправності як воїна-захисника, лицаря,

переконання в єдності розумового і фізичного розвитку особистості, зумовлювало необхідність у постійній практиці вихованців, вправах, тренуваннях тощо. Гуманісти привчали майбутніх політиків до саморегуляції власного життя, вміння відрефлексувати, здатності до емпатії через, перш за все, метод самопізнання. Ф. Петрарка, Д. Конверсині, Гуаріно да Верона водили своїх вихованців за межі міста не лише з метою відпочинку від розумового навантаження, а й для пізнання навколишнього світу, виховання естетичного смаку дітей тощо [117, с. 174].

Окрім цього, М. Монтень був переконаний, що й спілкування дитини з різними прошарками населення своєї держави також матиме вагомі виховні наслідки. Юнак «...повинен дістатися до нутра будь-кого, кого б він не зустрів, – пастуха, каменяра, перехожого; необхідно використати все... бо все, абсолютно все знадобиться... Оцінюючи достоїнства та властивості кожного, юнак виховує в собі потяг до їх кращих рис і презирство до поганих...» [117, с. 200].

Питання про організаційні форми виховання вирішувалися загалом гуманістами неоднозначно. Тогочасна школа здавалася їм непридатною для здійснення програми всебічного й гармонійного розвитку дитини, не відповідає як меті, так і методам ренесансної педагогіки. На ранньому етапі перевага надавалася наставництву, приватному викладанню. Проте були й думки, що дітей краще виховувати в колективах однолітків, можливо, за межами міста й сім'ї, у родичів і друзів. П. П. Верджеріо наголошував, що дітям у колективі буде краще навчатися. Італійські гуманісти, педагогічно осмислюючи цей процес, високо цінували роль сім'ї у вихованні дитини [94, с. 323]. Актуальність питання посилювалася світським спрямуванням етичних ідеалів, протилежних церковно-аскетичним поглядам на сім'ю, коли родинні стосунки розцінювалися як другорядні порівняно з любов'ю до Бога.

Отже, філософи-педагоги Відродження методами виховання правителів вважали дискусії, «сократівські бесіди» у формі етичних диспутів, життєвого та історичного прикладу, лекції й настановлення засобами гуманітарного знання «*studia humanitatis*», метод вправ і привчання, заохочень і покарань та інші. Оскільки освіта в той час була суто елітарною, як і специфіка походження вихованця, виховний ідеал, мета і цілі, то ренесансні вихователі схилилися до індивідуальних форм виховання, відстоювали наставництво як основоположну формулу успішної підготовки державця, підкріплюючи це відомими з історії практиками, висвітленими античними авторами у «Кіропедії» та відомостях про навчання Александра Македонського.

4.3. Здобутки і поразки ідеї виховання «ідеального правителя»

Важливою методологічною складовою дослідження з історії педагогіки і теорії виховання є оцінка і вимірювання ефективності виховної роботи. Доведено, що головною ознакою результативності виховної роботи є конкретні зміни в поведінці вихованця, у його характері, продуктах діяльності, кінцевий стан справ у соціальному середовищі, в якому проживає індивід, ставлення до нього оточуючих, а у випадку з правителем – підданих. З теми дослідження випливає, що основним критерієм оцінювання якості виховної теорії філософів-педагогів XIV – XVI століть повинна бути відповідність підсумків виховання сконструйованому ідеалу правителя.

На початку Ренесансу першим гуманістом, який був долучений до навчання і виховання королівського спадкоємця був Егідій Римський (1246/47 – 1316) – філософ, педагог, теолог, який був відомий завдяки працям з педагогічної етики і християнського богослов'я. Егідій мав посаду архієпископа, а тому і твори його були сповнені духовного змісту. Він був особисто знайомим з Фоною Аквінським і його поглядами, захоплювався творами Аристотеля, що дало змогу випрацювати власну виховну теорію виховання правителя у трактаті «Про правління державців». Високе

положення в ієрарохії церковної влади зробило можливим проникнення Егідія до двору французького короля Філіпа III (1245 – 1271). На прохання короля Егідій присвячував власні твори і наставляв спадкоємця Франції, майбутнього відомого короля Філіпа IV Красивого (1268 – 1314), навіть після власного вигнання в ході авероїстської дискусії.

Егідій повчав богобоязливості, доброчесності, у політиці радив пам'ятати про ціль буття – досягнення небесного Царства. Різко засуджувався гріхи з посиленнями на цитати із Біблії. Володар мав ретельно підбирати персоналії, які планував залучати до державного управління та яким надавати високі посади. Велике значення приділялося нагородам і покаранням як самого вихованця, так і народу з боку правителя [445, с. 150].

Педагогічні потуги мислителя не пройшли без сліду. Так, Філіп IV Красивий залишився в історії як король-централізатор, як тому і вчив у трактаті філософ-педагог. Егідій наголошував, що лише «правління одного» здатне упередити розбрат, «тиранію багатьох» і забезпечити «Царство Боже» на землі. Вихованець, як показала історія, не гребував ані інтригами при дворі, ані вбивствами (наприклад, гоніння на тамплієрів), ані постійними війнами, ані відвертим виступом проти Папи Римського (що стало початком Авіньйонського періоду полоніння Понтифіків), проте зміг присутньо употужнити і централізувати державний апарат [198, с. 182].

П'єтро Паоло Верджеріо (1370 – 1444/45) також приділяв увагу освіті вельможних дітей. Будучи вчителем Убертіно Каррари (1389 – 1407), сина падуанського синьйора Франческо Новелло да Каррари (1359 – 1406), у власній виховній діяльності акцент зробив на ціннісному становленні особистості та на навчанні історії. Гуманіст не сумнівався, що правитель, перш за все, повинен бути вчителем для власного народу, гідним прикладом для наслідування. Тому, він відкрито виступив проти схоластичного виховання, а процес виховання бачив у сім'ї. Мислитель чітко розділяв дітей за здібностями, тому тим вихованцям, що не цікавилися науками, він радив

«готувати їх до війни» і перейматися лише фізичним розвитком [94, с. 323]. Проте, у 1406 році Падуя потрапила під владу Венеції, правління роду Каррара в Падуї перервалося, а правити Убертіно не судилося. Це унеможливило ретроспективний аналіз результатів виховної акції Верджеріо.

Гуарино да Верона (1370/74 – 1460), окрім іншого, був знайомий ще і з творами грецьких мислителів. Будучи знаним перекладачем і філологом, він активно упроваджував в освітню систему міста Феррари ідеї культурно-естетичного виховання молоді. Його методи викладання користувалися популярністю в Італії і за кордоном, що зробило можливим встановлення тісних зв'язків з більшістю найвпливовіших родин Європи. У 1408 році він отримав запрошення від Нікколо III д'Есте: працювати вихователем його незаконно народженого сина Леонелло д'Есте, якого той бачив єдиним, хто має здібності стати наступним правителем міста. Варто зауважити, що вихованцю на той час було 22 роки. Тому ситуація була унікальною – виховувати потрібно було дорослу особистість.

Не дивлячись на це, Леонелло д'Есте постав окультуреним правителем, отримавши якісну освіту в системі «*studia humanitatis*». Пізніше саме його будуть вважати взірцем справжнього «гуманіста на троні». Блискуче знання історії і латинської літератури, хист до написання і виголошення публічних промов, поетизування італійською, гра на музичних інструментах, покровительство мистецтвом – усе це помітно виявляло цього керманіча серед сучасників. Навколо нього утворювалися гуртки вчених і митців, у яких дискутувалися філософські, філологічні, етичні, історичні та мистецькі питання [373, с. 47].

Сприяло цьому етичне виховання учня Гуариною. Підготовка передбачала використання історичних і міфічних прикладів з Античності, спокутування і формування всіх чеснот, що були описані в «Нікомаховій етиці» Аристотеля. Гуарино да Верона переконував, що правитель повинен «споглядаючи красу, формувати в себе усе відповідне їй, а вад уникати і

зненавидіти їх». Вважаючи за необхідне культурне становлення індивіда, яке «набувається щедрістю, безкорисливістю, справедливістю, заслугами перед громадянами, служінням на користь батьківщині, примноженням честі власного роду» [373, с. 49].

Культурна компетентність вихованця мала виражатися через таку чесноту, як «величність», яка передбачала активне сприяння культурному життю народу. «Величність» за Аристотелем передбачала вкладання власних коштів: «витрати на богів, присвятні дари, споруди і жертвопринесення, все, що пов'язане зі святістю, ... спорядити хор або трієру або влаштувати бенкет для всього міста» [371, с. 318].

Зафіксована благодійна діяльність Леонелло відповідала цьому критерію. Леонелло не шкодував грошей на культуру в місті. Він будував нові палаци, фінансував помпезні свята і суспільні проекти, запрошував дороговартісних викладачів із різних галузей знань, створював протекцію архітекторам, інженерам, мініатюристам, музикантам, ткачам, художникам, ювелірам [9, с. 115].

Леонелло засвоїв уроки Гуаріно: «мирним правлінням, турботою про процвітання батьківщини, щедрістю, безкорисливістю можна отримати більше поваги, ніж війною» [9, с. 10]. Результати його правління відзначені громадським добробутом і оживленням культури. Виховні потуги Гуаріно да Верони вважаємо успішними і робимо висновок про те, що виховання особистісних якостей «ідеального правителя» було можливим навіть у старшому віці.

Учнем Гуаріно да Верони був Вітторіно да Фельтре (1373/78 – 1446), якого називали «Сократом свого часу» (Додаток Н). Він не залишив по собі авторських праць філософсько-педагогічного змісту, а популярність отримав завдяки чисельним спогадам про нього його учнів і сучасників [368, с. 5]. У Мантуї гуманіст створив безкоштовну школу, в якій отримали освіту велика кількість учнів з різних куточків Європи. Популярність школи і педагога

зацікавила герцога Мантуї Джанфранческо Гонзагу, який висловив пропозицію наставництва його дітей. Вітторіно тривалий час відмовлявся, і лише обіцянка патрона надати повну свободи дій у педагогічній ниві переконала мислителя. Виховна система Вітторіно да Фельтре також була ціннісноорієнтованою: акцент був на плеканні мудрості, високої моральності та солідарності в особистості. Відоме його поєднання в одному класі як представників клану Гонзаги, так і талановитих вихідців із бідних сімей – педагогічний експеримент, що значно випереджав час. Гуманіст огородив дітей від «дурних впливів» однолітків, у їхньому вихованні наголошував на доцільності стимулів (похвала, провокування почуття сорому). В учнів формували ввічливість, доброту, людяність, працелюбність, цнотливість, засуджували бездіяльність і лінощі [368, с. 22].

Учні Вітторіно з роду Гонзаги поповнили ряди ранньомодерної інтелігенції і політичної еліти усєї Італії. Зокрема, Людовіко Гонзага і Федеріко Монтефельтро стали відомими правителями Відродження, а їхні міста – «витворами мистецтва», потужними культурними і економічними центрами Апеннінського півострова [481].

Папа Пій II (Енео Сільвіо Пікколоміні) долучився до виховання принца Угорщини Владислава Постума (1440 – 1457). Уже закономірно мудрості та доброчесності було приділено ключові інтенції при розробці програми виховання юнака. Проте не втрачалися й інші актуалітети: навчання окремим дисциплінам (історія, моральна філософія, мова і література), тілесний розвиток, належне харчування, уміння грамотно і переконливо говорити [345, с. 339]. Надовго закріпитися на престолі Угорщини Владиславу також не судилося, тому в історичній пам'яті угорського народу він залишився негативною особистістю. Невдачу Енео Сільвіо Пікколоміні потрібно пояснювати з історично-педагогічної точки зору: були відсутніми безпосередній контакт з вихованцем, а напучення носили неімперативний характер. Сьогодні неможливо встановити, чи керувався королівський двір

Ласло V (угорська традиція імені Владислава Постума) рекомендацій, наданих Папою Римським [309, с. 41].

Інша доля була в педагогічній ініціативи Джованні Понтано (1426/29 – 1503) – філософа-педагога Неаполітанської гуманістичної академії, придворного гуманіста тамтешнього монарха Альфонса V Арагонського. Понтано виховував його сина Фердинанда, спадкоємця неаполітанського престолу. Згодом він став відомим завдяки активному залученню і заступництву діячів мистецтва, гуманістів і вчених. Понтано детально і методично наставляв юнака: «нехай невдячність багатьох не відлякує вас від того, аби робити людям добро» [352, с. 301]. Водночас, закарбовані в історії якості характеру Фердинанда не відповідали тій моделі, яку хотів бачити його наставник Понтано: він став жорстоким і недалекоглядним політиком.

Наступним назвемо Хуана Луїса Вівеса. Педагог особливої ролі надавав емоційному становленню державця, розвитку пам'яті та мовлення. Вівес матеріалістично підходив до виховання правителя, засуджуючи схоластичність потестарної імагографії. Однак, його відомі настанови англійській наслідній принцесі Марії були безуспішними. Королева отримала прізвисько «Кровава» за жорстокість та немилість до політичних опонентів. Утім, звинувачувати гуманіста в невдачі було б несправедливо. Марія росла і формувалася як особистість в гнітючій атмосфері батька-самодержця, була свідком його розпутного способу життя і неоднозначних реформаційних процесів у країні [348, с. 30].

Вихідець із України Станіслав Оріховський (1513 – 1566) також спробував засобами педагогічного інструментарію якісно трансформувати життя держави і суспільства. «Однак страх перед теперішнім лихом примусив мене, щоб напучення до тебе я послав, щоб саме воно нагадувало, в якому місці і в якій небезпеці ми живемо» – так ним пояснювалася необхідність підготовки настанов Сигізмунду (Додаток П). Оріховський вчив

монарха не просто слідкувати за освіченістю власною, а й за освіченістю підлеглих.

Станіслав Оріховський не мав можливості безпосередньо виховувати короля. Невідомо чи дослухався Сигізмунд настанов Оріховського, проте варто відзначити його відносно успішне правління: ініціював низку реформ, употужнив обороноздатність країни, подолав міжусобиці та інтриги всередині держави.

Таким чином, широка і масштабна географія ініціатив мислителів європейського Відродження XIV – XVI століть щодо виховання новоєвропейської політичної еліти мала не лише ґрунтовну ідейно-теоретичну базу та напрацьовану програму, а й мала реальні історичні приклади і зразки успіхів і невдач у політичних особах, які ставали суб'єктами педагогічних відносин. Образ «ідеального правителя» як організаційно-педагогічна модель була успішна там, де педагогічна діяльність гуманістів не обмежувалася жодними регламентами, панувала свобода творчості, а також там, де соціальне середовище, в якому формувалися особистості майбутніх лідерів, було найбільш сприятливим для всебічно й гармонійно розвиненої особистості-державця.

4.4. Можливості впровадження провідних ідей виховання «ідеального правителя» європейського Відродження XIV – XVI століть у модернізацію сучасної практики освіти в Україні

Пошуки «ідеальної держави», «ідеального правителя», «ідеальної людини» – не припиняються й досі. Останні два елементи тривалий час знаходились і мають потенціал знову потрапити до наукового поля і предмету педагогічної науки загалом і теорії виховання, зокрема. Актуальність дослідження, на якій наголошено у вступі до дисертації пояснює інтерес українського суспільства до проблеми того, де знайти «ідеальну» кандидатуру до ведення державних справ і керівництва, ставить

до порядку денного особливу його підготовку. Ренесансний досвід, з огляду на це, представляється унікальним, корисним і системно обґрунтованим, хоча і диверсифікованим й «розпорошеним» по хорологічно-хронологічному континууму XIV – XVI століть. Вважаємо за потрібне додатково переосмислити ренесансну ідею й досвід виховання «ідеального правителя» для встановлення можливостей їх упровадження у модернізацію сучасної освітньої практики в Україні.

Сучасні нормативно-правові акти і законодавство у сфері освіти України визначає провідними ідеї всебічного і гармонійного розвитку особистості, що узгоджується із теорією і практикою ренесансного виховання; єдність навчання і виховання в освітньому процесі, як і пропонувалося гуманістами; практикоорієнтованості й життєвідповідності освіти, а подібні потреби в XIV – XVI століттях стали причиною того, що мислителі Відродження запропонували специфічну підготовку до керування державою майбутніх правителів; громадянської спрямованості освіти, яка також була невід’ємною компонентою виховання «ідеального правителя»; гуманізм і демократизм у царині освіти, які власне і були запропоновані в Ренесансі. Разом із тим, долучення українського простору освіти до загальноєвропейського додатково актуалізує потребу в залученні філософсько-педагогічної спадщини Старого світу для оновлення й употужнення вітчизняного едукативного потенціалу.

У сучасному контексті постіндустріальне суспільство потребує не лише особистості «першої особи» в державі, а і загалом потужної системи підготовки лідерів – майбутніх керівників організацій, установ, рухів, підприємців тощо. На виявлення, характеристику, підготовку особливої освітньої траєкторії, методичний супровід виховання, моніторинг ефективності підготовки лідерів повинні працювати всі ланки й рівні освіти, як вертикальної структури (дошкільна, середня, вища), так і горизонтальної (формальна та позакласна / неформальна), адже це вимагалось більшістю з філософів-педагогів Ренесансу. Особливо це викликано потребою в

періодизації виховання «ідеального правителя», запровадженій Егідієм Римським і П'єтро Паоло Верджеріо.

Рівень дошкільної освіти, відповідно до запропонованого мислителями принципу природовідповідності, повинен виявляти, фіксувати і підсилювати лідерські якості дітей. На сьогоднішній день психологічна наука рясніє дослідженнями щодо природи і форм виразу лідерства змалечку, широкому колу зацікавлених осіб можуть бути корисними праці Е. Берна, Т. Бендаса, С. Кові, Л. Кроля, К. Масао, Дж. Максвела, Г. Менгуріана, А. Менегетті, Р. Чалдіні, К. Шульгіної та інших [323, с. 8]. У них, крім загального розуміння закономірностей лідерства містяться чисельні методики і психотренінги з цього питання. Нагадаємо, що гуманісти пропонували перші сім років життя дитини – майбутнього керманіча провести за сімейним вихованням, утім за сучасного соціально-економічного становища важко собі уявити можливість постійного супроводу дитини батьками. Натомість, елементи соціального становлення особистості мислителями не відкидалися, тому виховання дитини в умовах колективу дошкільного закладу освіти вважаємо цілком прийнятною.

Виховання дитини в шкільному віці (друга семирічка за Егідієм) повинне мати суто індивідуальний підхід. З моменту виявлення обдарованої дитини-лідера в дошкільному закладі до її переходу в старшу вікову групу початкової школи повинна бути випрацьована спеціальна, особистісно зорієнтована програма, яка б наскрізно передбачала ціннісне становлення учня. Мова повинна йти не про штучне моралізаторство чи нав'язування ідей доброчесності, а про спеціально створені умови, в яких особистість лідера зможе проявити власний хист, логічні розумові операції, фактчекінг, уважність до співрозмовника для встановлення суспільного консенсусу, осмислення та «інсайтів» тих переваг чеснот, що були обґрунтовані ще в стародавні часи багато століть тому. Подібні технології фасилітації, «сократівських» диспутів ми вже висвітлювали у попередніх підрозділах

дисертації. Привабливість ідеї виховання майбутнього лідера, робить «аванс» для ціннісно-орієнтованого навантаження підготовки зацікавлених осіб не лише з «лідерської фокус-групи», яка може бути сформована експериментально у межах існування будь-якого закладу загальної середньої освіти як окремий клас чи підгрупа.

Синтез християнських моральних принципів із суто гуманістичними цінностями також можуть увійти до програми виховання лідерів, адже лише ініціатива і творче осмислення буття, рішучість і наполегливість, мужність і небайдужість, раціональність і гідність, справедливість і вимогливість відрізняють «ідеального правителя» від пересічної особистості.

У шкільному віці змістовні компоненти навчання, хоча і мають формуватися навколо гуманітарних дисциплін з циклу «*studia humanitatis*», проте в сучасних умовах повинні включати і суто технічні дисципліни (математика, фізика, біологія, хімія та інші природничі науки), які можуть стати в нагоді в різних сферах лідерської реалізації особистості. Зауважимо, що сфера реалізації лідерських навичок у майбутньому не може бути передбаченою колективом педагогів, що створює певні ризики для встановлення результативності специфічної освітньої практики. Саме тому варто враховувати можливу постпрофесійну реалізацію вихованця на керівних посадах, для чого й забезпечується усебічне навчання і виховання учня. Ренесансні автори ставили акцент на мовній підготовці майбутнього правителя (вивчення латини та рідної мови), що в сучасних умовах може бути інтерпретоване як поглиблене вивчення однієї з мов міжнародного спілкування та української. Відповідно до змісту підготовки «ідеального правителя» у XIV – XVI століттях, констатуємо на сьогодні замалу творчо-естетичну підготовку в середній школі, але вправління у красномовстві, музиці та зображувальному мистецтві здатна забезпечити система позашкільної освіти. Єдина відмінність: для майбутніх лідерів така

підготовка є не варіативною, а обов'язковою, що обґрунтовано у творах філософів-педагогів Ренесансу.

Форма здобуття середньої освіти майбутнім лідером – предмет можливої наукової дискусії, адже існує діалектичне протистояння між потребою в «огородженні» вихованця від негативних впливів сучасності (булінг, загрози життю і здоров'ю, психічна врівноваженість вихованця, «тренди» цифрового середовища, наркоманія тощо), потребою в ознайомленні вихованця з сучасним станом суспільства і виробленні його власних ціннісних установок і поглядів на це, а також у потребі до соціалізації особистості (гуманісти вимагали включення державця до різних соціальних груп для забезпечення розуміння й емпатії до всіх підданих). Не дивлячись на все це, філософи-педагоги європейського Відродження при підготовці «ідеального правителя» здебільшого схилилися до суто індивідуального навчання, репетиторства і тьюторства за античними зразками. Водночас, школа Вікторіно да Фельтре демонструвала за можливе і зворотне також [368, с. 24].

Довгострокова системна підтримка обдарованих лідерів, за наведеною схемою повинна употужнюватися та набувати більш фахового, інтелектуально-духовного та соціально-професійного змісту з переходом вихованця в систему вищої освіти.

У випадку, коли є необхідність упровадження ідей виховання «ідеального правителя» філософів-педагогів Ренесансу як елементу освітнього процесу вищої школи, то відзначимо і тут великі потенції до пропедевтики і форсування лідерських начал у здобувачів вищої освіти. Відповідно до критеріїв оцінювання якості освітніх програм у вищій освіті (Додаток до Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затверджених Наказом Міністерства освіти і науки України № 977 від 11.07.2019) [357] освітня програма повинна передбачати набуття здобувачами соціальних, або так званих «м'яких навичок» (soft skills). Оскільки професійна діяльність майбутнього

випускника вищої школи так чи інакше має доступ до керівних посад у будь-якій сфері, то відповідна лідерська підготовка не завадить. Лідерська компетентність – одна із найбільш розповсюджених загальних компетентностей в освітніх програмах України. Тому для її реалізації ми запропонували авторську програму можливого спецкурсу, що може бути включеним до нормативного блоку загальної частини освітніх програм або до варіативного на задоволення індивідуальних потреб здобувачів (Додаток Р).

Дидактична карта дисципліни теоретично спирається на філософсько-педагогічні погляди мислителів європейського Відродження, педагогічно – на сучасні новели щодо теорії і практики імплементації історико-педагогічних досліджень у освітню парадигму (А. Бойко, Л. Ваховський, Б. Год, М. Гриньова, І. Зязюн, С. Клепко, В. Кремень, О. Лавріненко, В. Мокляк, Л. Петренко, В. Примакова, О. Савченко, Л. Семеновська, В. Фазан та інші), а методологічно – на дослідження щодо забезпечення лідерської компетентності здобувачів вищої освіти в різних галузях знань (О. Бабенко [22], В. Карманенко [333], С. Нестуля [323] та інші).

Перспективними вважаємо можливості застосування ідейно-теоретичних засад виховання «ідеального правителя» Відродження в систему післядипломної освіти державних службовців. Державний апарат сьогодні майже в кожній країні критикують за те, що він недостатньо ефективно виконує покладені на нього функції. Це, у свою чергу, свідчить про високу соціальну значущість діяльності державного апарата в сучасному суспільстві. Сьогодні вирішення майже всіх найбільш актуальних проблем суспільства в цілому, окремих груп людей і кожного окремого громадянина, в тій чи іншій формі, прямо чи опосередковано покладено на державний апарат.

Відомими є спроби розвинутих індустріальних країн обмежити роль держави й державного апарату в суспільному житті, але де-факто ці зусилля зупинялися на підвищенні ефективності його діяльності. Резерви тут

надзвичайно значні. І головний серед них – підвищення професіоналізму, вдосконалення, стилю і методів діяльності державних службовців, підвищення їх соціальної відповідальності. Світовою практикою доведено, що інвестиції в людський капітал є найефективнішими. Саме цим зумовлюється нова якість економічного зростання, яка утвердилася за останні десятиріччя в розвинених країнах світу.

На часі – визначення і реалізація широкомасштабної довгострокової стратегії модернізації підготовки державних службовців, її професійної складової. Необхідно сформувані таке середовище, в якому суспільний статус кожної людини визначався б передусім рівнем освіченості, професійного досвіду, здатності застосовувати їх на практиці. Відтак основою стратегічного курсу, його базовим принципом має стати реалізація державної політики, спрямованої на запровадження інноваційної моделі; структурної перебудови системи навчання кадрів, утвердження України як високо інтелектуальної і творчої держави. Стосовно проблем підвищення ефективності й результативності державного управління це означає, що й професійно підготовлені державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування повинні розробляти, аналізувати й реалізовувати державну політику, творчо, ефективно й результативно виконувати управлінські функції, сприяти інноваційним процесам у суспільстві з метою утвердження соціальної справедливості, демократії, забезпечення прав і свобод людини, сталого розвитку на основі світових та європейських стандартів. Принципи гуманізму, ідеали доброчесності, концепція всебічно й гармонійно розвиненої особистості правителя повинні стати ключовими у формуванні місії Національної академії державного управління при Президентові України, регіональних і галузевих закладів підвищення кваліфікації і перепідготовки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування [121, с. 41].

Особливо тяжке становище з професійними кадрами склалося в системі місцевих рад і місцевого господарства. Спеціалістів цього профілю завжди було мало. Позитив рівності у доступі та демократизму при обранні до новостворених об'єднаних територіальних громад нерідко нівелюється не лише відсутністю професійних здібностей їх лідерів, а і просто відсутністю відповідних управлінських навичок, хисту, рис характеру і чеснот, на яких акцентували увагу гуманісти Відродження. Дилетантизм став нерідким явищем. Не дивлячись на великий вибір курсів неформальної освіти, наявність у керівників територіальних громад, місцевих виконавчих комітетів і районних адміністрацій вищої освіти, широкий спектр наукової і белетристичної літератури, присвяченій лідерству, говорити про те, що ми позбулися невігластва і професійної невідповідності займає посадам очільників громад, ще зарано.

Аналіз історичного досвіду показує, що в перехідні, переломні етапи суспільного розвитку, коли політики не в змозі забезпечити швидкі позитивні результати діяльності держави, одним із важливих напрямів роботи управлінської еліти завжди було внесення ідеалів, цінностей політичної системи в повсякденне життя. Це, безумовно, висуває нові вимоги до працівників органів державного управління, з якими держава пов'язує втілення у життя своєї політики, здійснення ефективного функціонування влади.

Хоча наша країна переживає кадрову кризу, яку відверто визнав Президент України В. Зеленський, проте неухильно відбувається становлення ринку праці, без якого ринкової економіки не існує. Подальше формування нової української державності пов'язане із серйозними кадровими проблемами, з перманентним бюджетним дефіцитом, частим реформуванням державної служби, негативною суспільною думкою щодо чиновництва, низьким професіоналізмом і корумпованістю окремої частини державних службовців. Робота з кадрами на практиці (а не на рівні

декларацій і політичних заяв) поки не належить до пріоритетних напрямків. У цілому кадрова ситуація в органах влади поки що перебуває в зоні нестійкості й кризовості. Її позиції серйозно послаблюються такими явищами, як бездуховність, бюрократизм, формальне ставлення до громадян і хабарництво [121, с. 44].

Виняткова роль післядипломної освіти державних службовців визначається передусім відповідальністю за ліквідацію функціональної неграмотності керівників і спеціалістів усіх рівнів влади й управління. Одна із причин відсутності професіоналізму управлінців – відставання суспільних наук від потреб реформування політичної системи, розгортання цифрової демократії, перехід до нових економічних відносин, зміни структури й функцій управління державою і суспільством. Наявний досвід і знання нової плеяди керівників інколи неадекватні реаліям сучасного життя. Післядипломна освіта державних службовців покликана вимушена регулярно у найкоротші строки преорієнтовуватися на нові акценти в підготовці кадрів державної служби у залежності від стратегічної визначеності політичного курсу країни [121, с. 47].

Для уникнення цього ми пропонуємо державній службі, закладам підготовки керівних кадрів зосередитися на забезпеченні в здобувачів загальнолюдських компетентностей, вибудувати освітню систему навколо «*studia humanitatis*», історико-педагогічно, компаративістські підійти до вивчення тої сфери діяльності, до якої вони покликані за власним бажанням чи за запитом суспільства. На державній службі від людини вимагається не лише висока компетентність у конкретній предметній області й технологічні навички, а й особиста організованість і діловитість, порядність і культура, інтелігентність і гуманізм, а отже, серйозна соціально-гуманітарна й управлінська підготовка. У органах державної влади відчувається гострий дефіцит керівників, фахових соціальних і політичних технологів, наявність

великої кількості молодих співробітників без достатнього досвіду державно-управлінської діяльності [121, с. 45].

Сучасне лідерство в державній службі передбачає особистісну сформованість управлінця, володіння необхідними загальнолюдськими компетентностями доброчесності, порядності, фаховими правничими, економічними, соціально-демографічними, географічними, фінансовими, політичними й історичними компетентностями, мати менеджерський хист і вміння застосовувати на практиці технології сучасного керівництва, не гребувати працею (не демонстративно, а для зближення з підлеглими), мати власний стиль і звички у повсякденному житті, скріплені високим естетичним смаком. Останнє необхідне не лише для створення позитивного іміджу держслужбовця, а і з позиції філософів-педагогів про те, що керманич – головний вихователь для власних підданих.

Повторимо семантичний зміст слова «правитель» – той, хто «правильно» вчиняє, тому управління передбачає працю з людьми і для людей. Спеціаліста державного управління повинно вирізняти глибоке розуміння сучасних проблем менеджменту, аналітичне мислення, системні знання в галузі державотворення, правознавства, політології, соціології, економіки, психології, управління, інформатики, орієнтація на нововведення і творчий підхід до власних обов'язків. Ці якості можна сформулювати при збалансованому співвідношенні фундаментально-спеціальних, гуманітарних і загальнокультурних дисциплін, а також при певній організації навчального процесу за допомогою інноваційних технологій, що застосовуються при навчанні дорослих [121, с. 46].

Успішне виконання перерахованих завдань визначає при цьому ще одну пряму функцію післядипломної освіти державних службовців – дослідження теорії й практики державного управління, функціонування державної служби, надання місцевим органам самоврядування допомоги в реалізації сучасних концепцій і технологій управління. Саме так можна буде вести

післядипломну освіту державних службовців з поправкою на випередження, тобто спиратися на найновіші наукові досягнення і в методиках, і в інформаційно-технологічній базі навчання [121, с. 46].

До системи управління всіх рівнів мають прийти висококваліфіковані фахівці нової генерації. Особливо важливо запобігати новим рецидивам непрофесіоналізму й некомпетентності при формуванні кадрового потенціалу, бо кадрова політика виступає як важлива складова політики держави, її головна лінія в сфері підготовки, добору та виховання кадрів. У розв'язанні стратегічного завдання щодо будівництва сучасної держави важливе значення має збагачення, розвиток теоретико-методологічних основ кадрової політики, що нерозривно пов'язано з вдосконаленням системи організації формування кадрового корпусу державних службовців, їхнього навчання, підвищення кваліфікації та становлення як дієздатних професіоналів [121, с. 46].

Надзвичайно важливо робити наголос на можливості просування по службі не лише за результатами роботи, а й навчання та підвищення кваліфікації. Особливо це стосується працівників органів місцевого самоврядування. Адже, саме в системі місцевого самоврядування втілюються у життя закони, реалізуються конституційні права громадян, надається широкий комплекс громадських послуг. Зі своїми турботами пересічний громадянин звертається не до Верховної Ради чи Президента України, а в органи місцевого самоврядування – систему управління, максимально наближену до громадян, систему, що відображає принципи демократичних відносин. Тому, важливо вдосконалювати компетентність працівників саме органів місцевого управління, які представляють політику держави на найнижчому рівні, слід удосконалювати компетентність державних службовців, орієнтуючись на досягнення та прорахунки, що мають місце у світовій управлінській практиці [121, с. 47].

У процесі формування в Україні громадянського суспільства, яке супроводжується встановленням нової моделі державного управління, особливо актуальною постає проблема компетентності та професіоналізму державних службовців, їх здатності до ефективної самореалізації в практичній діяльності на основі спеціальних професійних знань, що зумовлені особистими якостями й компетенцією. Професійна компетентність передбачає не лише результат чи оцінку діяльності людини, але й сам хід її мислення й діяльності; можливі наслідки конкретного способу впливу. Професійна кваліфікація визначається не тільки компетенцією, діловими й особистими якостями, але й колом конкретних питань і проблем, що реалізуються в межах практичної діяльності. У зв'язку з підвищенням професійних вимог до державних службовців усе більшого значення набуває поєднання теоретичної підготовки з уміннями і навичками кожного працівника на кожному робочому місці. Саме тому розвиток системи підготовки державних службовців є одним із головних і фундаментальних завдань у процесі оновлення й удосконалення всієї системи державного управління в Україні [121, с. 48].

Глибокий і переконливий світовий досвід виховання правителя – чиновника – державного службовця, накопичений упродовж багатьох століть і вміло використаний в українських реаліях державного управління, повинен дати очікувані результати. Сьогодні головним завданням для будь-якого державного службовця є служба своєму народові, власній державі, що сприятиме проведенню високоефективних реформ у всіх сферах економічного й політичного життя, глибокій консолідації суспільства й збереження незалежної, самостійної й соборної України [121, с. 48, 49].

Відтак філософсько-педагогічна спадщина Ренесансу щодо виховання «ідеального правителя» може бути застосована у практичній площині як спеціально організована цілісна виховна система, що охоплює різні рівні освіти (дошкільну, середню, вищу); як елемент забезпечення «soft skills»

здобувачів вищої освіти в ході опанування пропонованого нами спецкурсу, що може бути імплікованим у інваріативні та варіативні частини освітніх програм з більшості існуючих сьогодні спеціальностей; у післядипломній освіті дорослих та системі підготовки кадрів до державної служби України.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4

Аналіз політико-педагогічних ініціатив гуманістів при монарших дворах Європи дав змогу стверджувати, що ідея виховання «ідеального правителя» була орієнтованою на реальне втілення в освітню практику Пізнього Середньовіччя. Мислителі-педагоги Ренесансу не зупинилися на теоретизуванні власного бачення елітарної освіти, а всіляко відгукувалися і долучалися до закликів упроваджувати розроблені ними самими критерії досконалості керманіча педагогічними засобами. Нами згруповано ініціативи гуманістів у три групи – безпосередня робота вихователями дітей можновладців; продукування «енкомій» – схвальних текстів на адресу старих або сучасних для гуманістів правителів; сприйняття і трансляція гуманістичних ідей виховання у сімейну виховну практику вихідців із впливових сімей. У першій групі ми проаналізували досвід виховної діяльності Гуаріно да Верони, Джорджа Бьюконена, Хуана Луїса Вівеса, Енео Сільвіо Пікколоміні; у другій – напучення Станіслава Оріховського, Андрія Волана; у третій – виховні новаторства представників клану Медічі, родини д'Есте, французького короля Людовіка XI. Нами охарактеризовано окремі властивості виховної діяльності визначених представників у контексті конкретних історичних і педагогічних умов, в яких імплементалися ідеї античної доброчесності, християнські ідеали в сув'язі з суто гуманістичними тезами особистісної орієнтованості, людяності, культурності тощо.

Доведено, що теоретизування і роздуми ренесансного гуманізму щодо складових, змісту і показників «ідеального правління», «ідеальної держави», «ідеального громадянина», «ідеального правителя» у практичній площині знаходили втілення виключно в педагогічній практиці, а конкретно – у глибокому переосмисленні суспільно-політичного ефекту і потенціалу виховання. Еволюційний шлях розвитку людства, заперечення революційності, утвердження примату освітньої діяльності над насильницькими методами забезпечення «загального блага» – характерна

особливість ренесансної перцепції соціальних інститутів і законів, що може бути сформульованою тезою про «педагогічний рефлекс» філософсько-педагогічної спадщини мислителів європейського Відродження.

З огляду на неоднозначність і відмінність історично-географічних і політичних умов, у яких займалися філософсько-педагогічною творчістю представники Ренесансу, способів і джерел інтерпретації ренесансної ідеології, ступеню затребуваності й актуалізації гуманістичних ідей, а також доступу до владних персоналій і соціального статусу придворних вихователів, різнилося їхнє ставлення до природи лідерських якостей особистості. Одні були переконані у винятковому значенні шляхетного походження дитини, а інші – висували прогресивні ідеї вродженої схильності до управління людьми та їх групами. Так чи інакше, визначено, що особистісний, індивідуальний підхід був визначальним у освітньо-виховній практиці гуманістів, що пояснювалося відвертим елітарним характером і специфікою педагогічної задачі, яку ставили собі мислителі.

У XIV – XVI століттях зарано було говорити про методичний апарат чи конкретні організаційні форми виховання «ідеального правителя», проте вони були інтуїтивно випрацьовані представниками філософсько-педагогічної спадщини означеного періоду. Встановлено, що взаємовідносини вихованця з вихователем мали ґрунтуватися на засадах довіри (суб'єкт-суб'єктні зв'язки), процес виховання правителя мав мати чітку періодизацію за семирічками (відповідно до положень вчення Егідія Римського, одного із перших ренесансних гуманістів), виховання було тісно «сплетеним» з навчанням (сучасне визначення освітнього процесу), зміст виховання містив чітко визначені компоненти (морально-етичне, мовне, громадянське, історичне, фізичне, трудове, естетичне та інше виховання), увага до оточення, зовнішніх і внутрішніх чинників виховного процесу (духовний стан особистості, а також впливи оточення, сім'ї і однолітків), встановлення чітких правил застосування покарань і заохочень, надання

переваги методам освічення («сократівські бесіди», диспути, обговорення філософських праць – методи, схожі за описом у працях мислителів на сучасні методи фасилітації) і прикладу (установка на те, що правитель є прикладом для всіх підданих – «вчитель вчителів»), педагогічна вимогливість до самих себе (самоконтроль, саморегуляція, професійне самовдосконалення). Саме тому констатуємо, що наведені ознаки педагогічної діяльності мислителів на ниві «плекання державців з пелюшок» мали чітко визначений алгоритм, загальні риси, що відносять філософсько-педагогічну спадщину Відродження до зразків освітніх систем, які наближені до сучасних.

Обов'язковим елементом дослідження вважаємо встановлення ефективності запропонованої гуманістами ідеї виховання «ідеального правителя». Відповідно до цього, простежено здобутки і поразки мислителів-педагогів європейського Відродження в питанні підготовки майбутніх керманців. Визначено, що головним продуктом виховної діяльності ренесансних педагогів політичних еліт була сформована особистість правителя та її особистісний і політичний портрет, що залишився в історіографії (імагографії та ахонтографії). Констатовано, що ідея і практика виховання правителів мала чисельні успіхи (Егідій Римський – Філіп IV Красивий, Гуаріно да Верона – Леонелло д'Есте, Вітторіно да Фельтре – Людовіко Гонзага і Федеріко Монтефельтре та інші), але були й зворотні приклади – учениця Хуана Луїса Вівеса Марія Тюдор, виученик Джованні Понтано Фердинанд Арагонський, вихованець П'єтро Паоло Верджеріо Убертіно Каррара не домогся встановлення власної влади (його подальша доля невідома), як і Владиславу Постуму, учню Енео Сільвіо Пікколоміні. Так чи інакше, з огляду на обмеженість можливостей до втілення всіх творчих задумів гуманістів і засилля клерикальних пережитків та зовнішніх чинників виховання у XIV – XVI століттях, вважаємо досвід практичної імплементації образу «ідеального правителя» корисним і таким,

що може бути упровадженим у сучасну виховну практику національної системи освіти за умови приведення у відповідність сучасним новелам і актуалітетам постіндустріального суспільства.

У контексті останнього нами актуалізовано можливості впровадження провідних ідей виховання «ідеального правителя» європейського Відродження у модернізацію сучасної практики освіти в Україні. Так, придатною до проведення педагогічного експерименту з підготовки лідерського резерву України вважаємо системний відбір схильних до лідерства дітей (дошкільна ланка і початкова освіта), підготовку (середня школа) і удосконалення (вища школа) у окремих фокус-групах чи безпосередньо у формі індивідуального навчання, пропагованого мислителями Ренесансу. Інший шлях – запровадження елементів (спецкурсів, проєктів, неформальної освіти) з лідерства на засадах теорії формування особистості «ідеального правителя» доби Відродження. Акцептовано потенціал реконструкції та ретрансляції в сучасну освітню практику вчення гуманістів для формування і удосконалення лідерських, управлінських та інших «soft skills» здобувачів освіти.

Окрім загальної освіти, обґрунтовано необхідність використання засад підготовки «ідеального правителя» у філософсько-педагогічній спадщині мислителів XIV – XVI століть у сфері підготовки і перепідготовки кадрів до державної служби, місцевого самоврядування, галузевих організацій і установ. Актуальність ренесансного вчення, опора на загальнолюдські цінності й гуманітарне знання, вимогливість до особистості управлінця, наявність українських історико-педагогічних прикладів з проблеми відкривають нові горизонти для подолання «кадрового голоду» в країні, для інтеграції України до світового гуманістичного європейського виміру, для професіоналізації і подолання дилетантства у владних організаціях держави.

Матеріали четвертого розділу дисертації висвітлено в наукових працях здобувача: 258, 262, 255, 272.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дослідженні розкрито ідейно-теоретичний зміст та досвід практичної реалізації виховання “ідеального правителя” у філософсько-педагогічній спадщині мислителів європейського Відродження XIV – XVI століть, окреслені перспективи їх впровадження в освітню практику України, а також підготовку державних службовців в Україні, що дозволило нам дійти наступних висновків:

1. Обґрунтовано джерелознавчі, історіографічні та теоретико-методологічні засади дослідження. Джерельну базу дисертації погруповано на різноманітні за жанрами твори гуманістів епохи європейського Відродження, фемінноорієнтовані праці про виховання “ідеальної правительки”, епістолярні джерела, вторинні історичні джерела (свідчення), праці попередників і наступників мислителів Відродження, соціально-утопічні, гомілетично-інтелектуальні твори. Проаналізовано історіографію дослідження питання формування образу “ідеального правителя” в епоху Ренесансу та констатовано, що філософсько-педагогічна думка XIV – XVI століть розглядалася під різними кутами вітчизняної і зарубіжної ренесансології у залежності від актуалітетів дослідників і тих історичних реалій, в яких проводилися наукові розвідки з проблеми. Зокрема, у фокусі уваги історичного, соціокультурного і філософського дискурсу науковців знаходилися питання революційності чи консенсусу з християнською традицією соціально-політичних і організаційно-педагогічних ідей мислителів означеного періоду. Не менш важливим було вивчення власне історично-педагогічних предикатів проблеми, яке засвідчило порушення питання про існування в ренесансній філософсько-педагогічній думці виразної ідеї про окреме, спеціально організоване виховання політичної еліти. Водночас, констатовано відсутність ґрунтовного і системного історико-педагогічного дослідження ренесансно-педагогічної ідеї виховання “ідеального правителя”.

Визначено теоретико-методологічні засади дослідження, що дали змогу досягти поставлених завдань дисертації. Епістемологію історико-педагогічного пізнання філософсько-педагогічного феномену, визначеного предметом дисертації забезпечили такі підходи: системний міждисциплінарний, історико-педагогічної компаративістики, структурний, функціональний, синергетичний, парадигмальний, герменевтичний, цивілізаційний, стадіально-формаційний, антропологічний, феноменологічний, гетеротетичний, а також методологічний діалог логічного та історичного підходів. Підібрано і долучено у хід дослідження систему загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, що спиралися на розроблений комплекс принципів наукового пізнання ідеї виховання “ідеального правителя”, висунутої понад 400 років тому. Висвітлено визначення основних елементів категоріально-понятійного апарату дисертації.

2. З’ясовано історичні та педагогічні передумови диференціації філософсько-педагогічної думки європейського Ренесансу про виховання правителя. З-поміж детермінант про виховання політичної еліти виявлено ідеологічні (десакралізація монархічної влади; прирівняння владної персоналії до звичайної людини, але з особливою місією, визначеною Богом; погляди Августина Блаженного, Ісидора Севільського, Фоми Аквінського та інших на природу держави і влади; поява у Пізньому Середньовіччі куртуазної світської культури), соціально-політичні (демографічний спад і епідемії, природні лиха; одночасна централізація і дезінтеграція; протистояння монархів з Католицькою Церквою, і потреба в обґрунтуванні переваг власного правління; панування правового плюралізму спричиненого феодалізмом і підвищення соціальної значущості й авторитету централізованої одноосібної влади; війни і міжусобиці), господарсько-економічні (станове суспільство і різні фінансові можливості у кожного зі страт у специфічній організації навчання і виховання підростаючих поколінь;

зміцнення непривілейованих верств населення, поява фінансових кланів, вузького кола інтелектуальних еліт; збільшення ролі найманої праці тощо). Усе це створило сприятливий ґрунт для визрівання на початку Відродження думки про необхідність формування політичної еліти педагогічно доцільними засобами виховання.

Простежено, як із появою ідеї виховання “ідеального правителя” одночасно сформувалися різні політико-педагогічні напрями філософської думки XIV – XVI століть. Зумовлено це було тією соціальною та особистісною дійсністю, в якій жили і творили філософи-педагоги Ренесансу. На основі аналізу регіональних особливостей уявлень про “ідеальну державу”, “ідеального громадянина” і, відповідно “ідеального правителя” виокремлено й охарактеризовано особливості таких напрямів: пополанський (бюргерський) демократизм громадянського гуманізму Флоренції; шляхетний автократизм Мілану та Англії, магнатський олігархізм Венеції, монархічний етатизм Франції, Іспанії та Неаполя. Вагомим і актуальним доповненням соціокультурного континууму і поглядів мислителів Ренесансу став огляд вчення гуманістів про підготовку жінок-правительок, що засвідчило цивілізаційні зрушення ренесансної політико-педагогічної антропології від середньовічно-догматичного до ранньомодерно-інноваційного.

Дослідження всіх чинників, що вплинули на становлення й упровадження ідеї виховання “ідеального правителя”, вимагало звернення до спільного і відмінного у вченні ренесансних авторів з християнською морально-етичною картиною світу, а також підкреслення невід’ємної характерологічної риси педагогічної думки XIV – XVI століть про виховання політичної еліти європейських держав – гуманізму. Відповідно до цього констатовано, що представники філософсько-педагогічної думки Відродження не відкидали повною мірою християнських цінностей, обмежуючись критикою відомих зловживань католицького кліру. Встановлено, що одним із базисів побудови

образу “ідеального правителя” була концепція “Граду Божого” Аврелія Августина. Проте теоретичним опертям моралізаторства виховання слугувало гуманістичне етико-рефлексивне сприйняття суспільних та індивідуальних запитів на втілення у життя омріяних ідеалів.

3. Схарактеризовано ідейно-теоретичні засади підготовки “ідеального правителя”. Продемонстровано ступінь суголосності вчення ренесансних мислителів з пропозиціями до виховання перших осіб держав у Античності. Доведено, що не зважаючи на наявність рудиментарних середньовічно-релігійних критеріїв особистості “ідеального правителя”, фундаментом ідеї ренесансної підготовки “філософів на троні” слугували з філософсько-аксіологічного боку – античні “чесноти”, з політичного – платонівське розуміння форм державного устрою та відповідних “ідеальних правлінь”, з педагогічного – давньогрецька “калокагатія” і “пайдейя”.

Обґрунтовано унікальність ренесансного бачення виховання “ідеального правителя”. З’ясовано, що філософи-педагоги Пізнього Середньовіччя закладали в аксіологічні основи виховання вищих посадових осіб держави високу організацію, ієрархію суб’єкт-суб’єктних взаємовідносин, наполегливу працю, гуманітарну освіченість, фаховість у питаннях ведення внутрішньої і зовнішньої політики, готовність до вирішення складних ситуацій, соціальну активність, ініціативність і відданість ліберально-гуманістичному світогляду. Встановлено, що основним етичним орієнтиром для гуманістів був евдемонізм (пошук щастя людиною і народом), тому правління державця варто було скерувати на забезпечення “загального блага” у країні. Античний гедонізм, у свою чергу, відкидався. Виявлено недостатнє розуміння ренесансними авторами закономірностей розвитку людської психіки, механізмів і законів розвитку особистості, тому природним “хистом до правління” нерідко називалося походження людини, приналежність до шляхетного роду і лише в окремих випадках декларувалася рівність усіх людей та існування об’єктивних вроджених лідерських здібностей.

Висвітлено ставлення філософів-педагогів до формування в правителя ціннісного сприйняття війни і миру, означено превалювання пацифістських ідей, що мали закладатися в аксіосферу особистості майбутнього керманіча. Людність правителя – один з основних гуманістичних критеріїв “ідеального правителя”, тому акцент робився на дипломатичних можливостях вирішення конфліктів, досягненні суспільної згоди, консенсусу при захопленні нових територій і населення. Виявлено, що гуманісти не відкидали важливості вміти вести війни правителем, проте для забезпечення балансу і недопущення агресивності та станів афектів у державця, ними не відкидалися традиції лицарської підготовки.

З’ясовано, що виховання правителя було невід’ємним від його навчання, тому гуманісти чи не вперше представили в єдиному освітньому процесі поруч із духовно-моральним становленням особистості державця навчання його наукам із циклу “*studia humanitatis*”, фізичне загартування, суспільно-корисну працю, естетичну підготовку, формування власного іміджу. Цінним було відкриття чисельних виховних інтенцій філософів-педагогів Відродження про правителя як “першого вчителя” для власного народу і підданих.

Висвітлено й систематизовано досвід виховання “ідеальних правителів” мислителями і педагогами європейського Відродження. Проаналізовано педагогічні ініціативи філософів-педагогів європейського Ренесансу при монарших дворах Європи у таких формах: безпосереднє долучення до виховання владних персоналій чи їх наступників; видання для високопоставлених осіб “енкомій”, повідомлень напутнього змісту, що не потребували відповіді чи безпосередньої педагогічної діяльності мислителя; сприйняття і використання гуманістичних ідей виховання власне самими впливовими сім’ями. Таким чином, доведено практичну придатність до імплементації ренесансного досвіду виховання “ідеального правителя” на практиці. Для підсилення цієї тези простежено здобутки і поразки ідеї

виховання правителів шляхом зіставлення історичних відомостей про правління окремих владних персоналій, їхнім історичним портретом та фактами про їхню гуманістичну освіту. Здійснено педагогічну оцінку ефективності застосування ідей виховання правителя (Егідій Римський – Філіп IV Красивий, Гуаріно да Верона – Леонелло д’Есте, Вітторіно да Фельтре – Людовіко Гонзага і Федеріко Монтефельтре та інші).

У широкому розумінні понять методів і організаційних форм у період XIV – XVI століть охарактеризовано основні категорії виховання політичної еліти, через які виражалася педагогічна ініціатива мислителів-педагогів. Так, процес виховання державця структурувався на періоди за семирічками, мав чітко визначений зміст і компоненти (поєднаний з навчальними дисциплінами), виділялися як зовнішні, так і внутрішні чинники виховного процесу, регулювалися правила застосування покарань і заохочень правителів, використовувалися методи освічення, наставництва і прикладу, формувалися підвалини до майбутньої саморегуляції особистості (самовиховання).

4. Виявлено перспективи імплементації ідеї виховання «ідеального правителя», запропонованого мислителями європейського Ренесансу XIV – XVI століть в сучасну освітньо-виховну практику України. Такі можливості окреслено в якості повноцінної, системної, цілісної і довгострокової програми відбору, підготовки лідерів від дошкілля до вищої школи; в якості запровадження елементів чи змістових компонентів освітніх програм середньої і вищої освіти з лідерства з високим потенціалом у забезпеченні «soft skills».

Окремо підкреслено, що потенції до включення ренесансного досвіду виховання «ідеального правителя» особливо виразні у царині післядипломної перепідготовки кадрів державної служби, представників органів місцевого самоврядування, керівників установ і організацій різних галузей. Засвідчено,

що запровадження спеціальних програм формування лідерського резерву сприятиме подоланню «кадрового голоду» в Україні.

У ході дослідження кристалізувалися перспективи подальших наукових розвідок, зокрема шляхом розширення хронологічної і хорологічної меж дослідження, вивчення нових фахових перекладів праць філософів-педагогів Ренесансу, аналізу впливу ідей ренесансної елітарної освіти на освітні практики наступних епох і сучасності тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Августин Аврелий. Исповедь. / Пер. с лат. М. К. Сергеенко. М.: Издательство «Ренессанс», СП ИВО Сид, 1991. 488 с.
2. Авентин Иоганн. Баварская хроника. Введение / пер. А.В. Доронин. *Культура Возрождения и власть*. М.: Наука, 1999. С. 215-220.
3. Аверинцев С. С. Риторика и истоки европейской литературной традиции: Монография. М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. 448 с.
4. Аверьянова М. Куртуазные традиции и особенности воспитания в эпоху европейского Средневековья (XI-XIV вв.). URL: <https://stanislaw.ru/rus/research/courtlytraditions.asp#125> (Дата звернення: 08.08.2021).
5. Адзара Сільвія. Августин – культурний посередник та майстер неспокою. *Історія європейської цивілізації. Рим* / за ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2015. С. 868-871.
6. Александров Л. Г. Утопия «Мировой гармонии» в общественном менталитете западно-европейского средневековья и Ренессанса. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2012. №34(288). С. 127-133.
7. Алексеев М. П., Жирмунский В. М., Мокульский С. С., Смирнов А. А. История зарубежной литературы: Средние века и Возрождение. М.: Высш. школа, 1978. 527 с.
8. Алексеев М. П. История западноевропейской литературы. Средние века и Возрождение. М.: Высшая школа, 2000. С. 228-258.
9. Алешин П. А. Семья д'Эсте – покровители искусства и коллекционеры / Автореферат диссертации на соискание научной степени кандидата наук. М., 2016. 26 с.
10. Альтамира-и-Кревеа Р. История Испании: в 2 т. Т. 2. / пер. Е. Л. Глушицкой. М.: Изд-во иностранной литературы, 1951. 359 с.

11. Андреев А. Педагогика высшей школы. М.: Моск. международный институт эконометрики, информатики, финансов и права, 2002. 264 с.
12. Андреев Л. Г., Козлова Н.П., Косиков Г.К. История французской литературы. М.: Высшая школа, 1987. 542 с.
13. Андреев М. Л. Коммин и Макьявелли: К проблеме семантических границ Возрождения. *Пятнадцатый век в европейском литературном развитии*. М., 2001. С. 32-51.
14. Андрущенко В. Історія соціальної філософії: (західноєвропейський контекст). К.: Тандем, 2000. 412 с.
15. Ардашев П. Н. Эпоха гуманизма и реформации. *Хрестоматия по всеобщей истории: Новая история в отрывках из источников*. Ч. 1. Киев: тип. второй Артели, 1914. 228 с.
16. Аристотель. Політика / Пер. О. Кислюка. К.: Основи, 2000. 239 с.
17. Арістотель. Нікомахова етика / Пер. В. Ставнюка. К.: «Аквілон-Плюс», 2002. 480 с.
18. Аччайуоли Донато. Речь, произнесенная Донато ди Нери ди мессер Донато Аччайуоли, гонфалоньером компании / пер. О.Ф. Кудрявцева. *Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век)*. М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1985. С. 147-152.
19. Б'янки Лука. Арістотелівська традиція в Італії доби Кватроченто. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії*. Х.: Фоліо, 2020. С. 260-265.
20. Б'янки Лука. Відродження наук. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії*. Х.: Фоліо, 2020. С. 252-259.
21. Б'янки Лука. Платон і Арістотель: від конфлікту до примирення. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії*. Х.: Фоліо, 2020. С. 272-275.

22. Бабенко О. М. Лідерство в управлінні персоналом підприємств ресторанного господарства / Автореф. дисерт. Львів, 2018. 22 с.
23. Багандов Магомед Газилабагандович, Магаррамов Магаррам Джабраилович, Курбанов Махач Ахмедович О необходимости применения диалектической методологии при проведении педагогических исследований. *Известия ДГПУ. Психолого-педагогические науки*. 2016. №4. С. 33-38.
24. Барбаро Эрмолао. Эрмолао Барбаро – Джованни Пико делла Мирандола / пер. Ю.А. Шичалина. *Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век)*. М.: МГУ, 1985. С. 281-289.
25. Баршчэўскі А. Галоўныя этапы жыцця і дзейнасці Францішка Скарыны ў асвятленні беларускага эміграцыйнага даследчыка Вітаўта Тумаша. *Скарына і наш час: Матэрыялы II міжнароднай навуковай канферэнцыі* (Гомель, 16-17 мая 2002 г.): У 2-х частках. Гомель: УА «ГДУ імя Ф.Скарыны», 2002. Ч. 1. С. 97-104.
26. Баткин Л. М. Итальянские гуманисты: стиль жизни и стиль мышления / Отв. ред. М. В. Алпатов. М.: Наука, 1978. 208 с.
27. Баткин Л.М. Европейский человек наедине с собой. Очерки о культурно-исторических основаниях и пределах личного самосознания. М.: РГГУ, 2000. 1005 с.
28. Баткин Л.М. Итальянское Возрождение в поисках индивидуальности. М.: Наука, 1989. 272 с.
29. Баткин Л.М. Итальянское Возрождение: Проблемы и люди: Монография. М.: Российский гос. гуман. ун-т, 1995. 448 с.
30. Баткин Л.М. Тип культуры как историческая целостность. *Вопросы философии*. 1969. № 9. С. 99-108.
31. Баткин Л.М. Этюд о Джованни Морелли. *Вопросы истории*. 1962. № 12. С. 88-106.
32. Башманова Е. Л. Социоинтегративный подход к обучению и воспитанию. *ЧиО*. 2010. №2. С. 13-17.

33. Белинский В. Краткая история Франции до Французской революции. Сочинение Мишле... К.: Мультимедийное издательство Стрельбицкого, 2016. 95 с.
34. Белов Владимир Николаевич Философия культуры: аскетизм против гуманизма. *Изв. Сарат. ун-та Нов. сер. Сер. Философия. Психология. Педагогика.* 2008. №1. С. 7-11.
35. Бердников Г.П. Драматурги круга Лопе де Веги. *История всемирной литературы: в 8 т.* Т. 3. М.: Наука, 1985. С.202-204.
36. Березівська Л. Основоволожні засади історико-педагогічних досліджень: теорія і методологія. *Шлях освіти.* 2010. №1 (55). С. 37-42.
37. Бернадская Е. В. Синьория и гуманистическая культура (по материалам Феррары XV – XVI веков). *Проблемы культуры итальянского Возрождения.* Л., 1979. С. 18-20.
38. Бех І. Вихованець на шляху до духовних цінностей: компонентнопроцесуальна технологія педагога. *Матеріали XI Міжнародного фестивалю педагогічних інновацій: у 2 т.* Черкаси: КНЗ «ЧОПОПП ЧОР», 2019. Т. 1. С. 5-12. URL: http://oipopp.ed-sp.net/public/attached_files/i_tom_0.pdf (дата звернення: 18.08.2020).
39. Бех І. Духовне призначення як сутнісна міра особистості, яка зростає. *Упр. освітою.* 2019. № 3. С. 36-43.
40. Бех І. Життя особистості в смислоціннісному поступі. *Методист.* 2020. № 11/12. С. 18-29.
41. Бех І. Концептуальне осмислення формування у підлітків національно-культурної ідентичності у сучасних умовах / Бех І. Д., Журба К. О. *Національно-патріотичне виховання в Україні: наук.-допом. бібліогр. покажч.* К.: НАПН України, 2019. С. 8-30.
42. Бех І. Психологічна суть гуманізму у вихованні особистості. *Педагогіка і психологія.* 1994. № 3. С. 3-12.

43. Бех І. Сучасна педагогіка – гуманізм у дії. *Особистіснодіяльнісний підхід в навчанні іноземних мов студентів немовних ВНЗ*: 91 матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 20 трав. 2011 р. Київ: НТУУ «КПІ». С. 22-28.
44. Бибухин В. В. Новый Ренессанс. М.: МАИК «Наука», «Прогресс-Традиция». 1998. 496 с.
45. Бим-Бад, Б. М. История и теория педагогики. Очерки: учеб. пособие для вузов. 2-е изд., испр. и доп. М.: Издательство Юрайт, 2018. 253 с.
46. Бицилли П. М. Элементы средневековой культуры. СПб.: Мифрил. 1995. 244 с.
47. Близнеков В. Л. Генезис феномена *Amor Dei* в античной и раннехристианской философии. *Вестник РГГУ. Серия «Философия. Социология. Искусствоведение»*. 2010. №13(56). С. 165-173.
48. Бобрышов С. В. Историко-педагогическое исследование развития педагогического знания: методология и теория. Ставрополь: СКСИ, 2006. 300 с.
49. Бобрышов С. В. Методология историко-педагогического исследования развития педагогического знания / диссертация на соискание доктора педагогических наук. Ставрополь, 2006. 480 с.
50. Боден Ж. Шесть книг о государстве / Пер. и ком. Н.А. Хачатуряна. *Антология мировой правовой мысли в пяти томах*. Т. 2. М.: Мысль, 1999. С. 688-695.
51. Бойченко М. Теоретичні та методичні засади освіти обдарованих школярів у США, Канаді та Великій Британії. Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2018. 473 с.
52. Боккаччо Джованні. Про славних жінок / Пер. П. Содомора. Харків: Фоліо, 2014. 316 с.
53. Болбас В. Пад знакам Пчалы: этыка-педагагычныя погляды Францішка Скарыны. *Роднаэ слова*. 1994. №5. С. 54-58.

54. Бондаренко Д.М., Андреева Л.А., Коратаев А.В. Сакрализация власти в истории цивилизаций. М.: Изд. Института Африки РАН, 2005. 447 с.
55. Брагина Л. М. Итальянский гуманизм эпохи Возрождения: Идеалы и практика культуры. М.: Изд-во Моск. ун-та, 2002. 383 с.
56. Брагина Л. М. Итальянский гуманизм: Этич. учения XIV – XV вв. М.: Высш. шк., 1977. 254 с.
57. Брагина Л. М. Социально-этические взгляды итальянских гуманистов (вторая половина XV в.). М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. 303 с.
58. Брагина Л. М. Гражданский гуманизм и античная этико-политическая мысль. *Античное наследие в культуре Возрождения*. М.: Наука, 1984. С. 20-26.
59. Брагина Л.М. Культура Возрождения и власть. М.: Наука, 1999. 223 с.
60. Брандт М. Ю. Педагогические взгляды Томаса Элиота. Школа и педагогическая мысль Средних веков, Возрождения и начала Нового времени (исследования и материалы) / Ред. К. И. Салимовой. М.: Издательство АПН СССР, 1991. С. 221-234.
61. Брант С. О бесполезном учении. *Корабль дураков. Избранное*. М.: Худож. лит., 1989. С. 73-75.
62. Брант С. О воспитании детей. *Корабль дураков. Избранное*. М.: Худож. лит., 1989. С. 45-48.
63. Брант С. О дурачках, облеченных властью. *Корабль дураков. Избранное*. М.: Худож. лит., 1989. С. 97-101.
64. Брант С. О прелюбодеянии. *Корабль дураков. Избранное*. М.: Худож. лит., 1989. С. 79-83
65. Брант С. Самовольство и самонадеянность. *Корабль дураков. Избранное*. М.: Худож. лит., 1989. С. 87-89.
66. Брант Себастьян. Корабль дураков / Пер. Л. Пеньковского. *Брант С. Корабль дураков; Сакс Г. Избранное*. М.: Худож. лит., 1989. С. 31-170.

67. Браччолини П. Застольный спор о жадности / Пер. Г.И. Самсоновой. *Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век)*. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1985. С. 72-107.
68. Бруни Аретино Леонардо. Восхваление города Флоренции / пер. И.Я. Эльфонд. *Гуманистическая мысль итальянского Возрождения*. М.: Наука, 2004. С. 166-196.
69. Бруни Аретино Леонардо. Письмо к королю Арагонскому / пер. И.Я. Эльфонд. *Гуманистическая мысль итальянского Возрождения*. М.: Наука, 2004. С. 199-201.
70. Бруни Л. А. Введение в науку о морали / Пер. И.Я. Эльфонд. *Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век)*. М.: Изд-во МГУ, 1985. С. 49-67.
71. Бруни Л.А. О Флорентийском государстве / Пер. И. Я. Эльфонд. *Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век)*. М.: Изд-во МГУ, 1985. С. 67-71.
72. Брусянин А.В. Трактовка понятия "благо" в работах Платона. *Сумма философии*. 2007. Вып. 7. Екатеринбург. С. 52.
73. Будны Сымон. Прадмова да Катэхізіса. URL: https://knihi.com/Symon_Budny/Pradmova_da_Katechizisa-sbl.html. (Дата звернення: 30.10.2019).
74. Бурганова В. Н. Томас Элиот: портрет гуманиста «между Ренессансом и Реформацией». *Вестник Кемеровского государственного университета*. 2014. №3 (59). С. 57-60.
75. Бурганова В. Н. Томас Элиот: портрет гуманиста «Между ренессансом и Реформацией». *Вестник КемГУ*. 2014. №3 (59). С. 57-60.
76. Бурдах К. Реформация. Ренессанс. Гуманизм: Монография / Пер. с нем. М.И. Левиной М.: РОССПЭН, 2004. 208 с.
77. Буркхардт Я. Культура Возрождения в Италии. М.: Юристъ, 1996. 591 с.

78. Буслов К. П. Гуманистические идеи конца XVI – начала XVII в. *Идеи гуманизма в общественно-политической и философской мысли Белоруссии*. Минск: Наука и техника, 1977. С. 36-65.
79. Бутовский А. Д. Собрание сочинений: в 4 т. Т. 2. К.: Олимп. л-ра, 2009. 424 с.
80. Бэкон Ф. Сочинения: в 2 т. Т. 2: Опыты, или наставления нравственные и политические / Пер. З.Е. Александрова, Е.С. Лагутин. М.: Мысль, 1978. 592 с.
81. Вагнер А. К. Гетерология, как необходимый подход к проблеме формирования идентичности в современном обществе. *Alter Idem*. 2010. Вып. 3. С. 26-31.
82. Валеріо Адріана. Жінки та влада. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії*. Х.: Фоліо, 2020. С. 234-238.
83. Валла Лоренцо. Элеганции. Предисловие / пер. Н.А. Федорова. *Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век)*. М.: МГУ, 1985. С. 121-124.
84. Валла Л. Об истинном и ложном благе. О свободе воли / Отв. ред. А. Х. Горфункель; Сост. и автор вступ. статьи Н.В. Ревякина. М.: Наука, 1989. 475 с.
85. Васянович Г. П. Методологічні контексти педагогічної науки на сучасному етапі її розвитку. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. Львів: ЛНПЦ НАПН України, 2013. С. 7-28.
86. Васянович Г. П. Методологічні засади формування лідерських якостей у майбутнього соціального працівника / Г. П. Васянович, В. Б. Будник. *Лідер. Еліта. Суспільство. Щоквартальний науково-практичний журнал*. № 1. 2018. С. 60-69.
87. Васянович Г. П. Педагогічна етика. *Вибрані твори у 7 т. Т. 3*. Львів: «Норма», 2015. 420 с.

88. Ваховський Л. Методологія дослідження історико-педагогічного процесу. Шлях освіти. 2005. № 2. С. 7-11.
89. Ваховський Л. Ц. Методологічний потенціал інтерпретації в історико-педагогічному дослідженні. *Освіта і педагогічні науки*. 2018. №1. С. 76-84.
90. Вашкевич В. М. Історична свідомість студентської молоді: ціннісно-світоглядні орієнтири: навч. посіб. для вищ. навч. закл. К.: Світогляд, 2010. 274 с.
91. Веб-тека Інституту Італійської енциклопедії. URL: <https://www.treccani.it/> (Дата звернення: 02.10.2019).
92. Вега Лопе де. Звезда Севильи / пер. Т. Щепкиной-Куперник. М.: Агентство ФТМ, 2015. 167 с.
93. Ведущие идеи итальянского гуманизма. Введение. *Итальянский гуманизм эпохи Возрождения: Сборник текстов* / Пер. с лат. и коммент. Н.В. Ревякиной, И.Н. Девятайкиной, Л.М. Лукьяновой; Вступ. ст. и ред. С.М. Стама. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1984. Ч. 1. С. 4-73.
94. Верджерио Пьетро Паоло. О благородных нравах и свободных науках / пер. Н.В. Ревякиной. *Идеи эстетического воспитания*: в 2 т. Т.1: Античность, Средние века, Возрождение. М.: Искусство, 1973. С. 321-328.
95. Вивес Хуан Луис и его трактат «О вспомоществовании бедным» / Предислов., пер. и коммент. Н.П. Денисенко. *Возрождение: гуманизм, образование, искусство*: Межвуз. сб. науч. труд. Иваново: Изд-во Иванов. гос. ун-та, 1994. С. 127-139.
96. Видання Товариства ренесансних студій. URL: <https://www.rensoc.org.uk/publications/>
97. Витторія Франсиско де. Лекції об індієцях і воєнному праві. *Человек. Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии*. М.: Государственное изд-во политической литературы, 1991. С. 273-277.

98. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. К.: «Знання». 2008. 568 с.
99. Вишневський О. Український виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики). Вступ до системного дослідження. Дрогобич, 2010. 159 с.
100. Відродження. *Енциклопедія «Британіка»*. URL: <https://www.britannica.com/biography/Kenneth-Mackenzie-Clark-Baron-Clark> (дата звернення: 26.10.2019).
101. Воеводина Марія Ивановна Синергетический подход к пониманию культуры. *Kant*. 2013. №1 (7). С. 122-123.
102. Волан Андрэй. Прамова да Сената Каралеўства Польскага і Вялікага Княства Літоўскага, або Якім павінна быць праўленне дабрачыннага караля (1573). *Белорусские мыслители XVI–XVII вв. Избранные труды*. Минск: Редакция журнала «Промышленно-торговое право», 2017. С. 63-71.
103. Волгин В. П. Очерки истории социалистических идей с древности до конца XVIII века. М.: Наука, 1975. 155 с.
104. Володарский В. М. Политическая этика немецких гуманистов. *Культура Возрождения и власть*. М.: Наука, 1999. С. 152-161.
105. Гайворонский И.Д. Образ власти в каролингской литературе VIII–IX веков: дис. канд. ист. наук: 07.00.03 / Санкт-Петербургский государственный университет, Санкт-Петербург, 2016. 513 с.
106. Галечанка Г. Я. Францыск Скарына: у паціне версій, стэрэатыпаў і міфаў. *Российские и славянские исследования*. Мінск: БГУ, 2008. Выпуск 3. С. 123-138.
107. Ганс Сакс. Разговор богов о смутах в Священной Римской империи / пер. Ю. Корнеев. *Ганс Сакс. Избранное*. М.: ГИХЛ. С. 74-85.
108. Ганс Сакс. Сатана не пускает ландскнехтов в ад / пер. Б. Пуришев. *Ганс Сакс. Избранное*. М.: ГИХЛ. С. 168-172.

109. Гарен Эудженио. Гражданская жизнь / пер. М.А. Юсима. *Проблемы итальянского Возрождения*. М.: Прогресс, 1986. С. 64-110.
110. Гарэн Э. Проблемы итальянского Возрождения. М.: Прогресс, 1986. 400 с.
111. Гвиччардини Франческо. Заметки о делах политических и гражданских / пер. М.С. Фельдштейна. *Гуманистическая мысль итальянского Возрождения*. М.: Наука, 2004. С. 274-330.
112. Гвиччардини Ф. История Флоренции / Пер. Н.П. Подземской. *Сочинения великих итальянцев XVI века*. СПб.: Алетейя, 2002. С. 72-140.
113. Гевара Антонио де. Золотые часы государей: «По образу жития Марка Аврелия Севера, славнейшаго императора и премудрейшаго философа» / пер. А. Львова. М.: Университетская типография, 1782. 248 с.
114. Георг Фойгт. Возрождение классической древности, или Первый век гуманизма / Пер. И. П. Рассадина. Т. 1 М., Типография М.П. Щепкина, 1884; Т. 2 М., Типография М.П. Щепкина, 1885. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%B7%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%81%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%B4%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8 (дата звернення: 15.09.2019)
115. Геращенко И. Г., Геращенко Н. В. Виды историзма в процессе формирования личности. *Studia Humanitatis*. 2017. №4. 7 с.
116. Год Б. В. Європейські гуманісти XV-XVI століть про виховання правителів – «філософів на троні». *Виховання в епоху європейського Відродження (середина XIV – початок XVII століття)*. Полтава: АСМІ, 2004. С. 281-309.
117. Год Б. В. Виховання в епоху європейського Відродження (середина XIV – початок XVII століття). Полтава: АСМІ, 2004. 464 с.

118. Год Б. В. Педагогічна думка доби європейського Відродження (XV – XVI ст.): люди та ідеї / Навчальний посібник-практикум. Полтава: АСМІ, 2004. 204 с.
119. Год Б. В., Басенко Р. О. Ренесанс європейської молоді в ранній Новий час: педагогічні виклики гуманістів та єзуїтів. Полтава: ПНПУ, 2019. 316 с.
120. Год Б. В., Год Н. В. Еразм Роттердамський – «наставник Європи»: історичні та педагогічні нариси. Полтава: ПП Шевченко Р. В., 2012. 206 с.
121. Год Б. В., Перебийніс К. В. Ренесансні ідеї виховання правителя і сучасні проблеми вдосконалення діяльності державної служби в Україні. Полтава: Центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, керівників державних підприємств, установ та організацій при ПОДА, 2005. 54 с.
122. Год Б., Год Н. «Наука доброчесності» гуманіста Еразма Роттердамського: монографія. Полтава: Полтавський літератор, 2016. 198 с.
123. Год Н.В. Еразм Роттердамський – «Вольтер XVI століття». *Вісник Дніпропетровського університету*. 2011. Вип. 19. С. 100-106.
124. Готт В. С., Семенюк Э. П., Урсул А. Д. Категории современной науки: (становление и развитие). М.: Мысль, 1984. 268 с.
125. Гриньова М. В. Педагогіка з історією педагогіки. Полтава: ІОЦ ПНПУ, 2006. 106 с.
126. Груша А. И. Франциск Скорина: достоинство писателя. *Берковские чтения – 2015. Книжная культура в контексте международных контактов: Материалы III Международной научной конференции* (Минск, 26-27 мая 2015 г.). Минск: ЦНБ НАН Беларуси. С. 130-135.
127. Гуковский М. А. Итальянское Возрождение. Л.: Издательство ЛГУ, 1990. 624 с.

128. Гуманистическая мысль итальянского Возрождения / Сост., авт. вступ. ст.; Отв. ред. Л.М. Брагина. М.: Наука, 2004. 358 с.
129. Гуревич А. “В этом безумии есть метод”: К проблеме «индивид» в средние века. *Мировое древо – Arbor Mundi*, 1994. Вып. 3. С. 80-97.
130. Гуревич А. Человеческая личность в средневековой Европе: реальная или ложная проблема. *Развитие личности*. 2003. № 1. С. 24-31.
131. Гуревич А. Человеческая личность в средневековой Европе: реальная или ложная проблема (продолжение). *Развитие личности*. 2003. № 2. С. 29-40.
132. Гусоўскі Мікола. Песьня пра зубра / Пер. В. Дарашкевіч, Я. Парэцкі, Я. Семяжон. Менск: Мастацкая літаратура, 1980. URL: https://knihi.com/Mikola_Husouski/Piesn_o_zubrie-rus.html (Дата звернення: 21.09.2019).
133. Гетц Г.-В. Влада. Середньовіччя. *Історія європейської ментальності* / За ред. П. Дінцельбахера. Львів: Літопис, 2019. С. 444-452.
134. Давиденко Г. Й., Акуленко В. Л. Історія зарубіжної літератури середніх віків та доби Відродження : навчальний посібник. Київ: ЦУЛ, 2007. 248 с.
135. Дажина В. «Навязанная память»: мифологизация власти Медичи в художественной политике герцога Козимо I. *Вопросы искусствознания*. 1997. №2. С. 318-335.
136. Данте Алигьери. Монархия / Пер. с итал. В.П. Зубова. М.: «КАНОН-пресс-Ц»; «Кучково поле», 1999. 192 с.
137. Дейвіс Н. Європа: Історія / Пер. П. Тарашук, О. Коваленко. К.: Основи, 2000. 1464 с.
138. Делла Каза Дж. Галатео, или Об обычаях / Пер. Г.Д. Муравьвой. *Сочинения великих итальянцев XVI века*. СПб.: Алетейя, 2002. С. 248-288.
139. Демков М. И. История западно-европейской педагогики: для высш. жен. и пед. курсов, учит. ин-тов и семинарий, пед. кл. жен. гимназий и

для преподавателей сред. шк. М.: Отд-ние тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1912. 500 с.

140. Дживелегов А. К. Начало итальянского Возрождения. М.: Польза, В. Антик и Ко, 1908. 218 с. URL:

[https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%87%D0%B0%D0%BB%D0%BE_%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%8F%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%92%D0%BE%D0%B7%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_\(%D0%94%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D0%B2\)](https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%87%D0%B0%D0%BB%D0%BE_%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%8F%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%92%D0%BE%D0%B7%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_(%D0%94%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D0%B2)) (Дата звернення: 02.10.2019).

141. Джурицкий А. Н. История педагогики / Учеб. пособие для студ. педвузов. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. 432 с.

142. Договоры с учителями / Пер. С.В. Соловьева, М.И. Шеременды. *Традиции образования в Европе XI – XVII веков*: Сборник статей и материалов. Иваново: Изд-во Иванов. гос. ун-та, 1995. С. 86-90.

143. Доўнар, Т. І. Андрэй Волян (Волян) – беларускі філосаф і правазнаўца XVI стагоддзя. *Юстыцыя Беларусі*. 2012. №8. С. 75-77.

144. Дэвис Н., Мурхауз Р. Микрокосмос: История центральноевропейского Города. М.: Летний сад, 2013. 720 с.

145. Еразм Роттердамський. Похвала глупоті. *Похвала глупоті. Домашні бесіди*. К.: Основи, 1993. С. 13-107.

146. Ермолаева О. А., Фролов Д. Е. Общенаучный и социально-философский статус парадигмального подхода. *Гуманитарий: актуальные проблемы гуманитарной науки и образования*. 2008. №7. С. 102-112.

147. Євтух М. Б. Актуальні проблеми педагогіки: навч.-метод. посіб. для студентів ВНЗ / М. Б. Євтух, Р. Ф. Суровцева, Л. Т. Тишакова; Нац. акад. пед. наук України, Краматор. екон.-гуманітар. ін-т. Київ: Маторін Б. І., 2013. 365 с.

148. Євтух М., Стефанюк С. Духовно-гуманістична, культурологічна актуалізація розуміння релігійно-етичних надбань у ренесансній культурі. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка*. 2016. №2 (17). С. 188-193.
149. Жизнь Ласарильо с Тормеса: его невзгоды и злоключения / пер. К. Н. Державина. М.: Государственное издательство художественной литературы, 1955. 95 с.
150. Жильсон Этьен. Философия в Средние века: от истоков патристики до конца XIV века. М.: «Республика», 2004. С. 196-210.
151. Жирмунский В. М. Из истории западноевропейских литератур: Ленинград: Наука, 1981. 304 с.
152. Жлутка А. А. Невядомыя старонкі біяграфіі Францыска Скарыны. *Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук*. 2017. № 3. С. 40-50.
153. Зарецкий Ю. П. Ренессансная автобиография и самосознание личности: Энеа Сильвио Пикколомини (Пий II). Нижний Новгород: ННГУ, 2000. 154 с.
154. Земсков В. О литературе и культуре Нового Света. М.: Центр гуманитарных инициатив, 2014. 592 с.
155. Золотухіна С. Внесок вітчизняних педагогів у розробку теоретичних засад розумового виховання. *Проблеми національної освіти в Україні на початку ХХ ст.* Київ: Ін-т педагогіки, 1996. С.15-25.
156. Золотухіна С., Оніпченко О. Розвиток ідеї Г.С. Сковороди про єдність виховання і навчання в педагогічній теорії ХІХ ст. *Педагогіка і психологія: зб. наук. пр.* Харків, 1998. С. 132-141.
157. Золотухіна С., Успенський В. Педагогічні умови забезпечення гуманізації навчального процесу у вищому навчальному закладі. *Вісник Харківського державного політехнічного університету*. Харків: Харк. держ. пед. у-тет, 1998. Вип. 22. С. 18-20.

158. Зорзі Андреа. Синьйорії в Італії. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії*. Х.: Фоліо, 2020. С. 116-119.
159. Зязюн І. А. Гуманістична стратегія теорії і практики навчального процесу. *Рідна школа*. 2000. Вип. 8. С. 8-13.
160. Зязюн І. А. Педагогічне наукове дослідження у контексті цілісного підходу. *Порівняльна професійна педагогіка*. 2011. Вип. 1. С. 19-30.
161. Иванов И. Византийская паїдеїа: аспекти традиції в освітній моделі. *Труди кафедри богословія Санкт-Петербурзької Духовної Академії*. 2017. №1. С. 83-92.
162. История культуры стран Западной Европы в эпоху Возрождения: Учеб. для вузов / Л.М. Брагина, О.И. Варьяш, В.М. Володарский и др.; Под ред. Л.М. Брагиной. М.: Высш. школа, 2001. 479 с.
163. История педагогики и образования: учебник для бакалавров / под общ. ред. А. И. Пискунова, А. Н. Джуриного, М. Г. Плоховой. М.: Издательство Юрайт, 2015. 574 с.
164. Интернет-архів Мюнхенського центру оцифрування стародруків. URL: <https://www.digitale-sammlungen.de/en>
165. Интернет-бібліотека «Open Library». URL: <https://openlibrary.org/>
166. Интернет-бібліотека «Проект Гутенберга». URL: <https://www.gutenberg.org/>
167. Интернет-бібліотека видань Ренесансної спільноти Америки (RSA). URL: <https://rsadigitalresources.hcommons.org/>
168. Интернет-бібліотека джерел, що розміщені на території Французької республіки «Галіка». URL: <https://gallica.bnf.fr/accueil/ru/content/accueil-ru?mode=desktop>
169. Интернет-бібліотека перекладів першоджерел і літератури з історії Середньовіччя та Ренесансу Карлетон Коледжу, Норсфілд, Штат Міннесота, США. URL: <https://www.carleton.edu/about/contact/>

170. Інтернет-бібліотека та архів Канади. URL: <https://www.bac-lac.gc.ca/eng/Pages/home.aspx>
171. Інтернет-бібліотека та архів рідкісних і старовинних видань світу «Internet Archive». URL: <https://archive.org/details/texts?&sort=-week&page=2>
172. Інтернет-фонди Російської державної бібліотеки. URL: <https://www.rsl.ru/>
173. Інтернет-фонди Російської Президентської бібліотеки імені Б. М. Єльцина. URL: <https://www.prilib.ru/>
174. Ісаєвич І.Д. Братства та їх роль у розвитку української культури XVI – XVIII ст.. К.: Наук. думка, 1966. 252 с.
175. Ісаєвич І.Д. Освітній рух в Україні XVII ст.: східна традиція і західні впливи. *Київська старовина*. 1995. № 1. С. 2-9.
176. Історія європейської ментальності / За ред. П. Дінцельбахера. 2-е видання, доповнене / Пер. В. Кам'янця. Львів: Літопис, 2019. 632 с.
177. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії / За ред. У. Еко. Х.: Фоліо, 2020. 704 с.
178. Калдера Федеріка. Піко дела Мірандола: філософія, кабала та проект concordia universalis. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії*. Х.: Фоліо, 2020. С. 308-312.
179. Калинина Елена Юрьевна Формирование концепта «Нация» и становление национальной государственности в Европе к XVI веку на примере Испании. *Юридическая наука*. 2016. №2. С. 24-31.
180. Калмыкова Е. В. Образы войны в исторических представлениях англичан позднего Средневековья. М.: Квадрига, 2010. 664 с.
181. Камнева Л. С. Идея блага как принцип организации государства в философии Платона. *Философия права*, 2011. №6. С. 122-126.
182. Каплан А. Б., Эльфонд И. Я. Эволюция династического мифа в культуре Франции позднего Средневековья. *Вестник культурологии*. 2008. №2. С. 133-135.

183. Карев В. М. Этические и социально-политические взгляды Френсиса Бэкона / Дис. ... кандидата исторических наук. М., 1983. 218 с.
184. Кареев Н. И. Мысли о сущности общественной деятельности. Изд. 2-е, доп. С.-Петербург: тип. М. М. Стасюлевича, 1901. 173 с. URL: <https://www.prlib.ru/item/428344> (Дата звернення: 22.09.2019).
185. Кареев Н. И. Очерк истории реформационного движения и католической реакции в Польше. Москва: тип. А. И. Мамонтова и К, 1886. 192 с. URL: <https://viewer.rusneb.ru/ru/rsl01003618537?page=1&rotate=0&theme=white> (Дата звернення: 21.09.2019).
186. Кареев Н. И. Очерки Возрождения (Renaissance). Воронеж: тип. Губ. правл., 1876. 38 с. URL: <https://viewer.rusneb.ru/ru/rsl01003606605?page=1&rotate=0&theme=white> (Дата звернення: 17.09.2019).
187. Кареев Н. И. Сущность исторического процесса и роль личности в истории. 2-е изд., с добавл. СПб.: Тип. Стасюлевича, 1914. 574 с. URL: <https://viewer.rusneb.ru/ru/rsl01003670508?page=1&rotate=0&theme=white> (Дата звернення: 27.09.2019).
188. Карпов С. П. Императорская власть в Византии. *Вестник Российской нации*. 2014. Т. 6. № 38. С. 209-222.
189. Кастильоне Бальдассаре. Придворный / Пер. О. Ф. Кудрявцева. *Опыт тысячелетия*. М.: Юристъ, 1996. С. 466-568.
190. Каўка А. Нацыянальнае светабачанне Францыска Скарыны. *480 год беларускага кнігадрукавання: Матэрыялы Трэціх Скарынаўскіх чытаньняў*. Мінск: Беларуская навука, 1998. С. 86-93.
191. Китс Джонатан. История Италии. М.: Астрель, 2012. 260 с.
192. Кихле Ш. Игнатий Лойола. Учитель духовности: пер. с нем. М.: Истина и Жизнь, 2004. 208 с.

193. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті. Полтава: ПОІППО, 2006. 328 с.
194. Клулас И. Лоренцо Великолепный / Пер. Н. Зубков. М.: Молодая гвардия, 2007. 288 с.
195. Книга Ісуса Сірахава. Прага: Друкарня Ф. Скарыны, 1517. URL: <http://belbook.nlb.by/items/show/8#?c=0&m=0&s=0&cv=0/> (дата звернення 4.01.2020).
196. Козлова Н. Н., Рассадин С. В. Проект «Града женского» Кристины Пизанской в контексте утопического дискурса. *Известия ТулГУ. Гуманитарные науки*. 2021. №3. С. 129-138.
197. Коллинсон-Марлей Л. История династии Сфорца. СПб: Евразия, 2005. 352 с.
198. Колпаков М. Ю. История и власть во Франции в эпоху Филиппа IV Красивого. *Метаморфозы истории*. 2013. №4. С. 182-200.
199. Колумб Х. Путешествия. Дневники. Воспоминания. М.: Эксмо, 2013. 512 с.
200. Коммин Филипп. Мемуары / пер. Ю.П. Малинина. М.: Наука, 1986. 496 с.
201. Конан У. М. Матывы рэнесанснага эстэтызму ў творчасці Францыска Скарыны. *Скарына і наш час: Матэрыялы III міжнароднай навуковай канферэнцыі* (Гомель, 7 кастрычніка 2004 г.). Гомель: УА «ГДУ імя Ф.Скарыны», 2004. С. 39-44.
202. Конастантинов Ф. В. Философская энциклопедия: в 5 т. Т. 3 / Ф. В. Константинов, А.Г. Спиркин. М.: Советская энциклопедия, 1964. С. 297-298.
203. Конверсини де Равенна Джованни. Драгмалогия о предпочтительном образе жизни / Пер. О. А. Уваровой. *Гуманистическая мысль итальянского Возрождения*. М.: Наука, 2004. С. 150-160.

204. Кондратенко С. Е. Политическая аргументация Бонифация VIII и Эгидия Римского о сущности власти. Т. 10. Вып. 2. 2017. С. 130-144.
205. Конституция, принятая в Мелфи / Пер. Вис Эрнст В. URL: <https://biography.wikireading.ru/156790> (Дата звернення: 21.07.2021).
206. Контарини Гаспаро. О магистратах и устройстве Венецианской республики / пер., вступ. статья и коммент. М. А Юсима; под ред. М. М. Крома и О. В. Хархордина. СПб: Издательство Европейского университета, 2013. 222 с.
207. Концепція нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
208. Копылова О. Ю., Сидоров С. В., Корчагина Л. Г. Педагогика (История педагогики и образования): Учебно-метод. пособие для студентов пед. вуза. Шадринск: Изд-во ОГУП «Шадринский Дом Печати», 2007. 51 с.
209. Корелин М. Ранний итальянский гуманизм и его историография. Критическое исследование (в 4 т.). Т. 2: Франческо Петрарка. Его критики и биографы. СПб.: Тип. М. Стасюлевича, 1914. 255 с.
210. Корелин М. Ранний итальянский гуманизм и его историография. Критическое исследование (в 4 т.). Т. 3: Джиованни Боккаччио, его критики и биографы. СПб.: Тип. М. Стасюлевича, 1914. 168 с.
211. Корелин М. Ранний итальянский гуманизм и его историография. Критическое исследование (в 4 т.). Т. 4: Современники, друзья, ученики и последователи первых гуманистов в XIV и в первой четверти XV столетия. СПб.: Тип. М. Стасюлевича, 1914. 448 с.
212. Корнетов Г. Б. Историческое и теоретическое осмысление педагогических феноменов: монография. М.: АСОУ, 2012. 220 с.
213. Корнетов Г. Б. История педагогики за рубежом с древнейших времен до начала XXI века: монография. М.: АСОУ, 2013. 438 с.

214. Корнетов Г. Б. История педагогики как наука и компонент содержания педагогического образования: монография. М.: АСОУ, 2012. 172 с.
215. Корнетов Г. Б. История педагогических идей как область научно-педагогических исследований. *Academia. Педагогический журнал Подмосковья*. 2017. № 2. С. 49-56.
216. Корнетов Г. Б. Междисциплинарное измерение интерпретаций всемирного историко-педагогического процесса. *Известия АСОУ: научный ежегодник*. 2016. Вып. 4. М.: АСОУ, 2017. С. 101-110.
217. Корнетов Г. Б. Цивилизационный подход к изучению всемирного историко-педагогического процесса. М.: ИТП и МИО РАО, 1994. 265 с.
218. Корнетов Г. Б. Постижение истории педагогики. *Историко-педагогический журнал*. 2014. №2. С. 47-68.
219. Косиков Г. К. Средние века и Ренессанс. Методологические проблемы. *Зарубежная литература второго тысячелетия: Учеб. пособ.* / Под. ред. Л.Г. Андреева. М.: Высш. школа, 2001. С. 8-39.
220. Кофман А. Рыцари Нового Света. М.: Пан пресс, 2007. 200 с.
221. Кочеров С.Н. Римский стоицизм как соединение этической теории и моральной практики. *Этическая мысль*. Том 16. №1. 2016. С. 31-45.
222. Коялович М.И. История русского самосознания по историческим памятникам и научным сочинениям. Санкт-Петербург: тип. А. С. Суворина, 1884. 603 с. URL: <https://viewer.rusneb.ru/ru/rsl01003615633?page=1&rotate=0&theme=white> (Дата звернення: 30.09.2019).
223. Краснова И. А. Идея гражданского единства и власть во Флоренции XIV – XV вв. *Культура Возрождения и власть*. М.: Наука, 1999. С. 17-26.

224. Краснова И. А. Проблемы воспитания в полопанской среде Флоренции XV в. *Средневековый город*. Саратов: Изд во Саратов. ун та, 1991. С. 88-96.

225. Краснова И. А. Проблемы воспитания во Флоренции времен Савонаролы. *Школа и педагогическая мысль Средних веков, Возрождения и начала Нового времени (исследования и материалы)*: Сб. науч. труд. / Под ред. К.И. Салимовой, В.Г. Безрогова. М.: Изд во АПН СССР, 1991. С. 164-176.

226. Краснова И. А. Проблемы воспитания делового человека во Флоренции XIV в. (по педагогическим трактатам, семейным запискам и домашним хроникам). *Возрождение: гуманизм, образование, искусство*: Межвуз. сб. науч. труд. Иваново: Изд во Иванов. гос. ун та, 1994. С. 58-73.

227. Краснова И. А. Флорентийские полопаны и католическое правоверие. *Возрождение: общественно-политическая мысль, философия, наука*. Иваново: Изд во Иванов. гос. ун та, 1988. С. 6-19.

228. Краснова И. А., Величко Л. Н. Борьба политических фракций или файда: истоки возникновения партий гвельфов и гибеллинов во Флоренции. *Гуманитарные и юридические исследования*. 2014. №1. С. 18-25.

229. Кремень В. Людиноцентризм в освіті: філософія нових підходів. *Педагогіка і психологія проф. освіти*. 2006. № 1. С. 7-18.

230. Кремень В. Філософія управління: підруч. для студентів вищ. навч. закл. / В. Г. Кремень, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов. Київ: Знання України, 2007. 360 с.

231. Кремень В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. Київ: Книга, 2005. 525 с.

232. Круглова Л. Культура эпохи Возрождения. *Вестник культурологии*. 2018. №2 (85). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/l-kruglova-kultura-epohi-vozhrozhdeniya> (дата звернення: 13.11.2019).

233. Ксенофонт. Киропедия / Пер. В. Г. Боруховича. М.: Наука, 1976. 336 с.
234. Кудрявцев О. Ф. «Великое чудо человек». *Чаша Гермеса: Гуманистическая мысль эпохи Возрождения и герметическая традиция*. М.: Юристь, 1996. С. 5-28.
235. Кудрявцев О. Ф. Меценатство как политика и как призвание: Козимо Медичи и флорентийская Платоновская академия. *Культура Возрождения и власть*. М.: Наука, 1999. С. 37-48.
236. Кудрявцев О.Ф. «Ученая религия» флорентийской Платоновской академии. *Культура Возрождения и религиозная мысль эпохи*. М.: Наука, 1997. С. 88-96.
237. Кудрявцев О.Ф. Педагогические наставления гуманиста Якопо Садолето. *Возрождение: гуманизм, образование, искусство: Межвуз. сборник науч. труд.* Иваново: Изд во Иванов. гос. ун та, 1994. С. 86-103.
238. Кудрявцев О.Ф. Письмо Марсилио Фичино о Золотом веке. *Средние века: Сборник*. М.: Наука, 1980. Вып. 43. С. 320-327.
239. Кузнецова В. В., Скрябина Н. В. Понимание «идеального государства» и классификация видов государственного устройства Платона в сопоставлении с идеями Аристотеля и Сократа. *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*. 2015. №5. С. 36-40.
240. Куоццо Ерріко. Папська держава. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії*. Х.: Фоліо, 2020. С. 55-59.
241. Курило В. Критеріально-комплексний підхід до аналізу історико-педагогічної думки. *Шлях освіти*. 1999. № 3. С. 41-44.
242. Курті Еліза. Відродження поезії народною мовою у Флоренції за доби Лоренцо Медічі. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії*. Х.: Фоліо, 2020. С. 447-452.

243. Лавріненко О. Духовно-педагогічні ремінісценції проторенесансного руху «Devotio Moderna» у формуванні ціннісно-сміслового універсуму педагогічної системи ордену єзуїтів. *Педагогічні науки*. 2017. № 68. С. 98-104.
244. Ландино Кристофоро. Речь на похоронах Донато Аччайуоли / пер. М. А. Юсима. *Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век)*. М.: МГУ, 1985. С. 201-207.
245. Ландино К. Речь, произнесенная Кристофано да Пратовеккьо перед началом чтения сонетов мессера Франческо Петрарки в Студио / Пер. М.А. Юсима. *Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век)*. М.: Изд-во МГУ, 1985. С. 190-193.
246. Лас Касас Б. История Индий / пер. Д.П. Прицкер. Ленинград: Наука, 1968. 471 с.
247. Левківський М.В. Історія педагогіки / Навч.-метод. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2011. 190 с.
248. Лемешкин И. 1470 – год рождения Ф. Скорина. *Франциск Скарына: новыя даследаванні*. Мінск: Беларуская навука, 2019. С. 23-85.
249. Леон Баттиста Альберти: Сб. статей / Отв. ред. В. Н. Лазарев. М.: Наука, 1977. 192 с.
250. Литвинов В. Д. Станіслав Оріховський. Історико-філософський портрет. К. Академперіодика, 2014. 351 с.
251. Литвинов Володимир. Ренесансний гуманізм в Україні (Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV –початку XVII ст.). К.: Основи, 2000. 472 с.
252. Лобода Д. О. Зародження ідеї освіченого абсолютизму в творах гуманіста Тіто Лівіо Фруловізі. *Збірник матеріалів IV Міжнародної наукової конференції «Історико- краєзнавчі дослідження: традиції та інновації»* (28-29 листопада 2019 р., Суми). Суми: СумДПУ, С. 167-175.

253. Лобода Д. О. Антипацифістські ідеї англійського Відродження початку XVII століття у творчості гуманіста Френсіса Бекона. *Proceedings of X International scientific conference "Scientific thought transformation"*. Morrisville, September 22, 2017. P. 60-65.
254. Лобода Д. О. Аристотелівська традиція у філософії громадянського гуманізму XV століття. *Збірник праць XXIV Харківських Міжнародних Сквородинівських читань «Античні витоки європейської раціональності: до 2400 річчя Арістотеля»*, 23-24 вересня 2016 р. С. 34-37.
255. Лобода Д. О. Виховна модель «ідеальної правительки» європейського відродження у творі Вільяма Ньюмена «Моя леді принцеса». *Витоки педагогічної майстерності*. 2020. №25. С. 138-143.
256. Лобода Д. О. Громадянський гуманізм проти популізму: Томас Еліот про виховання «ідеального правителя». *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*: зб. наук. праць. 2019. Вип. 40. С. 203-211.
257. Лобода Д. О. Джованні Боккаччо: жінки і влада. «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи»: зб. матеріалів IV Міжнарод. наук.-практ. інтернет-конф., 20 липня 2016 р. С. 53-57.
258. Лобода Д. О. Клан Медічі: від банкірів до гуманістів. *Молодий вчений*. 2018. №1(53). С. 27-29.
259. Лобода Д. О. Моделі державного устрою у творчості італійських гуманістів XV століття. *Nowoczesne badania podstawowe i stosowane: zbiór artykułów naukowych konferencji Międzynarodowej naukowo-praktycznej*. Sopot. 30-31.07.2016. P. 32-35.
260. Лобода Д. О., Год Б. В. «Вальядолідська хунта» – перший прояв концептуальної антиномії в соціально-політичній думці католицького Відродження XVI століття. *Історична пам'ять*. 2017. №36. С. 114-121.
261. Лобода Д. О., Год Б. В. «Тиранічні збочення» і пошук способів утілення концепції «Граду Божого» в суспільно-політичній думці іспанського

Ренесансу другої половини XVI – початку XVII ст. *Історичні і політологічні дослідження*. 2017. №1(60). С. 7-17.

262. Лобода Д. О., Год Б. В. Брати д'Есте: феррарські «гуманісти на троні». *Історична пам'ять*. 2017. №37. С. 78-83.

263. Лобода Д. О., Год Н. В. «Український анклав» гуманістичного руху в період європейського Відродження XIV – XVI століть. *Молодий вчений*. 2019. №11. С. 224-228.

264. Лобода Д.О. Ціннісно-педагогічні релеванти підготовки «ідеального правителя» доби європейського ренесансу. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-методичної конференції «Ціннісно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції» (29-30 травня 2020 р., Суми)*. С. 149-151.

265. Лобода Д.О. «Ви повинні виховувати короля!» – ренесансний образ ідеального правителя східноєвропейського мислителя Андрія Волана. *Збірник наукових праць викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів фізико-математичного факультету ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2020*. С. 204-206.

266. Лобода Д.О. «Зерцала дурості» у творчості європейських гуманістів Північного Відродження. *Зб. матеріалів XX студентської наукової конференції історичного факультету, березень 2017 р. Полтава: ІВЦ ПНПУ, 2017*. С. 80-83.

267. Лобода Д.О. «Лист турецькому султану»: гуманістичні ідеї та папський престол. *Зб. матеріалів XXI студентської наукової конференції, присвяченої 100-річчю історичного факультету, березень 2018 р. Полтава: ІВЦ ПНПУ, 2018*. С. 104-106.

268. Лобода Д.О. «Неідеальное» правление женщин в эпоху европейского Возрождения в историческом дискурсе. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Країни*

Центральної, Південно-Східної і Східної Європи в історичному дискурсі Західної цивілізації» (7 квітня 2020 р., Полтава-Вітебськ). С. 302-313.

269. Лобода Д.О. Гуманістичні цінності як фундамент концепції «ідеального правителя» доби європейського Відродження (XV- XVI століття). *Гуманістичні цінності світових цивілізацій і проблеми сучасного світу*: зб. матеріалів VIII Всеукр. наук. конф. студентів і аспірантів, 8 квітня 2016 р. С. 15-18.

270. Лобода Д.О. Ідеал гуманістично освіченого і морально досконалого правителя ферарського мислителя XV століття Тіто Лівіо Фруловізі. *Дидаскал: часопис: матеріали Міжнародної науково – практичної конференції «Забезпечення якості вищої освіти в Україні: сучасний стан і перспективи»*, 12-13 листопада 2019 р. Полтава, 2020. № 20. С. 142-145.

271. Лобода Д.О. Педагогічні ідеї Ренесансу крізь призму соціально-політичної доктрини українського гуманіста Станіслава Оріховського. *Педагогічна освіта в Україні: пошуки, стратегія, перспективи розвитку*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 20-21 листопада 2018 р. С. 78-83.

272. Лобода Д.О. Підсумки едукативних ініціатив придворних ренесансних мислителів у контексті проблеми виховання «ідеального правителя». *Педагогічні науки: наук. журн. / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка*. 2021. Вип. 78. – С. 185-190.

273. Лобода Д.О. Прегуманістичні витоки моделей ренесансного «ідеального правителя» в Європі XII-XIII століть. *Молодий вчений*. 2020. №12.1 (88.1). С. 22-27.

274. Лобода Д.О. Проблема виховання майбутнього правителя в працях європейських ренесансних мислителів (XIV-XVI ст.). *Актуальні проблеми сучасного культурно-освітнього простору*: Збірник статей і матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (6-7 листопада 2019 р.). Полтава: ПНПУ імені В. Г. Королека, 2019. С. 83-89.

275. Лобода Д.О. Ренесансні уявлення про ідеального правителя у Франції другої половини XV століття. *Наука України: проблеми сьогодення та перспективи розвитку*: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, 23-24 вересня 2016 р. С. 46-49.

276. Лобода Д.О. Теоретико-методологічні підходи до визначення критеріїв концепти «ідеальний правитель». *Людина та людяність у світовій гуманітарній традиції*: збірник наукових праць за матеріалами доповідей і повідомлень одинадцятого Всеукраїнського науково-практичного семінару з міжнародною участю «Актуальні питання всесвітньої історії та методика їх викладання», 28- 29 березня 2019 року. С. 39-46.

277. Лобода Д.О., Семеновська Л.А. Східнослов'янський еталон синкретизму ренесансної гуманістичної думки і християнської догматики в етико-педагогічній спадщині Францішека Скорини. *Українська професійна освіта*. №1, 2020. С. 112-121.

278. Лозинский С. М. История одного перевода «Божественной Комедии». *Дантовские чтения, 1987* / Под общ. ред. Игоря Бэлзы. М.: Наука, 1989. С. 10-17.

279. Лозинский С. Г. История папства. М.: Политиздат, 1986. С. 108-111.

280. Лопе де Вега. Собрание сочинений в шести томах / Пер. и ком. Ю. Корнеева. М.: Искусство, 1962 – 1965.

281. Лоренцо Валла. История деяний Фердинанда, короля Арагона / Вступ. ст., пер. и коммент. Е.В. Финогентовой. *Средние века*. 1996. Вып. 59. М.: Наука, 1996. С. 253-266.

282. Лосев А. Ф. Эстетика Возрождения: Монография. М.: Мысль, 1978. 623 с.

283. Лукиан Самосатский. Сочинения в 2-х т. Т. 1. СПб: Алетея, 2001. 479 с.

284. Лукоянов В. В. Фрэнсис Бэкон и идеологические предпосылки Английской буржуазной революции / Автореферат дис. ... кандидата исторических наук. М., 1981. 296 с.
285. Луццатто, Д. Экономическая история Италии. М.: Изд-во иностр. лит., 1954. 455 с.
286. Лютер М. К советникам всех городов земли немецкой. О том, что им надлежит учреждать и поддерживать христианские школы. *Мартин Лютер. Время молчания прошло: Избранные произведения. 1520 — 1526 гг.* Пер. с нем., истор. очерк, коммент. Ю.А. Голубкина. Харьков: Око, 1992. С. 155-180.
287. Лютер М. О светской власти / Пер. Ю. Голубкина. *Избранные произведения.* СПб.: «Андреев и Согласие», 1994. 430 с.
288. Мак'явеллі Нікколо. Флорентійські хроніки; Державець / Пер. А. Перепаді. Харків: Фоліо, 2013. 511 с.
289. Макарова И.С. Мифопоэтический образ корабля дураков в искусстве Северного Возрождения. *Известия РГПУ имени А.И. Герцена.* 2014. Вып. 171. С. 108-115.
290. Маколей Т. Бэкон. *Знание — сила.* М.: ЧПК, 1995. №12. С. 123-127.
291. Малинин Ю. П. Мораль и политика во Франции во второй половине XV века (Филипп де Коммин). *Политические деятели античности, средневековья и нового времени.* Л., 1983. С. 59-65.
292. Малинин Ю. П. Общественная мысль Франции XV в. и античная культура. *Античное наследие в культуре Возрождения.* М., 1984. С. 131-136.
293. Малинин Ю. П. Франция в эпоху позднего средневековья. СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2008. 452 с.
294. Манетти Джонаццо. Речь, составленная мессером Джонаццо Манетти и произносимая другими перед высокой Синьорией и Ректорами во

дворце, в коей они побуждаются управлять справедливо / Пер. О. Ф. Кудрявцева. *Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век)*. М.: МГУ, 1985. С. 138-140.

295. Манетти Джонаццо. О достоинстве и превосходстве человека / Пер. Н.В. Ревякиной. *Итальянский гуманизм эпохи Возрождения: Сб. текстов*. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1988. Ч. II. С. 8-68.

296. Марей А. В. О князьях и государях. *Полития: Анализ. Хроника. Прогноз*. 2018. № 3 (90). С. 50-73.

297. Марей А. В. О королевской власти к королю Кипра, или О правлении князей. Книга 1. Комментированный перевод с латинского языка. *Социологическое обозрение*. 2016. Т. 15. № 2. С. 97-128.

298. Марей А. В. Подарок митрополита: Рукопись «Второй Партиды» из библиотеки Толедского собора и ее маргиналии. *Электронный научно-образовательный журнал «История»*. 2017. Т. 8. № 6 (60).

299. Марей А. В. Три турецких ливра за горшок мух, или как братья-францисканцы послужили Альфонсо Х. *Казус. Индивидуальное и уникальное в истории*. 2017. Т. 12. С. 145-168.

300. Марей А. В. Фома Аквинский и европейская традиция трактатов о правлении. *Социологическое обозрение*. 2016. Т. 15. № 2. С. 87-95.

301. Марей А. О государствах, королях и законах. *Социологическое обозрение*. 2013. №13. С. 41-51.

302. Марсилио Фичино. В чем состоит счастье, какие оно имеет ступени, о его вечности. *Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век)*. М.: МГУ, 1985. С. 222-227.

303. Масленникова В. Ш., Сутугин Н. Н. Синергетический подход к воспитанию. *КПЖ*. 2007. №4. С. 95-98.

304. Мастромартіно Фабріціо. Венеціанська республіка. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії*. Х.: Фоліо, 2020. С. 120-123.

305. Мень А. Поборники человечности. К 500-летию открытия Америки. *Трудный путь к диалогу*. М.: Фонд имени А. Мень, 2001. С. 283-303.
306. Методологічні засади педагогічного дослідження / Є. М. Хриков, О. В. Адаменко, В. С. Курило, Л.Ц.Ваховський та ін.; за заг. ред. В. С. Курила, Є. М. Хрикова. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 248 с.
307. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. К.: Абрис, 1994. 288 с.
308. Мирандола Джованни Пико делла. Джованни Пико Делла Мирандола приветствует своего Эрмолао Барбаро (фрагменты). URL: http://abuss.narod.ru/study/phr/05b_mirandola_barbaro.htm (Дата звернення: 06.07.2020).
309. Митрофанов П. П. История Австрии: с древнейших времен до 1792 г. Ч. 1. СПб: Издание Брокгауз-Ефрон, 1910. 160 с.
310. Міжнародний електронний науковий журнал «Studia Humanitatis». URL: <http://st-hum.ru/>
311. Мокляк В. М. Розвиток автономії в університетах України (XIX – початок ХХ століття) / автореферат дис. ... д-ра пед. наук. Полтава, 2019. 42 с.
312. Молодиченко В. В. Ціннісний контекст духовного світу сучасної студентської молоді. *Мультиверсум: філос. Альманах*. К.: Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2009. Вип. 80. С. 207-217.
313. Монтень М. Опыты. Книга вторая / Изд. подготов.: Ф.А. Коган-Бернштейн, А.С. Бобович, А.А. Смирнов. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1958. 652 с.
314. Монтень М. Опыты. Книга первая / Пер. А.С. Бобовича; Вступ. ст. Ф.А. Коган-Бернштейн. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1958. 526 с.
315. Мор Т. Утопия / Пер. А. И. Малеина. М.: Наука, 1947. 272 с.

316. Мор Томас. История Ричарда III / Пер. М. Л. Гаспарова и Е. В. Кузнецова. *Эпиграммы. История Ричарда III*. М.: Наука, 1973. С. 252-465.
317. Музі Авреліо. Південна Італія. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії*. Х.: Фоліо, 2020. С. 124-129.
318. Мусихин Г. И. Популизм: структурная характеристика политики или «ущербная идеология»? *Полития*. 2009. № 4(55). С. 40-53.
319. Назарова Т.С.? Шаповаленко В.С. «Синергетический синдром» в педагогике. *Педагогика*. 2001.-№9. С. 25-33.
320. Наливайко Д.С. Україна в західноєвропейських історико-літературних джерелах доби Відродження. *Слов'янське літературознавство і фольклористика: Респ. міжвід. зб. К.: Наук. думка, 1970. Вип. 5. С. 44-56.*
321. Наливайко Д.С. Україна в рецепції західних гуманістів XV – XVI ст. *Європейське Відродження та українська література XIV – XVIII ст.* К.: Наук. думка, 1993. С. 3-39.
322. Немировский Е. Л. Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта: 1491-2000. Инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы. Том 1. 1491-1550. Москва: Знак, 2009. 588 с.
323. Нестуля С. І. Дидактичні основи формування лідерської компетентності майбутніх бакалаврів з менеджменту. Полтава: ПУЕТ, 2019. 799 с.
324. Николаева Н.И. Гуманистическая школа Витторино да Фельтре. *Возрождение: гуманизм, образование, искусство*: Межвуз. сб. науч. труд. Иваново: Изд во Иванов. гос. ун та, 1994. С. 48-58.
325. Николаева Н.И. Педагогические взгляды Гуарино Веронезе (на материале писем). *Школа и педагогическая мысль Средних веков, Возрождения и начала Нового времени (исследования и материалы)*: Сб.

науч. труд. / Под ред. К.И. Салимовой, В.Г. Безрогова. М.: Изд во АПН СССР, 1991. С. 158-164.

326. Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.). К., Наукова думка, 1990. 382 с.

327. Оріховський С. Життя і смерть Яна Тарновського. *Українські гуманісти епохи Відродження*. Ч. 1. К.: Наук. Думка, 1995. С. 254-293.

328. Оріховський С. Лист до короля Сигізмунда. *Українські гуманісти епохи Відродження*. Ч. 1. К.: Наук. думка, 1995. С. 110-112.

329. Оріховський С. Лист до Яна Франціска Коммендоні К.: Наук. думка. 1988. URL: http://litopys.org.ua/old14_16/old14_08.htm#or2. (Дата звернення: 28.10.2019).

330. Оріховський С. Напучення польському королеві Сигізмунду Августу. *Українські гуманісти епохи Відродження*. Ч. 1. К.: Наук. думка, 1995. С. 23-60.

331. Оріховський С. Про турецьку загрозу. *Українські гуманісти епохи Відродження*. Ч. 1. К.: Наук. Думка, 1995. С. 61-100.

332. Оріховський С. Промова на похоронах польського короля Сигізмунда Ягеллона. *Українські гуманісти епохи Відродження*. Ч. 1. К.: Наук. Думка, 1995. С. 180-223.

333. Основи лідерства. Тренінг лідерських якостей та практичних навичок менеджера / О. О. Нестуля, С. І. Нестуля, В. В. Карманенко. К.: Знання, 2013. 287 с.

334. П'ятезі Андреа. Сенека і латинський стоїцизм. *Історія європейської цивілізації. Рим* / за ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2015. С. 353-362.

335. Падокшин С.А. Філасофская думка эпохі Адраджэння у Беларусі: Ад Францыска Скарыны да Сымяона Полацкага. Минск: Навука і техника, 1990. 285 с.

336. Падокшын С.А. Выбранне караля, або «Прадмова для сената» Андрэя Волана. *Беларуская думка у кантэксце гісторыі і культуры*. Мінск: Беларуская навука, 2003. С. 167-181.

337. Пальмиери Маттео. Речь, составленная Маттео Пальмиери, гонфалоньером компании, по приказу Синьории, в которой Ректоры и другие должностные лица побуждаются управлять справедливо / Пер. О. Ф. Кудрявцева. *Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век)*. М.: МГУ, 1985. С.141-146.

338. Пальмиери М. Гражданская жизнь / Пер. О.Ф. Кудрявцева. *Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV – XVII вв.)*. М.: Изд-во УРАО, 1999. С. 180-197.

339. Пашкин Н. Г. Эней Сильвий Пикколомини, падение Константинополя и гуманистическая публицистика на латинском западе в середине XV века. *Россия и мир: панорама исторического развития*. Екатеринбург, 2008. С. 216-221.

340. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии / Под ред. С.А. Смирнова. М.: Издательский центр «Академия», 2000. 512 с.

341. Педагогіка: теорія та історія / навч. посібник для студ. вузів / В. М. Галузинський, М. Б. Євтух. Рівне: [б.в.], 1996. 237 с.

342. Петрарка Франческо Концоньере. Моя тайна, или Книга бесед о презрении к миру. Книга писем о делах повседневных. Старческие письма. Москва: РОСАД, 1997. 736 с.

343. Петренко Л. М. Актуальні питання української національної системи виховання у науково-педагогічній спадщині Г. Ващенко. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. 2019. Вип. 86. С. 54-59.

344. Пикколомини Э. С. О воспитании детей / пер. Н.В. Ревякиной. *Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи*

Возрождения о формировании личности (XIV-XVII вв.). М.: Изд-во УРАО, 1999. С. 215-223.

345. Пикколомини Энео Сильвио. Письмо Владиславу, королю Богемскому и Венгерскому [пер. Г. Ратгауза]. *Идеи эстетического воспитания*: в 2 т. Т. 1: Античность, Средние века, Возрождение. М.: Искусство, 1973. С. 337-344.

346. *Пико дела Мирандола Джованни*. Речь о достоинстве человека. Комментарий к канцоне о любви Джироламо Бенивьени. *Эстетика Ренессанса*. М.: Наука, 1981. С. 248-305.

347. Платон. Держава / Пер. Д. Ковалю. К.: Основи, 2000. 355 с.

348. Подольский В. А. Философия социальной политики в Европе XVI века на примере трудов испанского мыслителя Хуана Луиса Вивеса. *Философская мысль*. 2020. №9. С. 28-44.

349. Поздникин Алексей Анатольевич. Социально-политические взгляды Поджо Браччолини / Дис. ... канд. ист. Наук. Саратов, 2003. 210 с.

350. Полковниченко Н.М. Портрет Ф.Скорины в контексте пансофизма эпохи и ренессансной эмансипации личности. *Скарына і наш час: Матэрыялы III міжнароднай навуковай канферэнцыі* (Гомель, 7 кастрычніка 2004 г.). Гомель: УА «ГДУ імя Ф.Скарыны», 2004. С. 159-165.

351. Полякова М. А. Гуманистические и реформационные черты педагогического идеала Челио Секондо Курионе. *Историко-педагогический журнал*. 2014. №2. С. 149-161.

352. Понтано Джованни. Государь / Пер. Н.А. Федорова. *Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век)*. М.: МГУ, 1985. С. 290-308.

353. Православная энциклопедия / под общ. ред. Патриарха Московского и всея Руси Алексия II. Т. 8. М.: Церковно-научный центр «Православная Энциклопедия», 2004. С. 491-492.

354. Прешенді Франческа. Римська релігія. *Історія європейської цивілізації. Рим*. Харків: Фоліо, 2015. С. 470-475.

355. Примакова В. В. Сучасні пріоритети розвитку вітчизняної шкільної освіти в контексті реформаційних змін крізь призму положень виховної системи В. Сухомлинського. *Наукові записки*. 2018. Вип. 171. С. 123-126.

356. «Про вищу освіту», Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

357. «Про затвердження Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти», Наказ МОН України № 977 від 11.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-19#Text>

358. «Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року», Указ Президента України; Стратегія від 12.03.2021 № 94/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text>

359. «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року», Указ Президента України; Стратегія від 25.06.2013 №344/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>

360. «Про освіту», Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

361. «Про повну загальну середню освіту», Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

362. «Про Стратегію національно-патріотичного виховання», Указ Президента України; Стратегія від 18.05.2019 № 286/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>

363. «Про Стратегію розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 року», Указ Президента України; Стратегія від 27.09.2013 № 532/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/532/2013#Text>

364. Пуришев Б. И. Зарубежная литература средних веков. Москва: Высшая школа, 2004. 816 с.
365. Пшизова С. Н. Флорентийский университет и развитие гуманизма в XIV-XV вв. *Средние века*. М., 1993. Вып. 56. С. 153-173.
366. Пышнова С. Л. Из истории становления и развития гуманистической традиции в культурах Латинской Америки. *Филология и культура*. 2014. №1. С. 252-257.
367. Рабле Франсуа. Гаргантюа і Пантагрюель / Пер. І. Сидорової. Харків: Фоліо, 2017. 256 с.
368. Ревякина Н. В. Итальянский гуманист и педагог Витторино да Фельтре в свидетельствах учеников и современников. Москва-Берлин: DirectMEDIA, 2015. 413 с.
369. Ревякина Н. В. Античные источники итальянской гуманистической педагогики XV в. *Античное наследие в культуре Возрождения*. М., 1984. С. 66-78.
370. Ревякина Н. В. Возрождение: гуманизм, образование, искусство. Иваново: ИВГУ, 1994. 140 с.
371. Ревякина Н. В. Идеи согласия и мира в итальянском гуманизме (Гуарино да Верона). *Проблемы социальной истории и культуры Средних веков и раннего Нового Времени*. 2005. №5. С. 314-319.
372. Ревякина Н. В. Из практики гуманистического воспитания (Гуарино да Верона и Леонелло д'Эсте). *Возрождение: общественно-политическая мысль, философия, наука*. Иваново: ИВГУ. 1988. С. 40-46.
373. Ревякина Н. В. Итальянский гуманизм XV и эстетическое воспитание (Школа Гуарино да Верона). *Возрождение: гуманизм, образование, искусство*. Иваново: ИВГУ, 1994. С. 47-51.
374. Ревякина Н. В. Социально-политический идеал гуманиста Фруловизи. *Средние века*. Вып.36. М.: Наука, 1973. С. 69-86.

375. Ревякина Н. В., Кудрявцев О. Ф. Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности. М.: УРАО, 1999. 402 с.
376. Ревякина, Н. В. Гуманистическое воспитание в Италии XIV вв. Иваново: ИГУ, 1993. 259 с.
377. Римский Э. О правлении государей / Пер. с лат.: Н.В.Ревякина и Г. В. Рябова. *Послушник и школяр, наставник и магистр. Средневековая педагогика в лицах и текстах* / Сост. и отв. ред.: В.Г.Безрогов; под общ. ред Т.Н.Матулис. М.: РАО, 1996. 414 с.
378. Ринуччини А. Диалог о свободе / Пер. М.М. Ощепковой, Л.М. Поповой. *Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век)*. М.: Изд-во МГУ, 1985. С. 162-185.
379. Робертсон Дональд. Думай как римский император. Стоическая философия Марка Аврелия. М.: Эксмо, 2020. 300 с.
380. Ротонделла Сильвія. Понтано та гуманізм у Неаполі під владою Арагонської династії. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утонії*. Х.: Фоліо, 2020. С. 431-435.
381. Руа Ж. Ж., Мишо Ж. Ф. История рыцарства / Пер. Г. Веселкова. М.: Эксмо, 2007. 448 с.
382. Рубанова Г.Л., Моторний В.А. Історія зарубіжної літератури: *Середні віки та Відродження*. Львів: Вища школа, 1982. 440 с.
383. Рувер Р. Возвышение и упадок банка Медичи. Столетняя история наиболее влиятельной в Европе династии банкиров. М.: Центрполиграф, 2019. 512 с.
384. Русин Павло. Похвала Валерію Максиму. *Українські гуманісти епохи Відродження: антологія: у 2 ч. Ч.1*. К.: Наук. думка; Основи, 1995. С. 19-21.

385. Рутенбург В. И. Теория и практика итальянского абсолютизма. *Европа в Средние века: экономика, политика, культура*. М.: Наука, 1972. С. 225-235.
386. Рутенбург В.И. Итальянские хроники XVI в. о Ферраре. *Проблемы культуры итальянского Возрождения*. Л., 1979. С. 31-35.
387. Рутц Марион. Nicolaus Hussovianus Carmen de bisonte im intertextuellen Schnittfeld antiker Reformatio-Sehnsüchte. *Philologia Classica*. 2017. №1. С. 59-90.
388. Руюткина Т. М. Быть пророком в своём отечестве и остаться в живых: к вопросу о судьбе английских гуманистов в XVI веке *Cursor Mundi: человек Античности, Средневековья и Возрождения*. 2011. №4. С. 51-64.
389. Руюткина Т. М. Идеи воспитания в английском гуманизме второй трети XVI века: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. Иваново: Иванов. гос. ун т, 1998. 16 с.
390. Савченко О. Виховання розумної особистості, яка вмiє самостійно вчитися. *Почат. шк.* 2007. № 8. С. 1-5.
391. Сакс Ганс. Королевич и нечистая сила / Пер. Е. Полонской. *Брант С. Корабль дураков; Сакс Г. Избранное*. М.: Худож. лит., 1989. С. 365-368.
392. Салютати Колюччо. Инвектива против Антонио Лоски из Виченцы / пер. Н.Х. Мингалеевой. *Гуманистическая мысль итальянского Возрождения*. М.: Наука, 2004. С. 126-137.
393. Салютати Колюччо. Письмо от 11 ноября 1403 года к Бандини д'Ареццо / пер. И.Я. Эльфонд. *Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век)*. М.: МГУ, 1985. С. 39-42.
394. Салютати Колюччо. Письмо от 14 июня 1404 года Галиено де Терни / пер. И.Я. Эльфонд. *Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век)*. М.: МГУ, 1985. С. 42-48.

395. Салютати К. *De tyranno. Возрождение. Собрание текстов итальянских, немецких, французских и английских писателей XIV—XV веков* / Пер. А. Дживелегова. М.; Л.: Госиздат, 1925. С. 21-22.

396. Сапунов Б.В. Этноним “русский” в трактовке Ф.Скорины. *Скарына і наш час: Матэрыялы III міжнароднай навуковай канферэнцыі* (Гомель, 7 кастрычніка 2004 г.). Гомель: УА «ГДУ імя Ф.Скарыны», 2004. С. 180-186.

397. Сбруева А. А. Порівняльна педагогіка вищої школи: національний, європейський та глобальний контексти. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2021. 315 с.

398. Свивальнев Роман Алексеевич Система отношений кондотты с городами и коммунами в Италии XIV-XV вв. *Гуманитарные и юридические исследования*. 2017. №1. С. 102-109.

399. Севері Андреа. Відкриття античних текстів, міф про Рим, громадянський гуманізм. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії*. Х.: Фоліо, 2020. С. 407-411.

400. Семеновська Л. А. Ідея політехнізму в шкільній освіті України (XX століття). Полтава: ПНПУ імені ВГ Короленка. 2012. 344 с.

401. Сисоєва С. Проблема національної еліти: напрями виховання. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр. / за ред. Л. Л. Тovaжнянського, О. Г. Романовського*. Х.: НАПН України, 2002. Ч. 1. С. 76-83.

402. Сімончіні Стефано. Леон Батіста Альберті: homo faber, час та філософська педагогіка. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії*. Х.: Фоліо, 2020. С. 292-297.

403. Сімончіні Стефано. Політика при дворі та ідеальний правитель: різні бачення влади до Макіавеллі. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії*. Х.: Фоліо, 2020. С. 317-323.

404. Січілія Россана. Італійські війни та система європейських держав. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії*. Х.: Фоліо, 2020. С. 40-45.

405. Сказкин С. Д. Из истории социально-политической и духовной жизни Западной Европы в средние века: Материалы научного наследия. М.: Наука, 1981. 295 с.

406. Скарына Ф. Творы: Прадмовы, сказанні, пасляслоўі, акафісты, пасхалія. Минск: Навука і техника. 1990. 207 с.

407. Скиннер Квентин. Истоки современной политической мысли. Том 1. Эпоха Ренессанса. М.: Дело, 2018. 464 с.

408. Слепухин Сергей Николаевич Лингвокультурные предпосылки осмысления правовой реальности в индоевропейской культуре: демаркация концептуальной границы в оппозиции «Свой vs. чужой». *Сибирский филологический журнал*. 2013. №4. С. 235-240.

409. Смирнов В. И. История образования и педагогической мысли. Часть II. История отечественного образования и педагогики: учебное пособие. Нижний Тагил: Нижнетагильская государственная социально-педагогическая академия, 2012. 421 с.

410. Соловьев А. Г., Васильева Л. Е., Кириллова О. В. Гуманистические идеи в системе образования Западной Европы в эпоху Возрождения, их роль в духовно-нравственном становлении учащихся. *Вестник Чувашского государственного педагогического университета имени И. Я. Яковлева*. 2012. №2. С. 164-168.

411. Сопов А. В. Идеи «добротного правления» в творчестве итальянских гуманистов XIV-XV вв. Венецианцы, неоплатоники и другие. *International scientific review*. 2015. № 4 (5). С. 56-59.

412. Станкевіч А. А. Прадмовы і пасляслоўі Ф.Скарыны як узор рытарычнай прозы старабеларускага перыяду. *Скарына і наш час*:

Матэрыялы II міжнароднай навуковай канферэнцыі (Гомель, 16-17 мая 2002 г.). Гомель: УА «ГДУ імя Ф.Скарыны», 2002. Ч. 2. С. 175-179.

413. Стратерн П. Медичи. Крестные отцы Ренессанса. М.: АСТ, Астрель, 2011. 512 с.

414. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. К.: АПН, 2003. С. 17.

415. Сушинський Б. Всесвітня історія лицарства. Одеса: Видавничий Дім ЯВФ, 2005. 640 с.

416. Тарасова О. А. Дидактические взгляды Х. Л. Вивеса. *Страницы истории педагогики*. Пятигорск: Изд-во ПГПУ, 2002. Вып. 18. С. 164-171.

417. Творения блаженного Августина, епископа Иппонийского. Ч. 3-5. Изд. 2-ое. Киев, Типография И.И. Чолокова, 1905-1910. URL: [https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9E_%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B5_%D0%91%D0%BE%D0%B6%D1%8C%D0%B5%D0%BC_\(%D0%90%D0%B2%D0%B3%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD\)/5](https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9E_%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B5_%D0%91%D0%BE%D0%B6%D1%8C%D0%B5%D0%BC_(%D0%90%D0%B2%D0%B3%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD)/5) (Дата звернення: 18.08.2020).

418. Травников Г. Н. Функциональный подход к педагогической деятельности: противоречие и перспектива. *НОМОТНЕТИКА: Философия. Социология. Право*. 2012. №8 (127). С. 321-328.

419. Троцько Г. В., Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання / Навч. посібник для пед. навч. закладів. 2-е вид., випр. і доп. Харків: Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди; «ОВС», 2002. 400 с.

420. Тутубалин Виталий Александрович Некоторые социально-онтологические аспекты когнитивно-эволюционного подхода. *Вестник БГУ*. 2018. №3. С. 12-22.

421. Удальцова З. В. Византийская культура. М.: Наука, 1988. 289 с.

422. Українські гуманісти епохи Відродження: антологія: у 2 ч. / упоряд., передне слово, примітки та коментар; перекл. з лат. у співавт. К.: Наук. думка; Основи, 1995. Ч. 1. – 431 с.; Ч. 2. – 431 с.

423. Утопия. Город Солнца. Новая Атлантида. М.: Азбука, 2021. 320 с.
424. Фазан В., Терещук О. Формування моральнодуховних цінностей в системі сучасного виховання на прикладі пастирського служіння. *Педагогічні науки*. 2020. Вип. 75-76. С. 15-20.
425. Филиппсон М. Религиозная контрреволюция в XVI веке: общество иезуитов. М.: Книжный дом, «ЛИБРОКОМ», 2011. 208 с.
426. Фирсова А. Е. Сущностные характеристики антропологического подхода в педагогике. *Известия ВГПУ*. 2012. №7. С. 15-18.
427. Фичино Марсилио. Козимо Медичи, отцу отечества, Марсилио Фичино себя вверяет / Пер. О. Ф. Кудрявцева. *Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век)*. М.: МГУ, 1985. С. 216-217.
428. Фичино М. О моральных добродетелях / Пер. О. Ф. Кудрявцева. *Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век)*. М.: Изд-во МГУ, 1985. С. 211-214.
429. Філософія Відродження на Україні / М. В. Кашуба, І. В. Паславський, І. С. Захара та ін.; Відп. ред. М. В. Кашуба. К.: Наук. думка, 1990. 336 с.
430. Фйоккі Клаудіо. Активне життя та споглядання: громадянський гуманізм Салютаті. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утонії*. Х.: Фоліо, 2020. С. 288-291.
431. Флоровский Г. Владимир Соловьев и Данте: проблема христианской Империи. *Соловьевские исследования*. 2006. №2 (13). С. 228-251.
432. Хачатурян Н. А. Сословная монархия во Франции XIII – XV вв. М.: Высшая школа, 1989. 272 с.
433. Хейзинга Й. Осень средневековья. М.: Наука, 1988. С. 70-117.

434. Цебрій І. В. Опенько В.В. Концепція куртуазності як суспільно-культурного явища класичного середньовіччя. *Філософські обрії*. 2016. Вип. 35. С. 89-96.
435. Цепелева Н. В. Гуманистическое мировоззрение как источник биоэтических дилемм. *Journal of Siberian Medical Sciences*. 2013. №6. С. 120-126.
436. Чернядьева Н. А. Международный терроризм: происхождение, эволюция, актуальные вопросы правового противодействия. М.: Проспект, 2016. С. 48-49.
437. Черчилль Уинстон. Британия в новое время (XVI – XVII века). Смоленск, 2006. URL: https://royallib.com/read/cherchill_uinston/britaniya_v_novoe_vremya_XVI_XVII_vv.html#0 (Дата звернення: 15.03.2021).
438. Чиколини Л. С. Социальная утопия в Италии. XVI – начало XVII в. М.: Наука, 1980. 390 с.
439. Чінес Лоредана. Гуманізм: загальна характеристика. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії*. Х.: Фоліо, 2020. С. 402-407.
440. Шаповалова М., Рубанова Г., Моторний В. Історія зарубіжної літератури. Середні віки та Відродження. К.: Знання, 2011. 476 с.
441. Шевелев А. Н. Потенциал феноменологического подхода в историко-педагогических исследованиях. *Известия РГПУ им. А. И. Герцена*. 2006. №14. С. 151-162.
442. Шестаков В. П. Эстетика Ренессанса. Том I. М.: Искусство, 1981. 496 с.
443. Шмонин Д. В. Философия, теология и ценностно-смысловая сфера в образовании. *Вестник Русской христианской гуманитарной академии*. СПб.: Изд-во РХГА, 2015. Т. 16. Вып. 4. С. 207-222.

444. Шутова О. М. «...Абы братия моя русь, люди посполитые, чтучи могли лепей разумети»: пристальное чтение и вопрос о символике Франциска Скорины. *Францыск Скарына: новыя даследаванні*. Мінск: Беларуская навука, 2019. С. 126-160.
445. Эгидий Римский. О правлении государей. *Антология педагогической мысли христианского Средневековья*. Т. II. М., 1994. С. 148-170.
446. Эко Умберто. Эволюция средневековой эстетики. СПб: Азбука-классика, 2004. 288 с.
447. Экономикс: принципы, проблемы и политика. М.: Республика, 1992. Т. 1. С. 99-100.
448. Эльфонд И. Я. Изучение проблем культуры Возрождения в отечественной науке 60-80 гг. XX в. *Средневековый город. Межвузовский научный сборник*. 2006. Вып. 17. Саратов: Издательство Саратовского государственного университета. С. 143-158.
449. Эразм Роттердамский. Воспитание христианского государя / Пер. А.В. Тарасовой. М.: Мысль, 2001. 365 с.
450. Эразм Роттердамский. Жалоба мира, отовсюду изгнанного и поверженного / пер. В.Д. Балакин. *Эразм Роттердамский и его время*. М.: Наука, 1989. С. 248-274.
451. Эразм Роттердамский. О приличии детских нравов / Пер. А.Н. Старицына; предисловие редакции. *Педагогика*. 1995. № 4. С. 82-94.
452. Эразм Роттердамский. Оружие христианского воина. *Философские произведения* / Отв. ред. В.В. Соколов; пер. и коммент. Ю.М. Каган. М.: Наука, 1986. С. 90-217.
453. Эразм Роттердамский. Похвальное слово глупости / Пер. А.В. Тарасовой. *Эразм Роттердамский. Воспитание христианского государя*. М.: Мысль, 2001. С. 113-226.

454. Эразма Роттердамского молодым детям наука, как должно себя вести и обходиться с другим / Пер. учителя Александра Мельгунова. *Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV — XVII вв.)* / Сост., вступ. статья и коммент. Н.В. Ревякиной, О.Ф. Кудрявцева. М.: Изд-во УРАО, 1999. С. 303-309.
455. Эрс Жак. Людовик XI. Ремесло короля. М.: Молодая гвардия, 2007. 366 с.
456. Эрс Жак. Повседневная жизнь папского двора времен Борджиа и Медичи. 1420-1520. М.: Молодая гвардия, 2007. 220 с.
457. Юдин Э. Г. Методология науки. Системность. Деятельность. М.: Эдиториал УРСС, 1997. 444 с.
458. Юлиан Толедский. История короля Вамбы. URL: http://www.vostlit.info/Texts/rus14/Julian_Toledo/frametext2.htm (Дата звернення: 12.07.2021).
459. Antonín Robert. The Ideal Ruler in Medieval Bohemia. Leiden: Brill, 2017. 416 p.
460. Arbizzoni Guido. Frulovisi, Tito Livio de`. Dizionario Biografico degli Italiani. Vol. 50. Rome: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 1998. URL: https://www.treccani.it/enciclopedia/tito-livio-de-frulovisi_%28Dizionario-Biografico%29/ (Дата звернення: 31.10.2019)
461. Botero Giovanni. Della Ragione Di Stato. Venezia: Gioliti, 1589. 124 p. URL: <http://sciencepoparis8.hautetfort.com/media/02/01/1597175066.pdf> (Дата звернення: 11.09. 2021).
462. Buchanan George. The Rights Of The Crown In Scotland / Tr. Robert Macfarlan. Edinburgh: Printed by A. Murray, Milne Square, 2016. 85 p. URL: <http://www.portagepub.com/dl/caa/buchanan.pdf> (Дата звернення: 04.04.2020).
463. Coluccio Salutati. Epistolario. Roma: Forzani e C. Tipografi del senato, 1891. 352 p. URL:

<https://archive.org/details/epistolariodicol01salu/page/n370/mode/1up?view=theater> (Дата звернення: 03.07.2021).

464. D'Acia Lucia. Corano e la tiara. L'epistola a Maometto II di Enea Silvio Piccolomini (papa Pio II). Bologna: Pendragon, 2001. 298 p.

465. De'piccolomini D'enea Silvio. I Commentarii Rerum Memorabilium: Quae Temporibus Suis Contigerunt. Nabu Press, 2014. 460 p.

466. Elyot Thomas. The boke named the Gouvernour, deuysed by syr Thomas Elyot knight. London, 1537. URL: <http://name.umdl.umich.edu/A21287.0001.001> (Дата звернення: 10.05.2019).

467. EPICEDION... Українські гуманісти епохи Відродження (ч. 2). К.: Основи, 1995. С. 20-39.

468. Flodr Miroslav. Iura originalia civitatis Brunensis. Brno: Doplněk – Archiv města Brna, 1993. 47 p.

469. Garin, E. Medioevo e Rinascimento. Roma-Bari: Editori Laterza, 2007. 344 p.

470. Goldthwaite Richard A. The Medici Bank And The World Of Florentine Capitalism. *Past & Present*. 1987. Vol. 114, Iss. 1. Pp. 3-31.

471. González Ángel Poncela. La Escuela de Salamanca. Filosofía y Humanismo ante el mundo moderno. Madrid: Verbum Editorial, 2015. S. 375-397.

472. Guicciardini Francesco. Scritti politici e ricordi / Tr. and edit. Roberto Palmarocchi. Bari; Laterza: Tipografi editori Librai, 1933. 398 p. URL: https://it.wikisource.org/wiki/Indice:Guicciardini,_Francesco_%E2%80%93_Scritti_politici_e_ricordi,_1933_%E2%80%93_BEIC_1844634.djvu (Дата звернення: 13.01.2020).

473. Gundersheimer W. L. The patronage of Ercole I d'Este. *Journal of Medieval and Renaissance Studies*. 1976. № 6. P. 1-19.

474. Gundersheimer Werner L. Ferrara: The Style of a Renaissance Despotism. Princeton: Princeton University Press, 313 p.

475. Hale John Rigby. *Florence and the Medici the pattern of control*. London: Thames and Hudson, 1977. 208 p.
476. Hale John Rigby. *The Civilization of Europe in the Renaissance*. HarperCollins, 1993. 648 p.
477. Hamrick S. «Of rose and pomegranet the redolent pryncesse»: Fashioning Princess Mary in 1525. *Renaissance and Reformation*. 2017. 40 (2). P. 35-62.
478. Hernandez B. L. *The Las Casas-Sepúlveda Controversy: 1550 – 1551*. 2007. URL: <https://www.scribd.com/doc/166071931/The-Las-Casas-Sepulveda-Controversy> (Дата звернення: 15.05.2020).
479. Isidore of Seville. *The Etymologies*. New York: Cambridge University Press, 2016. P. 199-203. URL: <https://azbyka.ru/otechnik/books/original/29158-The-Etymologies-of-Isidore-of-Seville.pdf> (Дата звернення: 15.07.2021).
480. Klaniczay Gábor. *Holy Rulers and Blessed Princesses: Dynastic Cults in Medieval Central Europe*. New York: Cambridge University Press, 2002. 512 p.
481. Lazzarini Isabella. Ludovico III Gonzaga, marchese di Mantova. *Dizionario Biografico degli Italiani*. Volume 66. 2006. URL: [https://www.treccani.it/enciclopedia/ludovico-iii-gonzaga-marchese-di-mantova_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/ludovico-iii-gonzaga-marchese-di-mantova_(Dizionario-Biografico)/) (Дата звернення: 25.07.2021).
482. Lewis Katherine. *Kingship and Masculinity in Late Medieval England*. Abbingdon-on-Thames: Routledge, 2013. 296 p.
483. Loboda D. Offsetting Mass Culture And The Future Of Education: Corona-Crisis Relations. *Education in the post-coronavirus world: the place of information and innovative technologies*. Katowice: Publishing House of Katowice School of Technology, 2020. P. 319-323.
484. Loboda D. Renaissance educational guidelines of the «ideal governor» training in «Song of the bison» by belarusian thinker Mykola Husovsky. *Middle European Scientific Bulletin*. 2020. Vol. 1. P. 20-23.

485. Major J. Sir Thomas Elyot and Renaissance humanism. Lincoln university of Nebraska press, 1964. 276 p.

486. Małek Eliza, Nikołajew Siergiej. Апофегматы Беняша Будного в переводне петровского времени. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2012. 419 p.

487. Mariana Juan de. De rege et regis institutione libri. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=Whk8AAAАсAAJ&hl=ru&pg=PP1#v=onepage&q&f=false> (Дата звернення: 20.06.2020).

488. Matteo Palmieri. La Città Di Vita / Tr. Enrico Frizzi. Rome: Ulan Press, 2012. 34 p.

489. Müller Gregor. Bildung und Erziehung im Humanismus der italienischen Renaissance. Steiner, 1969. 627 p.

490. Parkinson G. H. R. The Renaissance and 17th Century Rationalism. New York: Routledge, 2000. P. 140-166.

491. Piccolomini Aeneas Silvius de. Historia Austriasis: Österreichische Geschichte / Translator Sarnowsky Jürgen. Wbg Academic, 2005. 551 p.

492. Postel Guillaume. Cosmopolite De la République des Turcs: et là où l'occasion s'offrera, des mœurs et des lois de tous Muhamedistes. Poitiers: Enguilbert de Marnef, 1560. 127 p. URL: <https://rarebook.mgimo.ru/book/202081/index.php> (Дата звернення: 15.04.2020).

493. Postel Guillaume. De Orbis Terrae concordia. 1544. 854 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=YqJEulvzU-4C&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false> (Дата звернення: 11.05.2020).

494. Ribadeneyra Pedro de. Tratado de la religion y virtudes que debe tener el principe christiano, para gobernar y conservar sus estados – contra lo que Nicolas Maquiavelo, y los politicos en este tiempo enseñan. URL: https://books.google.com.ua/books?id=B4EUqL_w6zEC&dq=Ribadeneyra%20Pe

dro%20d%D0%B5.%20Tratado%20de%20la%20religion&hl=ru&pg=PP5#v=onepage&q&f=false (Дата звернення: 15.08.2020).

495. Roover R. *The Rise and Decline of the Medici Bank*. Cambridge: MA, 1963. P. 9-34.

496. Sacchi Bartolomeo. *De Principe*. Edizione con testo latino, note e indici. Palermo: Il Vespro, 1979. 198 p.

497. Sansovino Di Francesco. *Concetti politici*. Venetia: Appreffo Giouanni Antonio Bettano, 1578. 141 p. URL: <https://books.google.it/books?id=7kPnDCVdLIYC&printsec=frontcover&hl=it#v=onepage&q&f=false> (Дата звернення: 24.11.2020).

498. Sansovino Di Francesco. *Della origine et de' fatti delle famiglie illustri d'Italia*. Venetia: Preffo Altobello Selicato, 1609. 810 p. (Дата звернення: 03.09.2020).

499. Schwoebel R. H. *Coexistence, Conversion and the Crusade against the Turks*. *Studies in the Renaissance*. 1965. Vol. 12. P. 164-187.

500. Suárez Francisco. *Virtute et sacramento poenitentiae*. URL: https://books.google.com.ua/books?id=H3sr_B6IY2AC&hl=ru&pg=RA1-PR4#v=onepage&q&f=false (Дата звернення: 15.06.2020).

501. Thomae De Aquino. *Sermo Ecce Rex. Collationes Et Sermones*. URL: <https://web.archive.org/web/20131011222954/http://www.corpusthomisticum.org/her.html> (Дата звернення: 15.07.2021).

502. Toffanello M. *Ferrara: The Este Family (1393-1535)*. *Courts and Courtly Arts in Renaissance Italy. Art, Culture and Politics*. Woodbridge, Suffolk: Antique Collectors' Club, 2011. P. 181-202.

503. Ullmann Walter. *The Carolingian Renaissance and the idea of kingship*. London: Methuen, 1969. 216 p. URL: <https://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text->

idx?c=acls;cc=acls;view=toc;idno=heb01502.0001.001 (Дата звернення: 20.07.2021).

504. Vives Juan Luis. *Introductio ad sapientiam*. Brugis: typis Huberti de Croock, 1526. 160 p. URL: <https://books.google.cat/books?id=Vt1NAAAАсAAJ&printsec=frontcover&hl=ca#v=onepage&q&f=false> (Дата звернення: 24.03.2020).

505. Vives Juan Luis. *Ioannis Lodouici Vivis valentini De subuentione pauperum*. Brugis: typis Huberti de Croock, 1526. 136 p. URL: <https://books.google.ca/books?id=2NFNAAAАсAAJ&printsec=frontcover&hl=ca#v=onepage&q&f=false> (Дата звернення: 13.01.2020).

506. Vives Juan Luis: *Ioannis Lodouici Vivis Valentini de disciplinis*. Antverpiae: Hillenius, 1531. 288 p. URL: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11196444?page=,1> (електронний фонд Аугсбурзького архіву; дата звернення: 06.12.2019).

507. William of Conches. *Moralium Dogma Philosophorum*. URL: <http://www.thelatinlibrary.com/wmconchesdogma.html> (Дата звернення: 09.08.2021).

508. Woodward William Harrison. *Vittorino da Feltre and Other Humanist Educators / Foreword by Eugene F. Rice Jr.* Toronto: University of Toronto Press. 264 p.

509. Zanibelli Giacomo. *Un sogno chiamato realtà Pio II e la forza di un'idea* 2014. URL: https://www.academia.edu/7357219/Un_sogno_chiamato_realtà_Pio_II_e_la_forza_di_un_idea (Дата доступу: 19.09.2019).

ДОДАТКИ

Додаток А

ДОВІДКИ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Довідка про впровадження №1

Державний вищий навчальний заклад

«Донбаський державний педагогічний університет» (ДДПУ)

Міністерство освіти і науки України

Державний вищий навчальний заклад

«ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
(ДДПУ)

вул. Г. Батюка, 19, м. Слов'янськ, Донецька область, 84116

Тел./факс (062)666-54-54

E-mail: sgpi@slav.dn.ua, www.ddpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 38177113

28.09.21 № 68-21-653/1 на № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертації

Лободи Дмитра Олександровича

«Виховання «ідеального правителя» у філософсько-педагогічній спадщині мислителів європейського Відродження XIV – XVI століть»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 011 – Освітні, педагогічні науки

Упровадження результатів наукової праці Лободи Д. О. здійснювалося в освітньому процесі зі здобувачами спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки впродовж 2020–2021 рр. у ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». Апробація результатів дисертації Лободи Д. О. «Виховання «ідеального правителя» у філософсько-педагогічній спадщині мислителів європейського Відродження XIV – XVI століть» здійснювалася під час вивчення освітніх компонентів, зокрема «Філософія освіти і науки», «Світовий досвід та сучасні тенденції розвитку університетської освіти».

Основні положення наукової праці розкривають теоретичні ідеї та досвід виховання «ідеального правителя» у філософсько-педагогічній спадщині європейського Відродження XIV – XVI століть. Тема і зміст дослідження викликають інтерес та сприяють розширенню знань викладачів і здобувачів у вимірі історико-педагогічного знання, яке є фундаментом розвитку педагогічної думки та національної освіти. Матеріали дисертації характеризуються логічно побудованою структурою, високим науково-методичним рівнем, практичною значущістю. Результати дослідження сприяють формуванню професійної компетенції майбутнього вчителя, викладача, науковця.

Зважаючи на наукову якість наукової праці, важливість і актуальність проблематики для розвитку сучасної педагогічної теорії та практики, професорсько-викладацьким складом кафедри педагогіки вищої школи було зроблено висновки про доцільність впровадження отриманих результатів в освітню практику закладів вищої освіти. Матеріали дисертації заслуговують на схвалення й поширення в системі вищої педагогічної освіти України.

Результати впровадження обговорено та схвалено на засіданні кафедри педагогіки вищої школи (протокол № 2 від 16 вересня 2021 року).

Ректорка ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

д.п.н., проф. Світлана ОМЕЛЬЧЕНКО

Довідка про впровадження №2
Київський індустріальний фаховий коледж
Київського національного університету будівництва і архітектури

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 ВІДОКРЕМЛЕНИЙ СТРУКТУРНИЙ ПІДРОЗДІЛ
КИЇВСЬКИЙ ІНДУСТРІАЛЬНИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ
 КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
 БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

вул. Новоукраїнська, 24 А, м. Київ, 04112, тел. (044) 456-20-28, факс (044) 458-45-15
 e-mail: fk@kink.ukr.education, р/р UA488201720343141004200091204 код 39867890
 МФО 820019 УДКСУ у м. Києві

23 11 2021 № 349

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про апробацію і впровадження результатів дисертації
ЛОБОДИ ДМИТРА ОЛЕКСАНДРОВИЧА
на тему «Виховання "ідеального правителя" в філософсько-педагогічній
спадщині мислителів європейського Відродження XIV - XVI століть»
на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки»

Матеріали дисертації Д. О. Лободи «Виховання "ідеального правителя" в філософсько-педагогічній спадщині мислителів європейського Відродження XIV – XVI століть» були апробовані й використані в освітньо-виховному процесі Київського індустріального фахового коледжу Київського національного університету будівництва і архітектури.

Ознайомлення з історико-педагогічними здобутками представленими в дослідженні здобувача дозволяє ґрунтовно вивчити досвід упровадження ідеї всебічно й гармонійно розвиненої особистості в добу європейського Ренесансу крізь призму освіти й виховання «ідеального правителя», що мали універсальний характер.

В освітньому процесі, зокрема під час просвітницької роботи серед викладачів та викладання ними гуманітарних дисциплін педагогіка, психологія; на методичних засіданнях керівників груп, були використані розроблені дисертантом матеріали щодо формування лідерських якостей особистості, організації студентського самоврядування, національно-патріотичного виховання молоді.

Результати апробації і впровадження наукового дослідження Д. О. Лободи «Виховання "ідеального правителя" в філософсько-педагогічній спадщині мислителів європейського Відродження XIV–XVI століть» підтвердили його теоретичну обґрунтованість, практичне значення та доцільність впровадження в освітній процес. Результати дисертації обговорювалися на засіданні циклової комісії філологічних, гуманітарних і соціально-економічних дисциплін та отримали позитивну оцінку викладачів (протокол №4 від 22.11.2021).

Директор

С. М. Кікто

Довідка про впровадження №3
Полтавський інститут економіки і права
закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку
людини «Україна»

**ПОЛТАВСЬКИЙ ІНСТИТУТ
 ЕКОНОМІКИ І ПРАВА
 ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ
 «ВІДКРИТИЙ МІЖНАРОДНИЙ
 УНІВЕРСИТЕТ РОЗВИТКУ
 ЛЮДИНИ «УКРАЇНА»**

**POLTAVA INSTITUTE OF
 ECONOMICS AND LAW
 HIGHER EDUCATION INSTITUTION
 OF AN INTERNATIONAL UNIVERSITY OF
 DEVELOPMENT
 PEOPLE "UKRAINE"**

Україна, 36000, Полтавська обл., м. Полтава, вул. Монастирська, буд. 6.
 Тел: (0532)50-02-70, e-mail: piel-admin@ukr.net, веб-сайт: <https://pl.uu.edu.ua>
 Ukraine, 36000, Poltava region, Poltava, street Monastyrskya, 6

3.09.2021 № 45/94 на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження матеріалів дисертації

Лободи Дмитра Олександровича

«Виховання «ідеального правителя» у філософсько-педагогічній спадщині
 мислителів європейського Відродження XIV – XVI століть»
 в освітній процес Полтавського інституту економіки і права
 ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Основні наукові висновки та результати дисертації Д. О. Лободи використовувалися в поглибленні варіативного складника змісту навчання здобувачів гуманітарних спеціальностей та удосконаленні дидактичних, технологічних і методичних засад організації освітнього процесу в Полтавському інституті економіки і права ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».

Зміст педагогічних курсів було доповнено матеріалами про гуманістичні ідеї та досвід виховання політичної еліти в епоху європейського Відродження. Значний інтерес становлять матеріали дисертації щодо необхідності формування у майбутнього лідера не лише системи знань про організацію держави і суспільства, а й системи цінностей – так званих «чеснот», що ставлять вимоги не лише до професіоналізму особистості, а і його високої моральності та духовності.

Вагому практичну цінність для удосконалення організаційно-педагогічних засад освітньої діяльності Полтавського інституту економіки і права становлять висвітлені дисертантом ідеї та діяльність гуманістів при монарших дворах Європи, що робить перспективним фахову підготовку до керівних посад, спрямовану на гармонізацію вертикальних зв'язків у суспільстві та державі, розширює можливості употужнення організаційно-педагогічного та соціально-політичного ефектів застосування історико-педагогічних надбань минулого.

Дисертантом було проведено інтерактивний семінар для здобувачів освіти гуманітарних спеціальностей на тему: «Методи та організаційні форми реалізації образу «ідеального правителя» у XIV – XVI століттях».

Результати впровадження обговорено та затверджено на засіданні кафедри соціальної роботи та спеціальної освіти 3 вересня 2021 року, протокол № 1.

Директор

Н. МЯКУШКО

Довідка про впровадження №4
Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
ім. М. В. Остроградського

ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
ПОЛТАВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ
ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ ІМ. М.В. ОСТРОГРАДСЬКОГО
 вул. Соборності, 64-ж, м. Полтава, 36014, тел./факс (+38 0532) 563852,
 E-mail: root@poippo.pl.ua, Web: http://www.poippo.pl.ua, Код ЄДРПОУ 22518134

25.11.2021 № 93 На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження матеріалів дисертації
Лободи Дмитра Олександровича
 «Виховання «ідеального правителя» у філософсько-педагогічній спадщині мислителів
 європейського Відродження XIV – XVI століть»,
 підготовленої на здобуття наукового ступеня «Доктор філософії»
 зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки

Апробація наукових висновків дисертації Д. О. Лободи здійснювалася шляхом упровадження до освітнього процесу Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М.В. Остроградського авторського спецкурсу «Гуманістичні ідеї виховання «ідеального правителя» у добу європейського Ренесансу» впродовж 2021-2022 навчального року.

Значний інтерес для розширення історико-педагогічних знань слухачів курсів підвищення кваліфікації становили положення спецкурсу щодо організації фізичного, трудового, естетичного виховання майбутніх правителів, а також обов'язкового формування в них якостей, що висувалися перед лицарством у добу Середньовіччя. Аскетизм ренесансних ініціатив, вимога стриманості в побуті й церемоніалі, жертвовності лідера перед потребами власного народу – все це є актуальними аксіологічними орієнтирами в підготовці вітчизняного політичного істеблшменту до успішного управління державою і народом.

Оприлюднені у наукових працях результати дисертації Д. О. Лободи є актуальними, вони значно розширюють історико-педагогічні знання про поступ вітчизняної освіти. Наукова обґрунтованість, змістовність, практична орієнтація та методична доцільність підготовленого та апробованого Д. О. Лободою спецкурсу розкривають горизонти до подальшої імплементації наукових результатів у виховання молодого покоління, підготовку та підвищення кваліфікації освітянських кадрів, зокрема їх керівного складу. Ураховуючи наведене, вважаємо все це підставою для схвальної оцінки результатів дисертації та засвідчуємо доцільність використання матеріалів дослідження для удосконалення дидактичних, методичних та організаційних засад сучасної освітньої системи України.

Результати впровадження матеріалів дисертації обговорено та затверджено на засіданні кафедри педагогічної майстерності та інклюзивної освіти Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М.В. Остроградського 22 листопада 2021 року, протокол № 13.

Директор

В.В. Зелюк

Довідка про впровадження №5
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені Г.С. СКОВОРОДИ

вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, тел. (057) 700-35-23, факс (057) 700-69-09
e-mail: rector@hnpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125585

Від 07.12.2021 р. № 15-01/110

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертації
Лободи Дмитра Олександровича
«Виховання «ідеального правителя» у філософсько-педагогічній спадщині мислителів європейського Відродження XIV – XVI століть»
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 011 – Освітні, педагогічні науки

Упровадження результатів дисертаційної праці Д. О. Лободи «Виховання «ідеального правителя» у філософсько-педагогічній спадщині мислителів європейського Відродження XIV – XVI століть» здійснювалося впродовж 2020–2021 рр. в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди. Апробація матеріалів роботи «Виховання «ідеального правителя» у філософсько-педагогічній спадщині мислителів європейського Відродження XIV – XVI століть» відбувалося при вивченні педагогічних дисциплін, зокрема «Історія педагогіки» та «Розвиток вітчизняної та світової педагогічної думки».

Основні положення дисертації розкривають методолого-теоретичні та організаційно-педагогічні засади виховання «ідеального правителя» в філософсько-педагогічній спадщині європейського Відродження XIV – XVI століть. Проблема дослідження та його контент викликають значний інтерес наукової громадськості та сприяють популяризації історико-педагогічних знань серед викладачів і студентів. Матеріали дисертаційної праці мають високий рівень наукового узагальнення та практичне спрямування. Беручи до уваги актуальність дисертації, її наукову новизну та важливість для розвитку сучасної педагогічної теорії та практики, професорсько-викладацьким складом кафедри освітології та інноваційної педагогіки визнано доцільність застосування отриманих результатів в освітньо-виховному процесі закладів вищої освіти. Результати впровадження обговорено та схвалено на засіданні кафедри освітології та інноваційної педагогіки (протокол № 5 від 02 листопада 2021 року).

Проректор з наукової,
інноваційної і
міжнародної діяльності

Бережна С. В.

Манускрипт Джованні Боккаччо «Про славних жінок»
 («De Claris Mulieribus»). Видання 1403 року

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Français 598

Джерело: Інтернет-фонд Національної бібліотеки Франції «Галіка».

URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84521932/f15.item>

Додаток В

Титульний аркуш одного із перших видань
«Державця» Нікколо Мак'явеллі (1550 року)

Джерело: Цифрова бібліотека Італії. URL:

http://www.internetculturale.it/jmms/iccuviewer/iccu.jsp?id=oai%3Abncf.firenze.sbn.it%3A21%3AFI0098%3ACadi_I%3ABA1E011276&mode=all&teca=Bncf

Додаток Г

Фрагмент фрески «Алегорія гарного правління».

Автор: Амброджо Лоренцетті, XIV століття.

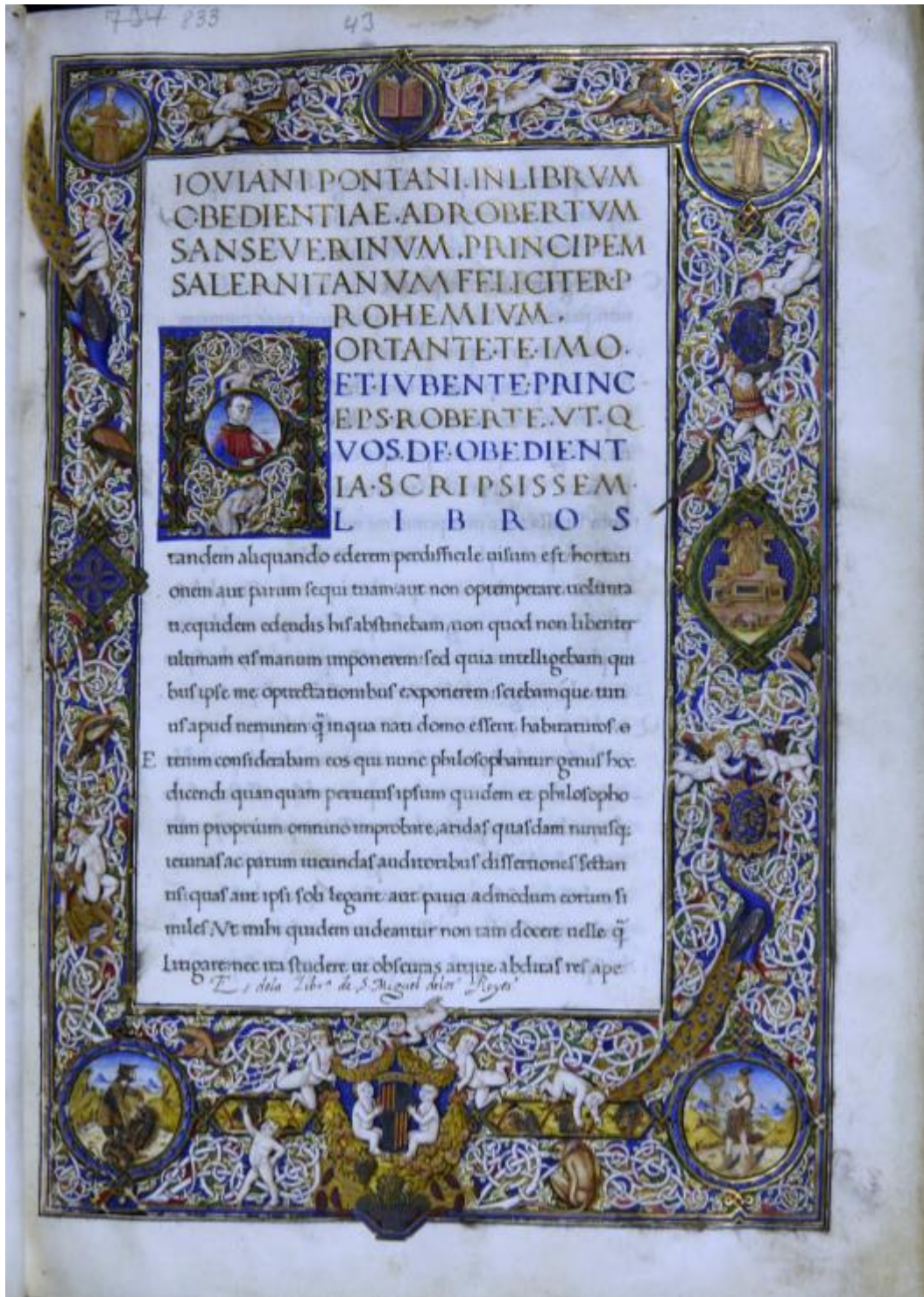
Палаццо Публіко, Сісна, Італія

Митець зобразив уявний образ «ідеального правителя» м. Сієни, справа і зліва якого – античні персонажі-алегорії чеснот: Справедливість, Розважливість, Шляхетність, Мудрість, Працьовитість, Миролюбність

Фоліант Джованні Понтано «Державець». Кінець XV століття

Джерело: Інтернет-фонд архіву Університету Валенсії, Іспанія.

URL: https://weblioteca.uv.es/cgi/view.pl?sesion=2022010811464732096&source=uv_ms_0833&div=9

Додаток Е

**Пам'ятний бюст Донато Аччайуолі (1429 – 1478)
на одній зі стін Палаццо ді Візаччі, Флоренція, Італія**

Додаток Ж

Посмертна маска Лоренцо ді П'єро де Медічі (1449 – 1492).

Автор: Орсіно Бенінтенді, 1492 рік.

Музей срібла, Флоренція, Італія

Додаток К

Портрет Леонелло д'Есте (1407 – 1450).

Автор: Джованні да Оріоло, 1447 рік.

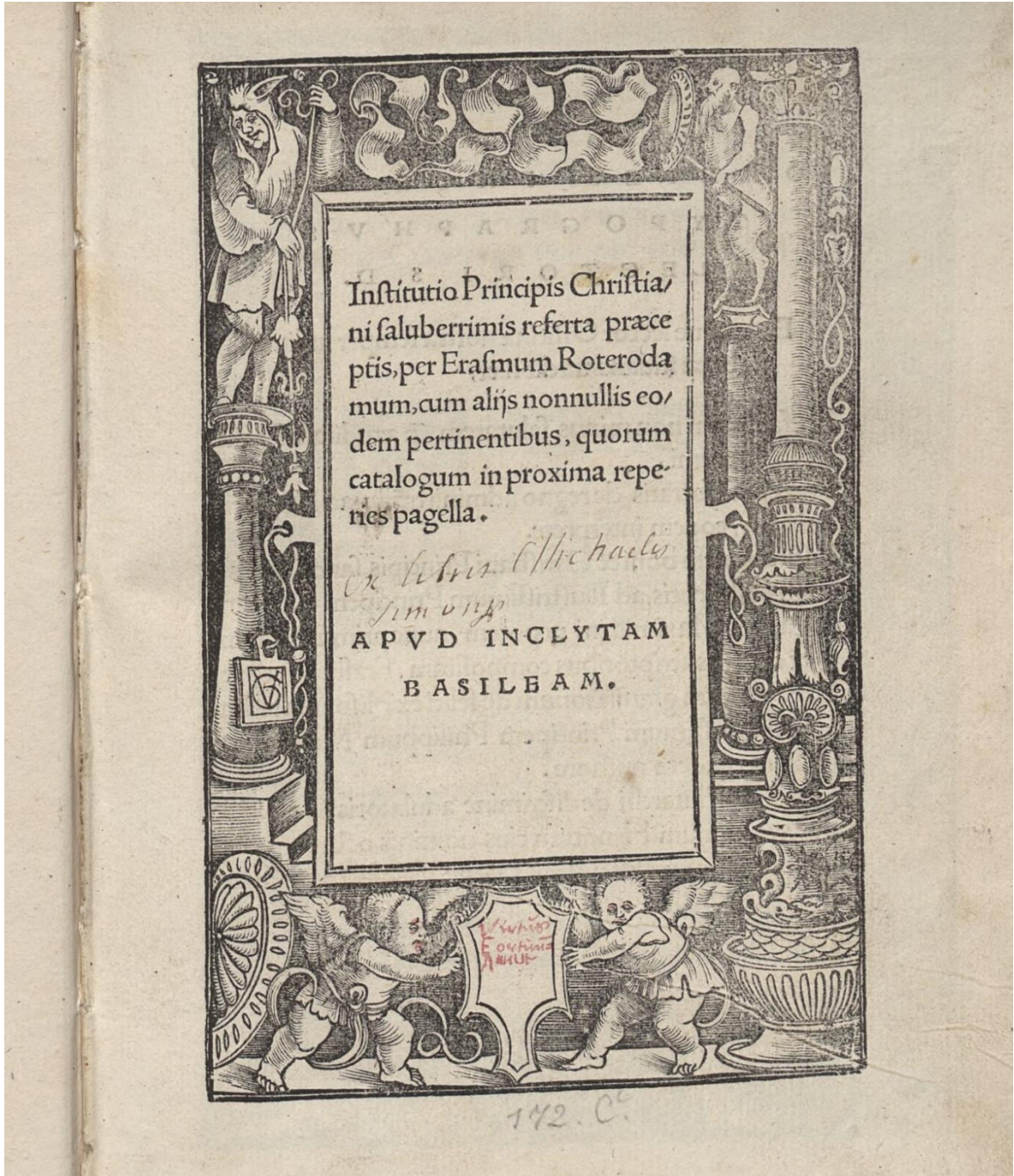
Лондонська національна галерея, Лондон, Велика Британія

Додаток Л

Титульний аркуш одного із перших видань «Виховання християнського державця» Еразма Ротердамського (1516 року)

Джерело: Інтернет-фонд Баварської державної бібліотеки, ФРН.

URL: <https://daten.digital-sammlungen.de/~db/bsb00002085/images/index.html?id=00002085&seite=5&fip=193.174.98.30&nativeno=%2F&groesser=150%25>

Додаток М

Портрет педагога Вітторіно да Фельтре (1378 – 1446).

Автор: Педро Берругете, 1474 рік.

Лувр, Париж, Франція

Додаток Н

Прижиттєвий бюст Джованні Понтано (1426/29 – 1503)

невідомого авторства, 1590-і роки.

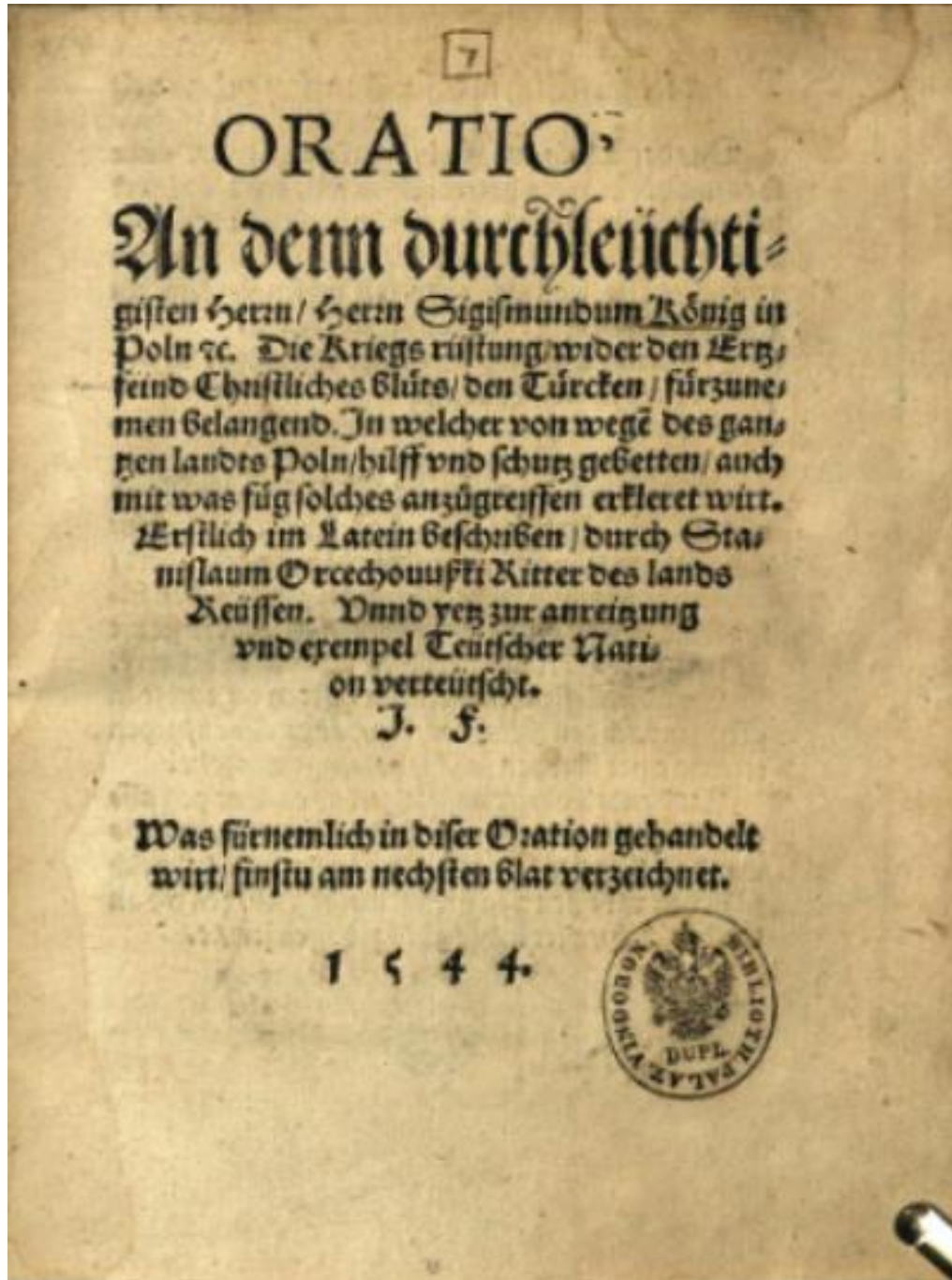
Палаццо Ланфранчі, Піза, Італія

Додаток II

Титульний аркуш німецького видання «Напучень польському
королеві Сигізмунду Августу» (1544 року)

Джерело: Цифрова Великопольська бібліотека, Польща.

URL: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/show-content/publication/edition/310844?id=310844>

Додаток Р

**Силабус спецкурсу «Гуманістичне виховання «ідеального правителя» за доби європейського Відродження»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

**ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА**

**СИЛАБУС СПЕЦКУРСУ
«Гуманістичне виховання «ідеального правителя» за доби європейського Відродження»**

Галузь знань	<i>01 Освіта / Педагогіка</i>
Спеціальність/предметна спеціалізація/предметна спеціальність/спеціалізація (за наявності)	<i>За вибором здобувачів</i>
Освітня програма	<i>За вибором здобувачів</i>
Рівень вищої освіти	<i>другий (магістерський)</i>

Полтава – ПНПУ

2021

Силабус склав (ли)

асистент Лобода Дмитро Олександрович

(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище, ім'я та по батькові)

підпис

Профайл викладача на сайті http://historic.pnpu.edu.ua/index.php/world-history/		Викладач: Лобода Дмитро Олександрович		Контактна інформація (телефон (за потреби), e-mail): fhg.labvsesvit@gsuite.pnpu.edu.ua	
Рік навчання: перший		Семестр: перший		Тип дисципліни: Вибіркова навчальна дисципліна (професійної підготовки)	
Інформація про консультації:		Очні індивідуальні консультації відповідно до затвердженого графіка консультацій викладачів кафедри (очно або on-line, індивідуально або для групи)			
КІЛЬКІСТЬ ГОДИН					
Лекції:		Практичні / семінарські / лабораторні заняття: <i>(обрати необхідне)</i>		СРС (ІНДЗ):	
денна	заочна	денна	заочна	денна	заочна
28 год.	0	28 год.	0	64 год.	0
Мова викладання: українська			Форма контролю: залік		
Сторінка курсу в Moodle <i>(за наявності)</i> або на іншому ресурсі <i>(посилання)</i>		–			
АНОТАЦІЯ ДО НД:					
Короткий опис, особливості, переваги:		<p>Курс «Гуманістичне виховання «ідеального правителя» за доби європейського Відродження» входить до змішаної структури гуманітарних та суспільних дисциплін. Його хронологічні межі охоплюють період епохи європейського Відродження.</p> <p>Зазначений курс побудовано на стику таких дисциплін як «Історія Середніх віків», «Західний світ у ранній Новий час», «Нова історія країн Європи і Америки», «Історія європейської філософії», «Історія педагогіки», «Теорія та історія вітчизняної і зарубіжної культури», «Культурологія», «Середньовічна історія України», «Нова історія України», «Культурна антропологія», «Історія держави і права зарубіжних країн», «Педагогічна деонтологія». Синтезований матеріал курсу «Гуманістичне виховання «ідеального правителя» за доби європейського Відродження» дозволяє магістрантам суттєво поглибити вивчення характеру гуманістичного виховання за доби європейського Ренесансу. Зокрема, зрозуміти</p>			

сутність виховного процесу, який формував особистість «ідеального правителя» у європейській історії пізнього Середньовіччя та раннього Нового часу.

Дисципліна «Гуманістичне виховання «ідеального правителя» за доби європейського Відродження» спрямована на формування предметних компетентностей майбутніх магістрів, дозволяє сформувати цілісний і комплексний погляд на характер гуманістичного виховання, його розвиток і проблеми, які сьогодні є предметом гострих дискусій між ученими. Курс допомагає узагальнити історико-просторове мислення магістрантів, ознайомити їх із різними точками зору, навчити бачити сильні й слабкі сторони гуманістичних ідей, уміти виробляти й обґрунтовувати власну точку зору на дискусійні проблеми. Дисципліна «Гуманістичне виховання «ідеального правителя» за доби європейського Відродження» сприяє вихованню ідеалів гуманістичних цінностей, формування креативної всебічно розвиненої особистості, яка розуміє не лише історичний характер розвитку європейської цивілізації, але й здатна брати особисту відповідальність за майбутнє своєї країни. У процесі вивчення курсу формуються базові знання про завдання, закономірності, етапи й форми гуманістичного виховання «ідеального правителя» за доби європейського Відродження.

Запропонована дисципліна формує уміння виявляти ідеологічні, соціально-політичні, господарсько-економічні детермінанти ренесансних уявлень про виховання політичної еліти та їх регіональні особливості; визначати контрверзи соціокультурних ідентичностей європейських держав і формування політико-педагогічних напрямів філософської думки XIV – XVI століть; розкривати зміст ренесансної антропософії та її синкретизму з християнським морально-етичним інструментарієм гуманізму в підготовці майбутніх державців; розглядати гуманізм як вирішальну характерологічну рису ренесансної педагогічної думки про виховання політичної еліти європейських держав.

Зазначений курс допомагає проаналізувати античний фундамент ідеї ренесансної підготовки «філософів на троні»: аристотелівські «чесноти», платонівське «загальне благо», давньогрецька «калокогатія», «природне право; чітко виділити Аксіологічні орієнтири виховання вищих посадових осіб у творчості гуманістів XIV – XVI століть;

	<p>з'ясувати роль пацифізму, мілітаризму та середньовічної «лицарської ідеології» у виховній теорії мислителів Відродження; розкрити зміст фізичних, трудових та естетичних складників підготовки державця.</p> <p>Дисципліна «Гуманістичне виховання «ідеального правителя» за доби європейського Відродження» покликана проаналізувати політико-педагогічні ініціативи гуманістів при монарших дворах Європи; визначити методи та організаційні форми реалізації образу «ідеального правителя»; підсумувати здобутки і поразки ідеї виховання «ідеального правителя»; розкрити можливості впровадження провідних ідей виховання «ідеального правителя» європейського Відродження XIV – XVI століть у модернізацію сучасної практики освіти в Україні.</p>
<p>Мета: Формування у магістрантів уявлень про характер і зміст гуманістичного виховання «ідеального правителя» за доби європейського Відродження.</p>	<p>Результати навчання (РНД):</p> <ul style="list-style-type: none"> • знати предмет і об'єкт курсу «Гуманістичне виховання «ідеального правителя» за доби європейського Відродження»; • розкрити історію розвитку гуманістичного виховання за доби європейського Відродження; • володіти базовими знаннями про історико-географічні, соціокультурні, етико-рефлексивні, соціально-економічні передумови диференціації філософсько-педагогічної думки європейського Ренесансу про виховання правителя; • проаналізувати ідейно-теоретичні засади підготовки «ідеального правителя» за доби європейського Відродження XIV – XVI ст.; • визначити головні закономірності у розвитку гуманістичних уявлень про обов'язкові риси «ідеального правителя»; • критично оцінити досвід практичної імплементації образу «ідеального правителя» в освітньо-виховну практику мислителів і педагогів європейського Відродження; • уміти порівнювати спільні і відмінні складові виховання «ідеального правителя» в ідеях різних мислителів

	<p>доби Відродження;</p> <ul style="list-style-type: none"> • знаходити зв'язок між характером історичного розвитку певної європейської країни, традиціями її менталітету і виховання та системами підготовки владної суспільної еліти; • проілюструвати вплив середньовічної «лицарської ідеології» на виховні теорії мислителів Відродження; • знати сутність гуманістичного виховання за доби європейського Ренесансу; • розуміти гуманістичне уявлення особистості «ідеального правителя»; • вміти екстраполювати окремі елементи гуманістичного виховання «ідеального правителя» на сучасні освітні системи підготовки державних діячів і службовців;
<p>Форми і методи навчання: групові (лекційні і практичні заняття), самостійна робота, індивідуальні консультації, дискусії, робота в інтернет-класі; словесний, наочний, пояснювальний, проблемний та частково-пошуковий, метод фасилітації.</p>	<p>Методи контролю: усний, письмовий, тестовий</p>
<p>Політика курсу : Успішному вивченню дисципліни «Гуманістичне виховання «ідеального правителя» за доби європейського Відродження» сприяють відвідування й конспектування лекцій, матеріали яких є основою предмету, базовою структурою для засвоєння необхідних знань. Поглиблені знання з теми магістранти отримують, готуючись до практичних занять, виконуючи завдання для самостійної роботи та ІНДЗ. При підготовці до практичних занять важливо опрацьовувати якомога більше рекомендованої до теми літератури, а не лише матеріали лекції чи базових підручників. Заохочується вільне володіння підготовленим матеріалом (а не читання конспекту), оперування зазначеним до кожної теми переліком понять та термінів. Дискусія має бути творчою, змістовною, доказовою, коректною.</p> <p>На кожному практичному занятті викладач оцінює підготовлені магістрантами виступи, їх активність у дискусії, уміння формулювати, аргументувати та відстоювати власну позицію. За активну участь в обговоренні винесених на практичне заняття питань, використання додаткової літератури передбачено заохочення додатковою оцінкою, яка додається до набраних за виконання необхідних видів завдань.</p> <p>При виконанні завдань потрібно дотримуватися визначених термінів. У разі пропуску занять знання матеріалу перевіряється у визначеній разом із магістрантом формі (реферати, тестовий контроль, співбесіда).</p> <p>Правила поведінки на заняттях (лекційних і практичних) відповідають вимогам</p>	

загального етикету (не запізнюватися, дотримуватися культури мовлення, поважати думку інших тощо). Виконання завдань і робота на заняттях має відповідати вимогам Кодексу академічної доброчесності Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Дотримання цінностей доброчесності (повага, довіра, справедливість, відповідальність, чесність) є обов'язковим. Мовою викладання є українська.

Виконання одного із варіантів індивідуальних навчально-дослідних завдань (ІНДЗ) дає магістрантам можливість реалізувати свою особливу зацікавленість тією чи тією темою, проблемою курсу, поглиблено опрацювавши її і представивши у запропонованій формі або обравши свою, найбільш відповідну інтересам, можливостям, творчим нахилам.

Технічне та програмне забезпечення (інструменти, матеріали, обладнання ...):
опорні конспекти лекцій, навчально-методичний комплекс дисципліни; карти, атласи, підручники та навчальні посібники, інструктивно-методичні матеріали до семінарських занять, семестрові завдання для самостійної роботи і виконання ІНДЗ з дисципліни, контрольні завдання до практичних занять, контрольні роботи з дисципліни для перевірки рівня засвоєння навчального матеріалу, методичні матеріали для самостійного опрацювання фахової літератури, написання курсових робіт, ілюстративні матеріали (обладнання, плакати, таблиці, карти, атласи, дидактичні матеріали тощо), технічні засоби навчання, інтернет-ресурси, навчальні відеофільми.

СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ ТА ВИМОГИ

Вид навчальної діяльності	Критерії оцінювання
Аудиторна робота	<p>Засвоєння лекційного матеріалу перевіряється за допомогою поточного тестового контролю.</p> <p>При оцінці підготовки до практичного заняття враховується рівень володіння матеріалом, оперування необхідними історичною термінологією, використання основної та додаткової літератури.</p>
Самостійна робота магістрантів (ІНДЗ)	<p>Контроль самостійної роботи здійснюється під час поточного тестування на семінарських заняттях та під час модульної контрольної роботи.</p> <p>ІНДЗ, як різновид самостійної роботи, здається і оцінюється до підбиття підсумкової оцінки. При його оцінюванні враховується повнота розкриття обраної проблеми, науковість, самостійність, охайність. Максимальна кількість балів за ІНДЗ - 20 балів</p>
Модульна контрольна робота	<p>Запитання модульної контрольної роботи (МКР) мають проблемний або тестовий характер і відображають увесь навчальний матеріал дисципліни. Кожне питання, включене до варіанту МКР, позначене відповідною кількістю балів за його правильне виконання. Максимальна кількість балів за МКР - 10 балів.</p>
Підсумковий контроль	<p>Підсумкова оцінка (залік) виставляється на підставі виступів на семінарських заняттях, контролю самостійної роботи, виконання індивідуальних завдань тощо. Ця підсумкова оцінка є сумою оцінок (балів), одержаних за окремі оцінювані форми навчальної діяльності.</p>

Шкала оцінювання успішності студентів

Сума балів, накопичених магістрантом у процесі вивчення навчальної дисципліни	Рівень досягнення магістрантом запланованих результатів навчання з навчальної дисципліни
90-100	<p>Здобувач демонструє високий рівень досягнення запланованих результатів вивчення навчальної дисципліни, зокрема:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає предмет і об'єкт курсу «Гуманістичне виховання «ідеального правителя» за доби європейського Відродження»; • розкриває історію розвитку гуманістичного виховання за доби європейського Відродження; • добре володіє базовими знаннями про історико-географічні, соціокультурні, етико-рефлексивні, соціально-економічні передумови диференціації філософсько-педагогічної думки європейського Ренесансу про виховання правителя; • уміє аналізувати ідейно-теоретичні засади підготовки «ідеального правителя» за доби європейського Відродження XIV – XVI ст.; • уміє визначати головні закономірності у розвитку гуманістичних уявлень про обов'язкові риси «ідеального правителя»; • здатний критично оцінити досвід практичної імплементації образу «ідеального правителя» в освітньо-виховну практику мислителів і педагогів європейського Відродження; • уміє порівнювати спільні і відмінні складові виховання «ідеального правителя» в ідеях різних мислителів доби Відродження; • уміє знаходити зв'язок між характером історичного розвитку певної європейської країни, традиціями її менталітету і виховання та системами підготовки владної суспільної еліти; • здатний проілюструвати вплив середньовічної «лицарської ідеології» на виховні теорії мислителів Відродження; • добре знає сутність гуманістичного виховання за доби європейського Ренесансу; • добре розуміє гуманістичне уявлення особистості «ідеального правителя»; • здатний екстраполювати окремі елементи гуманістичного виховання «ідеального правителя» на сучасні освітні системи підготовки державних діячів і службовців
75-89	<p>Здобувач виявляє достатній рівень досягнення запланованих результатів вивчення навчальної дисципліни, окреслених вище, та готовності до подальшого здобуття освіти за фахом</p>

60-74	<p>Найвні мінімально достатні для подальшого навчання та професійної діяльності за фахом результати вивчення навчальної дисципліни (окреслені вище)</p> <p>Уміє застосовувати знання при виконанні завдань за зразком; Магістрант відтворює основний навчальний матеріал. здатний із помилками і неточно дати визначення понять, сформулювати судження; Магістрант за допомогою викладача відтворює основний навчальний матеріал, може повторити за зразком певну операцію чи дію.</p>
35-59	<p>Ряд маркерних результатів вивчення навчальної дисципліни відсутній, зокрема:</p> <ul style="list-style-type: none"> • не знає предмет і об'єкт курсу «Гуманістичне виховання «ідеального правителя» за доби європейського Відродження»; • не може розкрити історію розвитку гуманістичного виховання за доби європейського Відродження; • погано володіє базовими знаннями про історико-географічні, соціокультурні, етико-рефлексивні, соціально-економічні передумови диференціації філософсько-педагогічної думки європейського Ренесансу про виховання правителя; • не вміє аналізувати ідейно-теоретичні засади підготовки «ідеального правителя» за доби європейського Відродження XIV – XVI ст.; • не може визначати головні закономірності у розвитку гуманістичних уявлень про обов'язкові риси «ідеального правителя»; • не здатний критично оцінити досвід практичної імплементації образу «ідеального правителя» в освітньо-виховну практику мислителів і педагогів європейського Відродження; • не вміє порівнювати спільні і відмінні складові виховання «ідеального правителя» в ідеях різних мислителів доби Відродження; • не вміє знаходити зв'язок між характером історичного розвитку певної європейської країни, традиціями її менталітету і виховання та системами підготовки владної суспільної еліти; • не здатний проілюструвати вплив середньовічної «лицарської ідеології» на виховні теорії мислителів Відродження; • погано знає сутність гуманістичного виховання за доби європейського Ренесансу; • погано розуміє гуманістичне уявлення особистості «ідеального правителя»; • не здатний екстраполювати окремі елементи гуманістичного виховання «ідеального правителя» на сучасні освітні системи підготовки державних діячів і службовців
0-34	<ul style="list-style-type: none"> • магістрант може розрізнити об'єкти вивчення; • магістрант узагалі відмовляється від відповіді або робота ним не

	виконана. • результати навчання з дисципліни «Гуманістичне виховання «ідеального правителя» за доби європейського Відродження» відсутні.
--	---

Інформаційні ресурси:

Основні:

1. Андрущенко В. Історія соціальної філософії: (західноєвропейський контекст). К.: Тандем, 2000. 412 с.
2. Ардашев П. Н. Эпоха гуманизма и реформации. *Хрестоматия по всеобщей истории: Новая история в отрывках из источников*. Ч. 1. Киев: тип. второй Артели, 1914. 228 с.
3. Баткин Л. М. Итальянские гуманисты: стиль жизни и стиль мышления / Отв. ред. М. В. Алпатов. М.: Наука, 1978. 208 с.
4. Баткин Л.М. Европейский человек наедине с собой. Очерки о культурно-исторических основаниях и пределах личного самосознания. М.: РГГУ, 2000. 1005 с.
5. Баткин Л.М. Итальянские гуманисты: стиль жизни, стиль мышления: Монография. М.: Наука, 1978. 199 с.
6. Баткин Л.М. Итальянское Возрождение в поисках индивидуальности. М.: Наука, 1989. 272 с.
7. Баткин Л.М. Итальянское Возрождение: Проблемы и люди: Монография. М.: Российский гос. гуман. ун-т, 1995. 448 с.
8. Бех І. Психологічна суть гуманізму у вихованні особистості. *Педагогіка і психологія*. 1994. № 3. С. 3-12.
9. Боден Ж. Шесть книг о государстве / Пер. и ком. Н.А. Хачатуряна. *Антология мировой правовой мысли в пяти томах*. Т. 2. М.: Мысль, 1999. С. 688-695.
10. Брагина Л. М. Итальянский гуманизм эпохи Возрождения: Идеалы и практика культуры. М.: Изд-во Моск. ун-та, 2002. 383 с.
11. Брагина Л. М. Итальянский гуманизм: Этич. учения XIV – XV вв. М.: Высш. шк., 1977. 254 с.
12. Брагина Л. М. Социально-этические взгляды итальянских гуманистов (вторая половина XV в.). М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. 303 с.
13. Бурдах К. Реформация. Ренессанс. Гуманизм: Монография / Пер. с нем. М.И. Левиной М.: РОССПЭН, 2004. 208 с.
14. Буркхардт Я. Культура Возрождения в Италии. М.: Юристь, 1996. 591 с.
15. Буркхардт Яков. Культура Возрождения в Италии. М.: Юристь, 1996. 591 с.
16. Ведущие идеи итальянского гуманизма. Введение. *Итальянский гуманизм эпохи Возрождения: Сборник текстов* / Пер. с лат. и коммент.

Н.В. Ревякиной, И.Н. Девятайкиной, Л.М. Лукьяновой; Вступ. ст. и ред. С.М. Стама. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1984. Ч. 1. С. 4-73.

17. Ведущие идеи итальянского гуманизма. Введение. *Итальянский гуманизм эпохи Возрождения: Сборник текстов / Пер. с лат. и коммент.* Н.В. Ревякиной, И.Н. Девятайкиной, Л.М. Лукьяновой; Вступ. ст. и ред. С.М. Стама. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1984. Ч. 1. С. 4-73.

18. Гарэн Э. Проблемы итальянского Возрождения. М.: Прогресс, 1986. 400 с.

19. Год Б. В. Виховання в епоху європейського Відродження (середина XIV – початок XVII століття). Полтава: АСМІ, 2004. 464 с.

20. Год Б. В. Педагогічна думка доби європейського Відродження (XV – XVI ст.): люди та ідеї / Навчальний посібник-практикум. Полтава: АСМІ, 2004. 204 с.

21. Год Б. В., Год Н. В. Еразм Роттердамський – «наставник Європи»: історичні та педагогічні нариси. Полтава: ПП Шевченко Р. В., 2012. 206 с.

22. Год Б. В., Перебийніс К. В. Ренесансні ідеї виховання правителя і сучасні проблеми вдосконалення діяльності державної служби в Україні. Полтава: Центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, керівників державних підприємств, установ та організацій при ПОДА, 2005. 54 с.

23. Год Б., Год Н. «Наука доброчесності» гуманіста Еразма Роттердамського: монографія. Полтава: Полтавський літератор, 2016. 198 с.

24. Гуревич А. “В этом безумии есть метод”: К проблеме «индивид» в средние века. *Мировое древо – Arbor Mundi*, 1994. Вып. 3. С. 80-97.

25. Гуревич А. Человеческая личность в средневековой Европе: реальная или ложная проблема. *Развитие личности*. 2003. № 1. С. 24-31.

26. Гуревич А. Человеческая личность в средневековой Европе: реальная или ложная проблема (продолжение). *Развитие личности*. 2003. № 2. С. 29-40.

27. Дейвіс Н. Європа: Історія / Пер. П. Таращук, О. Коваленко. К.: Основи, 2000. 1464 с.

28. Джурицкий А.Н. История педагогики / Учеб. пособие для студ. педвузов. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. 432 с.

29. История культуры стран Западной Европы в эпоху Возрождения: Учеб. для вузов / Л.М. Брагина, О.И. Варьяш, В.М. Володарский и др.; Под ред. Л.М. Брагиной. М.: Высш. школа, 2001. 479 с.

30. Історія європейської ментальності / За ред. П. Дінцельбахера. 2-е видання, доповнене / Пер. В. Кам'янця. Львів: Літопис, 2019. 632 с.

31. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті. Полтава: ПОІШПО, 2006. 328 с.
32. Косиков Г. К. Средние века и Ренессанс. Методологические проблемы. *Зарубежная литература второго тысячелетия: Учеб. пособ. /* Под. ред. Л.Г. Андреева. М.: Высш. школа, 2001. С. 8-39.
33. Кремень В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. Київ: Книга, 2005. 525 с.
34. Литвинов Володимир. Ренесансний гуманізм в Україні (Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV –початку XVII ст.). К.: Основи, 2000. 472 с.
35. Наливайко Д.С. Україна в західноєвропейських історико-літературних джерелах доби Відродження. *Слов'янське літературознавство і фольклористика: Респ. міжвід. зб. К.: Наук. думка, 1970. Вип. 5. С. 44-56.*
36. Наливайко Д.С. Україна в рецепції західних гуманістів XV — XVI ст. *Європейське Відродження та українська література XIV — XVIII ст.* К.: Наук. думка, 1993. С. 3-39.
37. Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.). К., Наукова думка, 1990. 382 с.
38. Педагогіка: теорія та історія / навч. посібник для студ. вузів / В. М. Галузинський, М. Б. Євтух. Рівне: [б.в.], 1996. 237 с.
39. Ревякина Н. В. Итальянский гуманист и педагог Витторино да Фельтре в свидетельствах учеников и современников. Москва-Берлин: DirectMEDIA, 2015. 413 с.
40. Сказкин С. Д. Из истории социально-политической и духовной жизни Западной Европы в средние века: Материалы научного наследия. М.: Наука, 1981. 295 с.
41. Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. У 2 ч. / Відп. ред. В.М. Нічик; Пер. В.Д. Литвинов та ін. Київ: Наукова думка; Основи, 1995.
42. Українські гуманісти епохи Відродження: антологія: у 2 ч. / упоряд., передне слово, примітки та коментар; перекл. з лат. у співавт. К.: Наук. думка; Основи, 1995. Ч. 1. – 431 с.; Ч.2. – 431 с.
43. Эльфонд И. Я. Изучение проблем культуры Возрождения в отечественной науке 60-80 гг. XX в. *Средневековый город. Межвузовский научный сборник.* 2006. Вып. 17. Саратов: Издательство Саратовского государственного университета. С. 143-158.

Додаткові:

44. De'piccolomini D'enea Silvio. I Commentarii Rerum Memorabilium: Quae Temporibus Suis Contigerunt. Nabu Press, 2014. 460 p.
45. Piccolomini Aeneas Silvius de. Historia Austriasis: Österreichische Geschichte / Translator Sarnowsky Jürgen. Wbg Academic, 2005. 551 p.
46. Августин Аврелий. Исповедь. / Пер. с лат. М. К. Сергеенко. М.: Издательство «Ренессанс», СП ИВО Сид, 1991. 488 с.
47. Алексеев М. П., Жирмунский В. М., Мокульский С. С., Смирнов А. А. История зарубежной литературы: Средние века и Возрождение. М.: Высш. школа, 1978. 527 с.
48. Андреев А. Педагогика высшей школы. М.: Моск. международный институт эконометрики, информатики, финансов и права, 2002. 264 с.
49. Б'янки Лука. Арістотелівська традиція в Італії доби Кватроченто. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії. Х.: Фоліо, 2020. С. 260-265.
50. Б'янки Лука. Відродження наук. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії. Х.: Фоліо, 2020. С. 252-259.
51. Б'янки Лука. Платон і Арістотель: від конфлікту до примирення. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії. Х.: Фоліо, 2020. С. 272-275.
52. Белинский В. Краткая история Франции до Французской революции. Сочинение Мишле... К.: Мультимедийное издательство Стрельбицкого, 2016. 95 с.
53. Бех І. Вихованець на шляху до духовних цінностей: компонентнопроцесуальна технологія педагога. Матеріали XI Міжнародного фестивалю педагогічних інновацій: у 2 т. Черкаси: КНЗ «ЧОПОПП ЧОР», 2019. Т. 1. С. 5-12. URL: http://oipop.ed-sp.net/public/attached_files/i_tom_0.pdf (дата звернення: 18.08.2020).
54. Бех І. Духовне призначення як сутнісна міра особистості, яка зростає. Упр. освітою. 2019. № 3. С. 36-43.
55. Бех І. Життя особистості в смислоціннісному поступі. Методист. 2020. № 11/12. С. 18-29.
56. Бех І. Концептуальне осмислення формування у підлітків національно-культурної ідентичності у сучасних умовах / Бех І. Д., Журба К. О. Національно-патріотичне виховання в Україні: наук.-допом. бібліогр. покажч. К.: НАПН України, 2019. С. 8-30.

57. Бех І. Сучасна педагогіка – гуманізм у дії. Особистіснодіяльнісний підхід в навчанні іноземних мов студентів немовних ВНЗ: 91 матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 20 трав. 2011 р. Київ: НТУУ «КПІ». С. 22-28.
58. Библихин В. В. Новый Ренессанс. М.: МАИК «Наука», «Прогресс-Традиция». 1998. 496 с
59. Бобрышов С. В. Методология историко-педагогического исследования развития педагогического знания / диссертация на соискание доктора педагогических наук. Ставрополь, 2006. 480 с.
60. Бойченко М. Теоретичні та методичні засади освіти обдарованих школярів у США, Канаді та Великій Британії. Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2018. 473 с.
61. Боккаччо Джованні. Про славних жінок / Пер. П. Содомора. Харків: Фоліо, 2014. 316 с.
62. Брант С. Корабль дураков; Сакс Г. Избранное. М.: Худож. лит., 1989. 478 с.
63. Брант Себастьян. Корабль дураков / Пер. Л. Пеньковского. Брант С. Корабль дураков; Сакс Г. Избранное. М.: Худож. лит., 1989. С. 31-170.
64. Бруни Аретино Леонардо. Письмо к королю Арагонскому / пер. И.Я. Эльфонд. Гуманистическая мысль итальянского Возрождения. М.: Наука, 2004. С. 199-201.
65. Бруни Л. А. Введение в науку о морали / Пер. И.Я. Эльфонд. Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век). М.: Изд-во МГУ, 1985. С. 49-67.
66. Бруни Л.А. О Флорентийском государстве / Пер. И.Я. Эльфонд. Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век). М.: Изд-во МГУ, 1985. С. 67-71.
67. Бруни Л.А. О Флорентийском государстве / Пер. И.Я. Эльфонд. Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век). М.: Изд-во МГУ, 1985. С. 67-71.
68. Бруни Л.А. О Флорентийском государстве / Пер. И.Я. Эльфонд. Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век). М.: Изд-во МГУ, 1985. С. 67-71.

69. Валла Л. Об истинном и ложном благе. О свободе воли / Отв. ред. А.Х. Горфункель; Сост. и автор вступ. статьи Н.В. Ревякина. М.: Наука, 1989. 475 с.
70. Валла Л. Об истинном и ложном благе. О свободе воли / Отв. ред. А.Х. Горфункель; Сост. и автор вступ. статьи Н.В. Ревякина. М.: Наука, 1989. 475 с.
71. Валла Л. Об истинном и ложном благе. О свободе воли / Отв. ред. А.Х. Горфункель; Сост. и автор вступ. статьи Н.В. Ревякина. М.: Наука, 1989. 475 с.
72. Васянович Г. П. Методологічні контексти педагогічної науки на сучасному етапі її розвитку. Педагогіка і психологія професійної освіти. Львів: ЛНПЦ НАПН України, 2013. С. 7-28.
73. Васянович Г. П. Методологічні засади формування лідерських якостей у майбутнього соціального працівника / Г. П. Васянович, В. Б. Будник. Лідер. Еліта. Суспільство. Щоквартальний науково-практичний журнал. № 1. 2018. С. 60-69.
74. Васянович Г. П. Педагогічна етика. Вибрані твори у 7 т. Т. 3. Львів: «Норма», 2015. 420 с.
75. Ваховський Л. Ц. Методологічний потенціал інтерпретації в історико-педагогічному дослідженні. Освіта і педагогічні науки. 2018. №1. С. 76-84.
76. Вашкевич В. М. Історична свідомість студентської молоді: ціннісно-світоглядні орієнтири: навч. посіб. для вищ. навч. закл. К.: Світогляд, 2010. 274 с.
77. Верджерио Пьетро Паоло. О благородных нравах и свободных науках / пер. Н.В. Ревякиной. Идеи эстетического воспитания: в 2 т. Т.1: Античность, Средние века, Возрождение. М.: Искусство, 1973. С. 321-328.
78. Вивес Хуан Луис и его трактат «О вспомоществовании бедным» / Предислов., пер. и коммент. Н.П. Денисенко. Возрождение: гуманизм, образование, искусство: Межвуз. сб. науч. труд. Иваново: Изд-во Иванов. гос. ун-та, 1994. С. 127-139.
79. Вивес Хуан Луис и его трактат «О вспомоществовании бедным» / Предислов., пер. и коммент. Н.П. Денисенко. Возрождение: гуманизм, образование, искусство: Межвуз. сб. науч. труд. Иваново: Изд-во Иванов. гос. ун-та, 1994. С. 127-139.

80. Гвиччардини Ф. История Флоренции / Пер. Н.П. Подземской. Сочинения великих итальянцев XVI века. СПб.: Алетейя, 2002. С. 72-140.

81. Георг Фойгт. Возрождение классической древности, или Первый век гуманизма / Пер. И. П. Рассадина. Т. 1 М., Типография М.П. Щепкина, 1884; Т. 2 М., Типография М.П. Щепкина, 1885. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%B7%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%81%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%B4%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8

82. Год Б. В., Басенко Р. О. Ренесанс європейської молоді в ранній Новий час: педагогічні виклики гуманістів та єзуїтів. Полтава: ПНПУ, 2019. 316 с.

83. Давиденко Г. Й., Акуленко В. Л. Історія зарубіжної літератури середніх віків та доби Відродження : навчальний посібник. Київ: ЦУЛ, 2007. 248 с.

84. Дживелегов А. К. Начало итальянского Возрождения. М.: Польза, В. Антик и Ко, 1908. 218 с. URL: [https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%87%D0%B0%D0%BB%D0%BE_%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%8F%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%92%D0%BE%D0%B7%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_\(%D0%94%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D0%B2\)](https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%87%D0%B0%D0%BB%D0%BE_%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%8F%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%92%D0%BE%D0%B7%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_(%D0%94%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D0%B2))

85. Договоры с учителями / Пер. С.В. Соловьева, М.И. Шеременды. Традиции образования в Европе XI – XVII веков: Сборник статей и материалов. Иваново: Изд-во Иванов. гос. ун-та, 1995. С. 86-90.

86. Дэвис Н., Мурхауз Р. Микрокосмос: История центральноєвропейского Города. М.: Летний сад, 2013. 720 с.

87. Євтух М. Б. Актуальні проблеми педагогіки: навч.-метод. посіб. для студентів ВНЗ / М. Б. Євтух, Р. Ф. Суровцева, Л. Т. Тишакова; Нац. акад. пед. наук України, Краматор. екон.-гуманітар. ін-т. Київ: Маторін Б. І., 2013. 365 с.

88. Євтух М., Стефанюк С. Духовно-гуманістична, культурологічна актуалізація розуміння релігійно-етичних надбань у ренесансній культурі. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка. 2016. №2 (17). С. 188-193.

89. Золотухіна С. Внесок вітчизняних педагогів у розробку теоретичних засад розумового виховання. Проблеми національної освіти в Україні на початку ХХ ст. Київ: Ін-т педагогіки, 1996. С.15-25.
90. Золотухіна С., Оніпченко О. Розвиток ідеї Г.С. Сковороди про єдність виховання і навчання в педагогічній теорії ХІХ ст. Педагогіка і психологія: зб. наук. пр. Харків, 1998. С. 132-141.
91. Золотухіна С., Успенський В. Педагогічні умови забезпечення гуманізації навчального процесу у вищому навчальному закладі. Вісник Харківського державного політехнічного університету. Харків: Харк. держ. пед. у-тет, 1998. Вип. 22. С. 18-20.
92. Зязюн І. А. Гуманістична стратегія теорії і практики навчального процесу. Рідна школа. 2000. Вип. 8. С. 8-13.
93. Зязюн І. А. Педагогічне наукове дослідження у контексті цілісного підходу. Порівняльна професійна педагогіка. 2011. Вип. 1. С. 19-30.
94. История педагогики и образования: учебник для бакалавров / под общ. ред. А. И. Пискунова, А. Н. Джурина, М. Г. Плохой. М.: Издательство Юрайт, 2015. 574 с.
95. Ісаєвич І.Д. Братства та їх роль у розвитку української культури ХVІ – ХVІІІ ст.. К.: Наук. думка, 1966. 252 с.
96. Ісаєвич І.Д. Освітній рух в Україні ХVІІ ст.: східна традиція і західні впливи. Київська старовина. 1995. № 1. С. 2-9.
97. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії / За ред. У. Еко. Х.: Фоліо, 2020. 704 с.
98. Калдера Федеріка. Піко дела Мірандола: філософія, кабала та проект *concordia universalis*. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії. Х.: Фоліо, 2020. С. 308-312.
99. Карпов С. П. Императорская власть в Византии. Вестник Российской нации. 2014. Т. 6. № 38. С. 209-222.
100. Конверсини де Равенна Джованни. Драгмалогія о предпочтительном образе жизни / Пер. О. А. Уваровой. Гуманистическая мысль итальянского Возрождения. М.: Наука, 2004. С. 150-160.
101. Копылова О. Ю., Сидоров С. В., Корчагина Л. Г. Педагогика (История педагогики и образования): Учебно-метод. пособие для студентов пед. вуза. Шадринск: Изд-во ОГУП «Шадринский Дом Печати», 2007. 51 с.

102. Корелин М. Ранний итальянский гуманизм и его историография. Критическое исследование (в 4 т.). Т. 3: Джованни Боккаччио, его критики и биографы. СПб.: Тип. М. Стасюлевича, 1914. 168 с.
103. Корелин М. Ранний итальянский гуманизм и его историография. Критическое исследование (в 4 т.). Т. 4: Современники, друзья, ученики и последователи первых гуманистов в XIV и в первой четверти XV столетия. СПб.: Тип. М. Стасюлевича, 1914. 448 с.
104. Корнетов Г. Б. Историческое и теоретическое осмысление педагогических феноменов: монография. М.: АСОУ, 2012. 220 с.
105. Корнетов Г. Б. История педагогики за рубежом с древнейших времен до начала XXI века: монография. М.: АСОУ, 2013. 438 с.
106. Корнетов Г. Б. История педагогики как наука и компонент содержания педагогического образования: монография. М.: АСОУ, 2012. 172 с.
107. Корнетов Г. Б. История педагогических идей как область научно-педагогических исследований. *Academia. Педагогический журнал Подмосковья*. 2017. № 2. С. 49-56.
108. Корнетов Г. Б. Междисциплинарное измерение интерпретаций всемирного историко-педагогического процесса. *Известия АСОУ: научный ежегодник*. 2016. Вып. 4. М.: АСОУ, 2017. С. 101-110.
109. Коялович М.И. История русского самосознания по историческим памятникам и научным сочинениям. Санкт-Петербург: тип. А. С. Суворина, 1884. 603 с. URL: <https://viewer.rusneb.ru/ru/rsl01003615633?page=1&rotate=0&theme=white> (Дата звернення: 30.09.2019).
110. Кремень В. Людиноцентризм в освіті: філософія нових підходів. *Педагогіка і психологія проф. освіти*. 2006. № 1. С. 7-18.
111. Кремень В. Філософія управління: підруч. для студентів вищ. навч. закл. / В. Г. Кремень, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов. Київ: Знання України, 2007. 360 с.
112. Кудрявцев О.Ф. Письмо Марсилио Фичино о Золотом веке. Средние века: Сборник. М.: Наука, 1980. Вып. 43. С. 320-327.
113. Курті Еліза. Відродження поезії народною мовою у Флоренції за доби Лоренцо Медічі. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії. Х.: Фоліо, 2020. С. 447-452.

114. Лавріненко О. Духовно-педагогічні ремінісценції проторенесансного руху «Devotio Moderna» у формуванні ціннісно-сміслового універсуму педагогічної системи ордену єзуїтів. Педагогічні науки. 2017. № 68. С. 98-104.
115. Левківський М. В. Історія педагогіки: Навч.-метод. посібник. Вид. 4-те. Навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2011. 190 с.
116. Левківський М.В. Історія педагогіки / Навч.-метод. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2011. 190 с.
117. Леон Баттиста Альберти: Сб. статей / Отв. ред. В. Н. Лазарев. М.: Наука, 1977. 192 с.
118. Литвинов В. Д. Станіслав Оріховський. Історико-філософський портрет. К. Академперіодика, 2014. 351 с.
119. Лопе де Вега. Собрание сочинений в шести томах / Пер. и ком. Ю. Корнеева. М.: Искусство, 1962 – 1965.
120. Лопе де Вега. Собрание сочинений в шести томах / Пер. и ком. Ю. Корнеева. М.: Искусство, 1962 – 1965.
121. Лоренцо Валла. История деяний Фердинанда, короля Арагона / Вступ. ст., пер. и коммент. Е.В. Финогентовой. Средние века. 1996. Вып. 59. М.: Наука, 1996. С. 253-266.
122. Лосев А. Ф. Эстетика Возрождения: Монография. М.: Мысль, 1978. 623 с.
123. Лютер М. О светской власти / Пер. Ю. Голубкина. Избранные произведения. СПб.: «Андреев и Согласие», 1994. 430 с.
124. Лютер М. К советникам всех городов земли немецкой. О том, что им надлежит учреждать и поддерживать христианские школы. Мартин Лютер. Время молчания прошло: Избранные произведения. 1520 — 1526 гг. / Пер. с нем., истор. очерк, коммент. Ю.А. Голубкина. Харьков: Око, 1992. С. 155-180.
125. Мак'явеллі Нікколо. Флорентійські хроніки; Державець / Пер. А. Перепаді. Харків: Фоліо, 2013. 511 с.
126. Манетти Джонаццо. Речь, составленная мессером Джонаццо Манетти и произносимая другими перед высокой Синьорией и Ректорами во дворце, в коей они побуждаются управлять справедливо / Пер. О. Ф. Кудрявцева. Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век). М.: МГУ, 1985. С. 138-140.

127. Манетти Джонаццо. О достоинстве и превосходстве человека / Пер. Н.В. Ревякиной. Итальянский гуманизм эпохи Возрождения: Сб. текстов. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1988. Ч. II. С. 8-68.
128. Марей А. В. О князьях и государях. Политика: Анализ. Хроника. Прогноз. 2018. № 3 (90). С. 50-73
129. Марей А. В. О королевской власти к королю Кипра, или О правлении князей. Книга 1. Комментированный перевод с латинского языка. Социологическое обозрение. 2016. Т. 15. № 2. С. 97-128.
130. Марей А. В. Подарок митрополита: Рукопись «Второй Партиды» из библиотеки Толедского собора и ее маргиналии. Электронный научно-образовательный журнал «История». 2017. Т. 8. № 6 (60).
131. Марей А. В. Три турецких ливра за горшок мух, или как братья-францисканцы послужили Альфонсо Х. Казус. Индивидуальное и уникальное в истории. 2017. Т. 12. С. 145-168.
132. Марей А. В. Фома Аквинский и европейская традиция трактатов о правлении. Социологическое обозрение. 2016. Т. 15. № 2. С. 87-95.
133. Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія / авт. кол. : Є. М. Хриков, О. В. Адаменко, В. С. Курило, Л.Ц.Ваховський та ін.; за заг. ред. В. С. Курила, Є. М. Хрикова. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 248 с.
134. Мирандола Джованни Пико делла. Джованни Пико Делла Мирандола приветствует своего Эрмолао Барбаро (фрагменты). URL: http://abuss.narod.ru/study/phr/05b_mirandola_barbaro.htm (Дата звернення: 06.07.2020).
135. Молодиченко В. В. Ціннісний контекст духовного світу сучасної студентської молоді. Мультиверсум: філос. Альманах. К.: Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2009. Вип. 80. С. 207-217.
136. Монтень М. Опыты. Книга вторая / Изд. подготов.: Ф.А. Коган-Бернштейн, А.С. Бобович, А.А. Смирнов. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1958. 652 с.
137. Монтень М. Опыты. Книга первая / Пер. А.С. Бобовича; Вступ. ст. Ф.А. Коган-Бернштейн. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1958. 526 с.
138. Мор Т. Утопия / Пер. А. И. Малеина. М.: Наука, 1947. 272 с.
139. Мор Томас. История Ричарда III / Пер. М. Л. Гаспарова и Е. В. Кузнецова. Эпиграммы. История Ричарда III. М.: Наука, 1973. С. 252-465.

140. Николаева Н.И. Гуманистическая школа Витторино да Фельтре. Возрождение: гуманизм, образование, искусство: Межвуз. сб. науч. труд. Иваново: Изд во Иванов. гос. ун та, 1994. С. 48-58.
141. Николаева Н.И. Педагогические взгляды Гуарино Веронезе (на материале писем). Школа и педагогическая мысль Средних веков, Возрождения и начала Нового времени (исследования и материалы): Сб. науч. труд. / Под ред. К.И. Салимовой, В.Г. Безрогова. М.: Изд во АПН СССР, 1991. С. 158-164.
142. Оріховський С. Життя і смерть Яна Гарновського. Українські гуманісти епохи Відродження. Ч. 1. К.: Наук. Думка, 1995. С. 254-293.
143. Оріховський С. Лист до короля Сигізмунда. Українські гуманісти епохи Відродження. Ч. 1. К.: Наук. думка, 1995. С. 110-112
144. Оріховський С. Лист до Яна Франціска Коммендоні К.: Наук. думка. 1988. URL: http://litopys.org.ua/old14_16/old14_08.htm#or2. (Дата звернення: 28.10.2019).
145. Оріховський С. Напучення польському королеві Сигізмунду Августу. Українські гуманісти епохи Відродження. Ч. 1. К.: Наук. думка, 1995. С. 23-60.
146. Оріховський С. Про турецьку загрозу. Українські гуманісти епохи Відродження. Ч. 1. К.: Наук. Думка, 1995. С. 61-100.
147. Оріховський С. Промова на похоронах польського короля Сигізмунда Ягеллона. Українські гуманісти епохи Відродження. Ч. 1. К.: Наук. Думка, 1995. С. 180-223.
148. Пальмиери Маттео. Речь, составленная Маттео Пальмиери, гонфалоньером компании, по приказу Синьории, в которой Ректоры и другие должностные лица побуждаются управлять справедливо / Пер. О. Ф. Кудрявцева. Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век). М.: МГУ, 1985. С.141-146.
149. Пальмиери М. Гражданская жизнь / Пер. О.Ф. Кудрявцева. Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV – XVII вв.). М.: Изд-во УРАО, 1999. С. 180-197.
150. Пикколомини Э. С. О воспитании детей / пер. Н.В. Ревякиной. Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV-XVII вв.). М.: Изд-во УРАО, 1999. С. 215-223.

151. Пико делла Мирандола Джованни. Речь о достоинстве человека. Комментарий к канцоне о любви Джироламо Бенивьени. Эстетика Ренессанса. М.: Наука, 1981. С. 248-305.
152. Понтано Джованни. Государь / Пер. Н.А. Федорова. Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век). М.: МГУ, 1985. С. 290-308.
153. Пшизова С. Н. Флорентийский университет и развитие гуманизма в XIV-XV вв. Средние века. М., 1993. Вып. 56. С. 153-173.
154. Рабле Франсуа. Гаргантюа і Пантагрюель / Пер. І. Сидорової. Харків: Фоліо, 2017. 256 с.
155. Ревякина Н. В. Социально-политический идеал гуманиста Фруловизи. Средние века. Вып.36. М.: Наука, 1973. С. 69-86.
156. Ревякина Н. В., Кудрявцев О. Ф. Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности. М.: УРАО, 1999. 402 с.
157. Ревякина, Н. В. Гуманистическое воспитание в Италии XIV вв. Иваново: ИГУ, 1993. 259 с.
158. Ринуччини А. Диалог о свободе / Пер. М.М. Ощепковой, Л.М. Поповой. Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век). М.: Изд-во МГУ, 1985. С. 162-185.
159. Ротонделла Сильвия. Понтано та гуманізм у Неаполі під владою Арагонської династії. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії. Х.: Фоліо, 2020. С. 431-435.
160. Рубанова Г.Л., Моторний В.А. Історія зарубіжної літератури: Середні віки та Відродження. Львів: Вища школа, 1982. 440 с.
161. Русин Павло. Похвала Валерію Максиму. Українські гуманісти епохи Відродження: антологія: у 2 ч. Ч.1. К.: Наук. думка; Основи, 1995. С. 19-21.
162. Савченко О. Виховання розумної особистості, яка вмє самостійно вчитися. Почат. шк. 2007. № 8. С. 1-5.
163. Салютати Колюччо. Письмо от 11 ноября 1403 года к Бандини д'Ареццо / пер. И.Я. Эльфонд. Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век). М.: МГУ, 1985. С. 39-42.

164. Салютати Колюччо. Письмо от 14 июня 1404 года Галиено де Терни / пер. И.Я. Эльфонд. Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век). М.: МГУ, 1985. С. 42-48.
165. Салютати К. De tyranno. Возрождение. Собрание текстов итальянских, немецких, французских и английских писателей XIV — XV веков / Пер. А. Дживелегова. М.; Л.: Госиздат, 1925. С. 21-22.
166. Салютати К. De tyranno. Возрождение. Собрание текстов итальянских, немецких, французских и английских писателей XIV — XV веков / Пер. А. Дживелегова. М.; Л.: Госиздат, 1925. С. 21-22.
167. Сбруева А. А. Порівняльна педагогіка вищої школи: національний, європейський та глобальний контексти. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2021. 315 с.
168. Севері Андреа. Відкриття античних текстів, міф про Рим, громадянський гуманізм. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії. Х.: Фоліо, 2020. С. 407-411.
169. Сисоєва С. Проблема національної еліти: напрями виховання. Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр. / за ред. Л. Л. Тovaжнjanського, О. Г. Романовського. Х.: НАПН України, 2002. Ч. 1. С. 76-83.
170. Сімончіні Стефано. Леон Батіста Альберті: homo faber, час та філософська педагогіка. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії. Х.: Фоліо, 2020. С. 292-297.
171. Сімончіні Стефано. Політика при дворі та ідеальний правитель: різні бачення влади до Макіавеллі. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії. Х.: Фоліо, 2020. С. 317-323.
172. Скарына Ф. Творы: Прадмовы, сказанні, пасляслові, акафісты, пасхалія. Мінск: Навука і тэхніка. 1990. 207 с.
173. Скиннер Квентин. Истоки современной политической мысли. Том 1. Эпоха Ренессанса. М.: Дело, 2018. 464 с.
174. Смирнов В. И. История образования и педагогической мысли. Часть II. История отечественного образования и педагогики: учебное пособие. Нижний Тагил: Нижнетагильская государственная социально-педагогическая академия, 2012. 421 с.
175. Сопов А. В. Идеи «добраго правления» в творчестве итальянских гуманистов XIV-XV вв. Венецианцы, неоплатоники и другие. International scientific review. 2015. № 4 (5). С. 56-59.

176. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. К.: АПН, 2003. С. 17.
177. Тарасова О. А. Дидактические взгляды Х. Л. Вивеса. Страницы истории педагогики. Пятигорск: Изд-во ПГПУ, 2002. Вып. 18. С. 164-171.
178. Троцько Г. В., Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання / Навч. посібник для пед. навч. закладів. 2-е вид., випр. і доп. Харків: Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди; «ОВС», 2002. 400 с.
179. Утопия. Город Солнца. Новая Атлантида. М.: Азбука, 2021. 320 с.
180. Фазан В., Терещук О. Формування моральнодуховних цінностей в системі сучасного виховання на прикладі пастирського служіння. Педагогічні науки. 2020. Вип. 75-76. С. 15-20.
181. Филиппсон М. Религиозная контрреволюция в XVI веке: общество иезуитов. М.: Книжный дом, «ЛИБРОКОМ», 2011. 208 с.
182. Фйоккі Клаудіо. Активне життя та споглядання: громадянський гуманізм Салютаті. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії. Х.: Фоліо, 2020. С. 288-291.
183. Фичино Марсилио. Козимо Медичи, отцу отечества, Марсилио Фичино себя вверяет / Пер. О. Ф. Кудрявцева. Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век). М.: МГУ, 1985. С. 216-217.
184. Фичино М. О моральных добродетелях / Пер. О.Ф. Кудрявцева. Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век). М.: Изд-во МГУ, 1985. С. 211-214.
185. Філософія Відродження на Україні / М. В. Кашуба, І. В. Паславський, І.С. Захара та ін.; Відп. ред. М. В. Кашуба. К.: Наук. думка, 1990. 336 с.
186. Чиколини Л. С. Социальная утопия в Италии. XVI – начало XVII в.: Монография. М.: Наука, 1980. 390 с.
187. Чінес Лоредана. Гуманізм: загальна характеристика. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії. Х.: Фоліо, 2020. С. 402-407.
188. Шаповалова М., Рубанова Г., Моторний В. Історія зарубіжної літератури. Середні віки та Відродження. К.: Знання, 2011. 476 с.
189. Эко Умберто. Эволюция средневековой эстетики. СПб: Азбука-классика, 2004. 288 с.

190. Эразм Роттердамский. Воспитание христианского государя / Пер. А.В. Тарасовой. М.: Мысль, 2001. 365 с.

191. Эразм Роттердамский. О приличии детских нравов / Пер. А.Н. Старицына; предисловие редакции. Педагогика. 1995. № 4. С. 82-94.

192. Эразм Роттердамский. Оружие христианского воина. Философские произведения / Отв. ред. В.В. Соколов; пер. и коммент. Ю.М. Каган. М.: Наука, 1986. С. 90-217.

193. Эразм Роттердамский. Оружие христианского воина. Философские произведения / Отв. ред. В.В. Соколов; пер. и коммент. Ю.М. Каган. М.: Наука, 1986. С. 90-217.

194. Эразм Роттердамский. Похвальное слово глупости / Пер. А.В. Тарасовой. Эразм Роттердамский. Воспитание христианского государя. М.: Мысль, 2001. С. 113-226.

195. Эразма Роттердамского молодым детям наука, как должно себя вести и обходиться с другим / Пер. учителя Александра Мельгунова. Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV — XVII вв.) / Сост., вступ. статья и коммент. Н.В. Ревякиной, О.Ф. Кудрявцева. М.: Изд-во УРАО, 1999. С. 303-309.

196. Эразма Роттердамского молодым детям наука, как должно себя вести и обходиться с другим / Пер. учителя Александра Мельгунова. Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV — XVII вв.) / Сост., вступ. статья и коммент. Н.В. Ревякиной, О.Ф. Кудрявцева. М.: Изд-во УРАО, 1999. С. 303-309.

Електронні:

197. «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року», Указ Президента України; Стратегія від 25.06.2013 №344/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>

198. «Про Стратегію розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 року», Указ Президента України; Стратегія від 27.09.2013 № 532/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/532/2013#Text>

199. Концепція нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

200. «Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року», Указ Президента України; Стратегія від 12.03.2021 № 94/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text>

201. «Про Стратегію національно-патріотичного виховання», Указ Президента України; Стратегія від 18.05.2019 № 286/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>
202. Інтернет-бібліотека та архів рідкісних і старовинних видань світу «Internet Archive». URL: <https://archive.org/details/texts?&sort=-week&page=2>
203. Інтернет-бібліотека «Проект Гутенберга». URL: <https://www.gutenberg.org/>
204. Інтернет-бібліотека джерел, що розміщені на території Французької республіки «Галіка». URL: <https://gallica.bnf.fr/accueil/ru/content/accueil-ru?mode=desktop>
205. Інтернет-бібліотека та архів Канади. URL: <https://www.bac-lac.gc.ca/eng/Pages/home.aspx>
206. Інтернет-бібліотека «Open Library». URL: <https://openlibrary.org/>
207. Інтернет-бібліотека перекладів першоджерел і літератури з історії Середньовіччя та Ренесансу Карлетон Коледжу, Норсфілд, Штат Міннесота, США. URL: <https://www.carleton.edu/about/contact/>
208. Інтернет-бібліотека видань Ренесансної спільноти Америки (RSA). URL: <https://rsadigitalresources.hcommons.org/>
209. Видання Товариства ренесансних студій. URL: <https://www.rensoc.org.uk/publications/>
210. Міжнародний електронний науковий журнал «Studia Humanitatis». URL: <http://st-hum.ru/>
211. Vives Juan Luis: Ioannis Lodovici Vivis Valentini de disciplinis. Antverpiae: Hillenius, 1531. 288 p. URL: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11196444?page>
212. Інтернет-архів Мюнхенського центру оцифрування стародруків. URL: <https://www.digitale-sammlungen.de/en>
213. Веб-тека Інституту Італійської енциклопедії. URL: <https://www.treccani.it/>
214. Відродження. *Енциклопедія «Британіка»*. URL: <https://www.britannica.com/biography/Kenneth-Mackenzie-Clark-Baron-Clark>
215. • «Про вищу освіту», Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
216. «Про освіту», Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
217. «Про повну загальну середню освіту», Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

Дидактична карта дисципліни

Назва змістового модуля, теми, завдання для самостійної роботи	К-ть годин	К-ть годин (заочна)	Види навчальної діяльності	Оцінювання (кількість балів за тему)
1	2	3	4	5
ЗМ 1. Джерелознавчі, історіографічні та теоретико-методологічні аспекти курсу «Гуманістичне виховання «Ідеального правителя» за доби європейського Відродження»				
<i>Тема 1. Джерельна база навчальної дисципліни: загальний огляд.</i>	2		Лекція	3
	2		Практичне	
	4		Самостійна робота	
<i>Тема 2. Історія досліджень гуманістичного виховання «ідеального правителя» за доби європейського Відродження.</i>	2		Лекція	3
	2		Практичне	
	4		Самостійна робота	
<i>Тема 3. Теоретико-методологічні засади та поняттєво-категоріальний апарат дисципліни.</i>	2		Лекції	3
	2		Практичне	
	4		Самостійна робота	
ЗМ 2 ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ, СОЦІОКУЛЬТУРНІ, ЕТИКО-РЕФЛЕКСИВНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РЕНЕСАНСУ ПРО ВИХОВАННЯ ПРАВИТЕЛЯ				
<i>Тема 4. Ренесансі уявлення про виховання політичної еліти: суспільні детермінанти та регіональні особливості.</i>	2		Лекції	6
	2		Практичне	
	4		Самостійна робота	
<i>Тема 5. Соціокультурні ідентичності європейських держав та формування політико-педагогічних напрямів філософської думки (XIV – XVI ст.)</i>	2		Лекції	6
	2		Практичне	
	4		Самостійна робота	
<i>Тема 6. Синкретизм ренесансної антропософії і християнського гуманізму як провідний чинник підготовки майбутніх державців.</i>	2		Лекція	6
	2		Практичне	
	5		Самостійна робота	
<i>Тема 7. Гуманізм у педагогічній думці європейського Відродження про виховання політичної еліти.</i>	2		Лекція	6
	2		Практичне	
	5		Самостійна робота	

ЗМ 3 ІДЕЙНО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОВКИ «ІДЕАЛЬНОГО ПРАВИТЕЛЯ» (XIV-XVI СТ.)				
Тема 8. Антична основа ідеології ренесансної підготовки «філософів на троні».	2	-	Лекція	6
	2		Практичне	
	5		Самостійна робота	
Тема 9. Аксиологічні чинники виховання вищої суспільної еліти у творчості гуманістів (XIV – XVI ст.).	2		Лекція	6
	2	-	Практичне	
	5		Самостійна робота	
Тема 10. Виховна парадигма мислителів європейського Відродження.	2		Лекція	6
	2		Практичне	
	5		Самостійна робота	
ЗМ 4 ПРАКТИЧНЕ ВПРОВАДЖЕННЯ ОБРАЗУ «ІДЕАЛЬНОГО ПРАВИТЕЛЯ» В ОСВІТНЬО-ВИХОВНІ ПРАКТИКИ» МИСЛИТЕЛІВ І ПЕДАГОГІВ РЕНЕСАНСУ				
Тема 11. Політико-педагогічні проєкти гуманістів при монарших дворах Європи.	2		Лекція	6
	2		Практичне	
	5		Самостійна робота	
Тема 12. Реалізація виховання образу «ідеального правителя»: методи та організаційні форми.	2		Лекція	6
	2		Практичне	
	4		Самостійна робота	
Тема 13. Здобутки і поразки ідеї виховання «ідеального правителя».	2		Лекція	6
	2		Практичне	
	4		Самостійна робота	
Тема 14. Ідея виховання «ідеального правителя» європейського Ренесансу (XIV-XVI ст.) та сучасні освітні практики в Україні.	2		Лекція	6
	2		Практичне	
	4		Самостійна робота	
Усього балів (практичні заняття, модульний і тестовий контроль):				75
ІНДЗ (самостійна робота)				25
Підсумковий контроль (залік)				
	л	с/п/л	с.р	
Денна форма: (кіл-ть год)	28	28	64	
Заочна форма: (кіл-ть год)	0	0	0	
Усього годин: (кіл-ть год)	120			